

GVERNUL ROMÂNIEI
Departamentul pentru Relații Interetnice

UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA” DIN SIBIU
Institutul pentru Cercetarea și Valorificarea Patrimoniului Cultural
Transilvănean în Context European

BIBLIOTHECA SEPTEMCASTRENSIS

XXIII

AUREL DRAGOTĂ

ASPECTE DE MULTICULTURALITATE SPIRITUALĂ

*

**RIT ȘI RITUAL FUNERAR ÎN TRANSILVANIA ȘI EUROPA CENRALĂ ȘI
DE SUD-EST (SECOLELE IX-XI)**

Dedic acest volum Prof. Univ. Dr. Thomas Năgler !

Editura " Altip "
Alba Iulia - 2006

Seria BIBLIOTHECA SEPTEMCASTRENSIS, XXIII
Editor: dr. Sabin Adrian Luca

Tehnoredactare: Aurel Dragotă
Coperta: Ioan Marian Țiplic
Fotografii copertă: Gabriel Tiberiu Rustoiu, Adela Kudler

Copyright© Departamentul pentru Relații Interetnice
Copyright©Aurel Dragotă

ISBN (10)973-7724-98-4 , ISBN (13) 978-973-7724-98-4

**Volum finanțat de
Departamentului pentru Relații Interetnice
din cadrul Secretariatului General al Guvernului României**

CUPRINS

PREFAȚĂ	5
I. ISTORICUL CERCETĂRIILOR	7
II. MAGHIARII ȘI SPAȚIUL EUROPEAN ÎN SECOLELE IX-XI	21
1. Opinii privind pătrunderea maghiarilor în Transilvania	25
III. ORIZONTURI CULTURALE ÎN TRANSILVANIA	27
1. Grupul Ciurbrud	27
2. Grupul Blandiana A	29
3. Grupul Cluj	33
4. Cultura Bjelo Brdo	33
IV. BĂLGRAUL ÎN JURUL ANULUI 1000. REPERE ISTORICE ȘI ARHEOLOGICE	39
V. RIT ȘI RITUAL FUNERAR	47
1. Ofranda de cabalină	50
2. Ofranda de ouă	56
3. Ofranda de pasăre	56
4-6. Ofranda de porcină, bovină și ovi-caprină	56
7. Trepanația	58
VI. MATERIALUL ARHEOLOGIC	61
1. Piese de podoabă și vestimentație	61
1.1. Podoabe pentru păr și urechi	61
1.2. Podoabe pentru brațe și degete	73
1.3. Podoabe purtate la gât	90
1.4. Accesorii vestimentare	103
2. Piese de echipament militar și de uz casnic	107
2.1. Tolbe cu săgeți	107
2.2. Arcuri	110
2.3. Săbii	110
2.4. Spade	111
2.5. Topoare de luptă	113
2.6. Scărițe de călărie	114
2.7. Zăbale	115
2.8. Cuțite	116
2.9. Cremene și amnare	117
2.10. Distribuitoare de curele	117
2.11. Ceramica	118
2.12. Monede	125
VII. CONSIDERAȚII FINALE	133

VIII. REPERTORIUL NECROPOLELOR DE ÎNHUMAȚIE DIN SECOLELE IX-XI. TRANSILVANIA, CROATIA, UNGARIA SI SUD-VESTUL SLOVACIEI	137
RÉSUMÉ	157
Lista ilustrațiilor	179
Abrevieri bibliografice	183
Bibliografie	187
Ilustrații	209

Prefață

Perioada migrațiilor, nu a beneficiat de sprijinul acordat oricărui alt segment istoric, poate și din motive de natură subiectivă. Îndeosebi, factorul politic a constituit o barieră în abordarea acestei perioade istorice. Cumpăna dintre milenii, a constituit de cele mai multe ori, un subiect spinos și marginalizat. Studiile lui Kurt Horedt, Radu R. Heitel, Mircea Rusu sau Radu Popa, au înlăturat parțial aceste carențe.

La propunerea venită în primăvara anului 1998, din partea conf. univ. dr. Zeno K. Pinter (*Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu*) am abordat subiectul de față, în vederea pregătirii și susținerii lucrării de doctorat. În perioada stagiului de doctorantură, comisia pentru examene și referate a fost compusă din prof. univ. dr. Thomas Năgler, prof. univ. dr. Alexandru Avram, prof. univ. dr. Nicolae Branga, conf. univ. dr. Ioan Albu și conf. univ. dr. Zeno K. Pinter.

Comisia constituită cu ocazia susținerii publice a doctoratului, a avut în componență pe prof. univ. dr. Lucian Giura, prof. univ. dr. Thomas Năgler, D.H.C. prof. univ. dr. Dumitru Protase, CP I dr. Adrian A. Rusu și conf. univ. dr. Zeno K. Pinter.

Gândurile noastre de gratitudine se îndreaptă către coordonatorul lucrării de doctorat prof. univ. dr. Thomas Năgler, de a cărui susținere și sfaturi pertinente, am beneficiat înainte și după susținerea ei.

Nu cred că a-și găsi suficiente cuvinte de mulțumire și recunoștință față de conf. univ. dr. Zeno K. Pinter, pentru permanenta susținere, sprijin științific și colegialitate.

Acest context favorabil, mă obligă să le mulțumesc, încă o dată, prof. univ. dr. Sabin A. Luca (*Muzeul Național Brukenthal*) și prof. univ. dr. Victor Spinei (*Institutul de Arheologie „A. D. Xenopol” Iași*), pentru susținerea și încurajările adresate în toată această perioadă.

Profit de această cale, pentru a mulțumi, unor colegi și prieteni ca: drd. Gabriel Rustoiu (*Muzeul Unirii din Alba Iulia*), dr. Silviu Oța (*Muzeul Național de Istorie a României*), Cosmin Marcel Urian (Sighișoara), Adela Kudler, Valentin Deleanu și Dan Sever Brânda (Alba Iulia).

Sibiu, 2005

I.

ISTORICUL CERCETĂRILOR

Foarte multe dintre descoperirile plasate cronologic în jurul cumpenei dintre milenii, au ieșit la lumină cu totul întâmplător. Lipsa unei bibliografii care să permită o încadrare cât mai concretă, a condus la plasări cronologice eronate. Aceste minusuri acceptabile, au fost înlăturate în timp, datorită stadiului cercetărilor și interesului tot mai crescând pentru acest palier cronologic. Nu de puține ori, vestigiile acestei perioade de timp, au fost salvate și publicate de persoane mai mult pasionate decât pregătite științific.

Se remarcă o perioadă, caracteristică de altfel pentru mai multe epoci, în care interesul pentru vestigiile arheologice, se rezumă doar la recuperarea lor, și mai puțin la strângerea unor date esențiale. În foarte multe cazuri, lipsesc elementele suplimentare pentru stabilirea locației în care au fost identificate.

1. Perioada 1865-1901

Primele descoperiri medieval timpurii din Croația, Slovacia de sud-vest și Transilvania, au intrat în literatura de specialitate la sfârșitul secolului al XIX-lea.

O primă descoperire fortuită aparținând lui W.Fr.Schuster este consemnată la Sebeș în anul 1865. El a salvat două morminte de înhumăție, plasate în secolele IX-X. Din inventarul funerar a recuperat două vase ceramice și două cuțite¹.

Câțiva ani mai târziu, între anii 1870-1871, Sime Ljubić de la Muzeul Arheologic din Zagreb, a cercetat la *Veliki Bukovec-curtea palatului Drašković* câteva morminte de înhumăție. Inventarul funerar prelevat, consta din inele de păr cu o extremitate în – s, cercei în formă de „ *ciorchine de strugure* ”, mărgelile și un inel torsadat. Pe baza elementelor de rit și ritual funerar, cele 10 morminte au fost plasate în secolele X-XI, și a fost atribuite culturii Bjelo Brdo².

Alte cercetări arheologice în spațiul croat, s-au efectuat între anii 1885-1890 la *Kloštar Podravski - „ Pijeski ”*, Perimetrul în care s-au derulat

¹ Schuster 1865, 437-443; Moga-Ciugudean 1995, 167; Simina 2001, 1-16.

² Brunšmid 1903-4, 83sq; Vinski 1970, 80; Registar 1990, nr. 357; Registar 1997, 138, nr. 438.

investigațiile, se află situat la nord de localitate și la aproximativ 25 km sud-est față de orașul Koprivnika.

Milivoj Vežić și Gustav Fleischer au cercetat 100 de morminte de înhumăție, din care au prelevat în general piese de podoabă (inele pentru deget, inele de păr cu o extremitate în formă de – s, cercei de diverse tipuri și colane)³. Unele exemplare, provin cu siguranță din aria culturii Köttlach⁴. Necropola prezintă elemente tipice pentru faza veche a culturii Bjelo Brdo, motiv pentru care a fost încadrată între secolele X-XI.

O altă descoperire cu caracter funerar, a fost semnalată în anul 1894 la marginea sudică a orașului Deva. S-au identificat morminte de înhumăție, orientate pe axul V-E (privirea era îndreptată spre răsărit). Inventarul acestui cimitir era compus din vârfuri de săgeată, ceramică, un vârf de lance și o monedă emisă de Ladislau I (1077-1095). fapt ce permis încadrarea lui în secolul al XI-lea⁵.

Un an mai târziu, au început cercetările arheologice de la **Svinjarevci**, la aproximativ 2 km est față de localitate. În acest context, s-au dezvelit 58 de morminte de înhumăție, aranjate în șiruri. Elementele de rit și ritual funerar, la care se adaugă accesoriile funerare (inele pentru deget, inele de păr cu o extremitate în – s, brățări cu extremitățile zoomorfe, monede emise de regii arpadieni Bela I – M. 21 și Ladislau I – M. 39, M. 41, M. 45 și M. 56), au contribuit la datarea cimitirului în secolul al XI – lea, și implicit la atribuirea lui, fazei mijlocii sau eventual târzii a culturii Bjelo Brdo⁶.

În același an, baronul Zeik Josef a identificat 4 morminte de înhumăție în podgoria sa de la **Gîmbaş- „ Măguricea ”**. Materialele arheologice descoperite cu acest prilej - piese de armament și de podoabă - au fost donate de către baronul Zeik, Muzeului din Aiud. Un raport preliminar privind aceste investigații, a fost publicat de către prof. Herepey Karl⁷.

Importanța acestei perioade a fost determinantă și pentru debutul viitoarei **culturi Bjelo Brdo** în literatura de specialitate. Karlo Nuber și Josip Purić, au efectuat între anii 1895-97, primele cercetări în necropola de la **Bjelo Brdo – Str. Veneția**, localitate amplasată în nord-estul Croației, la est de orașul Osijek.

S-au dezvelit 219 (236 ?) morminte în șiruri, în al căror inventar funerar s-au evidențiat inele pentru deget, inele de păr cu o extremitate în – s,

³ Brunšmid 1903-4, 76sq; Filip 1966, 609; Vinski 1970, 48sq, Tabla IV/1, 11-13, V/9-10.

⁴ Korošec 1979, 36.

⁵ Popa 1988, 59.

⁶ Brunšmid 1903-4, 86-90; Filip 1969, 1416; Vinski 1970, 48, 73, 75sq, 80; Bálint 1991, 248.

⁷ Herepey 1895, 420-430; Gáll 2000, 46.

brățări cu extremitățile zoomorfe, colane, mărgelile și monede emise de regii arpadieni Petru – M. 141, Andrei I – M. 107, M. 113, M. 153, M. 165 și Bela I – M. 107, M. 199⁸.

Cu toate lacunele specifice acestei perioade, multe dintre aceste descoperiri au fost salvate și publicate.

2. Perioada 1901-1944

În anii 1901, 1911-1912, Fogarasi Albert și Bodrogi János, au reluat investigațiile în cimitirul de la **Gîmbaș- „ Măguricea ”**, dezvelind alte morminte (5). Cercetările au vizat zona sudică și vestică a necropolei. S-au identificat morminte de înhumație intacte, dar și unele deranjate. La cap și la membrele inferioare, scheletele erau delimitate cu piatră. Defuncții aveau privirea îndreptată spre est iar accesoriile erau destul de variate.

Importanța necropolei a captat interesul lui Roska Marton care a continuat în anul 1913 investigațiile la **Gîmbaș- „ Măguricea ”**⁹.

Potențialul arheologic al orașului **Alba Iulia** este evidențiat începând cu anul 1904, de către Cserni Béla, care a efectuat cercetări într-un cimitir, situat la aproximativ 400 m nord de cetate, lângă drumul spre Zlatna. Inventarul funerar recuperat din 7 morminte de înhumație, a fost destul de bogat (colane, inele de păr, cercei, scărițe de șa)¹⁰.

Multe dintre descoperirile de factură maghiară descoperite în Transilvania, Ungaria și sud-vestul Slovaciei, vor fi repertoriate în volumele lui J. Hampel din anul 1905. Aici regăsim vestigiile arheologice de la **Gîmbaș - „ Măguricea ”** sau cele de la **Zemianska Olča** (Reg. Komarno).

Cercetările arheologice din Transilvania, se vor amplifica după anul 1905. Între anii 1905-1908, Fogarasi Albert și Bodrogi János au efectuat. Investigații în cimitirul de la **Lopadea Nouă- „ La Râpe** . Accesoriile funerare recuperate (brățară, colane, pandantivi) erau amestecate cu piese de factură avară¹¹.

Cu prilejul unor lucrări de terasare efectuate în 1910 la **Hunedoara- „ Dealul cu comori ” (Kincshegy)**, în partea dinspre Răcășdie, au fost distruse

⁸ Brunšmid 1903-4, 31-76; Vinski 1970, 48sq, Tabla IV/9, V/16; Giesler 1981, 157; Bălint 1991, 214.

⁹ Hampel 1904, 106, fig.169; Hampel 1905, 531sq, Pl.371; Nagy 1913, 269; Horedt 1954, 503; Pascu 1972, 59; Heitel 1987, 77; Moga-Ciugudean 1995, 100sq; Baltag 2000, 171; Gáll 2000, 47.

¹⁰ Nagy 1913, 269; Rusu 1979, 58.

¹¹ Nagy 1913, 271; Roska 1927, 261-263; Roska 1936, 168sq; Horedt 1954, 503; Horedt 1958 a, 101, 116; Horedt 1986, 84, 87, Fig.40/119; IstRom 1960, 772; Heitel 1987, 77; HistTrans 1992, 119, 138; Moga-Ciugudean 1995, 117sq; Heitel 1994-95, 417-424; Baltag 2000, 171.

aproximativ 60 de morminte de înhumăție. Câteva dintre ele, au fost însă salvate și publicate de către Kővári Ernő¹².

Roska Marton a prelucrat alte 54 de morminte, care aveau în inventarul funerar inele de păr cu o extremitate în –s, inele pentru deget, un vîrf de săgeată, brățări și monede. Inventarul funerar destul de modest, a permis atribuirea necropolei unei populații slave sau slavo-române¹³.

Lucrările de plantare realizate în primăvara anului 1912 la **Moldovenești- Castelul baronului Jósika Gábor**, au prilejuit dezvelirea accidentală a unui cimitir de înhumăție¹⁴. Jósika Aladár, fratele baronului, a profitat de contextul ivit pentru a publica și o sumară descriere a acestor sepulturi¹⁵. Fiind informată despre această descoperire inedită

Secțiunea Numismatică și Arheologică a Muzeului Național al Transilvaniei, a fost informată de această descoperire inedită. Roska Marton a fost mandatată să efectueze cercetări arheologice¹⁶.

Din această perioadă, respectiv din anul 1913, avem primele informații despre cimitirul de înhumăție de la **Cluj Napoca- Str. Zapolya (fostă Tunarilor, Dostojewski; actualmente Gen. Vasile Milea)**, deși cercetările vor fi demarate mult mai târziu, în perioada celui de-al doilea război mondial, de către Balász Létay¹⁷.

Datele arheologice obținute de acesta, au căpătat un contur mai pronunțat odată cu cercetarea lui Kovács István în 1941-42. Accesoriile recuperate din prelucrarea a 11 morminte, era compus din piese de armament și podoabă ale unor războinici nomazi. Se disting săbii din fier, fragmente de tolbe, vârfuri de săgeți, amnare, cremene, pandantive, mărgelile, cercei, brățări și cataramă din fier¹⁸.

În anul 1944, M. Roska a publicat buterola de spadă de la Alba Iulia, pe care o plasa în secolul al XI-lea¹⁹. Tot acum, Novák József, a publicat

¹² Kővári 1911, 312-315.

¹³ Roska 1913, 166-198; Horedt 1954, 504; Horedt 1956, 101-116; Horedt 1958a, 144sq, Tabel nr.12; Heitel 1987, 78.

¹⁴ Nagy 1913, 272.

¹⁵ Jósika 1914, 121-124.

¹⁶ Roska 1914, 125-187.

¹⁷ Nagy 1913, 272; Gáll 2000, 47.

¹⁸ Kovács 1942, 85-115; Horedt 1954, 503; IstRom 1960, 767sq, Fig. 190, Pl. XVI; Horedt 1958a, 115-117, 144sq, Tabel nr.12; Horedt 1986, 80sq, Fig.37/4-6; IC 1974, 60sq; Giesler 1981, 92; Heitel 1987, 77; HistTrans 1992, 119, 132sq, fig.7; Crișan-colab. 1992, 136; Sîmpetru 1992, 147; Heitel 1994-95, 413sq, Fig.8/m, n, o, Fig.37/4-6; Lazarovici-colab. 1997, 29; Pinter 1999, Pl.47; Baltag 2000, 171.

¹⁹ Roska 1944, 102-108, Fig. 1-2. MNIT. Inv. VI. 4151.

câteva piese (inele de buclă, inele de păr cu o extremitate în –s și un inel torsadat), ce provin dintr-o colecție particulară²⁰.

3. Perioada 1945-1990

După al doilea război mondial, încep cercetări arheologice într-o serie de situri inedite.

Anul 1948, se remarcă prin identificarea unei alte necropole la **Cluj-Napoca- Str. Semenicolui.**, la aproximativ 180-200 m de necropola din Str. Zapolya. Mormintele erau orientate pe axul V-E, și aveau ca accesorii inele de păr cu un capăt în formă de – s și mărgelile. Ele au fost atribuite unei populații creștine și plasate în secolele X-XI²¹.

Una dintre cele mai importante cercetări arheologice din Croația s-a efectuat la **Vukovar- Lijeva bara**, pe malul drept al Dunării, între anii 1951-53. Situl arheologic, se află poziționat la confluența râului Vuka cu Dunărea, pe un deal din apropierea orașului Vukovar, într-o zonă viticolă.

În evul mediu, aici s-a aflat reședința *familiei Vukovo* (nume originar croat). Ulterior, numele fiind maghiarizat, a rezultat *Vukovár*. Destul de frecvent, s-a întâlnit și denumirea de *castrul Valcow*.

Prin secolul al XI – lea, în timpul domniei regilor Petar Krešimir și Dmtar Zvonimir, localitatea Vukovo se afla la periferia de nord-est a statului croat. Regii arpadieni Ștefan I și Ladislau I, aflați în conflict cu Bizanțul, au tranzitat acest teritoriu.

Cu sprijinul financiar al Academiei Jugoslave, al Muzeului Arheologic din Zagreb și al unei Fabrici de Încălțăminte din Borovo, Zdenko Vinski, M. Gorenc și K. Vinski-Gasparini, au reușit să dezvelească aproximativ 437 morminte de înhumăție, dispuse în șiruri.

Scheletele au fost depuse în decubit dorsal și aveau privirea îndreptată spre est. Poziția membrelor superioare era diferită. Inventarul funerar era destul de divers din punct de vedere tipologic, și consta din piese de podoabă (inele pentru deget, inele de păr cu un capăt îndoit în formă de – s, brățări cu extremitățile zoomorfe, colane, medalioane, nasturi, mărgelile, cercel în formă de „ *ciorchine de strugure* ”, și engolpioane), armament (cuțite, tolbe de săgeți și fragmente de arc reflex) și monede emise de Constantin al VII lea Porphirogenetos și Roman al II - lea.

Vârfurile de săgeți, atribuite tipului nomad, aveau formă rombică și deltoidă (*grupa Hampel IV*). După autorii cercetărilor, necropola este de

²⁰ Novák 1944, 108-111, Fig. 1-9. MNIT. Inv. VI. 4153-4159, 4161. După autor, piesele, au fost descoperite cel mai probabil în cimitirul de la Alba Iulia, aflat la 400 m nord de cetate.

²¹ Crișan-colab. 1992, 137.

factură croată veche și a funcționat 200 de ani, în intervalul cuprins între anii 950-1150²².

Anul următor, Kurt Horedt va publica câteva materiale arheologice descoperite accidental în necropola denumită convențional *Blandiana A*²³.

Semnificative pentru anul 1957 sunt săpăturile în cimitirul de la **Ciumbrud-,, Podireu “**. Á. Dankanits și I. Ferenczi, au pledat pentru atribuirea acestei descoperiri slavilor moravieni. Datorită analogiilor cu grupa culturală Staré Mešto, necropola a fost încadrată în prima jumătate a secolului al X-lea²⁴. Pornind de la această necropolă, Kurt Horedt a lansat termenul de *grupul Ciumbrud*, intuind faptul că descoperirile de acest gen nu erau singulare în arealul intracarpatic²⁵.

Cu prilejul investigațiilor realizate la *Blandiana- „ În Vii ” (Blandiana B)*, lângă „ Țeligrad ”, s-a dezvelit un cimitir de înhumăție, încadrat pe baza materialului complementar (brățări, mărgelile, inele, cercei în formă de strugure, vârfuri de săgeți) în secolul al X-lea și atribuit populației românești²⁶.

În septembrie 1959, Slavenka Ercegović și Tudjan Mato (Muzeul Arheologic Zagreb) au realizat un sondaj arheologic în localitatea *Popovec Kalnički - „ Bregi ”*, ocazie cu care au depistat un mormânt de înhumăție, distrus aproape în totalitate. Din acesta, s-au salvat inele de păr cu o extremitate în formă de – s și un cercel în formă de „ *ciorchine de strugure* ”. Mormântul a fost datat în secolele X-XI, și a fost atribuit culturii Bjelo Brdo²⁷.

Alexandru Popa, a dezvelit între anii 1961-1962, morminte medievale în Alba Iulia, punctele Canton C.F.R. și Spitalul Veterinar²⁸.

Beniamin Basa a depistat în 1962 la *Simeria Veche- Săulești- „ În vii ”*, un cimitir de înhumăție cu schelete orientate pe axul V-E. Între obiectele descoperite, se remarcă un inel pentru deget din bronz cu placă sigilară ce avea redată două figuri umane stilizate²⁹.

²² Vinski 1959, 99-110; Vinski 1970, 79; Bálint 1991, 261.

²³ Horedt 1954, 494-506.

²⁴ Dankanits-Ferenczi 1959, 605-615; Heitel 1994-1995, 408.

²⁵ Horedt 1986, 78-80.

²⁶ Horedt 1966, 261-290; Horedt 1986, Heitel 1983, 105sq; Heitel 1987, 77; Moga-Ciugudean 1995, 62.

²⁷ Ercegović 1959, 105sq; Vinski 1970, 80; Registar 1990, nr. 566; Registar 1997, 189, nr. 686.

²⁸ Rusu 1979, 58.

²⁹ Basa 1970, 225-232.

Cu prilejul unei periegeze efectuate de către Mihai Grigore în raza necropolei, în anul 1970, au ieșit la iveală inele de păr cu o extremitate în – s. Piesele se află în colecțiile Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva.

I. Andrițoiu a reluat în 1971-72 cercetările sistematice la **Simeria Veche**, reușind să prelucreze 21 de morminte de înhumăție, care posedau drept inventar inele de păr cu o extremitate în –s³⁰. Cu excepția publicării analizei antropologice, restul materialului descoperit a rămas inedit.

Radu Popa nu excludea probabilitatea ca acest cimitir să fi avut o perioadă de funcționare mai mare decât cel de la Hunedoara, iar piesele să aparțină unui tip mai nou, datorită deschiderii diametrice mai mari a inelelor de păr cu un capăt în –s. În speță, autorul citat opta pentru datarea necropolei de la Simeria Veche în secolele XI-XII³¹.

Noi informații despre cimitirele acestei perioade, au adus și sondajele efectuate de Mircea Rusu la **Noșlac**, între anii 1963-1964, în apropierea locului numit „*Pompa de apă*”. Pe baza inventarului funerar, cimitirul a fost datat în secolele X-XI³².

Cercetările arheologice întreprinse în orașul **Stari Gradac- dealul Kranjčev**, de către Muzeul Arheologic din Zagreb și Muzeul Orașenesc Virovitica, au permis identificarea unui cimitir aparținând culturii Bjelo Brdo³³.

În anul 1967, cu prilejul construcției unei șosele la **Kobasičari-pădurea Kozarevac**, s-a descoperit fortuit un mormânt de înhumăție, atribuit culturii Bjelo Brdo, din al cărui inventar s-au recuperat inele de tâmplă din bronz³⁴.

Cimitirele maghiare din sud-vestul Slovaciei au fost repertoriaste de către A. Točík într-un catalog publicat în anul 1968. Acesta cuprinde și unele descoperiri inedite, însoțite de o ilustrație excelentă³⁵. Ulterior, în anul 1987, a publicat un studiu de sinteză a acestor descoperiri maghiare, axat în principal pe inventarul funerar³⁶.

Géza Bakó a reluat într-un studiu din anul 1969, cimitirul de la **Moldovenești**. Analizând modul de dispunere a mormintelor în această necropolă, a stabilit din punct de vedere cronologic 3 zone, pe care le atribuia generațiilor consecutive ale unei comunități compuse din mai multe familii:

³⁰ Muntean 1998, 339-357.

³¹ Popa 1988, 59.

³² Popescu 1964, 563; Popescu 1965, 595; Moga-Ciugudean 1995, 131.

³³ Registar 1990, nr. 852; Registar 1997, 243, nr. 941.

³⁴ Medar 1985, 37-38; Registar 1990, nr. 743; Registar 1997, 222, nr. 843.

³⁵ Točík 1968, 7-135.

³⁶ Točík 1987, 177-239.

zona I /grupurile 1-4, datată în primele decenii ale secolului al XI-lea; zona II /grupurile 5-8, încadrată pe baza monedelor de la regii arpadieni între 1030-1060 și zona III/ grupurile 9-12, între 1050-1080³⁷.

În 1970 (1972 ?), la **Piclișa - „ La Izvoare ”**, lângă drumul spre Vurpăr, au fost descoperite accidental trei morminte de înhumație, ce dețineau ca inventar inele de păr cu o extremitate în – s, lucrate din argint, date în secolele XI-XII³⁸.

Cu prilejul cercetărilor efectuate de D. M. I. la **Alba Iulia- Catedrala Romano-Catolică**, între anii 1968-1977, R. R. Heitel a surprins un mormânt de înhumație, datat în secolul al X-lea.

Scheletul era orientat SE-NV, și era destul de răvășit. S-au mai păstrat câteva elemente osteologice și un fragment de craniu de cal. Singurul accesoriu recuperat din acest mormânt deranjat, a fost o aplică cordiformă concavă, cu marginile striate și decorată cu o semipalmetă stilizată ce avea pe revers 3 agățători³⁹.

Deosebit de importante pentru acest cadru sunt și săpăturile de salvare întreprinse în 1975 , de către Mircea D. Lazăr și Ioan Andrițoiu la **Deva-cartierul „ Micro 15 ”**. Cele 6 sau 7 morminte identificate, dețineau un inventar caracteristic războinicilor (săgeți de formă rombică și în formă de coadă de rândunică – Y, scărițe de șa, fragmente de os dintr-un arc reflex, topor de luptă, o spadă de *tip X Petersen*, brățară și un inel)⁴⁰.

Acest cimitir, a generat o serie de supoziții și interpretări în literatura de specialitate, datorită faptului că inventarul arheologic nu a fost publicat integral. Făcând o trecere în revistă a necropolelor caracteristice acestui palier cultural-cronologic, M. Rusu încadrează cimitirul de la Deva în „ *orizontul maghiar* ” din prima jumătate a secolului al X-lea, iar spada este considerată de factură carolingiană⁴¹.

Kurt Horedt, optează pentru plasarea acestei necropole în „ *orizontul vechi maghiar* ”⁴².

³⁷ Bakó 1969, 337-342.

³⁸ Moga-Ciugudean 1995, 147. Punctul în care s-a realizat descoperirea este situat în apropierea locului numit „ Căptălan-La Rîpi ”. Informația a fost verificată de către Dr. Gheorghe Anghel care a reușit să recupereze o parte din inventarul funerar. Piesele se află în colecțiile Muzeului Național al Unirii Alba Iulia. Inv. 6340-6347)

³⁹ Heitel 1985, 225. C XIV, H 10/ 1975.

⁴⁰ Rusu 1975, 210, nota 57; Fodor 1981, 287; Kiss 1985, 300; Horedt 1986, 84, Fig.39; Heitel 1987, 77; Popa 1988, 52; Pinter 1992-94, 235-246; Pinter 1994, 5-10; Pinter 1999, 118-123, Pl.34/b; Kovács 1994-95, 161; Heitel 1994-95, 429sq.

⁴¹ Rusu 1975, 210. Cu acest prilej, la nota 57 își afirmă incertitudinea și unele semne de întrebare, motivând că lipsesc elementele definitorii care să susțină această atribuire.

⁴² Horedt 1986, 86.

Între anii 1975-1979, S. Kolar (Muzeul Orașului Koprivnica) și M. Šmalcej (Institutul Arheologic din cadrul Facultății de Filozofie din Zagreb), au efectuat investigații în cimitirul de la **Delekovec-Šćapovo**, plasat între secolele XI-XIII⁴³.

Ž. Tomičić și J. Vidović (Muzeul Medimurja Čakovec), au realizat în anul 1977, o investigație în cimitirul de la **Mala Subotica-parohia bisericii**⁴⁴, încadrat în secolul al XI-lea.

Între anii 1979-1980, s-au realizat cercetări sistematice de către M. Blăjan la **Alba Iulia- Str. Vânătorilor**, unde cu prilejul unor lucrări edilitare s-a descoperit un cimitir de înhumăție. Cele 186 de morminte dezvelite, aveau groapa simplă sau bordată cu material litic. Scheletele erau aranjate în șiruri și aveau orientarea V-E sau NE-SV⁴⁵.

Pe baza inventarului funerar, ce constă din arme, ceramică, ustensile, piese de podoabă și monede, cimitirul a fost datat în secolele XI-XII⁴⁶.

La **Velika Horvatska**, s-a descoperit întâmplător un mormânt de femeie, din care s-a prelevat un cercl în formă de „*ciorchine de strugure* “. Ulterior, în anul 1992, Ž. Tomičić a investigat arheologic această zonă, fără a obține rezultate concrete⁴⁷.

Cercetări arheologice de amploare, derulate tot cu prilejul unor lucrări edilitare, au avut ca obiectiv între 1979-1981, necropola de la **Alba Iulia- „ Stația de Salvare ”**, încadrată în secolele VIII-X⁴⁸.

În acest context, M. Blăjan și I. Șerban au reușit să prelucreze aproximativ 500 de morminte romane și medieval-timpurii⁴⁹.

Ulterior, între 1981-1985, investigațiile au fost continuate de către un colectiv de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia – I. Al. Aldea, C. Băluță, H. Ciugudean, V. Moga, D. D. Ovidiu, Al. Popa și I. Șerban⁵⁰.

Alte materiale arheologice (vase ceramice, vârf de săgeată, cuțit), atribuite civilizației balcano-dunărene, s-au descoperit fortuit între anii 1979-1980, în zona cimitirului de la Blandiana A, ca urmare a distrugerii unor morminte de către apele Mureșului⁵¹. Cercetări mai ample în această

⁴³ Kolar 1976, 111sq; *Registar 1990*, nr. 376; *Registar 1997*, 154, nr. 506.

⁴⁴ *Registar 1990*, nr. 53; *Registar 1997*, 255.

⁴⁵ *Blăjan-Oproiu-Popa 1989*, 36sq.

⁴⁶ *Blăjan 1983*, 375-380; *Blăjan-colab. 1990-93*, 273-292.

⁴⁷ *Simoni 1981*, 165; *Registar 1990*, nr. 194; *Tomčić 1994*; *Registar 1997*, 83sq. În această zonă, sunt atestate și vestigii din secolele VIII-IX, aparținând grupului *Blatnica-Mikulčice*.

⁴⁸ *Moga-Ciugudean 1995*, 43; *IstRomTrans 1997*, 292.

⁴⁹ *Blăjan-Popa 1981*, 375-380.

⁵⁰ *Ciugudean 1996*.

⁵¹ *Aldea-Ciugudean 1981*, 145-149, Fig. 2/1-9, Fig. 3/1-9.

necropolă, s-au realizat începând cu anul 1981, de către un colectiv format din Gheorghe Anghel și Horia Ciugudean.

Din cele opt morminte, s-a recuperat un inventar arheologic destul de divers (vase ceramice, piese de podoabă, de uz casnic și de harnașament), plasat cronologic în secolele IX-X⁵².

Z. Homen (Muzeul Orășenesc Križevci), a continuat în anul 1983 cercetările în cimitirul de la *Popovec Kalničk- punctul Bregi*, plasat între secolele XI-XIII⁵³.

B. Begović, în colaborare cu Muzeul Orașului Koprivnica, Zavičajna zbirka Pitomača, a efectuat investigații în necropola de la *Otrovanec-Kopačevac, Selišće, Črlena Klisa*⁵⁴.

În anul 1985, Ž. Tomičić (Muzeul Medimurja Čakovec) a efectuat săpături de salvare la Școala Primară din *Sveti Juraj u Trnju*, dezvelind un perimetru de 250 m², dintr-un cimitir aparținând culturii Bjelo Brdo⁵⁵.

I. Hica Cîmpeanu a întreprins în anii 1985-86 săpături de salvare la *Cluj Napoca – Str. Plugarilor*, reușind să dezvelească 26 de morminte de înhumație cu un inventar funerar destul de divers, cu influențe de circulație europeană și de origine asiatică. Materialul arheologic este în prezent inedit, existând doar câteva mențiuni asupra accesoriilor- săbii, secure de luptă, săgeți rombice sau în formă de coadă de rândunică (Y), scăriță de șa, zăbală, pandantive, colane , vase ceramice de tip borcan, depuse lângă membrele inferioare, fragmente dintr-o găleată de lemn și resturi osteologice de cabaline⁵⁶.

Pentru a desemna primul val de migratori maghiari pătruns în Transilvania, plasat în prima jumătate a secolului al X-lea, Kurt Horedt, a introdus în literatura de specialitate termenul „*Klausenburggruppe*”, după necropola eponimă de la Cluj- Str. Zapolya⁵⁷.

O săpătură experimentală, realizată în anul 1987 de către Željko Tomičić în colaborare cu Muzeul Orășenesc Križevci, a condus la depistarea

⁵² Anghel-Ciugudean 1987, 179-196.

⁵³ *Registar 1990*, nr. 566; *Registar 1997*, 189, nr. 686. Numeroase schelete, au fost deranjate de lucrările agricole. Unul dintre morminte, destul de răvășit, avea în inventarul funerar un cercel și inele de păr cu o extremitate în –s.

⁵⁴ *Brzović-Begović 1982*, 91sq; *Registar 1990*, nr. 828; *Registar 1997*, 242, nr. 933.

⁵⁵ *Tomičić-Vidović 1985*, 12; *Registar 1990*, nr. 46; *Registar 1997*, 259, nr. 1020.

⁵⁶ *Crișan-colab. 1992*, 137; *Heitel 1994-95*, 415; *Lazarovici-colab. 1997*, 29; *Gáll 2000*, 49. În expoziția temporară „*Noutăți arheologice*”, realizată de Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, în 20 februarie 2002, au fost expuse și materiale arheologice din acest cimitir.

⁵⁷ *Horedt 1986*, 80-87.

unei necropole la **Obrež Kalnički- punctul Prekrižje**, datată între secolele XI-XIII⁵⁸.

4. Perioada 1990 – 2005

Indiscutabil, această etapă este cea mai bogată în referințe privind perioada migrațiilor din spațiul european. Numărul săpăturilor de salvare sau sistematice a crescut considerabil.

Într-un studiu publicat în 1990, László Kovács, menționa și spadele din „ *statul transilvan al lui Gyula* “, respectiv de la **Deva** – „ **Micro 15** ” și **Sfântu Gheorghe**, considerând că nu pot fi datate în perioada lui Ștefan I⁵⁹.

Cercetările efectuate la **Orăștie- Dealul Pemilor/ Punctul X₂**, între 1992-93, au prilejuit depistarea unui cimitir de înhumăție din care s-au dezvelit 9 morminte, orientate E-V, având drept accesorii piese de podoabă (cercei, inele, brățări, pandantivi, mărgel, zurgălăi) și de echipament militar (săgeți, scărițe în formă de pară, zăbală).

Ansamblul pieselor de inventar, pledează pentru datarea necropolei în secolele X-XI⁶⁰.

Cercetarea sitului arheologic de la **Orăștie – Dealul Pemilor/X₈**, de către Zeno K. Pinter și N.G.O. Boroffka, a contribuit substanțial la aprofundarea și definirea *grupului cultural Ciurbrud*.

Între accesoriile recuperate din cele 10 morminte, se remarcă pandantive, colane din fier, șiraguri de mărgel, colan din bronz, cercei cu partea inferioară în formă de lunulă și inele de tâmplă. Materialul arheologic, prezintă analogii semnificative cu cel existent în mediul moravian, motiv pentru care, a fost încadrat în a doua jumătate a secolului al IX-lea⁶¹.

Zeno K. Pinter, abordează problema spadei din necropola de la **Deva - cartierul „ Micro 15 ”**, pe care o leagă de acțiunile militare petrecute în jurul anului 1000. La susținerea acestei ipoteze pledează unele elemente, ca spre exemplu: lipsa din morminte a materialului osteologic cabalin, a săbiilor atât

⁵⁸ Tomičić 1988, 25sq; *Registar 1990*, nr. 563; *Registar 1997*, 185, nr. 666.

⁵⁹ Kovács 1990, 42, 46. Se admite faptul că, înmormântările cu spadă cu două tășuri, se pot încadra cronologic în intervalul cuprins între anii 955/970 – 1010/1020. Potrivit altor opinii, stoparea lor s-ar datora extinderii creștinismului. În fig. 2 sunt precizate săbii la Blandiana B (70), Cluj Napoca – Str. Zapolya (61-64), Str. Pata (128), Deva (126) și Gîmbaș (68-69).

⁶⁰ Pinter-Luca 1995, 17-44; Pinter-Luca 1998, 21-51; Pinter 1999, 123; Țiplic 1999, 150-160.

⁶¹ Pinter-Boroffka 1999, 313-330; Pinter-Boroffka 2001, 319-346; Luca-Pinter 2001, 98-114, Pl. 63-67.

de tipice cavaleriei ușoare a stepelor, prezența pieselor de factură Bjelo Brdo⁶².

Un studiu de sinteză aparținând lui L. Kovács, care tratează spadele cu două tăișuri din bazinul carpatic, menționează și piesa de la Deva, pe care o datează în a doua jumătate a secolului al X-lea⁶³.

Interesul manifestat față de această perioadă, a condus la apariția unui studiu de sinteză, sub semnătura lui R. R. Heitel. Pentru argumentarea palierelor propuse, legate de pătrunderea triburilor maghiare în Transilvania intracarpatică, apelează la un suport arheologic destul de substanțial⁶⁴.

În 1996, cu prilejul vernisării expoziției legate de Alba Iulia la anul 1000, a fost publicat un catalog, care include o sumară sinteză a cercetărilor efectuate la *Alba Iulia - „Stația de Salvare”*⁶⁵.

Destul de recent, a fost publicată analiza antropologică a scheletelor din cimitirul de la *Simeria Veche*, concluziile rezultate fiind de natură să confirme un metisaj între tipurile mediteranoid și europoid. În același context, materialul arheologic complementar a fost încadrat în secolul al X-lea⁶⁶.

Un studiu publicat de către A. Kovács, care tratează problema spadelor cu două tăișuri din bazinul Carpaților, punctează și spada de la *Deva – cartierul „Micro 15”*. Având bune analogii între alte piese menționate cu acest prilej, spada a fost încadrată în a doua jumătate a secolului al X-lea⁶⁷.

Reluând în discuție materialul din cimitirul de la *Orăștie – Dealul Pemilor. Punctul X₂*, I. M. Țiplic avansa în anul 1999 ca ipoteză de lucru, posibilitatea ca locul bătăliei dintre Gyula și Ștefan I să fi fost tocmai în această zonă⁶⁸.

D. Anghel, publica în 1999 un articol legat de restaurarea unei tolbe de săgeți, provenind din cimitirul de la *Alba Iulia-„Stația de Salvare”*⁶⁹.

Alte rezultate notabile, au apărut odată cu reluarea în anul 2000 a cercetărilor sistematice în necropola de la *Orăștie- Dealul Pemilor/ Punctul X₂*⁷⁰.

În toamna anului 2000, s-a efectuat și primul sondaj arheologic la *Piclișa - „La Izvoare”*, în vederea identificării cimitirului și completării

⁶² Pinter 1992-94, 240; Pinter 1994, 5-10; Pinter 1999, 118sqq.

⁶³ Kovács 1994-1995, 161.

⁶⁴ Heitel 1994-95, 389-439.

⁶⁵ Ciugudean 1996, 2-28.

⁶⁶ Muntean 1998, 339sqq.

⁶⁷ Kovács 1994-95, 161.

⁶⁸ Țiplic 1999, 153.

⁶⁹ Anghel 1999, 599-604.

⁷⁰ Pinter-colab. 2005, 248sq.

documentației destul de lacunare, legate de acesta. Mormintele salvate au fost distruse parțial de lucrările agricole sezoniere⁷¹.

Cu prilejul reanalizării Cronicii Notarului Anonim, Alexandru Madgearu a reunit descoperirile de secol IX-X, sub termenul de **grupul cultural Alba Iulia-Ciumbrud**⁷².

În anul 2001, Sabin A. Luca și Zeno K. Pinter, au publicat monografia arheologică a cercetărilor efectuate la **Orăștie - Dealul Pemilor**, ocazie cu care, apare și cimitirul din punctul X2⁷³.

Săpăturile de salvare în necropolele de la **Alba Iulia-Str. Brîndușei**⁷⁴ și **Piclișa - „La Izvoare”**, au continuat și în anul 2001⁷⁵.

Cercetările arheologice în cimitirul de la **Alba Iulia - Str. Brîndușei** au continuat și în anii 2004-2005, prilej cu care s-au surprins și înhumări din secolul al XI – lea⁷⁶.

Între anii 2001-2005 au continuat săpăturile sistematice în necropola de la **Orăștie-Dealul Pemilor**⁷⁷.

Abordarea unei sinteze, la al cărui capitol cercetarea științifică românească este încă tributară acestei perioade, nu poate fi realizată decât parțial, deoarece numeroase colecții inedite continuă să rămână în depozitele instituțiilor de profil.

⁷¹ Ciugudean-Dragotă 2001a, 176; Ciugudean-Dragotă 2001b, 269-288.

⁷² Madgearu 2001, 192sq.

⁷³ Luca-Pinter 2001, 115-132, pl. 68-76.

⁷⁴ Dragotă-colab. 2002, 38-57.

⁷⁵ Dragotă-colab. 2002, 58-95.

⁷⁶ Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

⁷⁷ Țiplic-Pinter-Căstăian 2004, 224sq; Țiplic 2005, .

II. Maghiarii și spațiul european în secolele IX-XI

Maghiarii au fost o populație fino-ugrică, din ramura ugriană, care a locuit în arealul geografic dintre Munții Altai și nordul Iranului. Ulterior, părăsind această zonă, s-au așezat pentru o perioadă de timp în teritoriul dintre Munții Urali, fluviul Volga și râul Kama, unde alături de alte etnii, au intrat în sfera de influență a khaganatului khazar.

După anul 800, ungurii și pecenegii s-au desprins treptat de sub controlul khazarilor, și au înaintat spre vest, așezându-se în regiunea dintre Don și Nipru⁷⁸. Uzii exercitau o presiune crescândă între Ural și Volga.

La stadiul actual, unii cercetători, printre care L. N. Gumilev, înclină să atribuie un rol determinant în dezmembrarea khaganatului khazar, elementului climatologic. Pe baza investigațiilor paleogeografice, s-au demonstrat unele dereglări ale sistemului pluvial din nordul Mării Caspice.

Dacă în stepe s-a produs o secetă excesivă, în schimb, datorită ploilor a crescut debitul Mării Caspice, fapt ce a condus la inundarea deltei Volgăi și implicit a capitalei khaganatului, Itilul⁷⁹.

Informații despre noul habitat al ungarilor, aflat în stepele dintre Marea Caspică și Marea Neagră, deținem în lucrarea împăratului bizantin, Constantin VII Porfirogenetul.

Astfel, în mediul bizantin, se știa că cele mai vechi sălașuri ale maghiarilor, se aflau în *Levedia/Lebedia*, regiune situată probabil între Volga și Don sau Don-Nipru. Denumirea, pare să fi fost adoptată după numele unui conducător maghiar - *Levedias*.

Acest nume apare în lucrarea împăratului Constantin VII Porfirogenetul, care consemnează că suveranul khazar, drept mulțumire pentru prestațiile militare ale maghiarilor, I-ar fi oferit de soție pe fiica sa lui *Levedias*⁸⁰.

Atacul pecenegilor, a produs divizarea uniunii tribale a maghiarilor. O parte s-a refugiat spre Persia, iar alta s-a îndreptat spre vest, poposind în *Atelkuzu/Etelkuzu* (“ între râuri “), identificat cu Nipru și Prut, Bug și Siret sau Nistru și Prut.

⁷⁸ *Pop 1996*, 53sqq.

⁷⁹ *Spinei 1990*, 106.

⁸⁰ *Spinei 1996*, 24.

O altă ipoteză, care pornește de la faptul că, Etul (Etel) din cronicile latino-maghiare, poate fi identificat cu Donul, nu exclude zona “ dintre Donuri “ (între Don și Doneț). Cert este, că zona se afla undeva la nordul Mării Negre.

Referiri cu privire la spațiul din stepele ponto-caspice, locuit de triburile maghiare, sunt inserate și în “ *Podoaba Istoriilor* “ a persanului Gardizi :

„ Între țara Bulgarilor și țara Es-g-l, cari sunt tot din Bulgari, este hotarul Maghiarilor. Și acești maghiari sunt un neam de Turci. Și conducătorul lor (e) cu 20,000 de călăreți; și pe acest conducător îl numesc K-n-de și acesta e numele stăpânului lor celui mai mare. Și pe acel conducător, care orânduiește treburile, îl numesc dj-le, iar Maghiarii fac ceea ce poruncește dj-le. Ei au (o) pustie cu iarbă și loc vast. Și țara lor e 100 de parasange pe 100 de parasange. Și țara lor e lipită de Marea de Rum, care din râul Djaihun în acea mare cade.”⁸¹.

Bulgarii, au apelat în anul 837 la ajutorul maghiarilor, pentru a stopa încercarea de repatriere a adrianopolitanilor, deportați în vremea hanului Krum la nordul Dunării⁸².

Atacul maghiar a fost respins, iar adrianopolitanii au reușit să se îmbarce pe navele bizantine. Câteva decenii mai târziu, maghiarii sunt menționați la Dunărea de Jos, de această dată ca aliați ai Bizanțului, împotriva bulgarilor.

După destrămarea Khaganatului avar în anul 796, spațiul acestora, a fost disputat între Imperiul Franc, Moravia Mare și Țaratul bulgar, implicând uneori și pe maghiari.

Prima intervenție a maghiarilor în spațiul central-european, consemnată de *Analele mănăstirii Sf. Bertin*, a avut loc în anul 862, cu prilejul revoltei lui Karloman împotriva lui Ludovic Germanicul, tatăl său și nepot al lui Carol cel Mare, care se afla în război cu moravienii cneazului Rastislav. Atragerea maghiarilor de partea fiului răzvrătit, pare să fi fost opera moravienilor⁸³.

Maghiarii, pătrund în teritoriul răsăritean al Imperiului franc, aflat în stăpânirea lui Ludovic Germanicul și măcelăresc populația de aici⁸⁴.

O altă expediție maghiară în zonă, a fost consemnată în anul 863, când Ludovic Germanicul, cere ajutorul bulgarilor contra moravienilor⁸⁵. În anul

⁸¹ Decei 1936, 881sq.

⁸² Obolensky 2002, 173.

⁸³ Spinei 1996, 30; Musset 2002, 58.

⁸⁴ Spinei 1990, 115.

881, o expediție maghiară, desfășurată concomitent cu una a khabarilor, înaintază până la Viena⁸⁶. Dacă pentru aceasta au avut probabil asentimentul Moraviei Mari, ulterior, în anul 892, se alătură armatelor lui Arnulf, care se afla în conflict, cu foștii lor aliați.

În 894, sprijină din nou pe Svatopluk, aflat în conflict cu germanii⁸⁷. Invadarea Traciei de către țarul Simeon (893-927), l-a determinat pe împăratul bizantin Leon al VI-lea (886-912), să ceară în anul 895 ajutorul maghiarilor. Emisarul bizantin Niketas Skleros, l-a convins cu daruri pe Arpad și Kursan, să pornească contra bulgarilor.

Trecând Dunărea cu sprijinul flotei bizantine, maghiarii conduși de Liunticas, un fiu al lui Arpad, i-au înfrânt pe bulgari în câteva rânduri, înaintând până aproape de Preslav. Tarul Simeon a fost nevoit să se adăpostească între zidurile cetății Mundraga. Încercând să stopeze invazia maghiară, Simeon a fost din nou învins, și nevoit să se refugieze la Silistra (Dorostolon), de unde a cerut pace.

Informații cu privire la aceste evenimente, s-au păstrat în opera lui Theophanes Continuatus: “... Simeon i-a prins și pe chazarii din suita împăratului Leon, le-a tăiat nărilor și i-a trimis în capitală, spre rușinea romanilor. Când i-a văzut, împăratul s-a mâniat și a trimis la fluviul Dunărea, cu corăbii iuți, pe Nichita poreclit Scleros (“ Uscatul “), spre a oferi daruri turcilor ca să lupte împotriva lui Simeon.”⁸⁸

Descrierea conflictului dintre bizantini și bulgari, se regăsește și în lucrările lui Simeon Magister⁸⁹ și Leo Grammaticus⁹⁰. Folosind tactica adversarilor săi, i-a convins pe pecenegi să-i atace pe maghiari⁹¹. Lovitura pecenegilor, a schimbat cursul istoriei maghiarilor, determinându-i să migreze spre altă patrie.

Înaintarea maghiarilor spre vest, a avut loc după toate probabilitățile, prin Carpații Nordici, prin pasul Verecke. *Anonymus* consemnează în *Gesta Hungarorum*, drumul parcurs de maghiari spre vest. Plecând din Kiev, au poposit în principatul lui Wladimir, din regiunea Wolhyniei (Lodomer), apoi

⁸⁵ Spinei 1990, 117.

⁸⁶ Spinei 1990, 117. “ *Primum bellum cum Ungaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite.* “

⁸⁷ Pop 1996, 51sq.

⁸⁸ FHDR II, 672sq.

⁸⁹ FHDR II, 630sq.

⁹⁰ FHDR II, 652sq.

⁹¹ Obolensky 2002, 123.

în Galicia (Galiția), de unde au trecut prin pădurea Howos, ocupând Muncaci⁹².

Din cronică lui *Simon de Keza*, reiese că:

“ *Huni sine Hungari denuo ingressi in Pannoniam transierant per regna Bessorum, Alborum Comanorum et ciuitatem Kyo, et deinde in fluuio Hung uocato, ubi castrum fundauere resederunt. A quo quidem fluuio Hungari a gentibus occidentis sunt uocati. /... Hunii sau Ungurii intrară din nou în Pannonia, după ce trecuseră prin țara Bessilor, a Comanilor Albi și cetatea Kyo și apoi se așezară la fluviul numit Hung, unde fundară o fortăreață. După acest fluviu au fost numiți ei de popoarele din Occident Unguri.* ”⁹³.

În lucrarea lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul, aflăm și vecinii ungarilor, în acest habitat:

“ *Lângă turci (= unguri) locuiesc următoarele neamuri: în partea de apus francii, la miază-noapte pecenegii, în partea de miază-zi cei din Moravia sau din țara lui Svatopluk, care au dispărut cu totul din cauza acestor turci (= unguri) și au fost înghițiți de ei. Croații locuiesc lângă hotarele turcilor (= ungarilor).* ”⁹⁴

Relațiile Bizanțului cu maghiarii, au fost mai calme doar în timpul domniei lui Constantin VII Porfirogenetul (949-959). Acesta consemnează că, după anul 927, „ clericul Gabriel “ a plecat într-o misiune la maghiari, cu scopul de ai convinge să cucerească țara pecenegilor.

Un eveniment deosebit, descris de Ioan Skylitzes, s-a petrecut în jurul anului 948, când la Constantinopol au fost primiți Bulcsu și Termács, strănepotul lui Arpád.

Bulcsu a fost botezat și a primit titlul de *patricius*. Însuși împăratul Constantin VII Porfirogenetul, i-a fost chezaș și naș. Scena botezului lui Bulcsu, s-a păstrat într-o miniatură din manuscrisul unei cronici medievale de la Biblioteca Națională din Madrid⁹⁵.

A doua jumătate a secolului al X-lea, marchează întărirea autorității centrale, în timpul domniei lui Géza (970-997). Botezul l-a primit împreună cu fiul său Vajk, viitorul rege Ștefan I (1000-1038) de la un misionar din Passau.

⁹² *Anonymus*, ed. 1934, cap. XI-XII, 33sqq.; *Anonymus*, ed. 2001, cap. XI-XII, 34sqq; *Pop* 1996, 63.

⁹³ *Simon de Keza*, ed. 1935, 38, 86.

⁹⁴ *FHDR II*, 660sq.

⁹⁵ *Obolensky* 2002, 175.

Înainte de moartea sa, Géza a pețit-o pentru Ștefan I, pe Gisela, fiica ducelui bavarez Heinrich, a căror căsătorie a avut loc în anul 996⁹⁶. În cele din urmă, Ungaria a intrat sub jurisdicția spirituală a papalității, iar regele Ștefan I, a fost încoronat în ziua de Crăciun a anului 1000 (prima zi a anului 1001), de către papa Silvestru al II-lea⁹⁷.

Din relatarea episcopului german Thietmar de Mersenburg, reiese că ,, prin favoarea și stăruința ” împăratului Otto al III-lea, cumnatul ducelui bavarez Heinrich, a primit coroana și binecuvântarea de la papa Silvestru al II-lea⁹⁸.

1. Opinii privind pătrunderea maghiarilor în Transilvania

La stadiul actual al cercetărilor, se cunosc câteva opinii legate de pătrunderea comunităților maghiare în spațiul Transilvaniei.

După Kurt Horedt, intruziunea regalității maghiare în Transilvania, s-a produs din punct de vedere teritorial în cinci etape principale⁹⁹. În prima fază, plasată în jurul anului 900, maghiarii ajung până la Someșul Mic. Faza a doua, coincide cu ocuparea văii Mureșului. Pe parcursul fazei a treia, plasate în anul 1100, se atinge valea Târnavei Mari, cu precizarea că aici nu a putut fi identificat orizontul de secol XI, caracteristic pentru valea Mureșului. În faza a patra, pe la anul 1150, se atinge linia Oltului. Ultima fază, datată în jurul anului 1200, coincide cu înaintarea până la linia Carpaților Răsăriteni și Sudici¹⁰⁰.

Janos Bodrogi considera valea Mureșului drept puntea naturală de legătură între est și vest și locul unde populațiile migratoare au staționat perioade mai scurte sau mai lungi de timp.

După Marton Roska, pătrunderea maghiarilor în Transilvania s-a realizat atât pe valea Someșului cât și pe valea Mureșului¹⁰¹.

Radu R. Heitel, avansa în anul 1987, trei etape de pătrundere a comunităților maghiare în spațiul intracarpatic. Prima etapă, este reprezentată de o serie de descoperiri – Cluj Napoca, Gîmbaș, Lopadea Nouă, Blandiana și Alba Iulia – databile în prima jumătate a secolului al X - lea, care jalonează traseurile parcurse (prin ,, Porțile Mezeșului ” și pe Valea Mureșului, în amonte) și obiectivele urmărite (salinile din Transilvania, grâнарul din bazinul Someșurilor).

⁹⁶ Lendvai 2001, 36.

⁹⁷ Obolensky 2002, 175.

⁹⁸ Lendvai 2001, 39.

⁹⁹ Horedt 1954, 507; *IstTrans* 2003, 212.

¹⁰⁰ Heitel 1958, 130; Heitel 1994 - 95, 389sq.

¹⁰¹ Nagy 1913, 268 – 275.

A doua etapă, este marcată de acțiunea militară a regelui arpadian Ștefan I, întreprinsă în Transilvania. Reperetele acestei etape, ne arată drumul parcurs de armata lui Ștefan I – Deva, Alba Iulia, Lernei, Morești și zona Ciucului. Acum, apar și primele elemente caracteristice ale culturii Bijelo Brdo în Transilvania. Ambele etape au un caracter violent.

Debutul ultimei etape, se produce în vremea regelui arpadian Ladislau I (1074 - 1095) și se caracterizează prin răspândirea spre est a cimitirelor de tip Bjelo Brdo, în decursul secolului al XII - lea.

Același autor, considera că atribuirea acestor cimitire maghiarilor sau slavo - maghiarilor nu trebuie generalizată, existând și unele autohtone (o parte din cimitirul de la Hunedoara, o parte din cimitirul Blandiana B, două dintre cimitirele de la Alba Iulia)¹⁰².

Radu R. Heitel a tratat într-un studiu de sinteză această problematică, legată de pătrunderea comunităților maghiare în spațiul intracarpatic. Pentru argumentarea ipotezelor formulate, a folosit un suport arheologic destul de substanțial. În linii mari, susține punctul de vedere exprimat anterior de către Kurt Horedt. Prima fază care coincide cu ceea ce desemna drept „*orientalischen Phase*”, a fost plasată în prima treime a secolului al X - lea. A doua fază, debutează cu expediția militară a regelui Ștefan I împotriva lui Gyula, și se încheie în vremea lui Ladislau I (1074 - 1095). Între cele două faze, s-a admis o perioadă de tranziție, datată între a doua și ultima treime a secolului al X - lea. Ultima fază, corespunde intervalului cuprins între anii 1095 -1196¹⁰³.

¹⁰² Heitel 1987, 77sq.

¹⁰³ Heitel 1994 - 1995, 389 - 439.

III. Orizonturi culturale în Transilvania

Spațiul Transilvaniei a constituit la cumpăna dintre milenii, un loc de habitat pentru diverse grupuri etnice. Motivele stabilirii în acest areal geografic, au fost determinate de realitățile economice, politice, sociale sau religioase ale continentului european. Abordarea unui capitol care să sintetizeze grupurile sau culturile întâlnite în arealul Transilvaniei, în secolele IX-XI, a fost necesară, având în vedere opiniile sau complexitatea acestor descoperiri arheologice¹⁰⁴.

1. Grupul Ciumbrud

Prezența unei comunități de slavi apuseni în spațiul intracarpatic, a fost susținută pentru prima dată de către A. Dankanits și I. Ferenczi (1959). Argumentele s-au bazat pe cercetările din necropola de la Ciumbrud – „*Podireu*”, unde în cele 32 de morminte de înhumare dezvelite, s-au descoperit piese de podoabă și vestimentație, cu analogii în mediul cultural Stare Mešto. Situația arheologică, a permis încadrarea cronologică a necropolei, la începutul secolului al X – lea (Pl. XLII)¹⁰⁵.

Aceste descoperiri, au oferit prilejul lansării unor ipoteze științifice dintre cele mai interesante. În concepția Mariei Comșa, aceste vestigii pot fi atribuite unei populații vest - slave, care s-a refugiat în Transilvania după anul 906, când statul moravian a fost distrus de maghiari. În acest context este menționat și pintenul de la Tărtăria, care ar putea proveni dintr-un mormânt de tip morav¹⁰⁶.

O altă opinie a împărtășit Mircea Rusu, care a pledat pentru datarea cimitirului de la Ciumbrud în a doua jumătate a secolului al IX – lea. El a susținut că membrii acestor comunități ar fi adepții învățăturilor lui Metodius, refugiați din Moravia după anul 885, din cauza persecuțiilor exercitate de episcopul Wiching¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Dragotă 2003, 32-47 .

¹⁰⁵ Dankanits - Ferenczi 1959, 605 - 615; Sâmpetru 1992, 154sq.

¹⁰⁶ Comșa 1959, 73; Comșa 1960, 419.

¹⁰⁷ Rusu 1971, 724sq.

Ulterior, Mircea Rusu a reunit cimitirele din secolele IX - X sub termenul *Ciumbrud - Blandiana B* iar noul grup cultural a fost atribuit unei populații creștine româno - slave¹⁰⁸.

Cercetătorii maghiari, au reunit grupa culturală Ciumbrud cu Blandiana (*Karna - Stumpach*), susținând atribuirea ei unei populații bulgaro - slave¹⁰⁹.

Chiar dacă descoperirile de această factură se reduceau doar la necropola eponimă, K. Horedt a lansat în anul 1986, termenul de *grupul cultural Ciumbrud*. Intuiția sa a fost corectă, fiind confirmată ulterior de rezultatele investigațiilor de la Orăștie – *Dealul Pemilor / X8*, al căror aport a fost decisiv pentru aprofundarea și definirea grupului cultural Ciumbrud.

Materialul arheologic și trăsăturile celor 10 morminte dezvelite între anii 1993 - 1994, pledează pentru o datare în a doua jumătate a secolului al IX - lea. Influențele receptate din mediul vest - slav, mai precis din zona Moraviei Mari aunt destul de evidente¹¹⁰.

Vestigiile caracteristice acestui orizont nu sunt singulare, și amintim în acest context perechea de cercei cu placă semilunară și lăntișoare, descoperiți într-un mormânt cu cistă de cărămidă din faza I - a, a cimitirului de la Alba Iulia – „ *Stația de Salvare* ”¹¹¹.

Destul de recent, Alexandru Madgearu a combinat descoperirile de tip Ciumbrud cu cele de tip Blandiana A, sub termenul de *grupul cultural Alba Iulia – Ciumbrud*, plasat între a doua jumătate a secolului al IX - lea și primele decenii ale secolului următor¹¹².

Se presupune că, înhumările grupului cultural Ciumbrud, încetează odată cu apariția în acest areal geografic a purtătorilor grupului Blandiana A¹¹³.

La stadiul actual al cercetărilor, considerăm că elementele caracteristice acestui grup cultural sunt distincte și se diferențiază net de cele ale grupului cultural Blandiana A. În opinia lui Radu R. Heitel, fazele finale ale cimitirelor Blandiana A și Alba Iulia II sunt contemporane cu perioada când se înhumează în cimitirul de la Ciumbrud (sfârșitul secolului al IX - lea și începutul secolului al X - lea) și cu o fază a cimitirului de la Ghirbom. Cu acest prilej, subliniază și particularitățile inventarelor funerare din aceste cimitire, între care se remarcă, pe lângă vasele ornamentate cu striuri, și

¹⁰⁸ Rusu 1975, 207.

¹⁰⁹ Barta - colab. 1990, 103sqq.

¹¹⁰ Pinter - Boroffka 1999, 313 - 330; Pinter - Boroffka 2001, 319 - 346.

¹¹¹ Ciugudean 1996, 8.

¹¹² Madgearu 2001, 192.

¹¹³ Pinter 1998 a, 143.

prezența altor specii ceramice, ca urcioarele sau amforidoanele, decorate cu motive lustruite¹¹⁴.

Până la acest moment, *grupul cultural Ciumbrud* este ilustrat de descoperirile din necropola eponimă, Alba Iulia – „*Stația de Salvare*” și *Orăștie-Dealul Pemilor X8*.

2. Grupul Blandiana A

Opinii la fel de interesante s-au lansat și în ceea ce privește *grupul cultural Blandiana A*, denumit convențional după necropola eponimă Blandiana - „*La brod*” (*Blandiana A*).

Primele vestigii ale acestui grup cultural, au fost salvate la Sebeș de către W. Fr. Schuster (1865). Pe baza inventarului funerar recuperat din cele două morminte, s-a acceptat o datare în secolul IX sau probabil X¹¹⁵.

În zona necropolei eponime, au fost descoperite fortuit o serie de materiale arheologice, cu ocazia distrugerii unor morminte din malul stâng al Mureșului. Materialul ceramic a fost publicat de K. Horedt în 1954, și a fost încadrat în secolul al X - lea. În același context, a susținut existența unui voievodat al Bălgradului¹¹⁶. Investigațiile au fost reluate în anul 1961, însă fără rezultate notabile. Singurul rezultat a constat în depistarea așezării aferente cimitirului¹¹⁷.

Alte vestigii (ceramică, vârf de săgeată, cuțit) încadrate în secolele IX - X, și atribuite *civilizației balcano - dunărene*, au fost recuperate între anii 1979 - 1980 din câteva morminte distruse de apele Mureșului¹¹⁸.

Săpăturile sistematice efectuate între anii 1981 - 1982, de către Gheorghe Anghel și Horia Ciugudean, au contribuit substanțial la aprofundarea aspectelor legate de acest grup cultural. În cele opt morminte, orientate cu o ușoară deviație pe axul E - V, s-a depistat un inventar destul de variat: vase borcan, ulcioare amforoidale, podoabe, piese de harnașament și ofrandă de animale (Pl. XLI). Pe baza particularităților de rit și ritual funerar, s-a optat pentru datarea cimitirului între secolele IX – X (Pl. XLI).

Situat la un palier cronologic contemporan cu cimitirul II de la Alba Iulia – „*Stația de Salvare*” , cimitirul de la Blandiana A, a fost atribuit

¹¹⁴ Heitel 1983, 105sq.

¹¹⁵ Simina 2002, 47 – 58.

¹¹⁶ Horedt 1954, 494 - 506. Noua conjunctură politico-militară survenită după înfrângerea avarilor de către franci, se caracterizează prin creșterea puterii bulgare, și pătrunderea acestora după anul 830 pe valea Mureșului în Transilvania, atrași de bogățiile naturale (saline și aur).

¹¹⁷ Aldea - Ciugudean 1981, 147sq.

¹¹⁸ Aldea - Ciugudean 1981, 147 - 149.

*civilizației balcano - danubiene*¹¹⁹. Alte elemente suplimentare legate de acest grup cultural, s-au identificat cu prilejul cercetărilor efectuate în necropola II de la Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”. Din cele aproximativ 100 de schelete, o parte considerabilă au fost depuse în gropi simple, iar altele în ciste, realizate din cărămizi romane reutilizate.

Resturile care indică ceremoniile funerare, constau din oase de capre, oi, vite, păsări, coji de ouă. La acestea se adaugă un mormânt, care avea un schelet de oaie într-o nișă. Inventarul funerar, se compune din piese de metal și ceramică (oale, amforidoane). Cea mai mare parte a mormintelor, au câte două vase, și aproape jumătate dintre ele sunt lustruite.

O situație similară avem la Blandiana A¹²⁰. Necropola de la Alba Iulia – „*Stația de Salvare*” se particularizează prin faptul că apar în plus casete de cărămidă în care s-a depus materialul ceramic și ofranda animală.

Corelarea acestor descoperiri cu bulgarii, a fost susținută la început de către M. Comșa. Cu acel prilej, a susținut caracterul slavo - bulgar al descoperirilor de la Blandiana și Sebeș, indicând analogii pe teritoriul Bulgariei¹²¹.

Destul de recent, Csaba Szalontai, a reluat în discuție această autoritate bulgară de pe Valea Mureșului, considerând că cel mai important centru al bulgarilor, a fost la Alba Iulia. În acest sens, prima perioadă a necropolei de la Alba Iulia – „*Stația de Salvare*” o corelează cu bulgarii, iar a doua perioadă, cu maghiarii¹²². În acest context, aduce în discuție și alte teorii legate de prezența bulgară, în acest perimetru al Transilvaniei.

Este interesantă opinia lui László Makkai, potrivit căreia, bulgarii au fost prezenți pe malul stâng al Mureșului, iar acest „Gyula transilvănean” (Bogát) a supravegheat minele de sare. Ocuparea acestei zone, s-a realizat în urma unei alianțe a maghiarilor cu pecenegii în anul 932.

Kristó Gyula, vede aceste diferențe între Transilvania de Nord și de Sud, tocmai prin prisma acestei autorități bulgare, înlăturate de regele Ștefan I, cândva în prima treime a secolului al XI-lea¹²³.

Aceste opinii sunt rezultatul unei teorii mai vechi, care admiteau o stăpânire bulgară în Transilvania. Principalul argument al acestei teorii, avea la bază un pasaj referitor la comerțul cu sare din zonă. Un alt argument

¹¹⁹ Ciugudean - Anghel 1983, 361 - 364; Anghel - Ciugudean 1987, 179 - 196.

¹²⁰ Heitel 1994 - 1995, 407sq.

¹²¹ Comșa 1959, 74.

¹²² Szalontai 2000, 271.

¹²³ Szalontai 2000, 275sq. Csaba Szalontai, adoptă o poziție critică față de ideile lui Kristó Gyula legate de stăpânirea bulgară din Transilvania. Pentru autorul acestui studiu, sfârșitul stăpânirii bulgare, coincide cu pătrunderea maghiarilor în secolul al X-lea.

complementar, vehiculat cu acest prilej, ar consta în localizarea voievodatului lui Kean „ *ducele bulgarilor și slavilor* ” în Transilvania.

Un pasaj din Analele de la Fulda menționa o ambasadă francă a regelui Arnulf de Carintia la curtea țarului Vladimir, cu scopul de a reînoui pacea anterioară și a stopa vânzarea de sare către moravieni (892)¹²⁴.

Posibilitatea ca această sare să provină din salinele Transilvaniei, constituie un argument forte în susținerea acestei autorități bulgare din spațiul intracarpatic. Modul în care s-a exercitat această autoritate rămâne discutabil.

În acest punct al discuției, trebuie avută în vedere și situația comerțului cu sare din secolele IX-X, când se produce un reviriment. Pe parcursul secolelor X -XIII, erau funcționale ocnele de sare de la Turda, Ocna Dejului, Cojocna, Uioara, Ocna Sibiului, Praid și Ocna Șugatag (Maramureș)¹²⁵.

Extensia stăpînirii bulgare în această zonă, s-a putut rezuma la fel de bine, doar la controlul punctelor-cheie ale sării, de la vărsarea Mureșului. Dacă luăm în calcul și descoperirile arheologice (Alba Iulia, Blandiana A și Sebeș), ipoteza pare verosimilă.

La susținerea acestei supozitii, o contribuție esențială o au și materialele de factură carolingiană, descoperite pe valea Mureșului. Lama de spadă de la Alba Iulia (Pl. XLIII/4)¹²⁶, pintenii de la Tărtăria (Pl. XLIII/3)¹²⁷, vârful de „ lance cu aripioare ” și vârful de suliță (Pl. XLIII/6-7), aparțin mai mult ca sigur acestor realități istorice, fiind încadrate în secolele VIII - X, sau mai restrâns în secolul al IX - lea¹²⁸

Aceste piese nu sunt singulare în spațiul românesc, și mai putem menționa pintenul din fier cu placaj din argint, provenind de la Amnaș (jud. Sibiu)¹²⁹ și cel de la Breaza (Pl. XLIII/1)¹³⁰.

Zeno Karl Pinter atribuie aceste piese de armament unor reprezentanți ai statului franc, prezenți în zonă pentru a controla respectarea „ *embargoului* ” impus moravienilor sau chiar unui potentat al țaratului bulgar¹³¹.

Încadrarea acestui grup cultural în *civilizația balcano-danubiană* sau *cultura Dridu* este mult prea forțată. Chiar și o grupă *Dridu-Alba Iulia*, nu ar

¹²⁴ Horedt 1954, 493; Brezeanu 1984, 124.

¹²⁵ Kovách 1980, 193sq.

¹²⁶ Pinter 1998 a, 135 - 139, Fig. 1 / 1.

¹²⁷ Horedt 1954, 496sq, Fig. 3. Datăre – sec. IX - X; Heitel 1983, 107; Madgearu 1994 b, 154, Fig. 2 / 1; Pinter 1998 a, 142, Fig. 2 / 2 - 3.

¹²⁸ Pinter 1998 a, 139sq, Fig. 1 / 2 - 3; Pinter 1998 b, 145-153.

¹²⁹ Luca-colab. 2003, 36, Tabelul VIII, punctul 10.

¹³⁰ Nägler 1969, 89-117; Nägler 1997, 25sq.

¹³¹ Pinter 1998 a, 143.

produce decât derută. Realitățile cultural-istorice ale Transilvaniei sunt particulare în comparație cu cele din restul spațiului românesc, la cumpăna dintre milenii, datorită numeroaselor enclave venite din spațiul european. Istoriografia problemei, se pliază destul de bine pe factorul politic, și din acest motiv se cuvin unele rezerve în privința *civilizației balcano-danubiane*.

O trecere în revistă a principalelor opinii legate de *cultura Dridu*, ne permite să observăm aceste incoerențe. Într-un studiu de sinteză, Ion Nestor atribuia *cultura Dridu* populației românești, și o plasa între secolele X - XI¹³². El a optat și pentru un aspect timpuriu al culturii Dridu, cunoscut sub termenul – *protodridu*- datat în secolele VII - IX¹³³.

Dan Gheorghie Teodor, a încadrat teoriile formulate cu privire la *cultura Dridu*, în două categorii. Prima categorie, cuprinde teoriile care susțin geneza și evoluția locală a acestei culturi, cu componente autohtone și urbane bizantine (nordul Dunării de Jos și parțial în Dobrogea și nord-estul Bulgariei). A doua categorie, include teoriile care acceptă noțiunea de *cultură balcano - dunăreană*, și o atribuie exclusiv slavilor și protobulgarilor. Geneza și evoluția ei are loc la sudul Dunării, în regiunea în care se întemeiază primul țarat bulgar.

Pentru caracterul românesc al culturii Dridu, pledează și Dan Gheorghie Teodor, care nu exclude și prezența unor variante ale ei, acceptate de comunitățile slave¹³⁴.

Alți cercetători, au optat pentru alte denumiri, precum *cultura balcano-dunăreană* sau *carpato – balcano - dunăreană*, susținând geneza și evoluția ei la Dunărea de Jos¹³⁵. O exponentă a acestei denumiri a fost Maria Comșa, care distinge în cadrul *culturii balcano-dunărene* patru faze evolutive. Descoperirile de la Blandiana A, le include în faza a II - a, datată în secolele IX - X. Nu admite un raport de contemporaneitate între Blandiana A și Blandiana B, atât din punct de vedere al distanței dintre ele, cât și al diferențelor din inventarele funerare.

Necropola Blandiana A, a fost plasată în a doua jumătate a secolului al IX - lea, admițându-se și o similitudine temporală cu prima parte a necropolei de la Sultana. În schimb, necropola Blandiana B, a fost încadrată în prima jumătate a secolului al X - lea, considerând că elemente caracteristice ei, vor contribui la formarea culturii Bjelo Brdo. Răspândirea *culturii balcano-dunărene* în Transilvania, se produce doar în cursul fazei a II - a, și se

¹³² Teodor 1973, 127.

¹³³ Teodor 1973, 130.

¹³⁴ Teodor 1973, 131.

¹³⁵ Teodor 1973, 129.

restrânge la un spațiu destul de mic, care include regiunea dintre Alba Iulia și Sebeș¹³⁶.

Radu R. Heitel, denumește așezarea sincronă necropolei II de la Alba Iulia - de tip *Dridu - Alba Iulia*. Ea a fost incendiată cel mai târziu în al doilea deceniu al secolului al X - lea.

Un *terminus ante quem* mai sigur, a fost oferit și de rămășițele unui mormânt de călăreț, descoperit între resturile unei locuințe incendiate. Din acest mormânt, s-a mai recuperat doar o piesă decorativă de centură¹³⁷.

La stadiul actual al cercetărilor, considerăm că folosirea noțiunii de *grup cultural Blandiana A* pentru spațiul intracarpatic este mult mai corectă.

3. Grupul Cluj

Primul val de pătrundere a maghiarilor în Transilvania, a fost desemnat arheologic de către Kurt Horedt, sub termenul de *grupul Cluj*, după necropola eponimă de la Cluj Napoca – *Str. Zápolya*, investigată în anii 1911 și 1941 - 1942¹³⁸. La acest moment se produc unele modificări substanțiale, ce pot fi sesizate arheologic la Alba Iulia.

Caracteristice pentru acest orizont cultural, cu pregnante influențe ale artei stepelor, sunt depunerile de piese de armament și harnașament, complementar cu ofrande de cabaline.

În cadrul grupului Cluj, se pot plasa descoperirile de la Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, Blandiana B, Cluj Napoca – *Str. Pata*, Cluj Napoca – *Str. Gen. Vasile Milea*, Gîmbaș (?), Deva (?) și Lopadea Nouă¹³⁹.

Pentru Radu R. Heitel, cultura veche maghiară, a evoluat sub influența orientală în două etape. Astfel, în faza orientală I și II a culturii societății maghiare, putem distinge: etapa I, care corespunde stabilirii în Lebedia (sec. VIII - ± 830), și etapa II, caracteristică pentru perioada Etelköz - Pannonia (sec. IX - 955)¹⁴⁰.

4. Cultura Bjelo Brdo

Aria de răspândire a culturii Bjelo Brdo, cuprinde bazinul Carpatic, respectiv Ungaria actuală, partea septentrională a fostei Jugoslavii, cuprinsă

¹³⁶ *Comșa 1963 a*, 110 - 119; *Comșa 1963 b*, 416 - 433. Admite că, la geneza *civilizației balcano - danubiene*, au contribuit și unele elemente caracteristice proto- bulgarilor.

¹³⁷ *Heitel 1985*, 225; *Heitel 1986*, 240sq, Fig. 4 / 4; *Heitel 1994 - 1995*, 407.

¹³⁸ *Horedt 1986*, 80sqq.

¹³⁹ Ofranda de cabalină care particularizează acest grup, va fi tratată în capitolul – Rit și ritual funerar.

¹⁴⁰ *Heitel 1994 - 95*, 390.

între Drava și Sava, bazinul Dunării, Transilvania, partea apuseană a României și Slovacia de sud - vest¹⁴¹.

Termenul de *cultura Bjelo Brdo*, provine de la necropola eponimă din nord - estul Croației, de pe malul drept al Dravei. Cercetările efectuate aici în 1896 - 1897 și 1907, au prilejuit dezvelirea unei necropole, din care lipsesc piesele de armament și harnașament și resturile de cabaline.

În repertoriul lui *J. Hampel*, descoperirile din secolele X - XI din bazinul carpatic, au fost împărțite în două grupe. Primei grupe (a) îi corespunde inventarul tipic maghiar. Doar mormintele de călăreți, cu inventar bogat, au fost atribuite efectiv maghiarilor.

Grupa a doua (b), cuprinde restul mormintelor. Necropolele acestei grupe sunt împărțite în două categorii. Într-o primă categorie, au fost incluse cimitirele fără morminte de războinici, care au fost atribuite slavilor, fiind plasate înainte de sosirea maghiarilor. Categoria a doua este reprezentată prin morminte fără cal sacrificat și fără depunerea rituală a pieselor de harnașament, atribuite slavilor subjugăți, la care se adaugă morminte de călăreți, aparținând maghiarilor¹⁴².

Pentru Lubor Niederle, mormintele „ *obișnuite* ” din secolele X - XII, din aria carpatică, au aparținut culturii slave, iar inelele de păr constituie un indicator etnic¹⁴³.

Considerațiile pro-slave avansate de L. Niederle, au fost combătute între anii 1923 - 1926, de către *Bolko Richthofen*¹⁴⁴. La opiniile lui *L. Niederle*, s-a raliat și discipolul său, *Jan Eisner*, care a denumit cultura Bjelo Brdo, după necropola eponimă din Croația. Cu excepția mormintelor de călăreți maghiari, toate descoperirile din secolele X - XII din bazinul carpatic, le atribuie culturii Bjelo Brdo, datată între anii 950 - 1025¹⁴⁵.

Pentru *Zdenek Váňa*, anul 950, reprezintă o dată *ante quem non*, pentru debutul culturii Bjelo Brdo, plasat însă puțin mai târziu. În evoluția acestei culturi, el distinge trei etape: etapa timpurie (975 -1025, etapa de mijloc (1025 - 1075) și etapa târzie (1075 - 1200).

În prima etapă, caracterizată prin caracterul păgân, sunt incluse morminte de călăreți și morminte cu arme sau alte obiecte utilizate. Monedele regilor arpadieni, lipsesc din această etapă. Inventarul funerar, este completat

¹⁴¹ *Váňa* 1954, 98; *Spinei* 1999, 59.

¹⁴² *Hampel* 1907, 9 - 13; *Szőke* 1959, 32.

¹⁴³ *Szőke* 1959, 33.

¹⁴⁴ *Richthofen* 1923 - 1926, 138 - 156.

¹⁴⁵ *Szőke* 1959, 33.

cu podoabe de origine bizantină, imitații autohtone, ornamente originare din aria de civilizație Keszthely și din civilizația maghiară veche.

Etapa de mijloc, prezintă un caracter mult mai creștin, și se distinge prin prezența monedelor arpadiene din prima jumătate a secolului al XI - lea. Se constată dispariția mormintelor de călăreți, a celor cu arme, precum și a pieselor cu caracter keszthelyan târziu. În ultima fază, inventarul funerar este mult mai sărac, comparativ cu celelalte etape¹⁴⁶.

Pentru *Zdenek Váňa*, fundamentele culturii Bjelo Brdo sunt de găsit la etnicii maghiari și slavi. Începuturile acestei culturi, se produc cel mai probabil după anul 955, ca urmare a transformărilor ce survin în cadrul societății maghiare. Cea mai intensă zonă de manifestare a culturii Bjelo Brdo, pare să fie bazinul carpatic și regiunea Tisei mijlocii¹⁴⁷.

Bela Szőke, acceptă în general datarea culturii Bjelo Brdo între a doua jumătate a secolului al X - lea și secolul al XII - lea, precum și unele componente slave.

După *Jochen Giesler*, în evoluția culturii Bjelo Brdo se pot distinge două etape: *Bjelo Brdo I* și *Bjelo Brdo II*, în cadrul cărora s-au constatat și faze mai vechi sau mai recente – *faza Bjelo Brdo I / timpurie* și *faza Bjelo Brdo II / târzie*¹⁴⁸.

Formele caracteristice orizontului vechi maghiar (arcuiri reflexe, vârfuri de săgeți, zăbale, scărițe de șa , inele de păr 13, butoni 11 a, pandantivi cordiformi dublii 9 a – 9 b), apar în asociere cu materiale ale culturii Bjelo Brdo. Dintre acestea, în cadrul culturii Bjelo Brdo, mai pot fi surprinse formele 11 a și 13. Unele forme de origine veche maghiară (2 – 5, butonii 11 b, clopoței 10 și pandantivii dublii 9 a) au o existență mai îndelungată în timp, fiind întâlnite și în cultura Bjelo Brdo.

Din punct de vedere al repertoriului formelor, *Jochen Giesler*, admite o ruptură clară între mediul vechi maghiar și cultura Bjelo Brdo, caracterizat prin dispariția unor modele mai vechi și apariția altora noi – inele de păr cu o extremitate în – s, inele digitale, colane 1, brățări 6, 7 – 8. Brățările 6, ar putea proveni din mediul vechi maghiar¹⁴⁹.

În etapa Bjelo Brdo I, *Jochen Giesler* distinge o fază relativ timpurie – *Bjelo Brdo I / timpurie*, în care pătrund forme din mediul vechi maghiar (brățări 2 – 6, pandantivi 9 a, clopoței 10, butoni 11 b), dar și forme noi,

¹⁴⁶ *Váňa* 1954, 102; *Szőke* 1959, 33.

¹⁴⁷ *Szőke* 1959, 33.

¹⁴⁸ *Giesler* 1981, 151.

¹⁴⁹ *Giesler* 1981, 133.

atribuie unui grup de tranziție – *pre Bjelo Brdo* – (inele de păr 14 – 16, 17 a, inele 37 și prototipuri ale colanelor 1).

La finalul fazei *Bjelo Brdo I / timpurie*, dispar formele specifice orizontului vechi maghiar (2 – 3, 5, 9 a, 10, 11 b și eventual 4 și 6), iar formele 14 – 16, 17 a, 37 (?), 9 b și 24 au fost abandonate. S – a admis o limită de demarcație între etapele *Bjelo Brdo I* și *Bjelo Brdo II*, observată în modificarea inelelor de păr cu o extremitate în – s, care sunt confecționate din argint, au un format mai mic, iar bucla este ornamentată cu nervuri longitudinale. Acum, dispar formele mai vechi (1, 7 – 8, 17 b, 21, 25), dar apar și altele noi (23, 26, 29 – 30).

În *etapa Bjelo Brdo II*, s-a acceptat o fază mai târzie, marcată prin inele de păr cu o extremitate în – s, de format mare, prevăzute cu nervuri longitudinale, inele 35 și dispariția unor forme mai vechi de inele (27 – 28, 32 – 34 și 36)¹⁵⁰.

O „*sărăcire*” a inventarelor funerare, se observă mai ales în faza *Bjelo Brdo II / târzie*. Formele sunt mai puține – inele de păr, inele pentru deget și mărgele. În opinia lui *Jochen Giesler*, vor trebuie clarificate unele secvențe, respectiv durata tranziției dintre orizontul vechi maghiar și cultura *Bjelo Brdo*, și momentul final al fazei *Bjelo Brdo II / târzie*, presupus la sfârșitul secolului al XI – lea.

Un indiciu important, pentru datarea mormintelor cu obiecte vechi maghiare, îl reprezintă monedele din prima și a doua jumătate a secolului al X – lea, arabe sau occidentale. Majoritatea dintre ele, au fost perforate și utilizate ca podoabe sau accesorii vestimentare. Ele proveneau din expedițiile militare și din plata tributului¹⁵¹.

Un palier cronologic de tranziție, între orizontul vechi maghiar și cultura *Bjelo Brdo* este greu de precizat, datorită lipsei materialului numismatic din a doua jumătate a secolului al X – lea¹⁵². În legătură cu depunerile monetare de secol XI, s-a acreditat ideea că, ele nu au putut fi depuse mult mai târziu decât perioada de batere.

Desigur că, acest aspect nu a fost considerat general valabil, și trebuie avute în vedere și unele diferențe regionale¹⁵³.

Referitor la momentul cronologic de tranziție, între orizontul vechi maghiar și cultura *Bjelo Brdo*, s-a acceptat ipoteza că, materialul vechi maghiar ajunge până la mijlocul sau a doua jumătate a secolului al X – lea,

¹⁵⁰ *Giesler 1981*, 136.

¹⁵¹ *Giesler 1981*, 137sq.

¹⁵² *Giesler 1981*, 141.

¹⁵³ *Giesler 1981*, 142.

într-un segment mai târziu al acestei perioade. Momentul final al fazei Bjelo Brdo I / timpurie, s-a avansat undeva în prima treime a secolului al XI – lea .

Între etapele Bjelo Brdo I și Bjelo Brdo II, s-a surprins o secvență cronologică relativă, caracterizată prin apariția unor forme noi de inele (23, 26, 29, 30) și a inelelor de păr, de format mic. Aceste forme noi, apar în asociere cu emisiuni monetare ale regelui Andrei I ¹⁵⁴.

Inelele de păr cu o extremitate în – s, cu nervuri longitudinale sunt frecvente mai ales în ultima treime a secolului al XI – lea, una dintre forme (II / 6), ajungând probabil până în secolul al XII – lea.

Jochen Giesler a considerat începutul fazei Bjelo Brdo II / târzie în ultima treime a secolului al XI – lea ¹⁵⁵.

Inventarele funerare vechi maghiare, ce apar la mijlocul secolului al X – lea, ajung și în a doua jumătate a acestui secol, când se produce tranziția între orizontul vechi maghiar și cultura Bjelo Brdo .

În *faza Bjelo Brdo I / timpurie*, se mai păstrează unele forme legate de orizontul vechi maghiar, dar apar și unele forme Bjelo Brdo, sau obiecte de podoabă izolate, cu tradiții în mediul cultural sud – est european.

Din punct de vedere al încadrării cronologice, faza Bjelo Brdo I / timpurie, acoperă parțial a doua jumătate a secolului al X – lea și prima jumătate a secolului al XI – lea ¹⁵⁶.

Etapa Bjelo Brdo II, începe pe la mijlocul secolului al XI – lea, și se caracterizează prin apariția unor forme noi de inele și mărgelile, dar și prin modificarea inelelor de păr cu o extremitate în – s (apar inele de format mic, confecționate din fir de argint masiv, iar s – ul este prevăzut cu nervuri longitudinale).

În ultima treime a secolului al XI – lea, se evidențiază o fază Bjelo Brdo II / târzie, în care, inelele de păr cu o extremitate în – s, se remarcă prin formatul mic și masivitate, dar apar și alte forme – inel 35.

Pentru finalul etapei Bjelo Brdo II se optează între sfârșitul secolului al XI – lea sau secolul al XII – lea ¹⁵⁷.

După Csanád Bálint, atribuirea culturii Bjelo Brdo populației slave este nefondată. Pe baza cercetărilor pluridisciplinare, consideră că în cultura Bjelo Brdo din secolele X - XI, poate fi identificată maghiarimea de rând, iar contactul slavilor cu această cultură, s-a realizat ca urmare a extinderii statului

¹⁵⁴ Giesler 1981, 144sq.

¹⁵⁵ Giesler 1981, 147.

¹⁵⁶ Giesler 1981, 151.

¹⁵⁷ Giesler 1981, 151sq.

maghiar¹⁵⁸. Ulterior, a reluat această opinie în care nu admite teoriile anterioare, care susțineau fie ambele componente - slavă și maghiară – sau doar slavă. Elementul slav, existent în cadrul necropolelor Bjelo Brdo este acceptat într-un procentaj variabil¹⁵⁹.

În privința teritoriului fostei Jugoslavii, Z. Vinski optează pentru o diferențiere regională a necropolelor Bjelo Brdo, în două grupuri – estic și vestic. Grupul estic, include descoperirile de la Bjelo Brdo-*Str. Veneția*, Svinjarevci, Batajnica-*Velika Humka*, Borinci –*Crkvište*, iar grupul vestic – Prijedor-*Gomjenica*, Kloštar Podravski, Ptuj – *Grad*, Dobova-*Veliki Obrež* și alte necropole mai mici. Zona de demarcație dintre cele două grupuri regionale pornește din câmpia râului Drava, până la orașul Virovitica, iar în sud, până la vărsarea râului Vrbas în Sava.

S-au constatat unele discrepanțe între cele două grupuri, chiar și din punctul de vedere al artefactelor. Monede arpadiene și descoperiri de factură maghiară, apar doar în unele situri din grupul estic (*Vukovar-Lijeva bara*, Batajnica-*Velika Humka*, Novi Banovci).

Mai rari în grupul estic sunt cerceii turnați în formă de ciorchine (Bjelo Brdo-*Str. Veneția*, *Vukovar-Lijeva bara*), în comparație cu grupul vestic (Kloštar Podravski-*Pijeski*, Sisak-*Str. Tomislav*, Popovec-*Bregi*, Ptuj-*Grad* , *Veliki Bukovec*), unde apar în număr destul de mare. Pentru aceste diferențe, Z. Vinski invocă contactul mai intens al zonei estice dintre Drava-Dunăre-Sava, cu Ungaria înainte de anul 1071¹⁶⁰.

¹⁵⁸ *Bálint 1976*, 248sq.

¹⁵⁹ *Bálint 1991*, 185, 190sq.

¹⁶⁰ *Vinski 1970*, 45-92.

IV. BĂLGRADUL ÎN JURUL ANULUI 1000. REPERE ISTORICE ȘI ARHEOLOGICE.

O tratare separată a anticului Apulum, a fost determinată în principal de rolul politic al acestui oraș în perioada migrațiilor și a evului mediu, precum și de complexitatea descoperirilor arheologice (Pl. I).

În speță, la stadiul actual al cercetărilor, descoperirile arheologice au devenit indiscutabil un element probatoriu al izvoarelor scrise ale vremii, completând unele lacune, sau chiar nuanțând informațiile cunoscute.

Primele informații despre Alba Iulia sunt legate de menționarea lui Gylas (Gylas I), la mijlocul secolului al X - lea. Informații despre Geula, întâlnim în *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus:

„ ... Tuhutum uero genuit Horcam, Horca genuit Geulam et Zubor, Geula genuit duas filias, quarum una uocabatur Caroldu et altera Saroltu, et Sarolt fuit mater sancti regis Stephani. Zumbor uero genuit minorem Geulam, patrem Biie et Bucne, tempore cuius sanctus res Stephanus subiugauit sibi terram Ultrasiluanam, et ipsum Geluam uinctum in Hungariam duxit, et per omnes dies uite sue carceratum tenuit eo, quod in fide esset uanus et noluit esse christianus, et multa contraria faciebat sancto regi Stephano, quamuis fuisset ex cognatione matris sue. / Iar Tuhutum a dat naștere lui Horca, Horca a dat naștere lui Geula și Zubor. Geula a avut două fete, dintre cari una se chema Caroldu și cealaltă Saroltu. Sarolt a fost mama regelui Ștefan cel Sfânt. Iar Zumbor a dat naștere lui Geula cel Mic, tatăl lui Bue și Bucne, în timpul căruia regele Ștefan cel Sfânt a subjugat țara Ultrasilvană. Pe Geula chiar l-a dus în Ungaria și l-a ținut în închisoare toată viața, fiindcă era păgân și n-a voit să se încreștineze și lucra împotriva regelui Ștefan cel Sfânt, cu toate că i-a fost rudă după mamă. ”¹⁶¹.

Într-o altă sursă - *Chronicon Hungaricum* a lui Simon de Keza, este menționat între căpitanii lui Arpad și un personaj - Jula :

„ Tertiis quidem exercitus Jula fuit capitaneus: hic cum aliis in Pannoniam introisset in partibus Erteuelu tandem habitauit. / Căpitanul

¹⁶¹ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, București, 1934, 46, 96; Anonymus Notarius, *Gesta Hungarorum*, Editura Mentor, București, 2001, cap. XXVII, 48, 105.

armatei a treia a fost Jula; acesta, după ce a intrat, împreună cu alții în Pannonia, a locuit mai târziu în părțile Erteuelu. ”¹⁶².

Menționarea acestui personaj, o regăsim și în *Chronicon Pictum Vindobonense*: „ Acest Gyula era un prinț mare și puternic care găsisse într-o vânătoare a sa în Ardeal o mare cetate, ce fusese construită mai de mult de Romani ”¹⁶³. *Chronicon Posoniense*, precizează că orașul găsit de Gyula în Transilvania, cu ocazia unei vânători, se numea „ ...civitas Alba in Erdeuel ”¹⁶⁴.

Numele orașului construit de romani și descoperit de Gyula în timpul unei vânători, precum și conflictul din anul 1002, sunt confirmate și în *Chronicon Monacense*¹⁶⁵.

Chronicon Henrici de Muegeln, menționează orașul *Weissenpurg*, și conflictul dintre Ștefan și Gyula¹⁶⁶.

După moartea lui Géza, cu ocazia luptelor pentru succesiunea la tronul Ungariei, *Chronicon Pictum Vindobonense*, menționează conflictul dintre Ștefan I și Koppány, principele de Somogy:

„ *Commisso itaque prelio inter utrumque diu et fortiter est dimicatum; sed diuine miserationis auxilio beatus Stephanus dux gloriosam obtinuit victoriam. In eodem prelio Vencillinus comes interfecit Cupan ducem, et largissimis beneficiis a beato Stephano tunc duce remuneratus est. Ipsum vero Cupan beatus Stephanus in quatuor partes fecit mactari: primam partem misit in portam Strigoniensem, secundam, in Vesprimiensem, tertiam in Jauriensem, quartam in Erdelw. / Și dându-se astfel lupta, s-au bătut mult timp vitejește din ambele părți, și, cu ajutorul milostivirei divine, fericitul duce Ștefan a obținut o victorie strălucită. În aceeași luptă, comitele Vencellinus a ucis pe ducele Cupan și a fost răsplătit cu mare dărnicie de fericitul Ștefan, pe atunci numai duce. Iar pe Cupan fericitul Ștefan a pus să-l taie în patru părți: prima parte a trimis-o la poarta Strigoniului, a doua la cea a Vesprimului, a treia la cea a Jaurinului, a patra în Ardeal. ”¹⁶⁷*

Koppány, principele de Somogy, care avea sub autoritatea sa un ținut din sudul Lacului Balaton, s-a prevalat de principiul leviratului, dorind să se căsătorească cu Sarolta, văduva lui Géza. Mai mult, pentru a-și legitima

¹⁶² *Simonis de Keza, Chronicon Hungaricum*, după G. Popa – Lisseanu, Tipografia Bucovina, București, 1935, 39, 88, Cap. I / 7.

¹⁶³ *Chronicon Pictum Vindobonense*, XV, 21 ; Rusu 1979, 59; Rusu 1982, 379.

¹⁶⁴ Rusu 1979, 59; Rusu 1982, 379.

¹⁶⁵ Pascu 1972, 67sq.

¹⁶⁶ Pascu 1972, 68 ; Rusu 1979, 59; Rusu 1982, 379.

¹⁶⁷ *Chronicon Pictum Vindobonense*, XXXVI, 31.

sucesiunea, considera că succesiunea revenea celui mai vârstnic membru al neamului. În schimb, fiul lui Géza, invocă îndeosebi principiul primogeniturii.

Dacă acceptăm pasajul din *Chronicon Pictum Vindobonense*, după bătălia de la Veszprém (998), trupul principelui Koppány a fost împărțit în patru părți, din care trei au fost pironite pe porțile orașelor Veszprém, Győr, Székesfehérvár, iar a patra expediată la Gyulafehérvár, probabil unchiului său, drept avertisment¹⁶⁸. Cronica precizează nominal căpeteniile germane care l-au sprijinit pe Ștefan I, respectiv, Vencellinus, Hunt și Paznan, recompensați ulterior cu numeroase domenii¹⁶⁹.

Indiscutabil, un episod cu conotații importante pentru istoria Transilvaniei, îl reprezintă creștinarea în jurul anului 950 a prințului Gylas (*Gyla, Gyla I*) la Constantinopol¹⁷⁰. Evenimentul a fost relatat și de către scriitorii bizantini Skylitzes¹⁷¹, Kedrenos și Zonaras¹⁷². Împăratul Constantin al VII - lea Porfirogenetul, i-a acordat titlul de patricius și ia dat un însoțitor în persoana episcopului Hierotheus, ce fusese hirotonisit de către patriarhul Theophilactos¹⁷³.

Mircea Rusu identifică în prințul Gyula creștinat la Constantinopol, pe ducele Gyula (*dux magnus et potens*) sau *rex Iulus*, respectiv Geula, nepotul lui Tuhutum. Al doilea Gyula, în privința căruia cronicile nu sunt foarte exacte, ar putea să fie identic cu Dobuca. Este foarte probabil ca acesta, să fi fost fiul Caroltei, a doua fiică a lui Gyula I. Probabil că, acesta s-a numit Gyula de Dobuca, pentru a nu fi confundat cu bunicul și unchiul său, respectiv Gyula I și Gyula II.

După Mircea Rusu, o problemă mai spinoasă o reprezintă explicarea legăturii între thema sau provincia pecenegă Gyla, respectiv Gyla de Jos (*Quabuxigyla*) și demnitatea *gylas* din ierarhia turcă, menționată de Constantin al VII - lea Porfirogenetul¹⁷⁴.

În descrierea țării pecenegilor, împăratul bizantin, precizează următoarele: „ *Toată țara pecenegilor se împarte în opt ținuturi (teme), stăpânite de conducători mari și puternici. Ținuturile (temele) sînt acestea: primul ținut se numește Irtim, al doilea Tzur, al treilea Gyla, al patrulea*

¹⁶⁸ Lendvai 2001, 38sq.

¹⁶⁹ *Chronicon Pictum Vindobonense*, XXII, XXIII, 24sq.

¹⁷⁰ Pascu 1972, 72; Kristó 1998, 83. Sunt menționate statele tribale, între care și cel al lui Gyula, iar misiunea episcopului Hierotheus a fost considerată un succes.

¹⁷¹ Skylitzes, *Historiarum Compendium*, Bonn, 1939, 328.

¹⁷² Zonaras, *Epitomae Historiarum*, III, Leipzig, 484.

¹⁷³ Popescu 1956 a, 104; Rusu 1978, 167sq; Rusu 1979, 59; Rusu 1982, 372; Pop 1996, 142.

¹⁷⁴ Rusu 1982, 373sq.

Culpei, al cincilea Harovoe, al șaselea Talmat, al șaptelea Hopon și al optulea Tzopon. ”

Un alt pasaj, precizează că unul dintre ultimele patru triburi, care locuia în „ *ținutul Gyla – de - Jos, se mărginește cu țara turcilor (= ungurilor) ...* ”¹⁷⁵ Alte referiri, le datorăm tot împăratului Constantin al VII - lea Porfirogenetul, cu prilejul trecerii în revistă a orașelor pustii din Pecenegia, situate spre Bulgaria.

Împăratul bizantin, consemnează următoarele :

*„ Dincoace de fluviul Nipru, înspre partea Bulgariei, lângă malurile fluviului, există cetăți părăsite: prima este cetatea numită de pecenegi Aspron (= Albă), deoarece pietrele sale par albe; a doua cetate se numește Tungate, a treia Cracnate, a patra Salmacate, a cincea Saracate și a șasea Gieucate. În clădirile acestor cetăți vechi se găsesc urme de biserici, cruci tăiate și piatră poroasă; de aceea unii cred că romanii au avut cândva locuințe în locurile acelea. ”*¹⁷⁶

Pentru Mircea Rusu, orașele din Pecenegia, la care face trimitere împăratul bizantin, se aflau în Transilvania, deoarece în regiunea nord-pontică nu existau orașe romane. Acestea pot fi identificate cu orașele Apulum, Napoca, Potaissa, Porolissum, Sarmizegetusa, etc¹⁷⁷.

Locul episcopiei, precum și zona în care și-a desfășurat activitatea de misionar episcopul Hierotheus, a generat mari controverse. O parte dintre cercetătorii care au abordat chiar și tangențial acest subiect, înclină să considere orașul Alba Iulia, drept locul episcopiei lui Hierotheus¹⁷⁸.

Un argument forte pentru această opțiune, îl reprezintă și rotonda din Catedrala Romano -Catholică, care este atribuită „ *momentului Hierotheus* ”. În legătură cu acest monument, R. R. Heitel avansa ca datare fie a doua jumătate a secolului al IX - lea, fie după anul 948, în contextul misiunii episcopului Hierotheus¹⁷⁹.

În opinia lui Alexandru Madgearu, activitatea misionară a lui Hierotheus, s-a derulat în regiunea actualelor comitate Csongrád și Békés, în nord - vestul Banatului și Cîmpia Aradului. Cu acest prilej, coboară și datarea rotondei de la Alba Iulia, în a doua jumătate a secolului al IX -lea¹⁸⁰.

¹⁷⁵ *FHD II*, 664sq.

¹⁷⁶ *FHDR II*, 666sq.

¹⁷⁷ *Rusu 1979*, 59; *Rusu 1982*, 379sq.

¹⁷⁸ *Pop 1996*, 143sq.

¹⁷⁹ *Heitel 1983*, 102sq; *Heitel 1979*, 111. Rotonda-baptisteriu este datată în a doua jumătate a secolului al IX-lea, iar reactivarea ei s-a produs după anul 948, după venirea lui Hierotheus în zonă.

¹⁸⁰ *Madgearu 1994 a*, 154.

Analiza circulației monetare bizantine, din spațiul confluenței Mureșului cu Tisa, au determinat-o pe Ana - Maria Velter, să se ralieze punctului de vedere exprimat destul de recent de către Alexandru Madgearu¹⁸¹.

Gyula Kristó este adeptul unei alte teorii legate de Gyula și zona unde își derulează activitatea Hierotheus. El consideră că, se poate vorbi de un sediu episcopal la Alba Iulia doar la începutul ultimului sfert al secolului al XI-lea. Un episcop al Bălgradului pe nume Franco/Frank este menționat în 1081, în legătură cu sfințirea criptei abației St. Hubert din Valea Moselle. Era invitat de episcopul de Liège, Henrik. Mutarea sediului episcopiei din Ardealul de Nord la Alba Iulia, se atribuie regelui Ladislau. În plus, consideră că la Alba Iulia nu s-au identificat emisiuni monetare anterioare regelui Andrei I.

Centrul de putere al lui Gyula, a fost plasat în Ardealul de Nord sau Tisztantúl. Ajunge la această concluzie, datorită numărului mare de monede bizantine din acest spațiu. Primul Gyula se identifică cu persoana care a participat la descălecat și a purtat probabil a doua demnitate de vază din ierarhia maghiară.

Al doilea Gyula este personajul istoric care s-a creștinat la Constantinopol înainte de 956 și a introdus credința bizantină în Bazinul Carpatic. Centrul de putere al lui Kéan se afla în schimb în Ardealul de Sud, unde se afla în secolul al IX o dominație bulgară¹⁸².

Opiniile lui Gyula Kristó, readuc în discuție o direcție centrală a istoriografiei maghiare, ce minimalizează cât mai mult centrul politic existent la Alba Iulia, la cumpăna dintre milenii. Toate argumentele se bazează îndeosebi pe reinterpretarea izvoarelor și mai puțin pe recente descoperiri arheologice din orașul Alba Iulia.

În Ardealul de Nord unde se dorește poziționarea centrului lui Gyula, nu avem o diversificare funerară cum s-a constatat în cazul orașului Alba Iulia, începând cu secolul al X-lea. Dacă prezența bizantină într-un areal geografic dat se poate accepta doar prin existența materialului numismatic, alte artefacte ieșind din discuție, atunci interpretarea istorică ridică serioase lacune.

¹⁸¹ Velter 2002, 80sq.

¹⁸² Kristó 1998, 98sq; Kristó 2004, 98-129.

După părerea noastră, cercetările arheologice din ultimul deceniu efectuate la Alba Iulia, susțin existența unui centru politic important, precum și influența exercitată de mediul bizantin¹⁸³.

Existența unei formațiuni politice prestatale, un posibil *voievodat la Bălgrad*, a fost susținută pentru prima dată în anul 1954 de către Kurt Horedt¹⁸⁴.

Fără a fi părțitor, susțin teza unui centru politic important la Alba Iulia, de ce nu chiar „*voievodatul de la Bălgrad*” !

De ce, singura localitate din Transilvania, cu un număr atât de mare de cimitire din această perioadă se află la Alba Iulia ? Datorită diferențelor de rit și ritual funerar, care particularizează fiecare cimitir, nu avem oare comunități etnice sau religioase diferite?

La stadiul actual al cercetărilor, avem cel puțin trei cimitire databile în secolul al X – lea – Alba Iulia – *Str. Brîndușei* (Pl. VIII, XVIII), Alba Iulia – „ *Izvorul Împăratului* ”¹⁸⁵ și Alba Iulia – „ *Stația de Salvare* ”¹⁸⁶.

Ștefan Pascu, considera pe bună dreptate Alba Iulia, drept unul dintre centrele politice de seamă, ale voievodatului transilvănean¹⁸⁷.

Un alt aspect al acestei dispute, la constituit identificarea acelu *Gylas* sau *rex Iulius*. R. R. Heitel, identifica în primul Gyula, pe unul dintre cei șapte căpitani ai triburilor maghiare, căruia i se poate atribui și incendiul de la Alba. Al doilea personaj, ar fi acel „ *dux magnus et potens* ”, botezat la Constantinopol, a cărui fiică Sarolta se va căsători cu Geza și va naște în anul 969 pe viitorul rege Ștefan I. Destinul ultimului Gyula, unchiul regelui Ștefan I și fratele Saroltei, ne este cunoscut¹⁸⁸.

În legătură cu bătălia din anul 1002, *Chronicon Pictum Vindobonense*, ne precizează :

„ *Tandem cum Gyula hungaris in Pannonia habitantibus infestus esset, et multipliciter aggrauatus ; per sanctum Stephanum regem in Pannoniam et deductus. Non tamen iste Gyula capitaneus, sed ab illo tertius. / În cele din urmă, fiindcă Gyula a fost dușman al Ungurilor ce locuiau în Pannonia și și-a făcut o situație grea în multe privințe, a fost trecut de regele*

¹⁸³ Diversificarea zonelor funerare, începând cu secolul al X - lea, ne determină să afirmăm acest lucru. Din cauza faptului că, unele cimitire pe care le considerăm „ *cheie* ”, nu au intrat în circuitul științific, s-au lansat unele considerații, care nu reflectă o imagine veridică.

¹⁸⁴ Horedt 1954, 504. După anul 830, bulgarii stăpânesc și zona din jurul orașului Alba Iulia.

¹⁸⁵ Blăjan 2002, 33.

¹⁸⁶ Ciugudean 1996, 2 – 28.

¹⁸⁷ Pascu 1972, 74; Pascu 1981, 14 - 18.

¹⁸⁸ Heitel 1975, 349.

Ștefan cel Sfânt în Pannonia. Totuși nu acest comandant Gyula, ci al treilea după acesta. ”¹⁸⁹

După bătălia din anul 1002, Gyula, împreună cu cei doi fii ai săi, Bua și Bucna, a fost dus în Ungaria, iar bunurile confiscate au fost donate bisericii de la Székesfehérvár (Alba Regală). Locul lui Gyula, a fost oferit de către regele Ștefan I, unei rude ale sale, pe nume Zoltan Ardeleanul. Alte știri despre soarta lui Bua și Bucna, aflăm în timpul domniei lui Petru I (1038 - 1046), când au fost implicați într-o mișcare cu accente păgâne și politice¹⁹⁰.

Din punct de vedere arheologic, în faza I din necropola de la Alba Iulia - „*Stația de Salvare*”, se evidențiază elementele grupului cultural Blandiana A. Probabil că, la finalul acestei faze, plasat la începutul secolului al X – lea, sau chiar la începutul fazei II, s-au produs înhumările cu piese de armament, harnașament și resturi de animale.

După părerea mea, din acest moment, se produce o diversificare funerară destul de vizibilă. O altă comunitate etnică sau religioasă (autohtonă ? mixtă ?) începe să-și înhumeze defuncții pe *Str. Brîndușei*¹⁹¹.

Nu este exclus ca, cele două necropole să funcționeze în paralel o perioadă scurtă de timp. Intervine acum un element nou în această ecuație – necropola din punctul „*Izvorul Împăratului*”, plasată la același orizont cronologic. Singura explicație logică, care de fapt ar nuanța și completa lacunele din izvoarele vremii, ar fi legarea acestei necropole de mult disputatul „*moment Hierotheus*”.

Ipotetic, nu ar trebui exclusă atribuirea acestei necropole, unei comunități care la însoțit pe Hierotheus în zonă, sau a fost creștinată la Constantinopol, odată cu Gyula.

Diversificarea funerară ce caracterizează Alba Iulia pe parcursul secolului al X – lea, poate fi constatată și în secolul următor. Mai precis, în secolul al XI – lea, încep înhumările în cimitirele de la Pîclișa - „*La Izvoare*” (Pl. XXXVI) și Alba Iulia – *Str. Vinătorilor* (Pl. XXXV)¹⁹².

Nu știm, dacă cele două necropole funcționează paralel, însă după materialul numismatic, această opțiune trebuie avută în vedere până la publicarea integrală a inventarului.

¹⁸⁹ *Chronicon Pictum Vindobonense*, XV, 21sq.

¹⁹⁰ *Pop* 1996, 146.

¹⁹¹ Ipotetic, s-ar putea avansa chiar o separare a comunității locale – o parte utilizează în continuare vechiul cimitir, iar alta folosește spațiul funerar de pe *Str. Brîndușei*.

¹⁹² *Blăjan* 1980, 197 – 202; *Blăjan - Popa* 1983, 375 - 380; *Blăjan – Oproiu - Popa* 1990, 35 - 40; *Blăjan – Stoicovici - Botezatu* 1990 - 1993, 273 - 292.

S-ar părea că, mormântul de la Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ” , care avea în inventar inele de păr cu o extremitate în – s, asigură un *terminus post quem*, și din acel moment să fie utilizat cimitirul de pe *Str. Vânătorilor*. La finalul secolului al XI – lea, începe să fie utilizat și cimitirul din jurul actualei Catedrale Romano – Catolice.

Din păcate, nepublicarea cercetărilor realizate pe raza municipiului Alba Iulia, nu face decât să întârzie nejustificat, conturarea unui tablou cât mai real al istoriei Transilvaniei în epoca migrațiilor.

V. RIT ȘI RITUAL FUNERAR

În general, defuncții au fost înhumați în gropi de formă patrulateră, cu colțurile rotunjite, săpate în solul steril, la o adâncime diferită, în funcție de configurația terenului – Alba Iulia – *Str. Brîndușei*, Alba Iulia - „, *Stația de Salvare*”, Alba Iulia - „, *Izvorul Împăratului*”, Blandiana A (- 0. 40 m – 1. 70 m), Blandiana B (- 0. 60 m – 0. 90 m), Cluj Napoca – *Str. Zápolya* (- 1. 00 m - 1. 40 m), Deva – „, *Micro 15*” (- 0. 80 m – 1. 30 m), Orăștie – *Dealul Pemilor X₂* (- 0. 50 m – 0. 90 m).

Orientarea mormintelor : V – E (Alba Iulia – *Str. Brîndușei* ; Blandiana A : M. 2, M. 5, M. 6, M. 7, M. 8 ; Deva - „, *Micro 15*” : M. 1, M. 2, M. 3, M. 4, M. 5), NV – SE (Cluj Napoca – *Str. Zápolya* : M. 2), VNV – ESE (Cluj Napoca – *Str. Zápolya* : M. 3, M. 4, M. 5 și M. 7) și VSV – ENE (Blandiana A : M. 4; Cluj Napoca – *Str. Zápolya* : M. 6).

În ceea ce privește poziția brațelor, se disting mai multe variante:

- cu brațele întinse pe lângă corp : Alba Iulia – fazele I – II; Blandiana A: M. 8; Cluj Napoca – *Str. Zápolya*: M. 2; Gîmbaș: M. 1; Orăștie – *Dealul Pemilor X₂*: M: 3 / 92, M. 6 / 93 .

- brațul drept pe lângă corp și stîngul pe torace : Blandiana A: M. 6 .

- cu brațul stîng pe lângă corp și antebrațul drept pe bazin : Blandiana B: M. 5; Cluj Napoca – *Str. Zápolya*: M. 3, M. 5 .

- antebrațele aduse spre umeri : Blandiana B: M. 1 .

- antebrațul stîng pe piept și dreptul pe bazin : Orăștie – *Dealul Pemilor X₂*: M. 8 / 93 și M. 9 / 93 .

- ambele antebrațe depuse pe bazin : Orăștie – *Dealul Pemilor X₂*: M. 1 / 92 .

- ambele brațe ușor îndoite din cot : Orăștie – *Dealul Pemilor X₂*: M. 7 / 93 .

Se cunosc și alte obiceiuri în mormintele din secolele X -XI:

- bucăți de calcar și pietre de râu în stînga și dreapta scheletului : Moldovenești: M. XIII .

- piatră sub cap :Blandiana B ¹⁹³ și Cluj Napoca – *Str. Zápolya*: M. 4¹⁹⁴ .

¹⁹³ Horedt 1966, 282, Fig. 19.

¹⁹⁴ Kovács 1942, 92sq; László 1942,580.

● resturi de lemn în regiunea calotei : Alba Iulia – *Str. Brîndușei*: M. 63¹⁹⁵, Moldovenești: M. XVI¹⁹⁶ și Orăștie – *Dealul Pemilor X8*: M. 8¹⁹⁷.

La Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / Teren : Bodea Ioan, s-a constatat o aranjare pe șiruri începând cu secolul al X – lea. Majoritatea defuncțiilor erau înhumați în gropi simple de formă rectangulară săpate în pământul galben lutos. În general mormintele erau orientate V (capul) – E (picioarele). Se remarcă unele grupuri familiale.

O aranjare pe șiruri este caracteristică și pentru necropola de la Cluj Napoca – *Str. Zápolya*. Mormintele au fost aranjate în trei șiruri, cu o distanță între ele, de aproximativ 8 – 9 m. Primul șir, cuprinde M. 2, M. 3, M. 4 și M. 5. În compunerea celui de-al doilea șir, intră M. 1, m. 6 și M. 7, iar ultimul șir – 3 morminte de călăreți (două deranjate), descoperite de L. Gyula.

După L. Gyula, acest cimitir aparține unei familii întregi de războinici, iar L. Kovács presupune că avem de-a face cu trei generații sau trei mari familii, care și-au înhumat defuncții pe perioada a maximum două generații¹⁹⁸.

O dispunere a mormintelor pe șiruri, s-a observat și în necropola de la Orăștie – *Dealul Pemilor X₂*¹⁹⁹.

O situație mai specială, se poate observa la necropolele din municipiul Alba Iulia. Cu ocazia primelor cercetări, efectuate la Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ” între anii 1979 - 1980, s-au descoperit 4 morminte de incinerare în urnă și 206 (266) morminte de înhumație, în gropi simple sau în sicrie de lemn (4).

Mormintele erau orientate NV (capul) - SE sau invers și E (capul) - V, fapt ce a fost pus în legătură cu anotimpul în care au fost înhumați defuncții, precum și cu unele obiceiuri aflate în uz la comunitatea respectivă. Nu se exclude probabilitatea identificării în cimitir, a două grupe etnice diferite, una creștină și alta în curs de creștinare²⁰⁰.

Faza a I-a a necropolei de la Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ” se caracterizează prin câteva elemente definitorii. Pe lângă mormintele de înhumație în gropi simple, de formă rectangulară, sau utilizat și casete / ciste realizate din cărămidă romană²⁰¹.

Ofranda de carne, constă în resturi de ovi - caprine, poziționate lângă cap sau membrele inferioare. Materialul ceramic depus în morminte, a fost

¹⁹⁵ Dragotă – colab. 2005a, 36sq; Dragotă-colab. 2005 b, 201-228 .

¹⁹⁶ Roska 1914, 131.

¹⁹⁷ Pinter-Boroffka 2001, 322, Fig. 4/4.

¹⁹⁸ László 1942, 579-584.

¹⁹⁹ Țiplic – Pinter – Căstăian 2003, 221sq.

²⁰⁰ Blăjan - Popa 1983, 376sq.

²⁰¹ Ciugudean – Dragotă 2002, 10sq.

compus din 1 - 2 vase (s - a observat o asociere – vas borcan cenușiu, cărămiziu, cu oală globulară sau cu ulcior amforoidal).

În faza a II - a, se disting și alte tipuri de morminte – acoperite cu pietre și fragmente de cărămizi, cu blocuri de calcar fasonate sau pseudo-ciste. La acestea, se mai adaugă sicriile, sau doar amenajarea gropilor cu lemn. Inventarul funerar este destul de diversificat, și constă din piese de podoabă și vestimentație (șiraguri de mărgele din sticlă, agat sau chihlimbar, zurgălăi, butoni, cercei, inele de buclă, inele cu un capăt în – s, inele pentru deget, brățări și colane), piese de uz casnic (amnare, cremene, cuțite), piese de harnașament (scărițe de șa, zăbale) armament (plăci din os aplicate pe arcuri, tolbe din lemn cu săgeți și topoare de luptă) și ceramică.

Dacă în faza I - a, în morminte erau de regulă două vase, acum se depunea doar un singur vas borcan, în zona bazinului, umărului sau la picioare²⁰².

În acest perimetru , s-au efectuat săpături în anul 1962 de către Alexandru Popa. Punctul numit Alba Iulia – *Spitalul Veterinar*, face parte integrantă din necropola de la „ *Stația de Salvare* ”. O parte dintre morminte, au fost acoperite cu fragmente de cărămizi, țigle romane sau un bloc de piatră de mari dimensiuni ²⁰³.

O situație parțial contemporană cu faza a II - a de la „ *Stația de Salvare* ”, am surprins cu ocazia cercetărilor în necropola de pe *Str. Brîndușei*. S-au putut distinge trei tipuri de morminte: în groapă simplă, de formă patrulateră, săpată în solul steril , cu groapa bordată de fragmente de calcar iniforme (zona calotei, bazinului sau a membrilor inferioare) sau acoperite cu bucăți de calcar, uneori chiar cu blocuri fasonate, de dimensiuni apreciabile. Din inventarul funerar, lipsesc cu desăvârșire piesele de armament și harnașament. ²⁰⁴.

Probabil că, începând cu secolul al X - lea, după pătrunderea primelor comunități nomade în zonă, fiecare comunitate umană își înhuma separat defuncții.

Elemente de rit și ritual asemănătoare, s-au identificat cu prilejul cercetărilor sistematice, efectuate de către Mihai Blăjan în perimetrul necropolei de la Alba Iulia – „ *Izvorul Împăratului* ”.

²⁰² Ciugudean 1996, 4sqq.

²⁰³ Popescu 1963, 453sq.

²⁰⁴ Dragotă - Brânda 2001, 289 - 318.

Pe lângă gropile simple, de formă patrulateră, cu colțurile rotunjite, au existat și cazuri în care, marginile laterale sau capetele gropii, erau bordate de bucăți de piatră (calcar, gresie) și cărămizi fragmentare, reutilizate²⁰⁵.

În opinia *Saroltei Tettamanti*, pentru mormintele cu cărămidă, semnificative sunt descoperirile din zona Tisa – Mureș -Crișuri și Dunăre - Tisa. Cu excepția celor de la Alba Iulia, restul apar doar în jurul bisericilor²⁰⁶. Problema mormintelor cu țiglă și cadru de țiglă, a fost reluată de către Pap Ildikó Katalin.

Cu excepția orașului Alba Iulia, acest tip de morminte mai apar doar în sud-estul Alföld – ului (Békés și Csondrád). Mormintele cu cadru de cărămidă sunt frecvente în perioada secolelor X – XV, iar apariția lor se datorează influenței bizantine. S-a admis că scopul acestora era de protejare a trupului defunctului, provenit dintr-o familie privilegiată. Pe fund era un pat de cărămizi, iar pereții erau realizați din cărămizi așezate în muchie, pentru a susține acoperișul, realizat orizontal sau în două ape²⁰⁷.

După opinia noastră, susținută de cercetările arheologice, casele de cărămidă sunt utilizate la Alba Iulia până cel mai târziu în primele decenii ale secolului al X-lea. După acest interval, se mai constată folosirea lor la finalul secolului al XI-lea. Din alt punct de vedere, considerăm că acest tip de construcție funerară, a fost utilizat doar de comunitățile alogene din secolele IX-X.

Cercetările arheologice din ultimele decenii, au oferit o serie de date suplimentare, necesare înțelegerii procesului complex al perioadei migrațiilor în Transilvania. Pentru conturarea unui tablou cât mai real, trebuie avute în vedere și rezultatele obținute în urma investigării acestor „ *spații sacre* ”.

În speță, arheologia funerară a contribuit substanțial la clarificarea anumitor aspecte spirituale, specifice comunităților sau enclavelor stabilite în arealul intracarpatic.

Ofranda animală depusă în mormintele din perioada migrațiilor este destul de variată. În urma cercetărilor arheologice, s-au identificat ouă de pasăre, resturi osteologice de cabalină, porcine, bovine și ovi-caprine. Aceste indicii, ne sugerează existența unor sacrificii sau ceremonii funerare la comunitățile din secolele IX – XI.

1. Ofranda de cabalină

²⁰⁵ Blăjan 2002, 33; Blăjan 2006, 70sqq.

²⁰⁶ Tettamanti 1975, 95sq.

²⁰⁷ Pap 2002 b, 177 – 190.

La comunitățile nomade din secolul al X-lea, s-au identificat în morminte depuneri de ofrandă de cal. Acest tip de depuneri au fost analizate de către *Csanád Bálint*, care a propus cinci grupuri, diferențiate de anumite caracteristici²⁰⁸.

Grupul I se remarcă prin existența pieselor de harnașament (scărițe, zăbale și șa) și renunțarea la resturile de cal. Mormintele acestui grup sunt atribuite unei populații cu situație socială de rang inferior.

Scărițele sunt identificate de obicei în două locuri – lângă membrele inferioare sau lângă craniu, iar restul pieselor de harnașament sunt grupate aproape de șa.

După unele opinii, renunțarea treptată la sacrificiul calului, pare să fi fost motivată de situația materială precară, care nu mai permitea uciderea unui animal atât de valoros. În schimb, mormintele cu sacrificiu de cal, sunt mai frecvente la cumpăna dintre milenii și au un inventar funerar mult mai bogat²⁰⁹.

Grupul al II - lea, a fost atribuit unor persoane de rang superior, fapt indicat de piesele de harnașament și de vestimentație. În mormintele acestui grup, se depunea pielea jupuită lângă picioarele defunctului. Alte caracteristici : craniul calului, este îndreptat către cel uman iar membrele calului sunt grupate sub sau lângă craniul de cal. Resturile de cal, sunt poziționate în majoritatea cazurilor pe partea stângă a defunctului.

Obiceiul depunerii pielii și oaselor calului lângă membrele defunctului sau între morminte, a apărut probabil în secolul al V – lea în Caucaz și în sudul Rusiei.

În secolul următor, prin intermediul avarilor, a pătruns și în regiunea dintre Tisa și Dunăre, subzistând însă și în bazinul mijlociu al Volgăi. Atestat și în bazinul superior al Volgăi, obiceiul va dispărea din Orient, odată cu stabilirea maghiarilor în Câmpia Pannonică²¹⁰.

Grupele I și II, se aseamănă prin proporția pieselor de armament. Mormintele ce compun grupul al II – lea au fost plasate într-o perioadă cuprinsă între secolul al X - lea și până la răspândirea creștinismului.

²⁰⁸ *Bálint 1969*, 107 - 114 ; *Bálint 1971*, 85 - 108. Propune următoarele grupuri : I. – cu harnașament, II. – cu pielea calului pusă lângă picioarele defunctului, III. – calul împăiat deus lângă defunct, IV. – cu pielea adunată (membrele calului apropiate sau suprapuse) și V. – pielea calului depusă în poziție întinsă.

²⁰⁹ *Bálint 1971*, 87.

²¹⁰ *Bálint 1971*, 95sq. Se admite prezența în stepă, a acestui obicei (de origine turcă), în secolele X - XI, în asociere cu elemente culturale pecenege. La comunitățile pecenege, se depunea tot calul sau doar pielea împăiată (?).

În grupul al III – lea se depunea pielea împăiată, în care se adăuga uneori și un organ vital O altă caracteristică, constă în înșirarea resturilor de cal pe toată lungimea mormântului. Zăbala apare de cele mai multe ori între dinții calului, iar scărițele de șa între membre. Mormintele grupului al III – lea sunt atribuite primelor două generații de maghiari stabiliți în Pannonia, și dispar la sfârșitul secolului al X – lea.

Mormintele grupului al IV - lea, se disting prin pielea de cal adunată și craniul poziționat în regiunea bazinului defunctului. Membrile calului, apar în dreptul membrilor inferioare ale defunctului.

La grupul al V - lea, pielea calului se pare că a fost întinsă peste membrele inferioare ale defunctului. Craniul de cal este poziționat în zona membrilor inferioare. Primele două grupuri (I și II) sunt răspândite pe o arie mult mai extinsă, și au fost atribuite populațiilor fino - ugrice.

Din punct de vedere cronologic, ambele grupuri au fost plasate în intervalul cuprins între secolul al IX-lea și începutul secolului al XI - lea. În schimb, grupurile III – V, se regăsesc mai ales în nord - estul Ungariei și mai rar în bazinul carpatic până în a doua jumătate a secolului al X - lea. Obiceiurile acestor grupuri, aparțin păturii conducătoare turce și chabare²¹¹.

Grupurile IV – V, par să fi derivat din grupul III, eventual chiar printr-un amestec cu grupul II. În speță, se consideră că, grupurile III – V sunt rezultatul contopirii mai multor etnii, cu credințe religioase diferite. Din punct de vedere al stării sociale, defuncții acestor grupuri (III – V), se aflau probabil pe o treaptă socială superioară²¹².

Depunerea pielii calului, și a pieselor de harnașament la picioarele defunctului, pare să reprezinte vechile practici ale populațiilor fino - ugrice, iar împăierea calului, pe cele ale populațiilor turce. Se consideră că, odată cu utilizarea calului în practicile de ritual, scade importanța vitei, care trece pe locul secund în cadrul animalelor totem²¹³.

Analiza mormintelor de călăreți de pe vremea cuceririi maghiare, permite identificarea a două grupuri principale.

Primul grup, databil pe toată perioada secolului al X - lea, își are originea în legăturile maghiarilor cu onogurii. El apare la toate categoriile sociale.

Al doilea grup este caracteristic pentru prima jumătate a secolului al X - lea, și a fost atribuit clasei conducătoare. Se admite că, obiceiul a fost

²¹¹ *Spinei 1990*, 112sq, Fig. 1.

²¹² *Bálint 1971*, 87.

²¹³ *Tettamanti 1975*, 108sq.

adoptat de la populația pecenegă care s-a alăturat maghiarilor înainte de anul 889²¹⁴.

Pentru *Csanád Bálint*, renunțarea la sacrificarea calului, a fost determinată atât de sărăcirea populației, fapt care a conferit acestui animal o importanță economică, cât și de răspândirea creștinismului²¹⁵. Importanța calului la comunitățile maghiare, a fost abordată și de *Csanád Bálint*.

Potrivit acestui autor, o familie formată din 5 - 6 persoane, avea nevoie de 5 - 7 iepe de lapte, atât pentru nevoile alimentare zilnice, cât și pentru hrănirea mânjilor²¹⁶.

O situație interesantă, s-a surprins la Blandiana – „*La brod*” / M. 2, unde la aproximativ 30 de cm de membrele defunctului, s-a descoperit un schelet întreg de cal, craniul și membrele din față ale unui bovid, un craniu și resturi de ovicaprină, plus un alt craniu de cal. Scheletul de cal, era însoțit de piese de harnașament²¹⁷.

Depunerea întregului schelet de cal este un obicei întâlnit și în alte necropole de secol X ca Balatonselle, Gerendas, Oroszvár, Sárogbogárd, Szeged și Szeghalom. Obiceiul poate fi atribuit altei populații decât cea maghiară. Înhumarea rituală a bovinei ca la Sárogbogárd și Komárom-Szentpeter are darul de ai proteja pe cei vii și pe cei morți²¹⁸.

Resturi osteologice de cabaline (craniul și membrele) și piese de armament s-au identificat și în faza a II-a din necropola de la Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”²¹⁹.

Într-o altă locație de la Alba Iulia - *Catedrala Romano – Catolică*, în S. 23 / 2002, la limita parcurii actuale, s-a surprins un mormânt cu resturi osteologice de cabalină²²⁰.

Ofranda de cabalină s-a identificat și în cimitirele de la Cluj Napoca.. În situl de pe *Str. Zápolya*, resturile osteologice de cal, au apărut în asocierie

²¹⁴ *Bálint* 1971, 105.

²¹⁵ *Bálint* 1976, 236. În opinia autorului, sacrificarea calului este un obicei mai rar întâlnit în cimitirele culturii Bjelo Brdo, unde ofranda este reprezentată de obol. În schimb, ceramica apare aproximativ în același procentaj, în mormintele maghiare și cele de tip Bjelo Brdo.

²¹⁶ *Bálint* 1971, 89. Estimează că, în evul mediu timpuriu, se aflau în Ungaria un număr aproximativ de 300.000 - 500.000 de cai.

²¹⁷ *Anghel - Ciugudean* 1987, 187, 193sq. După autorii cercetărilor, mormântul asigură un terminus post quem și indică un element străin față de mediul cultural al cimitirului. Nu se exclude ipoteza atribuirii lui unei autorități prestigioase, de tip șamanic (?).

²¹⁸ *Tettamanti* 1975, 108.

²¹⁹ *Ciugudean* 1996, 10; *Ciugudean – colab.* 2003, 6. O situație diferită s-a surprins în faza a I - a, unde ofranda de carne, era reprezentată din resturi de ovi - caprine, depuse lângă cap sau membrele inferioare ale defunctului.

²²⁰ *Marcu – Istrate* 2003, 34.

cu piese de armament și harnașament. În M. 1, membrele calului erau depuse lângă genunchiul drept al defunctului, iar craniul puțin mai jos.

O situație diferită s-a constatat în M. 4, unde membrele calului au fost depuse deasupra defunctului. M. 6 avea pe partea stângă membrele calului adunate, iar zăbala în dreptul gurii și scărițele de călărie puțin mai jos²²¹.

La Cluj Napoca – *Str. Plugarilor*, s-au surprins resturi de cabalină (craniul și cele patru membre) într-un singur mormânt (M. 25), în conexiune cu piese de harnașament și armament²²².

Acest obicei se mai cunoaște din Crișana, la Vărșand – „ *Movila dintre vii* ”, unde s-au depistat în M. 33, pe partea stângă a scheletului, craniul și membrele de cal, în asociere cu piese de harnașament²²³.

După tipologia propusă de *Csanád Bálint*, în grupul I putem include Cluj Napoca – *Str. Zápolya* / M. 8 (?), Deva – *Micro 15* / M. 3 și Orăștie – *Dealul Pemilor / Punctul X₂* / M. 6 și M. 7.

Grupul II este reprezentat la Cluj Napoca – *Str. Zápolya* / M. 1 , M. 4 și M. 6. Despre modul de depunere a resturilor de cabaline în necropolele de la Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ” și Cluj Napoca – *Str. Plugarilor* , nu deținem nici o informație. Foarte probabil se încadrează în unul din cele două tipuri.

Dacă în spațiul Transilvaniei, sacrificarea calului s-a constatat doar în mormintele de războinici, în necropola de la Szentés -*Borbásföld*, a fost atestată în mormintele de bărbați (M. 1, M. 5, M. 7, M. 8, M. 20, M. 21), femei (M. 2, M. 10) și copii (M. 9). Aparțin tipului cu pielea adunată a calului. Botul calului este îndreptat spre vest, iar membrele sunt orientate spre est. Într-un singur caz (M. 10), resturile calului au fost depuse pe partea stângă a defunctului. Piese de harnașament, au apărut doar în mormintele de bărbați²²⁴.

Depunerea de ofrandă de cabalină alături de defunct, s-a identificat și în cimitirele din sud-vestul Slovaciei. La Bánov (Reg. Nově Zámky), ofranda de cabalină era compusă din craniul calului și membre, și era depusă la picioarele defunctului (M. 27) sau pe partea stângă a corpului (M. 28)²²⁵.

Resturi osteologice de cabalină (craniul și membrele) se cunosc și din necropola de la Červeník (Reg. Trnava). Poziția în care au fost depuse diferă.

²²¹ Kovács 1942, 91; László 1942, 580.

²²² Hica - Iambor 2002.

²²³ Popescu 1956, 92, Fig. 84 / 2 - 3.

²²⁴ Révész 1996, 309.

²²⁵ Točík 1987, 188, Fig. 3 / 3-4.

Dacă în M. 5 se găseau pe partea dreaptă a scheletului , în M. 7 erau poziționate între gamba defunctului²²⁶.

La Dolný Peter II (Reg. Komárno) / M. 61, oasele calului (craniul și membrele) au fost așezate lângă membrele inferioare ale defunctului ²²⁷.

Cu ocazia descoperirilor de la Imel (Reg. Komárno), se menționează oase de cal, însă fără detalii legate de poziția acestora în cadrul mormintelor ²²⁸.

Oase de cal s-au descoperit și în M. 4 și M. 5 de la Lipová-Ondrochov (Reg. Nově Zámky)²²⁹. Dintr-un mormânt distrus de la Marcelová (Reg. Komárno) s-a recuperat un craniu de cal și piese de armament și harnașament²³⁰.

Craniul și membrele calului au fost depuse în regiunea gambelor în M. 1 și M. 2 de la Nesvady (Reg. Komárno), în asociere cu piese de armament și harnașament ²³¹.

Ofranda de cabalină ce a fost depusă în mormintele de la Sered I și Sered II (Reg. Galanta), constă în general din craniu și membre. A fost depusă pe partea stângă (M. 6/53, M. 15/53, M. 18/53 , M. 3/54, M. 4/55) sau pe dreapta defunctului (M. 1 / 52)²³².

La Skalica (Reg. Senica) și la Vojnice (Reg. Komárno) / M. 5, resturile de cal (craniul și membrele) au fost depuse tot pe partea stângă a defuncților ²³³.

Mormintele din sud-vestul Slovaciei se pot încadra în grupurile I și II.

Grupul I este ilustrat de următoarele descoperiri: Červeník (Reg. Trnava)/ M. 9, M. 11, Dolný Peter II (Reg. Komárno) / M. 60, M. 107, Prša (Reg. Lučenec)/M. 100 , Sered I și II (M. 3/52, M. 2/53, M. 8/53, M. 2/54, M. 2/55, M. 7/55, M. 11 /55) și Sered II / M.2.

În grupul II se pot plasa descoperirile de la Bánov (Reg. Nově Zámky)/ M. 27 și M. 28, Červeník (Reg. Trnava) / M. 5 și M. 7, Dolný Peter II (Reg. Komárno)/M. 61, Nesvady (Reg. Komárno)/ M. 1 și M. 2, Prša (Reg. Lučenec)/M. 103, Sered I (Reg. Galanta)/ M. 1/52, M. 6/53, M. 15/53, M. 18/53 , Sered II / M. 3/54, M. 4/55 , Skalica (Reg. Senica) , Vojnice (Reg. Komárno) / M. 5 și Zemianska Olča (Reg. Komárno)/ M.8

²²⁶ Točík 1968, 17-20, Fig. 7.

²²⁷ Dušek 1964, 207sq, Fig. 6; Točík 1968, 22sq, Fig. 9/2.

²²⁸ Točík 1968, 31sq.

²²⁹ Točík 1968, 32sq.

²³⁰ Točík 1968, 35.

²³¹ Szóke 1941, 214-224, Pl. III/A-D; Točík 1968, 35sq.

²³² Točík 1968, 41-57.

²³³ Liptaková 1964, 242sq, Fig. 4; Točík 1968, 57-62.

Analiza efectuată pe materialul osteologic cabalin (craniul și trei oase) provenind din mormântul de la Békéscsaba-*Erzsébethely*, susține ipoteza conform căreia, maghiarii sacrificau calul preferat de către defunct. Calul din acest mormânt avea doi ani și a fost sacrificat în perioada aprilie-mai a anului²³⁴.

2. Ofranda de ouă

Ofranda de ouă apare în necropolele de secol X, și este depusă în dreptul organelor genitale sau al articulațiilor. Se întâlnesc 1-2 cazuri pe necropolă. Acest tip de ofrandă apare îndeosebi în mormintele de copii, din necropolele păturii mijlocii, și mai rar în cele de adulți²³⁵.

În Transilvania și Ungaria, ofranda de ouă se cunoaște din descoperirile de la Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ”²³⁶, Alba Iulia - „ *Izvorul Împăratului* ”²³⁷ și Alba Iulia – *Str. Brîndușei* : M. 15 și M. 17²³⁸ și Szegvár-*Oromdűlő*²³⁹.

Într-un mormânt de fetiță (M. 40), dezvelit la Letkés - *Téglaégető*, s-au identificat lângă picioare fragmente de ouă, atribuite unei păsări de apă (gîscă sălbatică ?). Inventarul funerar al mormântului, mai era compus dintr-o diademă (?), aflată sub calotă, o brățară simplă, circulară în secțiune și un inel din bandă de bronz²⁴⁰.

La Szob – *Kiserdő*, mormântul 10 era datat cu monedă de la Berengar II, și avea lângă membrele inferioare câteva coji de ou²⁴¹.

Această practică, a fost surprinsă și în cimitirul de la Malé Kosihy (Slovacia), îndeosebi în mormintele de copii, și mai rar în cele de adulți din orizontul III²⁴².

De cele mai multe ori, ofranda de ouă a fost depusă lângă membrul inferior stâng.

²³⁴ *Vörös 1997*, 197-200.

²³⁵ *Tettamanti 1975*, 109; *Gáll 2000*, 31sq.

²³⁶ *Blăjan 1980*, 200; *Blăjan – Popa 1983*, 377; *Heitel 1994 - 1995*, 408.

²³⁷ *Blăjan 2002*, 33.

²³⁸ *Drâmbărean - colab. 1998 a*, 4; *Drâmbărean - colab. 1998 b*, 188sq. Coji de ouă s-au identificat în M. 15, în interiorul unui vas de ofrandă și în M. 17 (adult), lângă membrul inferior stâng al defunctului.

²³⁹ *Bende - Lőrinczy 1997*, 201- 285. Resturi de ou s-au identificat la mâna dreaptă a unui copil / M. 562.

²⁴⁰ *Bakay 1978*, 101, Pl. XLIX / 1 - 2.

²⁴¹ *Bakay 1978*, 14. Schelet de bărbat, cu vârsta cuprinsă între 55 - 70 de ani și grupa sanguină B.

²⁴² *Hanuliak 1994*, 118sq, 127, 137.

3. Ofranda de pasăre: Cluj Napoca – *Str. Zapolya* : M. 4²⁴³.

4. Ofranda de porcină: Alba Iulia – „ *Stația de Salvare* ”²⁴⁴ și Cluj Napoca – *Str. Zapolya*: M. 3²⁴⁵.

5. Ofranda de bovină : Alba Iulia – „ *Stația de Salvare* ”²⁴⁶ și Blandiana A : M. 2²⁴⁷.

6. Ofranda de ovi-caprină: Alba Iulia – „ *Stația de Salvare* ”²⁴⁸, Blandiana A : M. 2, M. 4, M. 5 și M. 6²⁴⁹.

Acest tip de ofrandă apare în Transilvania doar la comunitățile bulgare. În schimb, resturile de ouă sunt prezente atât în mediul autohton, bizantin sau bulgar. Ofranda animalieră lipsește cu desăvârșire din grupul cultural Ciumbrud.

Alte obiceiuri folosite la înhumare constau în folosirea unor benzi din metal, destul de subțiri sau a giulgiului din fibre vegetale. Ultimul obicei este mai greu de surprins în săpăturile arheologice. Benzile subțiri din metal, străngeau vestimentația utilizată cu ocazia înhumării, la mâneci și glezne²⁵⁰.

Folosirea acestor benzi în cadrul ceremonialului de înhumare, s-a constatat în Transilvania doar în cazul necropolei de la Cluj Napoca – *Str. Gen. Vasile Milea* (fostă *Zapolya*).

Pentru secolele XI - XII, se constată unele modificări, în ritul și ritualul funerar. Nu mai apar piese de armament și harnașament, iar ofranda de cabalină nu mai apare în morminte. Din acest moment, începe să fie depus „ *obolul lui Charon* ”.

Această perioadă este reprezentată de necropolele de la Alba Iulia – *Str. Vânătorilor*, Alba Iulia – *Str. Brîndușei*, Bjelo Brdo – *Str. Veneția*, Deva, Hunedoara – „ *Dealul cu comori* ”, Moldovenești – *Grădina castelului Jósika Gábor*, Pîclișa - „ *La Izvoare* ”, Simeria - „ *În vie* ” și Svinjarevac.

La Moldovenești – *Grădina castelului Jósika Gábor*, s-a precizat existența mai multor grupuri de morminte : grup I – M. 4, grup II – M. 5 – M. 9, M. 40 - M. 42, grup III – M. 1, M. 10 – M. 13, M. 43, grup IV – M. 16 – M.

²⁴³ Kovács 1942, 97.

²⁴⁴ Blăjan 1980, 200.

²⁴⁵ Kovács 1942, 92.

²⁴⁶ Blăjan 1980, 200.

²⁴⁷ Anghel – Ciugudean 1987, 179, Fig. 4 / 1.

²⁴⁸ Blăjan 1980, 200.

²⁴⁹ Anghel – Ciugudean 1987, 179, 187sq, Fig. 4 / 1; Moga-Ciugudean 1995, 60.

²⁵⁰ Tettamanti 1975, 111.

18, grup V – M. 19 – M. 25, M. 39, M. 46, m. 47, grup V – M. 26 – M. 30, grup VI – M. 31, M. 32, M. 49 – M. 51, grup VII – M. 2, M. 33 – M. 36, grup VIII – M. 37, M. 38, grup IX – M. 3, grup X – M. 52, grup XI – M. 57, grup XII – M. 53 – M. 56²⁵¹.

Anumite detalii caracteristice secolelor XI-XII, se cunosc din cimitirul de la Alba Iulia – *Str. Vinătorilor*, unde cele 181 de morminte au fost orientate diferit, existând anumite deviații datorate anotimpului și poziției soarelui pe bolta cerească.

Mormintele au fost orientate pe axul V (capul) – E (118 morminte; 63. 44 %), NV (capul) – SE (7 morminte ; 3. 76 %), VNV (capul) – ESE (41 morminte ; 22. 04 %), SV (capul) – NE (3 morminte ; 1. 62 %), VSV (capul) – ENE (13 morminte ; 7 %) și ENE (capul) – VSV (1 mormânt).

Trei morminte au fost distruse de lucrări, fapt ce nu a mai permis stabilirea orientării. Luându-se în considerare latitudinea orașului Alba Iulia de + 46° 04', s-a găsit azimutul soarelui pentru solstițiul de vară A1 = 55° și A2 = 125°, pentru solstițiul de iarnă. Din cele 181 de morminte, un număr de 167 (92 %) aveau azimutul pe o orientare cuprinsă între 55° - 125°²⁵².

Orientarea scheletelor pe axul V (capul) – E (picioarele), a fost constatată și în cazul cimitirului de la Sveti Juraj u Trnju. Adâncimea gropilor în care au fost înhumați defuncții, variază între – 0. 70 m – 0. 90 m²⁵³.

În necropola eponimă a culturii Bjelo Brdo, defuncții au fost înhumați în gropi simple, cu adâncimi cuprinse între 0. 40 m – 1. 20 m. Mormintele sunt orientate în general pe axul V – E, dar și SV – NE²⁵⁴.

7. Trepanația

Trepanația simbolică sau în scopuri medicale s-a practicat frecvent în secolul al X al atât la bărbați, cât și la femei sau copii. Obiceiul s-a răspândit mai ales în jumătatea estică a Ungariei, în special pe Tisa Superioară. Sunt puține cazuri în care, trepanația simbolică apare cu cea chirurgicală în același cimitir²⁵⁵.

Trepanarea craniului în secolul al X-lea s-a practicat în spațiul maghiar la Aldebrő- Mocsáros (Com. Heves), Besenyőtelek (Com. Heves), Budapest-Pestszentlőrinc-Gloriett (Com. Pest), Budapest- Soroksár- I (Com. Pest), Budapest- Soroksár- II (Com. Pest), Dabas-Alsódabas (Com.

²⁵¹ Roska 1914, 145sq.

²⁵² Blăjan – Oproiu – Popa 1990, 35 – 40.

²⁵³ Tomičić 1998 – 1999, 42, Fig. 4.

²⁵⁴ Brunšmid 1903 – 1904, 37.

²⁵⁵ Bálint 1991, 149sq, Pl. L/3.

Pest), Dunavarsány (Com. Pest), Egiyek-Ohat-Pusztakocs (Com. Hajdú Bihar), Heves (Com. Heves), Jászszentandrás-Járastanya (Com. Szolnok), Karos (Com.Borsod-Abaúj-Zemplén), Nagylók-Erdőmajor (Com. Fejér), Rád-Kishegy (Com. Pest), Rétközberencs (Com. Szabolcs-Szatmár), Tatabánya (Com. Komárom), Tiszaeszlár-Bashalom-Fenyvestábla (Com. Szabolcs-Szatmár)²⁵⁶, Berekbőszörmény-Református templom²⁵⁷, Ibrány-Esbó-halom/M. 53²⁵⁸, Mesteri-Intapuszta / M. 3²⁵⁹, Sárrétudvari-Hízóföld/M. 179, Sárrétudvari-Poroshalom/M. 1²⁶⁰ și Szegvár- *Oromdülő*²⁶¹.

În spațiul românesc, trepanarea craniului s-a constatat doar la Hunedoara - „ *Dealul cu comori* ” / M. XXIV ²⁶² și Timișoara - „ *Cioreni* ” / M. 8 (bărbat, 35-40 de ani), unde defunctul avea pe fața dreaptă a neurocraniului o trepanație vindecată²⁶³.

²⁵⁶ *Nemeskéry-Kralovánszky-Harsányi 1965*, 343-367.

²⁵⁷ *Nepper 2002*, 26, Pl. 376/2.

²⁵⁸ *Istvánovits 2003*, 393, fig. 195.

²⁵⁹ *Kiss 2000*, 127, Fig. 57

²⁶⁰ *Nepper 2002*, 335, 394, Pl. 377/1-2.

²⁶¹ *Bende - Lőrinczy 1997*, 201- 285. Urme de trepanație s-au constatat la M. 258 (femeie, 51-57 ani), M. 397 / femeie matură, M. 442 (femeie, 40-45 de ani), M. 467 (femeie, 21-27 ani), M. 506 (bărbat, 41-46 ani), M. 516 (femeie, 37-46 ani), M. 589 (femeie, 40-49 ani), M. 768 (bărbat, 45-55 ani).

²⁶² *Roska 1913*, 175, Fig. 8; *Muntean 1999-2000*, 543.

²⁶³ *Muntean 1999-2000*, 535-545.

VI. Materialul arheologic

1. Piese de podoabă și vestimentație

Din punct de vedere funcțional, *podoabele pentru corp*, se pot structura, în următoarele categorii principale:

1. 1. *podoabe pentru păr și urechi* : inele de buclă, inele de păr cu o extremitate în – s, cercei cu spirală conică, cercei în formă de „ *ciorchine de strugure* ” ;

1.2. *podoabe pentru brațe și degete* : brățări simple, torsadate, cu protome, inele simple, torsadate, cu chaton sau cu placă sigilară ;

1.3. *podoabe purtate la gât* : colane simple sau împletite, șiraguri de mărgel, prevăzute uneori cu un pandantiv central, pandantivi, amulete și encolpioane ;

1. 4. *accesorii pentru vestimentație*;

1.1. Podoabe pentru păr și urechi

Un loc aparte în categoria *podoabelor de cap*, îl ocupă indiscutabil *cerceii*, a căror varietate tipologică este semnificativă.

Remarcabili prin finețea execuției, precum și a tehnologiei folosite sunt cerceii în formă de „ *ciorchine de strugure* ” / *traubenförmig* / *grappe de raisain* (formele 17 a – 17 b Giesler), care apar apar în medii etnice diferite.

Ulterior, apare și varianta turnată în bronz a acestui tip de podoabă, care se caracterizează mai ales prin dimensiuni mai mici.

Piese de acest gen, de proveniență bizantină, s-au identificat în cimitirele de la Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ”²⁶⁴, Blandiana – „ *În Vii* ”²⁶⁵, Cluj Napoca – *Str. Zăpolya*²⁶⁶, Gîmbaș²⁶⁷ (Pl. LXIV/8-10), Oradea²⁶⁸ și Pecica - „ *Șanțul Mare* ”²⁶⁹.

²⁶⁴ Ciugudean 1996, 10, 14, fig. 61. Inv. 8700 - 8701; Ciugudean - Dragotă 2002, 41, Fig. 73 - 74.

²⁶⁵ Horedt 1966, 276, Fig. 18 / 1, 3; Heitel 1983, 106sq, nota 40; Horedt 1986, 77, Fig. 35 / 1.

²⁶⁶ Kovács 1942, 98, Pl. 5 / 10, 12, Fig. 5 / 8 – 8 a; László 1942, 581; Heitel 1994 - 95, 414, Fig. 8 / m, o.

²⁶⁷ Oța-colab. 2006.

²⁶⁸ Hampel 1905, 558sq, Fig. 12.

²⁶⁹ Crișan 1978, 25, Fig. 11.

Pentru cercele în formă de „ *ciorchine de strugure* ”, descoperit la Cluj Napoca – *Str. Zápolya*, care avea pe globul central un ornament rombic, avem exemplare similare în M. 69 de la Szob – *Kiserdő*²⁷⁰ și la Vukovar – *Lijeva bara*²⁷¹. Realizați din argint aurit, cu montura filigranată și granulată, apar începând cu secolul al X - lea în Transilvania și apoi în Moldova și Rusia Kieviană²⁷².

În Crișana, acest tip de cercel a fost atestat în descoperirile de la Biharia – *Dealul Șumuleu* și Tarcea²⁷³. Varianta turnată, s-a identificat și în spațiul croat, în cimitirele de la Kloštar Podravski²⁷⁴, Popovec – „ *Bregi* ”²⁷⁵, Veliki Bukovec²⁷⁶ și Vukovar - *Lijeva bara*²⁷⁷.

Cercelul de tip volhinic (forma 17 b Giesler), apare în M. 6 de la Sveti Juraj u Trnju, în asociere cu mărgelile (forma 41 a) și inel pentru deget (forma 35 Giesler), fiind datat în faza II a culturii Bjelo Brdo²⁷⁸. Forma 17 b, s-a mai descoperit la Ciganka²⁷⁹, Halimba – *Cseres*²⁸⁰, Gomjenica, Ptuj – *Grad*²⁸¹, Sišak²⁸². La Vukovar – *Lijeva bara* / M. 426, forma 17 b s-a identificat în conexiune cu două brățări forma 4 și un inel pentru deget forma 38 b²⁸³.

J. Giesler, atribuie cercelul de acest tip unui grup de tranziție pre Bjelo Brdo, el fiind frecvent pe tot parcursul fazei Bjelo Brdo I / timpurie. La finalul acestei faze, a fost abandonată forma 17 a, iar la limita de demarcație între etapele Bjelo Brdo I și Bjelo Brdo II, dispare și forma 17 b²⁸⁴.

Unele observații merită și variantele turnate de cercei. Trebuie menționat un cercel turnat identificat în M. 8 de la Blandiana A (tipul 13 Mesterházy, tipul 14 Giesler). Pe tortița păstrată fragmentar apar o serie de nodozități iar la partea inferioară are un pandantiv de aspect granular²⁸⁵.

²⁷⁰ *Bakay 1978*, 38, Pl. XXII / 17, Fig. 21 / 8.

²⁷¹ *Vinski 1970*, 60, Pl. V/2.

²⁷² *Heitel 1983*, 106sq.

²⁷³ *Cosma 2002*, 134, Pl. 58 / 19 a – b, 235 / 1.

²⁷⁴ *Brunšmid 1903 – 4*, 81, Fig. 33 / 5.

²⁷⁵ *Ercegović 1959*, 105 – 107.

²⁷⁶ *Brunšmid 1903 – 4*, 85, Fig. 38 / 2 – 3.

²⁷⁷ *Vinski 1959*, 103, Pl. XXXIX / 28 - 30. M. 62, M. 426 și M. 440.

²⁷⁸ *Tomičić 1998 – 1999*, 47, T. 1. 2., T. 5. 1.

²⁷⁹ *Tomičić 1990*, 87, T. X. 2.

²⁸⁰ *Török 1962*, 147, Pl. XXVIII.

²⁸¹ *Tomičić 1993*, 552, T. 7. 2., T. 8. 2., T. 11, T. 12.

²⁸² *Vinski 1970*, 58, Pl. II / 1-3.

²⁸³ *Demo 1996*, 83, Fig. 37/1-2.

²⁸⁴ *Giesler 1981*, 136.

²⁸⁵ *Anghel – Ciugudean 1987*, 188, Fig. 4 / 3.

Exemplare similare apar la Dunărea de Jos, în Serbia și Bulgaria. În nord-vestul Slovaciei, o variantă turnată se întâlnește din a doua jumătate a secolului al IX –lea și prima jumătate a secolului al X –lea. Exemplare ce pot fi atribuite acestui tip se cunosc și din Ungaria unde apar mai multe variante ce sunt considerate imitații ale pieselor din aur și argint.

La Halimba s-au descoperit câteva exemplare în M. 64, M. 882, M. 778 și M. 918. Ele sunt încadrate în categoria celor fine ce au fost realizate după un model care avea arcul inferior decorat cu 4 linii granulate / fire de mărgele. Cele două capete ale arcului sunt închise de o coroană de mărgele și de ambele părți apare coroana de mărgele de mai multe șiruri.²⁸⁶

Analogii pentru această variantă s-au descoperit și la Bjelo Brdo – M. 174 unde apare asociat cu inele de păr cu o extremitate în formă de – s și formele 1 și 38²⁸⁷. Se mai pot menționa aici exemplarele de la Prijedor – *Gomjenica*²⁸⁸.

J. Giesler observa foarte bine că aceste piese apar în general în cimitirele din fosta Jugoslavie și mai rar în cele din Ungaria. Pentru spațiul românesc se poate constata o situație similară cu cea surprinsă în Ungaria.

De cele mai multe ori, s-a încercat o asociere a lor cu mediul bizantin fiind văzute ca importuri sau produse locale²⁸⁹.

Forme turnate ce imită cel în formă de ciorchine se mai cunosc de la Alba Iulia – *Stația de Salvare*²⁹⁰.

La Dolný Peter II (Reg. Komárno) / M. 1 apare o pereche de cercei din bronz turnat, cu pandantiv în formă de ciorchine, în asociere cu un inel pentru deget decorat cu pentagramă²⁹¹.

Din colecțiile mai vechi ale Muzeului Național al Unirii se cunoaște un cercel din bronz, turnat în formă de ciorchine (tipul 12 Mesterházy), ce aparține categoriei fine a imitațiilor. Partea superioară a arcului este realizată din sârmă circulară (g = 1 mm) este lipită de arcul inferior, decorat cu o linie de mărgele cu secțiune cruciformă. De ambele capete ale arcului inferior, în interiorul acestuia și în partea inferioară a pandantivului au fost aplicate patru globuri aplatizate. Piesa s-ar putea încadra în subtipul 12 b1²⁹².

²⁸⁶ *Mesterházy 1991*, 152sqq.

²⁸⁷ *Giesler 1981*, 94.

²⁸⁸ *Giesler 1981*, 94.

²⁸⁹ *Giesler 1981*, 96.

²⁹⁰ *Ciugudean 1996*,

²⁹¹ *Točík 1968*, 21, Pl. XX/14, 16.

²⁹² *Horedt 1958*, 63, Fig. 17 / 17; *Mesterházy 1991*, 146sqq; *Ciugudean-colab. 2003*, 63sq, Fig. 237. MNUAI, inv. 5408.

În unele cazuri, firul se termină într-un cârlig care se prinde în inelul ce iese din bulbul marginal. Piesa de la Alba Iulia nu este prevăzută cu cârlig, ci are capetele părții superioare ale arcului lipite de bulbii marginali. Se observă că cele 4 linii de mărgelile ce decorează arcul inferior conferind o secțiune cruciformă, nu sunt lipite ci motivul rezultă din turnare. Sunt considerate piese de import și si sunt atribuite populației slave. Cele mai bune analogii pentru această piesă le găsim în spațiul sud – est european.

După K. Mesterházy, cerceii cu 4 globuri și imitațiile lor turnate s-au răspândit în secolul al X – lea în afara spațiului moravian în regiunea sudică a Ungariei ²⁹³.

O variantă de cercel semilunar cu arcul interior având în centru o proeminență alungită (tipul 11 Mesterházy, 15 c Giesler) se cunoaște îndeosebi din spațiul sud - est european.

În Transilvania nu se cunoaște această variantă. Singura descoperire din arealul românesc provine de la Garvăn. Se pot aminti exemplarele de la Ptuj – Grad, Sisak ²⁹⁴, Klostar ²⁹⁵ și Gomjenica ²⁹⁶.

Destul de frecvenți sunt și *cerceii cu spirală conică* la partea inferioară (forma 19 Giesler), care apar și în mediul avar târziu. Exemplare de acest tip, datate în secolele IX – X, s-au descoperit în S. XV / M. 2 și S. XXIII / M. 1 din cimitirul de la Alba Iulia – „ Stația de Salvare ” ²⁹⁷.

În spațiul european, cercelul de acest tip apare în cimitirele de la Bjelo Brdo – Str. Veneția ²⁹⁸, Püspökladány-Eperjesvölgy ²⁹⁹ și Vukovar - Lijevo bara/ M. 252 unde a fost datat în secolul al IX - lea ³⁰⁰.

Piese similare s-au găsit în M. 193 și M. 296 de la Ptuj – Grad, plasate în fazele Ptuj I și Ptuj II, sincronice cu primul orizont și faza I a culturii Bjelo Brdo ³⁰¹.

De la Alba Iulia – Str. Vânătorilor, M. 233 / 1980, se cunoaște un cercel cu pandantiv turnat din bronz (tipul 14 Mesterházy), plasat în secolul al XI –lea ³⁰². Un exemplar similar realizat din bronz se cunoaște de la Orșova. În centrul fiecărei laturi a verigii se află câte un inel, iar prin globul central a

²⁹³ Mesterházy 1991, 150.

²⁹⁴ Vinski 1970, 48, T. I / 11.

²⁹⁵ Brunšmid 1903 - 4, 81, Fig. 31 / 2.

²⁹⁶ Miletić 1966 – 67, 86 – 102, T. XI, XII, XIX, XXVI, XXXI / 12, 17.

²⁹⁷ Ciugudean 1996, 9sq, 14, Fig. 51, 67; Ciugudean – colab. 2003, 6.

²⁹⁸ Brunšmid 1903 – 4, 39, Fig. 6/ 22 – 24.

²⁹⁹ Nepper 2002, 157, Pl. 175/7.

³⁰⁰ Vinski 1959, 104, Pl. XXXIX / 34; Demo 1996, 46sq, Fig. 28..

³⁰¹ Tomičić 1993, 546, T. 11, T. 18, T. 19.

³⁰² Blăjan 2004, 51, Fig. 136, MNUAI. 7454.

fost tras arcul inferior al verigii. Piese de acest gen apar în Bulgaria și Serbia și au fost atribuite eronat tipului în formă de ciorchine. Din Ungaria nu se cunosc descoperiri de această factură ³⁰³.

O largă difuziune, se poate constata și în cazul *cerceilor lunulari*. Exemplele din aria *grupului Köttlach*, au fost realizate din bronz prin turnare, iar lunula a fost decorată prin emailare. În schimb, piesele din *grupul Ciumbrud*, au lunulele ornamentate prin batere, iar la partea inferioară sunt prevăzute cu pandantivi de diverse forme (lăntișoare cu pandantiv, pendilii). În schimb, restul variantelor de inele de tâmplă de la Ciumbrud au pandantivul central gol pe interior.

Caracteristice pentru acest grup sunt piesele descoperite la Alba Iulia - „ Stația de Salvare ” ³⁰⁴, Ciumbrud - „ Podireu ” ³⁰⁵ și Orăștie - Dealul Pemilor X8 ³⁰⁶.

Cerceii lunulari de la Ciumbrud - „ Podireu ”, au placa semilunară realizată din tablă de argint în formă de – U, de care sunt suspendate 5 lăntișoare ³⁰⁷.

O variantă mai simplificată, surprinsă în M. „ A ”, are partea inferioară realizată din tablă de argint în formă de lunulă, plată și decorată, dar fără vreun pandantiv ³⁰⁸.

Cerceii lunulari de la Orăștie – Dealul Pemilor X8 au tortița realizată din sârmă de argint, prevăzută cu mici îngroșări sferice (noduli). Partea inferioară este de formă lunulară, și a fost confecționată din trei straturi de tablă. Fețele exterioare au fost decorate prin batere, iar placa centrală este prevăzută cu două urechiușe, de care atârnă două pendilii în formă de lacrimă (H = 50 - 65 mm, l = 24 mm) ³⁰⁹.

Asemănătoare este și perechea de cercei în formă de lunulă descoperiți la Alba Iulia – „ Stația de Salvare ” într-un mormânt cu casetă din cărămidă din prima fază a necropolei. Au tortița realizată din fir de sârmă și prezintă două îngroșări sferice (noduli). Partea inferioară este de formă lunulară și a fost realizată din două straturi de tablă. Pe marginea părții

³⁰³ Mesterházy 1991, 154, Fig. 3 / 8.

³⁰⁴ Ciugudean 1996, 8.

³⁰⁵ Theodorescu 1970, 79; Heitel 1994 – 1995, 408, Fig. 8 / d.

³⁰⁶ Pinter – Boroffka 2001, 322, 329sq, Fig. 5 / 2 – 3, 6 – 8.

³⁰⁷ Dankanits - Ferenczi 1959, 608sq, fig. 4 / 5, 10, 13; Popescu 1970, 22, fig. 17; Heitel 1983, 106; Heitel 1994 – 1995, 408, Fig. 8 / d; Pinter - Boroffka 2001, 329.

³⁰⁸ Dankanits - Ferenczi 1959, 610sq, fig. 4 / 13.

³⁰⁹ Pinter-Boroffka 1999, 313sq; Luca-Pinter 2001, 100, 106, Pl. 65/2-3, 6 - 8; Pinter-Boroffka 2001, 322, 329sq, Fig. 5/2-3, 6 – 8.

inferioare sunt opt orificii de care atârână opt lănișoare, ce se termină cu pandantivi rombici din tablă ($L = 4.3$ cm, $l = 2.9$ cm, $g = 4$ mm)³¹⁰.

Una dintre formele identificate la Ciumbrud are tortița ($H = 34$ mm , $D = 23$ mm, MNIT, 21538) realizată dintr-un fir de sârmă ($g = 1$ mm). De tortiță este agățat un pandantiv globular ($d = 11$ mm), gol în interior, confecționat din două bucăți lipite³¹¹.

O altă formă de cercel are jumătate din tortița de prindere realizată din fir de sârmă, pe care se află 2 noduli sferici ($h = 45$ mm, MNIT, 21535). Cealaltă jumătate este rombică în secțiune, și decorată cu nervuri, cu aspect perlat. De tortiță a fost prins un pandantiv bitronconic ($h = 25$ mm), decorat în patru registre cu cercuri în relief, cu aspect perlat³¹².

Un alt tip de cercel are jumătate din tortița de prindere realizată din fir de sârmă, și prezintă 2 noduli bitronconici ($H = 48$ mm , $D = 8$ mm). Cealaltă jumătate este rombică în secțiune. De tortiță a fost prins un pandantiv de formă ovoidală ($H = 20$ mm)³¹³.

Din M. 8 de la Orăștie – Dealul Pemilor X8, provin 2 inele de tâmplă din sârmă de bronz cu noduli sferici și pandantiv conic din tablă de bronz striată și încheiat cu calotă semisferică netedă³¹⁴.

Se aseamăna cu exemplarul de la Ciumbrud, la care jumătate din tortița de prindere a fost realizată din fir de sârmă, și prezintă 2 noduli sferici. Cealaltă jumătate este rombică în secțiune, și decorată cu nervuri, cu aspect perlat. De tortiță a fost prins un pandantiv conic (MNIT, 21535, $H = 44$ mm , $h = 19$ mm), decorat cu striații, încheiat cu o calotă semisferică netedă³¹⁵.

În inventarul arheologic de la Orăștie – Dealul Pemilor X8 se remarcă inele de tâmplă simple din sârmă de bronz sau cu capătul canelat. Foarte bune analogii pentru aceste materiale avem în aria de influență a grupului cultural Köttlach³¹⁶.

S-a identificat o variantă de inele de tâmplă cu îngroșări sferice (noduli) sau cilindrice și buton terminal³¹⁷.

La acestea se adaugă un inel de tâmplă cu îngroșare alungită în formă de lacrimă³¹⁸.

³¹⁰ Ciugudean 1996, 8.

³¹¹ Dankanits-Ferenczi 1959, 608, Fig. 4/5; Horedt 1986, 78, Fig. 36/5.

³¹² Dankanits-Ferenczi 1959, 608, Fig. 4/2.

³¹³ Dankanits-Ferenczi 1959, 608, Fig. 4/1; Horedt 1986, 78, Fig. 36/8.

³¹⁴ Pinter – Boroffka 2001, 328, Fig. 4 / 5-6.

³¹⁵ Dankanits-Ferenczi 1959, 608, Fig. 4/7.

³¹⁶ Pinter – Boroffka 2001, 327, Fig. 5 / 4, 6 / 6, 7 / 4..

³¹⁷ Pinter – Boroffka 2001, 327, Fig. 3 / 2 – 5, 5 / 4 – 5, 6 / 3 – 7.

³¹⁸ Pinter – Boroffka 2001, 329, Fig. 6 / 2.

Cercelul în formă de lunulă, ce provine din cimitirul de la Zalău - Str. Crasna, a fost turnat din bronz și era acoperit cu email albastru - verzui. Decorul de pe una dintre fețe, consta dintr-un motiv vegetal ³¹⁹. În spațiul românesc, cercei lunulari turnați, au mai apărut la Deta³²⁰ și Sălacea - „Dealul Vida” ³²¹. Importuri din aria grupului Köttlach, s-au remarcat și în cimitirul de la Kloštar Podravski ³²².

Un loc aparte în categoria podoabelor de cap, îl constituie *inelele de buclă*, realizate dintr-un fir de sârmă de argint sau bronz, circular în secțiune. Capetele erau apropiate, distanțate sau petrecute. Datorită modului simplu de confecționare, acest gen de podoabă a fost foarte răspândit în secolele X - XI, în medii culturale diferite. Nu excludem probabilitatea ca, unele dintre aceste piese să fi avut și utilitate de cercei.

Accesorii de această factură, s-au identificat la Alba Iulia - „*Stația de Salvare*” ³²³, Alba Iulia - *Str. Brîndușei* ³²⁴ (Pl. VI/8, XV/1, XVII/1-3, XX, XXI, XXIV, XXVII/5, XXVIII, XXXIV), Bánov (Reg. Nové Zámky) ³²⁵, Blandiana - „*În Vii*” ³²⁶, Cluj Napoca - *Str. Zápolya* ³²⁷, Deva - „*Micro 15*” ³²⁸, Gâmbaș - „*Măguricea*” ³²⁹, Hodoni - „*Pocioroane*” ³³⁰, Hunedoara ³³¹, Moldovenești³³², Orăștie - *Dealul Pemilor X₂* ³³³ (Pl. LI/7), Pîclișa - „*La Izvoare*”³³⁴ (Pl. XXXVI/3, 7), Szakcs - *Str. Deák Ferenc* (Kom. Tolna) ³³⁵, Szob - *Kiserdő* ³³⁶, Zalău - *Str. Crasna*³³⁷, Zalău - *Ortelec*³³⁸.

³¹⁹ Cosma 1994, 323, Fig. 3 / 3 ; Cosma 2002, 134, Pl. 278 / 2.

³²⁰ Korošec 1954, 51sq, fig. 6; Korošec 1979, 21.

³²¹ Chidioșan 1969, 613, Fig. I / 3; Cosma 2002, 134, Pl. 223 / 6.

³²² Korošec 1979, 36.

³²³ Ciugudean 1996, 9, 14, fig. 63sq; Ciugudean - Dragotă 2002, 44, Fig. 88 – 89; Blăjan 2004, 50sq, Fig. 134-135, 138-141.

³²⁴ Drâmbărean - colab. 1998 a, 3sq; Drâmbărean - colab. 1998 b, 187sq, Pl. VI / a, b, c, d, e, g, i, k, l, m, r, ș, t, ț, u, v; Ciugudean - Dragotă 2002, 50sq, Fig. 115, 118.

³²⁵ Točík 1968, 10-15, Pl. I/1-2, V/9, V/20-21.

³²⁶ Horedt 1966, 279, 282, Fig. 18 / 10, 17; 23 / 2 a.

³²⁷ Kovács 1942, 96sq, Fig. 4 / 10; 5 / 2 – 3.

³²⁸ Horedt 1986, 84, Fig. 39; Pinter 1992 - 1994, 239sq, Pl. 4; Pinter 1994, 9, Pl. 4; Ciugudean - Dragotă 2002, 52, Fig. 122.

³²⁹ Ciugudean-Dragotă 2002, 51, Fig. 119.

³³⁰ Drașovean - Țeicu - Muntean 1996, 35sq, 38, Pl. LIV, LVII, LXI / C2.

³³¹ Roska 1913, 172, 177sq, Fig. 3 / 3, 8 – 9, 14.

³³² Roska 1914, 131, Fig. 5 / 3; Ciugudean - Dragotă 2002, 57, Fig. 143.

³³³ Pinter - Luca 1995, 21, Pl. V / 1 - 2, XII / 3, XIII / 8 – 9; Pinter-colab. 2001-2002.

³³⁴ Cu ocazia săpăturilor de salvare din anul 2004, s-au descoperit două tipuri de inele de buclă : de format mic, realizate din sârmă subțire și de format mai mare, din bronz.

³³⁵ Mészáros 1962, 202sq, fig. 11 / 3. Diametrul pieselor este cuprins între 1. 85 cm - 2. 4 cm și gr. = 1. 5 mm - 1. 8 mm.

Pentru secolul al X – lea avem forme mai masive cu extremitățile mai subțiate. În secolul următor sunt mai frecvente formele mai mici, confecționate dintr-un fir mai subțire din argint. Formele mai mari apar într-un număr mult mai mic.

Inelele de păr cu o extremitate îndoită ornamental în formă de – s, au avut o circulație destul de mare ca spațiu și timp în evul mediu. Literatura de specialitate, a uzitat destul de intens termenii de cerc, cercel, inel de păr sau inel de tâmplă cu o extremitate în – s.

Piese de acest gen, au fost puse în legătură cu fixarea părții din giulgiul care servea la acoperirea capului. Începând cu secolul al XII - lea, aplatizarea capătului care primea forma de – s se realiza pe o nicovală, care avea suprafața striată. Astfel, extremitatea supusă procedurii baterii, primește unele nervuri longitudinale, în pozitiv.

După R. R. Heitel, inelele de păr cu o extremitate în – s, apar în arealul intracarpatic, în secolul al X - lea, deci anterior pătrunderii culturii Bjelo Brdo, iar cele prevăzute cu nervuri longitudinale, din secolul al XII - lea³³⁹.

R. R. Heitel considera că diametrul lor era cuprins între 12 - 35 mm, în toată perioada de timp în care au fost utilizați. Dacă la sfârșitul secolului al X - lea și începutul celui următor, acest gen de podoabă aveau o deschidere diametrică mai redusă, aproximativ de 2 cm, ulterior se ajunge la dimensiuni mai mari, iar firul de sârmă, circular în secțiune, era mai gros. În perioada în care au fost utilizate aceste podoabe, din punct de vedere al realizării, nu se observă modificări substanțiale.

Singura excepție, privește capătul îndoit în formă de – s, care deține complementar un decor de șențuiri sau de nervuri longitudinale, realizate prin presare³⁴⁰. În general, în morminte apar 1 - 2 piese, dar există și cazuri în care s-au găsit în număr de 3 - 5. Realizate din aur, argint și bronz, se surprind uneori în conexiune cu material numismatic.

Obiecte de această factură, avem în cimitirele de la Alba Iulia (Pl. XXXVIII/1-6)³⁴¹, Alba Iulia - „ Stația de Salvare ”³⁴², Alba Iulia – *Str. Brîndușei* (Pl. X-XIV, XVI, XIX, XX, XXI, XXIV, XXVII, XXVII, XXIX,

³³⁶ Bakay 1978, 8, 14, Fig. I 7 1, II / 4 – 5. S-au descoperit în M. 1 (femeie) și M. 5 (bărbat). Realizate din argint sau bronz, aveau următoarele dimensiuni: gr. = 2 mm, d = 23 x 24 mm, 23 x 21 mm, 24 x 22 mm.

³³⁷ Cosma 1994, 323, Fig. 3 / 5, 7.

³³⁸ Iambor 1983, 513.

³³⁹ Heitel 1986, 242sq.

³⁴⁰ Popescu 1970, 17sq, cat.3.

³⁴¹ Novák 1944, 108-111.

³⁴² Ciugudean 1996, 9sq; Heitel 1986, 245, nota 47.

XXX, XXXIV)³⁴³, Alba Iulia – *Str. Vânătorilor*³⁴⁴, Arad - *Földvár*³⁴⁵, Benic (Pl. LXIII/1-4, 6-8)³⁴⁶, Biharia (Pl. LXIII/9-16)³⁴⁷, Bjelo Brdo – *Str. Veneția*³⁴⁸, Bodrogu Vechi³⁴⁹, Cluj Napoca - *Str. Semeniculturii*³⁵⁰, Cluj Napoca - *Piața Libertății*³⁵¹, Cluj Napoca - „ *Calvaria* ”³⁵², Cluj - *Mănăstur*³⁵³, Cristurul Secuiesc (Pl. LXIV/1-7)³⁵⁴, Cuptoare - *Sfoge*³⁵⁵, Dăbîca - *incinta a IV - a*³⁵⁶, Dudeștii Vechi - „ *Movila lui Dragomir* ”³⁵⁷, Dvorniky / M. 6³⁵⁸ (Reg. Trnava), Geoagiu de Jos³⁵⁹, Gîrbova (Pl. LXII/7)³⁶⁰, Gornea - *Căunița*³⁶¹, Hodoni - „ *Pocioroane* ”³⁶², Hunedoara - „ *Kincses* ”³⁶³, Ilidia – *Cetate și Funi*³⁶⁴, Kloštar Podravski³⁶⁵, Košúty³⁶⁶, Moldovenești (Pl. LX/7-10; LXI/1, 3-4)³⁶⁷, Oradea³⁶⁸, Pecica - „ *Șanțul Mare* ”³⁶⁹, Pîclișa - „ *La Izvoare* ”³⁷⁰ (Pl.

³⁴³ *Dragotă-colab. 2005 a*, 36sq; *Dragotă-colab. 2005 b*, 201-228; *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*.

³⁴⁴ *Blăjan 2004*, 51, Fig. 137. M. 228 / 1980, MNUAI. 7517, G = 0.6 mm, H = 15.6 mm, D = 13.3 mm.

³⁴⁵ *Hampel 1905*, 506sq, C / Fig. 12 - 13, D / Fig. 17 - 24.

³⁴⁶ *Heitel 1972*, 144, Fig. 4 a - b.

³⁴⁷ *Oța-colab. 2006*.

³⁴⁸ *Brunšmid 1903 - 4*, 39, Fig. 6 / 1 - 16.

³⁴⁹ *Mărghitan 1985*, 23sq.

³⁵⁰ *Crișan - colab. 1992*, 137.

³⁵¹ *Crișan - colab. 1992*, 128.

³⁵² *Crișan - colab. 1992*, 120.

³⁵³ *Iambor - Matei - Halașu 1981*, 137sq, 140sq, Pl. IV / M. 53 - M. 55, M. 57 - M. 58, M. 60, M. 67, Pl. V / M. 71, M. 73, M. 75 - M. 76, M. 84.

³⁵⁴ *Heitel 1972*, 150, Fig. 8. Sec. XIII.

³⁵⁵ *Țeicu 1998*, 134.

³⁵⁶ *Crișan - colab. 1992*, 177.

³⁵⁷ *Bejan-Tănase-Gáll 2005*, 27sq, Fig. 3/1, 5/1.

³⁵⁸ *Točik 1968*, 24, Pl. XV/6-10.

³⁵⁹ *Petrov 1996*, 405sq, 408sq, Fig. 4.

³⁶⁰ *Heitel 1972*, 143, Fig. 3 a - b.

³⁶¹ *Țeicu 1998*, 134.

³⁶² *Bejan - Moga 1979*, 159, 162sq, Fig. 4 / 9 - 11; *Drașovean - Țeicu - Muntean 1996*, 35sq, 38sq, Pl. LIV / M. 2, LV / M. 4, LXI / M. 13 - M. 14.

³⁶³ *Kóvári 1911*, 312 - 315, fig. 2 - 3; *Roska 1913*, 171sq, 174sq, 179, Fig. 3 / 10.

³⁶⁴ *Țeicu 1998*, 134.

³⁶⁵ *Brunšmid 1903 - 4*, 78, Fig. 29 / 1 - 8.

³⁶⁶ *Chropovský 1955*, 264sq, Pl. IV/1-3, 5.

³⁶⁷ *Roska 1914*, 121sq, Fig. 1, 3 / 9 - 10, 14 - 14 a, 15 - 15 a, 21, 5 / 8, 6 / 5 - 6, 8 - 9, 11 - 14, 7 / 1 - 2, 7, 8 / 1 - 3; *Crișan - colab. 1992*, 284.

³⁶⁸ *Szárász 1893*, 142, fig. 22.

³⁶⁹ *Crișan 1978*, 25, Fig. 11.

³⁷⁰ *Moga - Ciugudean 1995*, 147; *Ciugudean - Dragotă 2001 a*, 176; *Ciugudean - Dragotă 2001 b*, 269 - 272, Pl. 3 / 2 - 10; *Ciugudean - Dragotă 2002*, 59sq, Fig. 155 - 160. Piese aflate

XXXVI/1, 5-6, 8-10, XXXVII/1-5), Popovec – *Bregi*³⁷¹, Sălacea - , *Dealul Vida* ”³⁷², Simeria Veche³⁷³, Szakcs – *Str. Deák Ferenc* (Kom. Tolna)³⁷⁴, Șopotu Vechi - *Mîrvilă*³⁷⁵, Streisîngeorgiu³⁷⁶, Svinjarevac³⁷⁷, Veliki Bukovec³⁷⁸, Vukovar – *Lijeva bara* , Zalău – *Ortelec*³⁷⁹ și Zalău - *Str. Crasna*³⁸⁰.

Inele de păr, cu o extremitate în – s, prevăzute cu nervuri longitudinale, se pot aminti și în necropola de la Sveti Juraj u Trnju³⁸¹.

Pe lângă formele noi care apar în cultura Bjelo Brdo (formele 1, 6 – 8), *J. Giesler* menționează și inelele de păr cu o extremitate în – s, de format mare³⁸². Existența acestei forme, nu se oprește doar la faza Bjelo Brdo I / timpurie.

La limita dintre etapele Bjelo Brdo I și Bjelo Brdo II, se constată o modificare a formei, în sensul că, au un format mai mic și sunt lucrate din argint, iar pe bucla în – s, apar nervuri longitudinale.

O altă schimbare, se produce în faza Bjelo Brdo II / târzie, când inelele de păr cu o extremitate în – s (forma II / 5 – 6) sunt foarte masive iar canelarea s –ului devine foarte frecventă³⁸³. Inelele de păr cu o extremitate în – s, cu bucla canelată, au fost destul de răspândite în ultimul sfert al secolului al XI – lea, deși apariția lor, ar trebui căutată, după unele opinii, la mijlocul acestui secol.

Pe baza asocierilor cu material numismatic, inelele de păr cu o extremitate în – s (forma II / 6), au fost documentate în ultimul sfert al secolului al XI – lea, o parte a lor, ajungând probabil până în secolul al XII – lea³⁸⁴.

în colecțiile MNU Alba Iulia, între nr. de inv. 6340 - 6347. Au fost lucrate exclusiv din fir de argint, circular în secțiune, având grosimea de 3 mm și deschiderea diametrică cuprinsă între 1. 5 cm - 1. 7 cm;

³⁷¹ *Ercegović 1959*, 105 – 107.

³⁷² *Chidioșan 1969*, 613sq.

³⁷³ *Muntean 1998*.

³⁷⁴ *Mészáros 1962*, 202sq, fig. 8 / 4.

³⁷⁵ *Țeicu 1993*, 241; *Țeicu 1998*, 134.

³⁷⁶ *Popa 1988*, 62sq, Fig.13 / 4 - 15.

³⁷⁷ *Brunšmid 1903 – 4*, 88sq, Fig. 39 / 1, 44, 48.

³⁷⁸ *Brunšmid 1903 – 4*, 85, Fig. 37 / 3 – 4.

³⁷⁹ *Iambor 1983*, 513sq.

³⁸⁰ *Cosma 1994*, 324sq.

³⁸¹ *Tomičić 1998 – 1999*, 46, T. 1. 1., T. 3. 1., T. 3. 2., T. 4, T. 5. 2.

³⁸² *Giesler 1981*, 133, 136.

³⁸³ *Giesler 1981*, 136, 145.

³⁸⁴ *Giesler 1981*, 137sq.

La mijlocul secolului al XI – lea, inelele de păr cu o extremitate în – s, prezintă unele transformări – apar inelele de format mic, confecționate din fir masiv de argint, iar bucla este canelată ³⁸⁵.

După *B. Szőke*, inelele de păr cu o extremitate în – s, au apărut în perioada arpadiană timpurie, fiind utilizate în bazinul carpatic în deceniile șase și șapte ale secolului al X – lea, de unde s-au răspândit și la populațiile slave. Nu sunt considerate drept indicator etnic. Dacă la început, acestea erau de format mic, în secolul al XI – lea, aveau s – ul prevăzut cu nervuri longitudinale ³⁸⁶.

Pentru *L. Niederle*, inelele de păr cu o extremitate în – s, au reprezentat un indicator al populației slave ³⁸⁷.

În ceea ce privește inelele de păr cu o extremitate în – s descoperite în Transilvania, se poate face o precizare. Față de cele susținute de *J. Giesler*, ornamentarea s – lui cu nervuri longitudinale nu se practică în secolul al XI – lea ci abia în cel următor, fapt confirmat de piesele de la Alba Iulia – *Str. Brîndușei*, Hunedoara, Moldovenești sau Pîclișa.

O formă mult mai rară în Transilvania este cercelul simplu sau cu un capăt în – s, decorat cu ajutorul unei sârmulițe foarte subțiri (forma 18 *Giesler*, tipul 8 *Mesterházy*).

Singura piesă din Transilvania se cunoaște din necropola de la Alba Iulia – „ *Stația de Salvare* ” și aparține fazei a II – a ³⁸⁸. Din Slovacia se cunoaște un exemplar, ce provine din necropola de la Male Kosihy – M. 237, M. 440 / orizontul III³⁸⁹. Pe teritoriul Ungariei acest decor apare cu predilecție pe inelele cu o extremitate în – s. Se pot aminti descoperirile de la Halimba- *Cseres*³⁹⁰, Pilin – *Simányhjegy* și *Székesfővár – Rádiótelep*. Descoperiri de acest gen se cunosc și de pe teritoriul Bulgariei, Macedoniei, Croației și Serbiei.

J. Giesler consideră că aceste podoabe de factură bizantină s-au răspândit de la Dunărea de Jos spre Ungaria.

N. Miletić și C. Ljubinkovic pledează pentru originea lor köttlachiană ³⁹¹.

Între obiectele descoperite cu precădere în mormintele de femei, se numără și *medalioanele circulare* din bronz. După unele opinii, au fost

³⁸⁵ *Giesler 1981*, 151.

³⁸⁶ *Szőke 1959*, 41sq.

³⁸⁷ *Szőke 1959*, 33.

³⁸⁸ *Ciugudean 1996*, 9, Fig. 53.

³⁸⁹ *Hanuliak 1994*, 128, 136, Pl. XLVII / D-1, LXXXV / C – 1.

³⁹⁰ *Török 1962*, 161, Pl. LXXXVIII.

³⁹¹ *Mesterházy 1990*, 105sq.

utilizate ca pandantive pentru păr sau ca elemente de decor pentru cingători și îmbrăcăminte.

Se distinge o variantă cu cadrul rotund care redă „ *copacul vieții* ” .

În necropola de la Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ”, s-a depistat o pereche cu această variantă, în S. XXVIII / M. 1 (D = 4. 3 cm, G = 2 mm), datată în secolul al X – lea. Ambele piese sunt în stare fragmentară ³⁹².

Inventarul mormântului de femeie descoperit în anul 1963 la Békéscsaba – *Erzsébethely* avea în componență și două discuri turnate din bronz, diferite ca decor. Decorul unui disc de păr (D = 4. 9 cm), aflat în stare fragmentară este asemănător cu perechea de la Alba Iulia .

S-a remarcat faptul că, piesele din cadrul aceleiași perechi diferă ca formă, decor și chiar uzură. Ipotetic, se admit unele diferențe cronologice între piesele din aceeași pereche. Cauza acestor diferențe s-ar datora distrugerii unei piese și înlocuirea ei cu alta.

Cercetarea obiceiurilor populare, l-au determinat pe I. Fodor să admită că tinerii își împleteau în păr un disc iar femeile măritate două. Mai mult, piesa pereche este considerată o imitație a celei deja existente.

După L. Révész, un singur disc apare cu predilecție în mormintele de copii ³⁹³. Pentru această piesă admite analogiile de la Galoșpetreu, Dudeștii Vechi și Muzeul Losanne, considerând că provin din același atelier metalurgic ³⁹⁴.

Exemplare identice realizate prin turnare, s-au descoperit în cimitirele de la Dudeștii Vechi / Pusta Bucova / *Bucova II* ³⁹⁵ și Galoșpetreu - „ *Dâmbul Morii* ” ³⁹⁶ (Pl. LIV/11). Un medalion identic, cu deschiderea diametrică de 4. 4 cm, avem atestat la Heves – *Kapitányhegy* ³⁹⁷.

În privința dimensiunilor, remarcăm că au deschiderea diametrică cuprinsă între 4. 2 cm - 5. 6 cm și grosimea de 2 mm - 2. 5 mm. Un alt medalion din bronz, provenind din același mormânt de la Galoșpetreu - „ *Dâmbul Morii* ”, era de formă circulară cu deschiderea diametrică de 56 mm și grosimea de 2 mm. Realizat prin turnare, avea stilizat un grifon în poziție

³⁹² Ciugudean 1996, 14, 27, fig. 68; Heitel 1994 - 95, 419; Ciugudean - Dragotă 2002, 41, Fig. 71 - 72.

³⁹³ Révész 1997, 169 – 172, Fig. 2 / 8.

³⁹⁴ Révész 1997, 174.

³⁹⁵ Theodorescu 1976, 99; Bálint 1991, 241, Pl. LXII / 3.

³⁹⁶ Chidioșan 1965, 238, fig. 6; Theodorescu 1976, 99; Heitel 1994 - 95, 419sqg, Fig. 11 / a; Cosma 2001, 522, Pl. 16 / 1; Cosma 2002, 141, Pl. 102 / 1.

³⁹⁷ Fodor 1996, 395, Fig. 7.

de atac. Acesta, are coada arcuită, terminată cu un motiv în formă de inimă³⁹⁸ (Pl. LIV/12).

Acest tip de medalion, datat în secolul al X - lea, apare în general pereche în mormintele de femei și s-a difuzat în spațiul european, de la Rin și până la Urali. Din punct de vedere etnic, a fost atribuit pecenegilor.

R. R. Heitel, optează pentru încadrarea lor, în grupa de medalioane cu călăreț și cal aparținând complexului cultural maghiar³⁹⁹.

1.2. Podoabe pentru brațe și degete

Cea mai mare varietate din punct de vedere tipologic, se poate constata în cazul *podoabelor pentru brațe și degete*. Tipice pentru această categorie sunt inelele digitale, unele forme având corespondente în spațiul sud - est și central european.

La realizarea celor mai simple *inele pentru deget*, s-a utilizat un fir de sârmă, în secțiune circular (forma 25), romboidal (forma 27) sau triunghiular. Pe lângă piesele cu dimensiune fixă, se disting și unele care aveau capetele deschise și subțiate.

Inele care posedă aceste caracteristici, găsim la Alba Iulia - *Str. Brîndușei* (Pl. XI, XVII/4-5, XIX/4-5, XX, XXII/1, XXVI/4, XXVIII, LVI/1, 4)⁴⁰⁰, Deva⁴⁰¹, Hodoni - „, *Pocioroane* ”⁴⁰², Hunedoara - „, *Dealul cu comori* ”⁴⁰³, Moldovenești (Pl. LX/5)⁴⁰⁴, Oradea⁴⁰⁵ și Vukovar-Lijeva bara⁴⁰⁶. Prezența formei 27 în secolul al XI-lea ne este confirmată și la Alba Iulia-*Str. Brîndușei/* M. 94, unde s-a identificat în conexiune cu un colan forma 1 b și denar emis de Ștefan I.

Datorită modului simplu de realizare, au fost destul de utilizate între secolele X - XI.

Destul de răspândite, au fost și inelele din bandă de tablă, cu sau fără decor. Piese din bandă de tablă de bronz, au apărut în mormintele de femei și de bărbați la Alba Iulia⁴⁰⁷, Alba Iulia – *Canton C. F. R.* (Pl. LXV/6)⁴⁰⁸,

³⁹⁸ Chidioșan 1965, 238, fig. 6; Theodorescu 1976, 99; Heitel 1994 - 95, 419sq, Fig. 11 / a; Cosma 2001, 522, Pl. 16 / 2; Cosma 2002, 141, Pl. 102 / 2.

³⁹⁹ Heitel 1994 - 95, 419sq.

⁴⁰⁰ Drâmbărean 1998b, 189, Pl. IV / e, p; Ciugudean - Dragotă 2002, 50, Fig. 116.

⁴⁰¹ Popescu 1970, 26.

⁴⁰² Drașovean – Țeicu - Muntean 1996, 36, 40, Pl. LVII.

⁴⁰³ Roska 1913, 172; Ciugudean - Dragotă 2002, 56, Fig. 139.

⁴⁰⁴ Oța-colab. 2006.

⁴⁰⁵ Popescu 1970, 26.

⁴⁰⁶ Demo 1996, 78sq, Fig. 30/9.

⁴⁰⁷ Horedt 1958, Fig. 17 / 1.

⁴⁰⁸ Dragotă – colab. 2003, 208, Pl. III / 6, IV / 3.

Alba Iulia – *Str. Brîndușei* (Pl. XI, XXIV, XXV, LVI/2-3)⁴⁰⁹, Cluj Napoca – *Str. Zápolya*⁴¹⁰ și la Timișoara - „ *Cioreni* ”⁴¹¹.

Se remarcă un inel pentru deget din bandă de tablă, descoperit fortuit în perimetrul necropolei de la Cluj Napoca – *Str. Zápolya*, ce a fost ornamentat cu linii oblice⁴¹².

Un alt tip de ornament, realizat din romburi cu punct inclus, s-a întâlnit în M. 1 de la Șeitin⁴¹³. În faza Bjelo Brdo II / târzie, se mai întâlnesc inele din bandă de tablă, care se diferențiază mai ales prin decorul în zig - zag (Forma 35 Giesler)⁴¹⁴. Observația lui *J. Giesler* este susținută de M. 45 de la Svinjarevac , unde forma 35 apare în conexiune cu un inel de păr cu un capăt în – S și un denar din argint emis de regele Ladislau I (1077 – 1095)⁴¹⁵.

La un interval cronologic, cuprins între 1070 – 1100, a fost plasat și exemplarul descoperit în M. 6 de la Sv. Juraj u Trnju , în asociere cu formele 17 b și 41 a Giesler⁴¹⁶. Forma 35, se mai poate semnală în M. 254 de la Halimba – *Cseres* (faza III), în asociere cu un denar emis de Bela II⁴¹⁷.

Foarte frecvente în spațiul sud - est și central european, și adoptate în medii etnice diferite, au fost *inelele torsadate*, lucrate din bronz sau argint (formele 29 și 30 Giesler). În general, au rezultat din împletirea a 2 - 3 fire de sârmă (anterior operațiunii de răsucire, firul de sârmă era îndoit pe lung), care se subțiază destul de mult spre extremități.

La exemplarele analizate, se observă că extremitățile sunt subțiate prin batere, unele mai păstrând secțiunea circulară, deși răsucirea nu mai este atât de lizibilă. Aceste inele pentru deget sunt destul de frecvente, în inventarele așezărilor și necropolelor din secolele XI - XII⁴¹⁸.

În vechile colecții ale Muzeului Național al Unirii Alba Iulia (inv. 5431 - 5446), se păstrează inele pentru deget, lucrate din 2 - 3 sârme de argint sau bronz, având extremitățile apropiate. Deschiderea diametrică a pieselor este cuprinsă între 2. 2 cm - 2. 8 cm, iar grosimea variază între 3 mm - 4 mm.

⁴⁰⁹ *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.*

⁴¹⁰ *Kovács 1942*, 103, Pl. V / 13 – 15.

⁴¹¹ *Rădulescu – Gáll 2001*, 164, Fig. 8 / 7 – 8.

⁴¹² *Kovács 1942*, 104, Pl. VI / 4 – 4 a.

⁴¹³ *Cosma 2002*, 137, Pl. 237 / 1.

⁴¹⁴ *Giesler 1981*, 136.

⁴¹⁵ *Brunšmid 1903 – 1904*, Fig. 39 / 45.

⁴¹⁶ *Tomičić 1998 – 1999*, 47sq, T. 7 / 3.

⁴¹⁷ *Török 1962*, 161, Pl. LXXXVIII, C.

⁴¹⁸ *Popescu 1970*, 26, cat. 90 - 91.

Descoperiri similare se întâlnesc la Alba Iulia⁴¹⁹, Alba Iulia - „, *Stația de Salvare* ”⁴²⁰, Alba Iulia – *Str. Brîndușei*⁴²¹ (Pl. XIII, XX, XXI, XXIV, XXIX/7, LVI/5-6), Arad⁴²², Bjelo Brdo – *Str. Veneția*⁴²³, Cluj – *Mănăștur*⁴²⁴, Dudeștii Vechi-„, *Movila lui Dragomir* ”⁴²⁵, Geoagiu de Jos⁴²⁶, Hodoni - *Pocioroane*⁴²⁷, Hunedoara - „, *Kincses* ”⁴²⁸, Moldovenești⁴²⁹ (Pl. LX/6), Pîclișa - „, *La Izvoare* ”⁴³⁰ (Pl. XXXVI/2), Pojejena⁴³¹, Streisîngeorgiu⁴³², Svinjarevac⁴³³, Veliki Bukovec⁴³⁴ și Vărșand - „, *Movila dintre vii* ”⁴³⁵.

Un inel descoperit la Alba Iulia - *Catedrala Romano – Catholică*⁴³⁶, în M. 209, fost confecționat dintr-un fir de argint, îndoit în 3, bucățile rezultate fiind răsucite în aceeași direcție. Extremitățile au fost aplatizate prin batere. Autorul cercetărilor, constata că acest gen de podoabă era depistat în toate cazurile, la falangele de la mâna dreaptă.

Formele 29 și 30 Giesler, apar uneori asociate, ca spre exemplu în M. 5 de la Ciganka (Slavonia), atribuit fazei II Ciganka, sincronă cu Bjelo Brdo II târzie⁴³⁷. Aceeași asociere, s-a constatat în faza III a cimitirului de la Majš, sincronă cu Bjelo Brdo II, unde cele două forme apar combinate⁴³⁸.

În necropola eponimă a culturii Bjelo Brdo, în M. 165, forma 30 Giesler, apare în corelație cu doi denari de la Andrei I (1046 – 1061) și un inel de păr, cu o extremitate în – s⁴³⁹.

⁴¹⁹ Heitel 1972, 143, Fig. 2.

⁴²⁰ Ciugudean 1996, 14, Fig. 66; Ciugudean - Dragotă 2002, 44, Fig. 86 - 87.

⁴²¹ Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

⁴²² Réthy 1898, 124 - 131; Hampel 1905, 507sq, D / Fig. 4 - 7; Fodor - colab. 1996, 299sq, Fig. 5.

⁴²³ Brunšmid 1903 - 4, 42, 69, Fig. 7 / 10 – 11, 7 / 10.

⁴²⁴ Iambor - Matei - Halașu 1981, 138sq.

⁴²⁵ Bejan-Tănase-Gáll 2005, 28, Fig. 5/2.

⁴²⁶ Petrov 1996, 405, Fig. 4.

⁴²⁷ Bejan 1995, 118, Fig. XI B / 8; Drașovean – Țeicu - Muntean 1996, 36sq, Pl. LXI / C - M. 15.

⁴²⁸ Kóvári 1911, 312sq, Fig. 4; Horedt 1956, 111sq, Fig. 6.

⁴²⁹ Roska 1914, 130, 143, Fig. 3 / 11, 8 / 7; Ciugudean - Dragotă 2002, 57, Fig. 142.

⁴³⁰ Ciugudean - Dragotă 2001 a, 176; Ciugudean - Dragotă 2001 b, 272, Pl. 3 / 12, 4 / 5; Ciugudean - Dragotă 2002, 58, Fig. 152, 154.

⁴³¹ Drașovean – Țeicu - Muntean 1996, 40.

⁴³² Popa 1988, 62sq, Fig. 13 / 1 - 2.

⁴³³ Brunšmid 1903 - 4, 88, Fig. 39 / 4.

⁴³⁴ Brunšmid 1903 - 4, 85, Fig. 37 / 1.

⁴³⁵ Popescu 1956, 94, Fig. 87 / 5.

⁴³⁶ Heitel 1986, 243, fig. 2 / 5, 4 / 7.

⁴³⁷ Tomičić 1990, 88sq, T. VIII. 2.

⁴³⁸ Tomičić 1990, 89.

⁴³⁹ Brunšmid 1903 - 4, 69, Fig. 7 / 10; Tomičić 1990, 89.

După *J. Giesler*, formele 29 și 30, apar la limita dintre etapele Bjelo Brdo I și Bjelo Brdo II ⁴⁴⁰.

Influențele exercitate de lumea bizantină, mai ales în ceea ce privește tehnica de făurire a podoabelor sunt destul de sugestive. În acest sens, trebuie menționat, inelul cu montură, realizat în tehnica granulației și filigranului (forma 38 a *Giesler*, tipul 16 a *Mesterházy*), plasat între anii 965 - 1060. Majoritatea acestor piese au fost realizate din argint, dar apar și imitații din bronz. În spațiul românesc, un inel de această factură, datat cu monede emise de Ștefan I, s-a descoperit în M. 2 la Hodoni - *Pocioroane* ⁴⁴¹.

Acest tip de podoabe nu lipsesc din spațiul sud-est european fapt confirmat de necropolele Kloštar Podravski ⁴⁴², Zvonimirovo – *Veliko Polje* (Slavonia) ⁴⁴³ și Matičane – *Breg* ⁴⁴⁴. Alte descoperiri se pot menționa la Halimba – Cseres, Dinogeția – Garvăn, Vukovar – *Lijeva bara* ⁴⁴⁵ și Čakajovce ⁴⁴⁶.

Exemplarul descoperit în M. 15 de la Svinjarevci a fost realizat din argint. Protoma este înălțată și decorată cu un motiv cruciform, între care se află triunghiuri realizate din granule, cu vârful în sus, spre zona centrală. În centrul protomei se află un glob, iar marginea este decorată la rândul ei cu granule ⁴⁴⁷.

O altă variantă, realizată în aceeași tehnică a granulării și filigranului, a fost identificată în cimitirul de la Zalău - *Str. Crasna*. Veriga lamelară a fost decorată median cu un motiv în formă de spirală, realizat din fir de sârmă de argint lipită, flancat cu câte o bandă de granule lipite. Montura, împodobită cu granule și filigran are fixată o bucată de cobalt, de formă dreptunghiulară ⁴⁴⁸.

Podoabele de acest gen, s-au difuzat în secolele IX - XI, pe filieră bizantină, pe un vast teritoriu, acoperind atât centrul, cât și sud - estul Europei ⁴⁴⁹.

Un alt tip de *inele cu montură*, realizate însă printr-un procedeu mai puțin complex sunt *inelele cu chaton*. Confecționate din bronz sau argint, au

⁴⁴⁰ *Giesler 1981*, 136, 145.

⁴⁴¹ *Drașovean - Țeicu - Muntean 1996*, 35sq, 40, Pl. LIV / M. 2.

⁴⁴² *Brunšmid 1903 - 4*, Fig. 31 / 5.

⁴⁴³ *Tomičić 1996- 1997*, 96sq, T. 2, T. 11. 3. Ambele exemplare sunt plasate în faza Zvonimirovo II, sincronă cu finalul fazei Bjelo Brdo I.

⁴⁴⁴ *Jovanović – Vuksanović 1981*, Y 240 / 2 / 1 – Y 240 / 2 / 2 - 11.

⁴⁴⁵ *Demo 1996*, 53, Fig. 35.

⁴⁴⁶ *Mesterházy 1991*, 156 – 161.

⁴⁴⁷ *Brunšmid 1903 - 4*, 88, Fig. 39/ 15.

⁴⁴⁸ *Cosma 1994*, 324sq.

⁴⁴⁹ *Cosma 1994*, 328; *Drașovean – Țeicu - Muntean 1996*, 40.

montura uneori aplatizată sau reliefată, de formă ușor conică (Pl. XXXIX/4). Cele mai sugestive exemplare, încadrate în secolul al X - lea, provin din spațiul intracarpatic, din necropolele Alba Iulia – „ *Stația de Salvare* ”⁴⁵⁰, Alba Iulia - *Str. Brîndușei*⁴⁵¹ (Pl. III/11, LVI/10), Blandiana B⁴⁵² și Vukovar – *Lijeva bara*⁴⁵³. La Vukovar -*Lijeva bara*/ M. 316 inelul cu chaton apare în conexiune cu formele 13, 36 și 4 Giesler⁴⁵⁴.

Se disting două variante, diferite din punctul de vedere al realizării. Prima variantă a fost realizată în totalitate dintr-o sârmă de argint, aplatizată în zona verigii, unde capătă aspectul unei benzi. După răsucirea celor două extremități s-a realizat montura propriu-zisă (chatonul), aplatizată sau nu. Ulterior, cele două sârme sunt rulate în formă de spirală, încadrând chatonul.

A doua variantă, a fost realizată din două elemente separate – sârma și veriga. O modificare sesizabilă avem în cazul verigii, realizată dintr-o bandă destul de uniformă. Extremitățile verigii sunt prevăzute cu două orificii, prin care era introdusă sârma, procedeu continuând cu realizarea chatonului, uneori cu aspect conic și rularea spirelor⁴⁵⁵.

Inelele plate (forma 36 Giesler), prevăzute uneori cu îngroșare sigilară sunt destul de tipice pentru orizontul Bjelo Brdo. În cele mai multe cazuri, au un decor cu cerculețe punctate în interior. Piese lucrate în această manieră, ne sunt cunoscute din descoperirile de la Dudeștii Vechi-„ *Movila lui Dragomir* ”⁴⁵⁶, Orăștie - *Dealul Pemilor X₂*⁴⁵⁷ (Pl. XLVI/9), Szentes-Szentlászló⁴⁵⁸, Timișoara - „ *Cioreni* ”⁴⁵⁹, Vârșand - „ *Movila dintre vii* ”⁴⁶⁰ și Vukovar – *Lijeva bara*⁴⁶¹.

Uneori s-a constatat o asociere a formei 36 Giesler cu formele 31, 4 și 2. Se poate menționa în această situație M. 211 de la Vukovar-*Lijeva bara*⁴⁶².

⁴⁵⁰ Heitel 1983, 106; Heitel 1994 - 95, 418; Ciugudean - Dragotă 2002, 43, Fig. 82; Ciugudean – colab. 2003, 39.

⁴⁵¹ Drâmbărean - colab. 1998 a, 4; Drâmbărean - colab. 1998 b, 188, pl. IV / j; Dragotă 2003.

⁴⁵² Horedt 1966, 283, Fig. 23 / 12; Heitel 1983, 106; Heitel 1994 - 95, 409, 418, Fig. 8 / s.

⁴⁵³ Vinski 1959, 106, Pl. XXXIX / 39.

⁴⁵⁴ Demo 1996, 82, Fig.36/1-7.

⁴⁵⁵ Dragotă-Brânda 1999, 127-132.

⁴⁵⁶ Bejan-Tănase-Gáll 2005, 27, Fig. 3/2.

⁴⁵⁷ Pinter - Luca 1995, 21sq, 27, Fig. XII / 4.

⁴⁵⁸ Széll 1941, 234, Pl. II B/12 a-12 b.

⁴⁵⁹ Rădulescu – Gáll 2001, 171, Fig. 11 / 13.

⁴⁶⁰ Popescu 1956, 91, fig. 8 / 1.

⁴⁶¹ Demo 1996, 53, Fig. 35.

⁴⁶² Demo 1996, 80, Fig. 33.

La Ptuj – *Grad*, forma 36 apare în M. 104, M. 220, M. 225 și M. 295, pe parcursul fazei II, încadrată între anii 1000 - 1030 ⁴⁶³. La acestea, se mai adaugă, piesele din M. 56, M. 58, M. 212, M. 439 și M. 692 de la Halimba – *Cseres*, toate plasate în faza II a cimitirului ⁴⁶⁴.

O altă variantă de inel cu partea centrală lățită, și ornamentată cu motive florale incizate sau pentagramă. Decorul floral apare pe exemplarele de la Alba Iulia – „*Stația de Salvare*” ⁴⁶⁵ și Szentes-Szentlászló ⁴⁶⁶. Inelul cu pentagramă apare și în descoperirile din sud-vestul Slovaciei la Dolný Peter ⁴⁶⁷, Prša (Reg. Lučenec) ⁴⁶⁸ și Szentes-Szentlászló ⁴⁶⁹.

În aceeași categorie a inelelor cu placă sigilară, se distinge o variantă ce deține pe placa sigilară, o acvilă incizată (forma 37 Giesler). Exemplarele de acest gen, au fost atribuite unui grup de tranziție spre cultura Bjelo Brdo, fiind utilizate probabil până la finalul fazei Bjelo Brdo I / timpurie ⁴⁷⁰. Varianta de inel cu acvilă, se distinge în descoperirile de la Oradea – *Salca* ⁴⁷¹, Timișoara - „*Cioreni*” ⁴⁷² și Trnovec nad Váhom ⁴⁷³. Se remarcă uneori, o asociere între forma 37 și inelul decorat cu pentagramă, fapt dovedit și în cazul M. 67 de la Szentes-Szentlászló ⁴⁷⁴.

La Simeria Veche – „*În vie*”, pe degetul de la mâna stângă a unui schelet, s-a descoperit un inel din bronz cu placă sigilară, care avea incizate două figuri umane ⁴⁷⁵.

Piesele pentru brațe, au fost foarte diversificate din punct de vedere tipologic. Materialul cel mai utilizat la confecționarea brățărilor, a fost metalul (aur, argint, bronz, fier), și într-o proporție mai redusă sticla. Pe lângă formele simple, realizate dintr-o bară îndoită, circulară, romboidală sau hexagonală în secțiune, se disting și altele mult mai complexe, confecționate prin turnare. Prezența lor s-a constatat atât în mormintele de femei, cât și în cele de bărbați. Din punct de vedere funcțional, au fost încadrate în categoria pieselor de podoabă, sau a accesoriilor vestimentare.

⁴⁶³ Tomičić 1993, 553, T. 9.

⁴⁶⁴ Török 1962, 146, 149, 154, 157sq, Pl. XXVI, XXVIII, XXXIII, XXXVIII, XLIII, C.

⁴⁶⁵ Ciugudean 1996, 9, 14, Fig. 54.

⁴⁶⁶ Széll 1941, 234, Pl. III B/5 a – 5c.

⁴⁶⁷ Točík 1968, 21, Pl. XX/11.

⁴⁶⁸ Točík 1968, 38, Pl. XXVII/33; Točík 1987, 211, Fig. 19/3.

⁴⁶⁹ Széll 1941, 234, Pl. III B/1a-1b

⁴⁷⁰ Giesler 1981, 136.

⁴⁷¹ Cosma 2002, 137, Fig. 177 / 8.

⁴⁷² Rădulescu – Gáll 2001, 171, Fig. 11 / 14.

⁴⁷³ Točík 1971, 155, Pl. XXXI/14.

⁴⁷⁴ Széll 1941, 238, Pl. V B/12 a-12b, 13 a-13 b, 14 a-14 b.

⁴⁷⁵ Basa 1970, 231, Fig. 8 / 3. În același mormânt, au mai apărut câteva piroane din fier.

Majoritatea brățărilor simple (forma 4 *Giesler*), circulare sau lenticulare în secțiune, au extremitățile boante sau ascuțite. Deschiderea lor diametrică este cuprinsă între 4 cm - 7. 8 cm. Sunt răspândite în secolele X - XI. Numărul lor într-un mormânt, oscilează între 2 - 3 exemplare.

Din punct de vedere al funcționalității, se optează pentru încadrarea lor atât în categoria accesoriilor vestimentare cât și a podoabelor.

Piese realizate în această manieră, apar în cimitirele de la Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ”⁴⁷⁶, Alba Iulia – *Canton C. F. R.*⁴⁷⁷ (Pl. LXV/11), Alba Iulia – *Str. Vânătorilor*⁴⁷⁸, Alba Iulia - *Str. Brîndușei*⁴⁷⁹ (Pl. III/10, VI/13), Blandiana – „ *În Vii* ”⁴⁸⁰, Deva - *Micro 15*⁴⁸¹ (PL. LIII/1), Dudeștii Vechi-„ *Movila lui Dragomir* ”⁴⁸², Gîmbaș – „ *Măguricea* „⁴⁸³, Hunedoara – „ *Dealul cu comori* “⁴⁸⁴, Košúty⁴⁸⁵, Letkés – *Téglarégető*⁴⁸⁶, Lopadea Nouă⁴⁸⁷, Orăștie - *Dealul Pemilor X₂*⁴⁸⁸ (Pl. LI/1-4, LV/1, LVI/8, 13, 15), Püspökladány-Eperjesvölgy⁴⁸⁹, Prša (Reg. Lučenec)⁴⁹⁰, Szob – *Kiserdő*⁴⁹¹, Timișoara –

⁴⁷⁶ Ciugudean 1996, 9sq, Fig. 39, 45, 70; Ciugudean - *Dragotă 2002*, 43, Fig. 83 – 84; *Blăjan 2004*, Fig. 150- 152, 155, M. 524/ 1981, M. 583 / 1981, M. 524 / 1981, M. 511 / 1981, MNUAI. 7383, MNUAI. 7592, MNUAI. 7593, MNUAI. 7549.

⁴⁷⁷ *Dragotă - colab. 2003*, 208, Pl. I / 1, II / 1. MNU Alba Iulia. Inv. 7663. D = 5. 3 cm, gr. = 4 - 5 mm.

⁴⁷⁸ *Blăjan 2004*, 54, Fig. 153, MNUAI. 7568, M. 23 / 1979.

⁴⁷⁹ *Dragotă - Brânda 2000*, 10sq; *Dragotă - Brânda 2001*, 298, Pl. V / 2; Ciugudean - *Dragotă 2002*, 49sq, Fig. 112, 117; *Dragotă - colab. 2002 d*, 40sq, Pl. IV / 13.

⁴⁸⁰ *Horedt 1986*, 78, Fig. 35 / 3; Ciugudean - *Dragotă 2002*, 54, Fig. 131.

⁴⁸¹ *Horedt 1986*, 84sq, Fig. 39; *Pinter 1992 - 1994*, 239sq, Pl. 4; *Pinter 1994*, 9, Pl. 4; Ciugudean - *Dragotă 2002*, 51, Fig. 121.

⁴⁸² *Bejan-Tănase-Gáll 2005*, 27, Fig. 2/1.

⁴⁸³ *Hampel 1905*, 532, Pl. 371 / 4.

⁴⁸⁴ *Roska 1913*, 178. Piesa este lenticulară în secțiune, și are d = 5. 7 cm. A fost identificată pe brațul stâng al defunctului din M. XLIV.

⁴⁸⁵ *Chropovský 1955*, 264sq, Pl. V/5.

⁴⁸⁶ *Bakay 1978*, 101, Pl. XLIX / 3, XLVIII / 8 - 9.

⁴⁸⁷ *Horedt 1986*, 86, Fig. 40 / 3.

⁴⁸⁸ *Pinter - Luca 1995*, 19sq, Pl. IX / 1 - 2, XII / 1; *Pinter- colab. 2001-2002*, 116sq, Pl. IV/e-g, i, V/b-c.

⁴⁸⁹ *Nepper 2002*, 141, Pl. 153/3.

⁴⁹⁰ *Točik 1968*, 38, Pl. XXVII/ 34.

⁴⁹¹ *Bakay 1978*, 10, 18 - 21, Pl. I / 3, II / 2, III / 17, VIII / 6 - 7, XXII / 5 - 6.

*Cioreni*⁴⁹², Trnovec nad Váhom⁴⁹³, Vărșand - „*Movila dintre vii*”⁴⁹⁴, Vukovar – *Lijeve bara*⁴⁹⁵ și Zaláu – *Ortelec*⁴⁹⁶.

Sunt situații în care brățara simplă, apare asociată cu formele 2 sau 6 Giesler. Cazuri de acest gen s-au întâlnit în M. 1 /1961 de la Alba Iulia – *Canton C. F. R.*⁴⁹⁷ și M. 1 la Blandiana – „*În Vii*”⁴⁹⁸.

O asociere între forma 1 a, 4 și o variantă a formei 6, se cunoaște la Vukovar-*Lijeve bara* /M. 159⁴⁹⁹.

În cimitirul de la Szaks – *Str. Deák Ferenc*, datat la sfârșitul secolului al X-lea, inventarul funerar este completat și de brățări din bronz, circulare în secțiune, cu extremitățile retezate (D = 7 cm, 8 cm; gr. = 4. 2 mm, 4. 3 mm)⁵⁰⁰.

Unele brățări simple au extremitățile decorate cu incizii subțiri. Această observație este susținută de exemplarele de la Blandiana – „*În Vii*”⁵⁰¹ și Vărșand - „*Movila dintre vii*”⁵⁰².

Pentru vestul și nord - vestul României, avem documentate piese din argint și bronz la Biharia – *Dealul Șumuleu*⁵⁰³, Oradea – *Salca*⁵⁰⁴, Oradea – *Cazarma Husarilor*⁵⁰⁵ și Șiclău⁵⁰⁶.

Un caz singular îl constituie brățara descoperită la Gîmbaș – „*Măguricea*”. A fost confecționată dintr-un fir de sârmă de bronz, circular în secțiune și prezintă urme de aurire. Se diferențiază de forma 4 prin faptul că are extremitățile în formă de bulbi / butoni⁵⁰⁷.

Probabil că acest fapt, se datorează influențelor receptate din mediul culturii Köttlach unde se găsesc inele de păr cu terminațiile în formă de bulbi.

⁴⁹² Rădulescu - Gáll 2001, 156, 164, 183, Fig. 7 / 10, 8 / 3 - 4, 10 / 1.

⁴⁹³ Točík 1971, 162, Pl. XXXIV/28, 32.

⁴⁹⁴ Popescu 1956, 90sq, 110sq, Fig. 81 / 3; Oța 1998 - 2000, 498sq, Fig. 1 - 11. Acest tip, apare în M. 3, M. 6, M. 11 și M. 34.

⁴⁹⁵ Demo 1996, 82, Fig. 36/3-4.

⁴⁹⁶ Iambor 1983, 513.

⁴⁹⁷ Dragotă-colab. 2003, 208, I / 1 - 2, II / 1 - 2.

⁴⁹⁸ Horedt 1966, 276, Fig. 18 / 2, 4, 7.

⁴⁹⁹ Demo 1996, 79sq, Fig. 32/2-3.

⁵⁰⁰ Mészáros 1962, 202, Fig. 3 / b. 1 – b. 2.

⁵⁰¹ Horedt 1986, Fig. 35 / 3; Ciugudean - Dragotă 2002, 54, Fig. 131.

⁵⁰² Oța 1998 - 2000, 500, Fig. 9.

⁵⁰³ Cosma 2002, 138, Pl. 54 / 12 - 13, 58 / 4, 59 / 22 - 23.

⁵⁰⁴ Cosma 2002, 138, Pl. 176 / 6.

⁵⁰⁵ Cosma 2002, 138, Pl. 179 / 3, 5.

⁵⁰⁶ Popescu 1970, 54; Cosma 2002, 138, Pl. 244 / 28.

⁵⁰⁷ Hampel 1905, 532, Pl. 371 / 2 - 3.

După *B. Szőke*, brăţările deschise rotunde în secţiune şi îngustate la capete, se pot plasa în perioada cuceririi spaţiului ungar (începutul secolului al X - lea – ultimele trei decenii ale secolului al X - lea)⁵⁰⁸.

Pentru *J. Giesler*, forma 4 apare în orizontul vechi maghiar, şi se transmite şi în faza Bjelo Brdo I / timpurie⁵⁰⁹.

La cumpăna dintre milenii apare un alt tip de brăţară, tot cu extremităţile deschise şi ascuţite, însă cu secţiunea rombică. În unele situaţii sunt asociate cu brăţările circulare, lenticulare sau cu cele torsadate.

Exemplarele de această factură ne sunt cunoscute din descoperirile de la Homokmégy – *Székes*⁵¹⁰, Szakcs – *Str. Deák Ferenc*⁵¹¹ şi Vărşand – „*Movila dintre vii*”⁵¹². În Transilvania nu s-a descoperit această variantă care face trecerea spre formele mai masive.

Asocierea de brăţară rombică cu brăţară circulară, ne este confirmată şi de M. 59 şi 72 de la Homokmégy – *Székes*, datat între a doua jumătate a secolului al X – lea şi prima treime a secolului al XI – lea⁵¹³.

În secolul al XI – lea, devine frecvent tipul rombic sau hexagonal în secţiune, cu capetele boante (forma 7 Giesler). Exemplare care prezintă aceste caracteristici, au fost descoperite la: Alba Iulia - „*Staţia de Salvare*”⁵¹⁴, Alba Iulia – *Str. Vânătorilor*⁵¹⁵, Arad – *Földvár*⁵¹⁶, Foieni (jud. Satu – Mare)⁵¹⁷, Hunedoara - „*Dealul cu comori*”⁵¹⁸, Moldoveneşti⁵¹⁹ (Pl. LV/2, LX/1-3), Vărşand – „*Movila dintre vii*”⁵²⁰ şi Timişoara – *Ciorenii*⁵²¹.

În unele cazuri sunt ornamentate pe toate feţele cu cerculeţe cu punct inclus, sau pe două feţe cu incizii transversale.

La Vukovar-*Lijeva bara* / M. I/1951, forma 7 s-a identificat în conexiune cu 1 b, 4 şi 38 a⁵²².

⁵⁰⁸ *Szőke* 1959, 39sq.

⁵⁰⁹ *Giesler* 1981, 133sq.

⁵¹⁰ *Gallina – Hajdrik* 1998, 143, Pl. X / 1.

⁵¹¹ *Mészáros* 1962, 205, Fig. 14 / 3.

⁵¹² *Oţa* 1998 - 2000, 501, Fig. 12 / M. 46.

⁵¹³ *Gallina – Hajdrik* 1998, 146, 149, Pl. III / 3 – 4, Pl. X / 12, 13.

⁵¹⁴ *Blăjan - Popa* 1983, 379, Fig. 3 / 4.

⁵¹⁵ *Blăjan* 2004, 54sq, Fig. 154, MNUAI. 6551, M. 80 / 1979.

⁵¹⁶ *Hampel* 1905, 507sq, D / 1.

⁵¹⁷ *Németi* 2001, 233, Fig. 3 / 1.

⁵¹⁸ *Roska* 1913, 177sq, Fig. 3 / 13.

⁵¹⁹ *Roska* 1914, 130sq, 137sq, Fig. 3 / 12, 6 / 4, 7, 7 / 11; *Ciugudean - Dragotă* 2002, 56, Fig. 141; *Oţa-colab.* 2006.

⁵²⁰ *Popescu* 1956, 90, Fig. 81 / 1.

⁵²¹ *Rădulescu - Gáll* 2001, 164, 183, Fig. 10 / 2 - 3, 5 - 6, 10.

⁵²² *Demo* 1996, 71, Fig. 14/1-4.

După J. Giesler, formele 7 și 8 apar în faza Bjelo Brdo I / timpurie, fiind asociate cel puțin cu monede emise de Andrei I. Dispariția acestor forme, s-a produs la limita dintre etapele Bjelo Brdo I și Bjelo Brdo II ⁵²³.

Reprezentative pentru această gamă de podoabe sunt și *brățările lamelare*, care se grupează cronologic între secolele X - XI.

Confecționate dintr-o placă / lamelă din bronz, prezintă unele diferențe sesizabile, mai ales în ceea ce privește extremitățile. Comparativ cu restul corpului, uneori, capetele sunt mai late, rotunjite sau ovale, ca urmare a procedurii baterii (forma 3 Giesler).

Trebuie specificat în acest context, că unele piese au extremitățile perforate. Pe lângă exemplarele simple, neornamentate, distingem piese decorate pe toată suprafața exterioară cu cercuri ștanțate care au un punct înscris, dispuse într-un rând median.

Acestei variante, îi pot fi atribuite, piesele descoperite la Arad - *I. A. S. Ciala* ⁵²⁴, Gîmbaș – „, *Măguricea* ” ⁵²⁵, Oradea - *Pusta Kovacs* ⁵²⁶ și Vărșand - „, *Movila dintre vii* ” ⁵²⁷.

Brățara lamelară de la Moldovenești / M. XLII (l = 7 mm – 13 mm), a fost decorată cu cercuri punctate. Capetele au fost lățite și prevăzute cu orificii. Piesa apare în asociere cu o brățară de bronz cu protome unite, inele de păr cu o extremitate în – s, colan torsadat din bronz și un inel digital ⁵²⁸.

În colecțiile Muzeului Smidt, se află o brățară lamelară din bronz, cu extremitățile rotunjite, decorată cu cercuri punctate (d = 6. 2 x 6. 4 cm, l = 0. 6 – 1. 2 cm, gr. = 0. 3 cm) ⁵²⁹.

La Szentés – *Borbásföld*, în M. 14, s-au identificat pe ambele antebrățe ale scheletului de femeie, câte o brățară lamelară din argint, cu extremitățile lățite, și perforate ⁵³⁰.

Brățări lamelare, ornamentate, ciocănite la extremități, și ornamentate cu cerculețe cu punct inclus, găsim la Csanytelek - *Dilitor* ⁵³¹, Kaba ⁵³², Fábriánsebestyén ⁵³³ și Püspökladány-Eperjesvölgy ⁵³⁴.

⁵²³ Giesler 1981, 120, 133 – 146.

⁵²⁴ Popescu 1970, 53.

⁵²⁵ Horedt 1986, 82, Fig. 38 / 16; Ciugudean - Dragotă 2002, 51, Fig. 120.

⁵²⁶ Popescu 1970, 54, cat. 68.

⁵²⁷ Popescu 1956, 91, Fig. 83 / 3, 6. M. 11, M. 15.

⁵²⁸ Roska 1914, 140, Fig. 7 / 9 – 9 a; Horedt 1954, Fig. 8.

⁵²⁹ Kiss 2000, 269, Pl. 91 / 10. Locul de proveniență al piesei este neconoscute.

⁵³⁰ Révész 1996, 301sq, 304sq, Fig. 12 / 35 – 36. Această variantă, databilă în primele 6 decenii ale secolului al X - lea, dar și în secolul al XI - lea (exemplare din bronz), a fost considerată ca fiind specifică maghiarilor. Datorită faptului că erau purtate aproape de cot, s-a luat în calcul și posibilitatea ca acestea să strângă mâneca largă a hainei.

⁵³¹ Széll 1941, XII B / 7 a - c, 8 a - c.

Brățara lamelară de la Alba Iulia – *Str. Brîndușei*, identificată cu ocazia cercetărilor din anul 2005, se încadrează în această variantă⁵³⁵ (Pl. XXIX/6, LV/6).

La Červenik / M. 4 (Reg. Trnava), s-a identificat forma simplă, cu capetele rotunjite⁵³⁶. În această categorie a brățărilor lamelare, putem distinge o altă variantă, ale cărei extremități sunt îndoite în formă de buclă (forma 2 Giesler). Ele apar deja între materialele grupului cultural Ciumbrud plasate în a doua jumătate a secolului al IX - lea. Brățara identificată în necropola de la Orăștie – *Dealul Pemilor X8*, a fost ornamentată pe exterior cu trei rânduri de puncte imprimate prin batere⁵³⁷.

Brățări cu extremitățile în formă de buclă s-au identificat la Alba Iulia – „ *Stația de Salvare* ”⁵³⁸, Bánov (Reg.)⁵³⁹, Červenik / M. 8 (Reg. Trnava)⁵⁴⁰, Galoșpetreu⁵⁴¹, Košúty⁵⁴², Prša (Reg. Lučenec)⁵⁴³, Püspökladány-Eperjesvölgy⁵⁴⁴, Szentes – *Borbásföld*⁵⁴⁵, Szentes-Szentlászló⁵⁴⁶, Szob – *Kiserdő*⁵⁴⁷, Trnovec nad Váhom⁵⁴⁸, Vărșand – „ *Movila dintre vii* ”⁵⁴⁹, Vozokany (Reg. Galanta)⁵⁵⁰ și Vukovar-*Lijeva bara*⁵⁵¹.

La Male Kosihy în M. 104 (orizontul I) apare în combinație cu forma 4 ornamentată cu incizii pe capete⁵⁵². Mai pot fi amintite piesele din M.

⁵³² *Váňa 1954*, 100, Pl. III/3; *Hampel 1905*, II, 537sq, III, Pl. 374 .

⁵³³ *Richthofen 1923-1926*, 145sq, Fig. 45/8; *Bende-Lőrinczy 1997*, 228, Fig. 26/7.

⁵³⁴ *Nepper 2002*, 201, Pl. 213/2.

⁵³⁵ *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*.

⁵³⁶ *Točík 1968*, 17sq, Pl. IX/1-2.

⁵³⁷ *Pinter – Boroffka 2001*, 332, Fig. 5 / 20.

⁵³⁸ *Ciugudean - Dragotă 2002*, 41, Fig. 75.

⁵³⁹ *Točík 1968*, 12, Pl. III/24.

⁵⁴⁰ *Točík 1968*, 19sq, Pl. XL/5.

⁵⁴¹ *Chidioșan 1965*, 236, 240, Fig. 2; *Cosma 2002*, 138, Pl. 102 / 3.

⁵⁴² *Chropovský 1955*, 264sq, Pl. V/6.

⁵⁴³ *Točík 1968*, 39sq, Pl. XXVIII/12.

⁵⁴⁴ *Nepper 2002*, 204, Pl. 216.

⁵⁴⁵ *Révész 1996*, 301, 304, Fig. 10 / 26. M. 12 (femeie), avea pe fiecare antebraț, câte o brățară plată din argint, cu capetele răsucite. Una dintre piese, s-a pierdut. Cu o singură excepție, toate brățările de acest gen apar în mormintele de femei, fiind utilizate în primele șase decenii ale secolului al X -lea. Cea mai timpurie emisiune monetară, asociată cu această brățară, este datată după anul 920.

⁵⁴⁶ *Székli 1941*, 241, Pl. VII A/15 a-15 b, 19 a- 19 b.

⁵⁴⁷ *Bakay 1978*, 14, Pl. III / 16.

⁵⁴⁸ *Točík 1971*, 162, Pl. XXXV/14.

⁵⁴⁹ *Popescu 1956*, 91, Fig. 83 / 1, 7.

⁵⁵⁰ *Točík 1968*, 63, Pl. LIV/8.

⁵⁵¹ *Demo 1996*, 80, Fig. 33/2.

⁵⁵² *Hanuliak 1994*, 122, T. XXIII / 4

256 și M. 301, ultima fiind decorată cu un motiv în zig – zag (orizonturile I – II)⁵⁵³.

Se remarcă un exemplar din fier, descoperit în M. 46 din necropola de la Maticăne – Breg, datată între secolele X - XI. În acest mormânt dublu (femeie și copil), s-a identificat pe oasele antebrațului drept ale femeii, o brățară din fir gros de fier, rectangulară în secțiune, cu extremitățile îndoite în formă de buclă⁵⁵⁴. Varianta de brățară cu ambele extremități în formă de buclă, în asociere cu forma împletită, apare și în cimitirul de la Bánov / Reg. Nove Zamky, datat în secolul al X-lea⁵⁵⁵.

Un sistem de închidere de tip balama, s-a remarcat la o brățară lamelară, identificată în M. 16 din această necropolă. O altă piesă identică din acest mormânt se află în stare fragmentară, lipsind chiar sistemul de închidere. Cele două brățări, au fost decorate cu motive geometrice incizate și puncte⁵⁵⁶.

Probabil că, la ambele forme de brățări lamelare (cu capetele rotunjite și perforate, sau îndoite în formă de buclă), sistemul de închidere, consta dintr-o clemă realizată din fir subțire de sârmă. Nu este exclus ca, varianta cu extremitățile perforate, să dețină la sistemul de închidere o piesă complementară, realizată din bandă cu orificii la capete.

B. Szőke, plasează ambele variante de brățări lamelare, în perioada cuceririi spațiului ungar (începutul secolului al X - lea – ultimele trei decenii ale secolului al X - lea), și admite existența lor și în perioada arpadiană timpurie (ultima treime a secolului al X – lea – secolul al XII – lea)⁵⁵⁷.

Aceste forme, care apar în mediul maghiar vechi sunt frecvente și în faza Bjelo Brdo I. Ele dispar la finalul acestei faze⁵⁵⁸.

Nu putem omite din această tipologie *brățările torsadate*, frecvente în inventarele necropolelor din secolele X - XI.

Se pot distinge în această categorie cel puțin două variante, diferențiate din punct de vedere al sistemului de închidere.

Foarte răspândită a fost brățara torsadată din 2 - 3 fire de bronz (în prealabil, firul de sârmă a fost îndoit), ale cărei capete se terminau unul în cârlig, iar celălalt în formă de buclă.

Un sistem de închidere diferit, s-a observat la piesa descoperită la Alba Iulia - „ Stația de Salvare ” / M. 405 care a fost realizată din 2 sârme

⁵⁵³ Hanuliak 1994, 129sq, T. L, LXI / 5

⁵⁵⁴ Jovanović - Vuksanović 1981, Y 245 / 2 / 1: 6.

⁵⁵⁵ Točík 1968, 12, Pl. III/24.

⁵⁵⁶ Jovanović - Vuksanović 1981, Y 240 / 2 / 1 – Y 240 / 2 / 2 : 9 - 10.

⁵⁵⁷ Szőke 1959, 39sq.

⁵⁵⁸ Giesler 1981, 120, 133 – 136.

groase de bronz răsucite, capetele fiind unite cu ajutorul unui fir de sârmă, mult mai subțire în diametru, înfășurat pe toată zona de îmbinare ⁵⁵⁹.

O piesă similară din necropola de la Vărșand – „ *Movila dintre vii* ” a fost confecționată din bronz în aceeași manieră, doar că închiderea se realiza cu extremitățile unui singur fir ⁵⁶⁰.

La Vărșand – „ *Movila dintre vii* ” s-a evidențiat și varianta cu sistem de închidere compus din buclă și cârlig ⁵⁶¹. Aproape identice sunt și cele două piese care provin din cimitirul de la Blandiana – „ *În Vii* ” ⁵⁶². Brățara descoperită în cimitirul de la Szaks – *Str. Deák Ferenc*, a fost realizată prin torsadarea a trei fire de sârmă de bronz ($d = 6.45 \text{ cm}$) ⁵⁶³. Din M. 1 / 1961, dezvelit la Alba Iulia – *Canton C. F. R.* de către Alexandru Popa, provine o brățară torsadată din 3 fire ($d = 5.6 \text{ cm}$, $gr. = 3 \text{ mm}$), a cărei sistem de închidere a fost realizat prin răsucirea capetelor ⁵⁶⁴ (Pl. LV/12). Se aseamănă foarte bine cu piesa din M. 24 de la Homokmégy – *Székes* ⁵⁶⁵. O brățară din bronz, cu extremitățile răsucite și apoi rulate, s-a găsit în M. 139, din cimitirul de la Vukovar – *Lijeva bara*, datat între anii 950 -1150 ⁵⁶⁶. Se poate distinge o variantă, la care ambele capete sunt sub formă de buclă. În descoperirile din Transilvania nu se cunosc piese de acest gen. În spațiul sud- est și central european, aceste piese sunt date între secolele X - XIII.

Pentru spațiul bănățean, reprezentative sunt descoperirile de la Cuptoare, Șopotu Vechi și Gornea – *Căunița* ⁵⁶⁷. Tipul 5 Giesler, mai este atestat în cimitirul de la Moftinu Mic, în M. 10 ⁵⁶⁸.

B. Szőke, consideră că, tipul de brățări torsadate, cu sistem de închidere buclă – cârlig, pot fi încadrate în perioada cuceririi spațiului ungar (începutul secolului al X - lea – ultimele trei decenii ale secolului al X - lea) ⁵⁶⁹. J. Giesler plasează formele 5 și 6 (?), în orizontul vechi maghiar. Ele se regăsesc și pe durata fazei Bjelo Brdo I / timpurie ⁵⁷⁰.

⁵⁵⁹ Blăjan - Popa 1983, 379, Fig. 3 / 2.

⁵⁶⁰ Popescu 1956, 91, Fig. 83 / 2; Popescu 1970, 54, cat. 71.

⁵⁶¹ Popescu 1956, 92sq, Fig. 85 / 2, 88 / 1. M. 15, M. 47 și M. 52.

⁵⁶² Horedt 1986, Fig. 35 / 5; Ciugudean - Dragotă 2002, 54, Fig. 132 - 133.

⁵⁶³ Mészáros 1962, 202, Fig. 3 / a. 1 – a. 2.

⁵⁶⁴ Dragotă-colab. 2003, 208, Pl. I / 2, II / 2. MNU Alba Iulia. Inv. 7664.

⁵⁶⁵ Gallina – Hajdrik 1998, 139, Pl. X / 3.

⁵⁶⁶ Vinski 1959, 102, Pl. XXXIX / 36. Autorul cercetărilor, precizează descoperirea a 50 de brățări în acest cimitir.

⁵⁶⁷ Teicu 1998, 138sq, Fig. 471, 48 / 1 - 6, 49.

⁵⁶⁸ Cosma 2002, 139, Pl. 151 / 1.

⁵⁶⁹ Szőke 1959, 39sq.

⁵⁷⁰ Giesler 1981, 133 – 136.

Brățările împletite cu protomele turnate, au constituit modelul pentru cele realizate prin turnare, răspândite la un orizont cronologic mai târziu.

În curtea castelului Zsenye (Kom. Vas), s-au descoperit într-un vas ceramic cenușiu, trei brățări realizate din 3 - 7 fire de electron împletite. Protomele, au fost turnate. La baza lor, se află câte o verigă incizată, care marchează zona de îmbinare cu extremitățile brățării. Diametrul maxim al pieselor este cuprins între 7. 1 cm – 9. 0 cm , iar greutatea, între 58. 9 g – 134. 559 g⁵⁷¹.

Au existat diverse ipoteze în legătură cu încadrarea cultural-cronologică a acestei forme de brățări. S-au plasat fie în secolele II - IV p. Chr., fie în secolul al X - lea, în perioada migrațiilor. După alte păreri, aceste piese, se pot atribui sciților⁵⁷².

Originea acestei variante ar putea fi căutată în spațiul răsăritean, mai precis în sudul Rusiei, de unde s-au răspândit pe calea comerțului⁵⁷³.

Pentru spațiul românesc și croat, nu avem documentată această variantă de brățară.

Remarcabile sunt mai ales *brățările turnate cu protome (șarpe, câine, pasăre, lup ?)*, deschise sau închise. Se disting mai multe variante, diferite din punctul de vedere al secțiunii și al reprezentărilor.

O variantă cu capetele deschise a fost turnată din bronz, imitând destul de fidel răsucirea a 2 - 3 fire. Extremitățile au fost reprezentate prin două capete de animal, bine reliefate, ale căror boturi sunt puternic aplatizate prin batere (forma 8 Giesler). Ochii sunt bolțiți spre exterior, iar pleoapele sunt accentuate. În general, bărbia este crestată oblic.

Piese aparținând acestei variante, au fost identificate în spațiul românesc la: Alba Iulia ⁵⁷⁴ (Pl. LV/4), Timișoara – *Cioveni* ⁵⁷⁵ și Vârșand – *Laposhalom* ⁵⁷⁶. O brățară similară cu capetele deschise, s-a identificat în necropola de la Szentes - *Szentlászló*, datată în secolul al XI - lea⁵⁷⁷.

⁵⁷¹ Kiss 2000, 264, Pl. 88 / 1 - 3.

⁵⁷² Márkiné Poll 1932 - 33, 62sqq.

⁵⁷³ Márkiné Poll 1932 - 33, 83sq.

⁵⁷⁴ Horedt 1958 b, 52, Fig. 21 / 1; Kovács 1994, 123, Fig. 31 / Tipul 3a; Ciugudean - Dragotî 2002, 60, Fig. 161. MNU Alba Iulia - inv. 5417, 5422. Dimensiuni: d = 6. 5 cm - 7 cm, gr. = 4. 5 cm - 5 mm.

⁵⁷⁵ Rădulescu - Gáll 2001, 155, 183, Fig. 3 / 1.

⁵⁷⁶ Domonkos 1908, 71; Roska 1941, 52sq, Fig. 24 / 1; Popescu 1956, 90-110, Fig. 81 / 2, 90 / 1; Theodorescu 1976, 111sq, Fig. 114; Kovács 1994, 123, Fig. 31. O brățară de acest tip, a mai fost achiziționată înainte de începerea săpăturilor.

⁵⁷⁷ Széll 1941, IX A / 1 a - b.

J. Giesler, pledează pentru apariția brățărilor turnate cu protome (forma 8) în faza Bjelo Brdo I / timpurie ⁵⁷⁸. Această formă de brățară, ce apare destul de frecvent în conexiune cu forma 7, dispare undeva la limita dintre etapele Bjelo Brdo I și Bjelo Brdo II ⁵⁷⁹.

Pentru *B. Szőke*, formele turnate ce imită torsadarea, apar în perioada arpadiană timpurie ⁵⁸⁰.

În tipologia brățărilor cu protome întocmită de *L. Kovács*, această formă corespunde tipului 3 a, și se poate data în secolul al XI – lea ⁵⁸¹.

O altă variantă este asemănătoare cu forma anterioară în privința configurației capetelor și a gâturilor. Singura diferență s-a constatat la gurile deschise, care sunt mai înguste, mai subțiri și unite.

În legătură cu acest element de unire, mai subțire și mai îngust la gurile șerpilor, s-a considerat că inițial a avut un rol numai la turnare, ulterior, la finalizarea podoabei fiind îndepărtat ⁵⁸².

Brățara de acest tip s-a identificat la Arad - *Földvár* ⁵⁸³, Mîsca ⁵⁸⁴, Moldovenești ⁵⁸⁵ (Pl. LV/5, LXI/6), Oradea ⁵⁸⁶ și Vărșand - *Laposhalom* ⁵⁸⁷.

La Csongrád – *Bokrospart* / M. 5 , s-a găsit o brățară turnată ce imită torsadarea, cu protome unite. Inventarul acestui mormânt, a mai fost compus dintr-o brățară rombică de bronz, pe antebrațul stâng, două inele de buclă, un colan torsadat, opt mărgelile din sticlă, opt pandantivi cordiformi dublii și un denar emis de Ștefan I, identificat în gură ⁵⁸⁸.

Acest gen de podoabă corespunde formei 3 b din tipologia lui *L. Kovács*, și se poate data la începutul secolului al XI -lea ⁵⁸⁹. Apropiată din punct de vedere tipologic acestei game este brățara de la Mîsca, cu deosebirea că este rombică în secțiune ⁵⁹⁰.

O ipoteză mult mai complexă, legată de tehnica de confecționare, avansează *M. M. Popescu*. Acesta opta pentru tratarea separată a corpului

⁵⁷⁸ *Giesler 1981*, 120.

⁵⁷⁹ *Giesler 1981*, 133 – 136.

⁵⁸⁰ *Szőke 1959*, 39sq.

⁵⁸¹ *Kovács 1994*, 133.

⁵⁸² *Kovács 1994*, 119.

⁵⁸³ *Hampel 1905*, 583sq, Fig. 33, B / 1 - 2; *Kovács 1994*, 120.

⁵⁸⁴ *Hampel 1905*, 659, Pl. 70 / 1 - 2; *Kovács 1994*, 125.

⁵⁸⁵ *Roska 1914*, 140, Fig. 7 / 4 - 4a; *Kovács 1994*, 129.

⁵⁸⁶ *Szárász 1893*, 142, Fig. 15; *Hampel 1905*, 666sq, Pl. 75 / 15; *Popescu 1970*, 54, cat. 69; *Kovács 1994*, 125.

⁵⁸⁷ *Roska 1914*, 52; *Kovács 1994*, 123.

⁵⁸⁸ *Márkiné Poll 1932 - 33*, 68sq, Fig. 17.

⁵⁸⁹ *Kovács 1994*, 133.

⁵⁹⁰ *Hampel 1905*, 651.

brățării (răsucită din 3 fire de sârmă) și a piesei de legătură, turnate (reprezentând cele două capete de animal unite). După introducerea piesei de legătură în extremitățile brățării, peste zonele de îmbinare se înfășura sârmă subțire ⁵⁹¹.

De fapt, M. M. Popescu le confunda cu varianta 5 a care nu este atestată în spațiul românesc.

O brățara cu protome unite, realizată din bară de argint, circulară în secțiune, și ornamentată cu model oblic în „ X ”, s-a descoperit în M. 188 de la Bjelo Brdo – *Str. Veneția* ⁵⁹².

În tipologia lui L. Kovács, piesa se încadrează în tipul 1 d, a cărei existență se poate plasa între a doua jumătate a secolului al X – lea și mijlocul secolului al XI – lea ⁵⁹³.

Forma 1 d Kovács, mai este semnalată la Szeged (Kom. Csongrád) ⁵⁹⁴ și Tiboldaróc (Kom. Borsod – Abáuj – Zemplén) ⁵⁹⁵. Varianta aceasta este menționată și în M. 27 (femeie) de la Nyitra (Slovacia), unde apare în conexiune cu o brățară rombică în secțiune, cu extremitățile ascuțite, și cu două exemplare plate ⁵⁹⁶.

Alte variante de brățări cu protome sunt documentate în spațiul croat. Astfel, în M. 374 și M. 444 de la Vukovar – *Lijeva bara*, s – au descoperit două brățări cu capete de șerpi ⁵⁹⁷.

După tipologia lui L. Kovács, exemplarul din M. 374, poate fi plasat în tipul 2 b, iar cel din M. 444, în tipul 1 a ⁵⁹⁸. Tipul 1 a, se particularizează prin redarea plastică a capetelor. În secțiune sunt rotunde, sau pătrate.

Din punct de vedere cronologic, tipul 1 a, a fost răspândit la un interval cuprins între a doua jumătate a secolului al X – lea și mijlocul secolului al XI – lea ⁵⁹⁹.

Tipul 2 b, a fost confecționat în general din bronz, mai rar din argint, are secțiune circulară, subțire, iar capetele de șerpi sunt reprezentate prin două proeminente alăturate. Inițial, nu s-a exclus ipoteza că, această variantă ar putea constitui baza pentru evoluția acestor brățări.

⁵⁹¹ Popescu 1970, 25, 54.

⁵⁹² Brunšmid 1903 - 1904, Fig. 21.

⁵⁹³ Kovács 1994, 120, 133.

⁵⁹⁴ Kovács 1994, 128.

⁵⁹⁵ Kovács 1994, 129.

⁵⁹⁶ Kovács 1994, 126.

⁵⁹⁷ Vinski 1959, 103, Pl. XXXVIII / 26 – 27 ; Kovács 1994, 130.

⁵⁹⁸ Kovács 1994, 130.

⁵⁹⁹ Kovács 1994, 132.

Exemplarele de această factură, se pot data între al treilea sfert al secolului al X – lea și până în secolul al XI – lea ⁶⁰⁰.

La Ikervár – *Str. Virág*, într-un mormânt de fată (M. 116), se afla pe antebrațul stâng, o brățară turnată din bronz, cu protome (tipul Kovács 1 a). Din același mormânt, s-au mai recuperat 6 pandantivi cordiformi dublii, inele digitale simple și un inel de păr, cu o extremitate în – s(tipul Giesler II / 4) ⁶⁰¹.

Forma 1 a Kovács, s-a mai găsit împreună cu o brățară împletită din 4 fire de bronz, în M. 692 (femeie) de la Halimba – *Cseres* (Com. Veszprém) ⁶⁰².

Spațiul balcanic, ne oferă o altă variantă în cimitirul de la Matičane – *Breg*, plasat între secolele X – XI, unde pe antebrațul drept al unui schelet de femeie (M. 97), s-a identificat o brățară din fir gros de bronz, eliptic în secțiune, cu protome la extremități (capete de viperă ?) ⁶⁰³. Alte două brățări cu capete de șerpi deschise sunt menționate la Svinjarevci. Au fost încadrate de către *L. Kovács* în tipul 5 a, insuficient cunoscut în literatura de specialitate ⁶⁰⁴. După tipologia lui *L. Kovács*, în spațiul românesc mai sunt atestate următoarele variante: 1 b – Arad ⁶⁰⁵ și 2 a – Vârșand ⁶⁰⁶. Tipul 1 b a fost turnat din bronz, și este mai ales pătrat în secțiune. Gurile animalelor sunt larg deschise, iar elementul de unire este neted. În unele cazuri, gâturile capetelor de animale sunt mai groase în diametru, în comparație cu corpul brățării. Din punct de vedere cronologic, această variantă poate fi datată asemenea tipului 1 a ⁶⁰⁷. Tipul 2 a a fost realizat prin turnare și se caracterizează prin secțiunea rotundă sau pătrată. Gâturile animalelor au grosimea identică cu corpul brățării. Gurile animalelor nu sunt larg deschise. Tipul 2 a se răspândește începând cu a doua jumătate a secolului al X –lea ⁶⁰⁸. De la Foieni, dintr-un mormânt de femeie (M. 32), provine o brățară turnată, ce imită torsadarea, cu protome deschise (d = 6. 2 cm), de tipul 4 a în tipologia lui *L. Kovács* ⁶⁰⁹.

Tipul 4 a, databil în secolul al XI – lea, se remarcă prin capete de șerpi mai groase decât brățara, ce stau pe gâturi netede și secțiunea în formă de „ D

⁶⁰⁰ *Kovács 1994*, 133.

⁶⁰¹ *Kiss 2000*, 60, Pl. 48 / 1 - 11.

⁶⁰² *Török 1962*, 157sq, Pl. XLV; *Kovács 1994*, 123.

⁶⁰³ *Jovanović - Vuksanović 1981*, Y 248 / 2 / 1 : 6.

⁶⁰⁴ *Kovács 1994*, 128, 133.

⁶⁰⁵ *Hampel 1905*, 506, Fig. 2 / 2; *Kovács 1994*, 120.

⁶⁰⁶ *Domonkos 1908*, 71; *Kovács 1994*, 123.

⁶⁰⁷ *Kovács 1994*, 132.

⁶⁰⁸ *Kovács 1994*, 133.

⁶⁰⁹ *Németi 2001*, 233sq, Fig. 3 / 2.

" a corpului brățării ⁶¹⁰. O asociere între această formă și tipul 5 b (3 a Kovács), este susținută de M. 15 de la Homokmégy – Székes ⁶¹¹.

Brățările din sticlă sunt documentate, începând cu secolul al XI - lea.

Acestea vor cunoaște maxima răspândire doar în secolul următor. Au fost realizate dintr-o bară de sticlă circulară, elipsoidală sau semicirculară în secțiune. Sticla din care au fost lucrate, are nuanțe de albastru sau verde închis. Unele exemplare au corpul neted, iar altele au ornamente aplicate în relief. Sunt răspândite mai ales în spațiul bănățean - Cuptoare - *Sfogea*, Caransebeș-*Măhala* și Șopotu Vechi – *Mârvilă* ⁶¹².

La Curtuișeni – *Dealul Mănăstirii*, un fragment de sticlă albastruie, ornamentat cu două rînduri paralele de incizii, ar putea să provină de la o brățară. Într-un mormânt de femeie (M. 20), dezvelit în necropola de la Maticăne – *Breg*, se aflau 10 brățări din sticlă, toate pe oasele antebrățului stîng. Piesele au fost confecționate din sticlă neagră, și aveau aceeași formă. Diametrul lor, a fost cuprins între 6. 77 cm – 7. 31 cm ⁶¹³. În spațiul croat și transilvan, nu avem atestat acest gen de brățări.

Se poate observa din cele prezentate mai sus, gama variată a brățărilor din această perioadă a secolelor X – XI. În foarte multe cazuri, anumite variante s-au răspândit pe spații geografice destul de mari, la comunități etnice diferite.

1.3. Podoabe purtate la gât

Podoabele pentru gât, au cunoscut o largă difuziune în evul mediu timpuriu, între acestea, demne de remarcat fiind *colanele simple* sau *torsadate* și *salbele de mărgelă*. Literatura de specialitate, îndeosebi bibliografia mai veche, a uzitat pentru colane, mai ales termenii de *cerc de gât* sau *torques*.

Colanele simple, au fost lucrate dintr-o sârmă de bronz sau fier, circulară în secțiune, extremitățile fiind îndoite în formă de cârlig. În spațiul intracarpatic, asemenea piese s-au prelevat din cimitirele de la Alba Iulia – „*Stația de Salvare* ” ⁶¹⁴, Alba Iulia - *Str. Brîndușei* ⁶¹⁵ (Pl. IV/8) și Hunedoara – „*Dealul cu comori* ” ⁶¹⁶.

⁶¹⁰ Kovács 1994, 133.

⁶¹¹ Gallina – Hajdrik 1998, 138, Pl. X / 2 – 3.

⁶¹² Țeicu 1998, 139sq, Fig. 50 / 1 - 6, 51 / 1 - 5.

⁶¹³ Jovanović - Vuksanović 1981, Y 242 / 3 / 1 – Y 242 / 3 / 2.

⁶¹⁴ Ciugudean 1996, 13, Fig. 38; Ciugudean - Dragotă 2002, 42, Fig. 78; Ciugudean – *colab.* 2003, 39, Fig. 128.

⁶¹⁵ Drâmbărean - *colab.* 1998 a, 3; Drâmbărean - *colab.* 1998 b, 187, Pl. V / a.

⁶¹⁶ Roska 1913, 175, Fig. 3 / 18, 21.

Piesa se aseamănă cu exemplarul de la Alba Iulia – *Stația de Salvare*, încadrat în secolul al XI – lea, prevăzut cu sistem buclă-cârlig și pandantiv în formă de ochelari (Gcolier = 1.7 mm , G pandantiv = 0. 6 mm, D = 105 mm, H = 19. 5 mm, MNUAI 7548, M. 11 sau 12 / 1981)⁶¹⁷.

Un colan similar (d = 10. 5 cm, gr. = 1. 8 mm), dar cu un pandantiv în formă de clemă (L = 9. 3 cm, din care trunchiul avea 6. 5 cm), cu partea inferioară lățită, s-a descoperit la gâtul unui copil, în M. 5 de la Szaks (Kom. Tolna)⁶¹⁸.

Utilizarea acestei forme și în secolul al XI-lea este atestată și de M. 142/ 2005, unde apare în conexiune cu denar emis de Ștefan I. Colanul a fost identificat într-un mormânt de copil, în regiunea gâtului (Pl. XXX). A fost realizat dintr-o sârmă de argint, circulară în secțiune cu sistemul de închidere realizat din două cârlige (gfir = 0. 2 cm, d = 0 x 0. 5 cm)⁶¹⁹. O piesă similară, realizată din bronz, se cunoaște din M. 519 / copil de la Szegvár – *Oromdülő*⁶²⁰.

La Moldovenești – M. XVIII, un colan identic, confecționat dintr-un fir de sârmă de bronz, circular în secțiune, avea suspendat un pandantiv în formă de „ *ochelari* ”. El apare în asociere cu un denar emis de Aba Samuel⁶²¹.

Piesa se aseamănă cu exemplarul de la Alba Iulia – *Stația de Salvare*, încadrat în secolul al XI – lea, prevăzut cu sistem buclă-cârlig și pandantiv în formă de ochelari (gcolan = 1.7 mm , g pandantiv = 0. 6 mm, d = 105 mm, H = 19. 5 mm, MNUAI 7548, M. 11 sau 12 / 1981)⁶²².

Un colan mai deosebit, s-a descoperit în M. 1 de la Orăștie – *Dealul Pemilor X₈*. A fost confecționat dintr-o bară de bronz, rectangulară în secțiune, cu sistem de închidere (copcă), și decorat pe toate fețele cu un motiv în zig – zag⁶²³. Este o piesă singulară în arealul grupului cultural Ciumbrud.

Colanele rombice se răspândesc în cursul secolului al XI-lea. Aici se poate încadra și colanul descoperit la Alba Iulia-*Str. Brîndușei*/M. 129/2005 (Pl. XXVII/4). A fost realizat dintr-o bară rombică, mai subțiată spre zona de închidere, cu două cârlige (gbară = 0. 4 cm, d = 12.1 x 13. 9 cm)⁶²⁴.

⁶¹⁷ Blăjan 2004, 53, Fig. 147.

⁶¹⁸ Mészáros 1962, 204, fig. 11 / 2 a - b.

⁶¹⁹ Dragotă-colab. 2005 a; Dragotă-colab. 2005 b; Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

⁶²⁰ Bende-Lőrinczy 1997, 216, Fig. 20/2.

⁶²¹ Roska 1914, 131, Fig. 6 / 1.

⁶²² Blăjan 2004, 53, Fig. 147.

⁶²³ Pinter – Boroffka 2001, 321, Pl. 3 / 6.

⁶²⁴ Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

Pentru colanul cu secțiune rombică, cele mai apropiate analogii le avem în descoperirile de la Arad- *Földvár*⁶²⁵, Dăbâca⁶²⁶, Szabolcs/ M. 282 (fată)⁶²⁷ și Vukovar-*Lijeva bara*/ M. 391 (fată)⁶²⁸, plasate la acest interval cronologic.

Mult mai evolute și mai răspândite sunt *colanele torsadate* (forma 1 Giesler). Realizate din 2 - 4 fire de sârmă de bronz răsucită, se închid cu ajutorul unei bucle efectuate la un capăt, și a unui cârlig, la celălalt capăt (așa - numitul sistem „ *moș și babă* ”)⁶²⁹. Deschiderea lor diametrică, variază între 7 cm - 19 cm. În alte cazuri, extremitățile se răsucesc sau sunt îndoite în formă de cârlig. Se pare că, în secolul al X-lea sunt frecvente exemplarele lucrate din două sau trei sârme torsadate.

Acest tip de colan este bine evidențiat la Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ”⁶³⁰, Alba Iulia – *Str. Brîndușei*⁶³¹ (Pl. XII/4, XIX/6, LXVII/3) , Arad – *Földvár*⁶³², Beba Veche⁶³³, Bjelo Brdo – *Str. Veneția*⁶³⁴, Hunedoara - „ *Kincses* ”⁶³⁵, Hodoni – *Pocioroane*⁶³⁶, Kloštar Podravski⁶³⁷, Lopadea Nouă⁶³⁸ (Pl. L/1-2, LXVII/4), Male Kosihy (orizonturile II – III)⁶³⁹, Moldovenești (Pl. LXI/5, LXI/5)⁶⁴⁰, Oradea – *Cazarma Husarilor*⁶⁴¹, Pecica - „ *Șanțul Mare* ”⁶⁴², Salonta – *Movila*⁶⁴³, Szaks (Kom. Tolna)⁶⁴⁴ și Vărșand - „ *Movila dintre vii* ”⁶⁴⁵ și Vukovar – *Lijeva bara*⁶⁴⁶.

⁶²⁵ Hampel 1905, 506, C/3.

⁶²⁶ Pascu 1971, 75.

⁶²⁷ Kovács 1994, 64, Fig. 18/1.

⁶²⁸ Demo 1996, 85, Fig. 42/2.

⁶²⁹ Popescu 1970, 22, cat. 58, 60.

⁶³⁰ Ciugudean 1996, 9, 13, Fig. 32 - 36, 38. Inv. 8016, 8060, 8391, 8489, 8567; Ciugudean - Dragotă 2002, 41sq, Fig. 76 - 77.

⁶³¹ Dragotă-colab. 2005 b, 201-228; Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

⁶³² Hampel 1905, 506sq, C / fig. 4, D / 2 - 3.

⁶³³ Tănase-Gáll 1999-2000, 555sq, Pl. I.

⁶³⁴ Brunšmid 1903 - 4, 47, Fig. 9 - 18.

⁶³⁵ Kóvári 1911, 312sq, Fig. 1 - 1 a; Horedt 1956

⁶³⁶ Drașovean – Țeicu - Muntean 1996, 36, Pl. LXI / 4.

⁶³⁷ Brunšmid 1903 - 4, 80, Fig. 32.

⁶³⁸ Horedt 1986, 86sq, Fig. 40 / 2 - 2 a, 4; Ciugudean - Dragotă 2002, 55, Fig. 135 - 136.

⁶³⁹ Hanuliak 1994, 128, 135, T. XLVIII / 1; T. LXXVIII / 4.

⁶⁴⁰ Jósika 1914, 121sq, Fig. 4; Roska 1914, 130, 140, Fig. 3 / 13, 7 / 5; Popescu 1970, 52, cat. 58; Ciugudean - Dragotă 2002, 56, Fig. 140; Oța-colab. 2006.

⁶⁴¹ Száraz 1893, 141sq, fig. 14; Popescu 1970, 53, cat. 60; Cosma 2002, 140, Pl 178 / 11 - 13.

⁶⁴² Crișan 1978, 25, Fig. 11.

⁶⁴³ Cosma 2002, 140, Pl 208 / 7.

⁶⁴⁴ Mészáros 1962, 202sq, fig. 8 / 1.

⁶⁴⁵ Popescu 1956, 93, Fig. 85 / 1.

Din M. 501 / 1981 de la Alba Iulia – *Stația de Salvare*, provine un colan torsadat din 3 sârme de bronz cu capetele petrecute și îndoite în sistemul buclă – cârlig ($G = 2$ mm, $D = 128 \times 134$ mm, MNUAI. 7556)⁶⁴⁷. În vechile colecții ale Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, se află colane de acest gen, cu grosimea de 3 mm - 5 mm și deschiderea diametrică cuprinsă între 10 cm – 13.5 cm⁶⁴⁸.

J. Giesler, admite că, majoritatea colanelor forma 1, pot fi plasate în faza Bjelo Brdo I / timpurie. Dispariția formei 1, se produce undeva la limita dintre etapele Bjelo Brdo I și Bjelo Brdo II, concomitent cu alte forme⁶⁴⁹. Însă, existența acestei forme și în etapa Bjelo Brdo II, pare a fi susținută de M. 107 de la Bjelo Brdo – *Str. Veneția*, unde apare în asociere cu emisiuni ale regilor Andrei I și Bela I (1060 – 1063)⁶⁵⁰. După B. Szőke, colanul împletit apare în perioada arpadiană timpurie (ultima treime a secolului al X – lea – secolul al XII – lea). Colanul împletit, cu sistem de închidere – buclă și cârlig – a evoluat în opinia autorului, în două subtipuri : a.) realizat dintr-un singur fir, și b.) confecționat prin împletirea unor fire mai groase cu altele mai subțiri⁶⁵¹.

Pendantivii de diverse forme sunt frecvenți în spațiul european la orizonturi cronologice diferite.

Pendantivele circulare cu cruce traforată, realizate dintr-un aliaj de plumb și cositor („metal alb”) se cunosc din descoperirile secolelor IX-X. Exemplare de acest gen, s-au descoperit la Orăștie-Dealul Pemilor X2⁶⁵² și Ciumbrud⁶⁵³. Asemănător este pandantivul circular cu decor cruciform (MNUAI, 8404 , $D = 2$ cm) de la Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, realizat din aliaj identic. Se diferențiază de exemplarul de la Ciumbrud prin faptul că decorul cruciform a fost imprimat⁶⁵⁴. Un alt pandantiv, prevăzut cu urechiușă de prindere, a fost realizat din același tip de aliaj. Avea o formă de lunulă, decorată cu un motiv în rețea. La extremitățile lunulei se afla câte un romb ($L = 3.7$ cm, $gr. = 2$ mm, MNIT, 21526)⁶⁵⁵.

⁶⁴⁶ Demo 1996, 48sq.

⁶⁴⁷ Blăjan 2004, 53, Fig. 148.

⁶⁴⁸ Ciugudean - Dragotă 2002, 60, Fig. 162. Inv. 5411 - 5415, 5428.

⁶⁴⁹ Giesler 1981, 136, 145.

⁶⁵⁰ Brunšmid 1903 – 4, 61; Giesler 1981, 145.

⁶⁵¹ Szőke 1959, 42.

⁶⁵² Pinter-Boroffka 2001, 331, fig. 7/7.

⁶⁵³ Dankanits-Ferenczi 1959, 608, Fig. 3/ 8; Horedt 1986, 78, Fig. 36/4; Ciugudean-Dragotă 2002, 30, Fig. 23. MNIT-Cluj, inv. 21526.

⁶⁵⁴ Ciugudean 1996, 12, 25, fig. 17; Ciugudean-Dragotă 2002, 40, Fig. 68.

⁶⁵⁵ Dankanits-Ferenczi 1959, 608, Fig. 3/7; Horedt 1986, 78, Fig. 36/16.

Pendantivii dublii (forma 9 b Giesler), au fost utilizați în secolele X – XI, pentru împodobirea vestimentației (Pl. XXXIX/3), sau exclusiv ca piese de podoabă în mormintele de femei. Din spațiul croat se cunosc pendantivi dublii din descoperirile de la Kloštar Podravski / tipul 1 f⁶⁵⁶ și Vukovar – *Lijeva bara* / tipul 1 a⁶⁵⁷. Tipul 1 f a fost confecționat din bronz, și are partea inferioară ornamentată cu două rozete ce încadrează un snop de lujeri⁶⁵⁸.

În Transilvania, pendantivi dublii de la Lopadea Nouă se pot încadra în tipul I b (Pl. L/3-5)⁶⁵⁹. La acest tip, partea inferioară are o formă sferică, și redă o frunză stilizată, decorată cu două cercuri⁶⁶⁰. Analogii pentru acest tip, mai avem în spațiul românesc la *Detta*⁶⁶¹, *Hodoni – Pocioroane*⁶⁶² și *Oradea – Cazarma Husarilor*⁶⁶³. Alte exemplare s-au descoperit la *Gimbaș - „Măguricea ”*⁶⁶⁴, *Lopadea Nouă*⁶⁶⁵ (Pl. LIV/15) și *Moldovenești*⁶⁶⁶ (Pl. LXII/8-12, LIV/14). După partea superioară, aceste piese se pot plasa în tipul II b. Spațiul românesc cunoaște și tipurile I a și I d la *Arad*⁶⁶⁷.

Din spațiul de sud-vest al Slovaciei, se cunosc pendantivi dublii la *Marcelová – tipurile I c*⁶⁶⁸ și *I e*⁶⁶⁹ și *Banov – tipul I e*. Partea superioară a unui pendantiv dublu cordiform, din argint aurit, s-a recuperat din M. 145/2005 de la *Alba Iulia – Str. Brîndușei*. Deși este în stare fragmentară, se poate totuși distinge forma lui (Pl. LIV/ 16). Partea superioară este patrulateră, cu colțurile în formă de inimioară . La unul dintre colțuri are o agățătoare de care se prindea partea inferioară, cordiformă. Pe revers are alte două agățători de prindere, dispuse în diagonală. Partea inferioară lipsește. Forma părții inferioare ar trebui să fie identică cu aceea a exemplarelor de la *Vozokany* din sud-vestul Slovaciei⁶⁷⁰. După forma părții superioare, se aseamănă cu exemplarele descoperite la *Mohács, Budapest-Rákospalota* și *Székesfehérvár*

⁶⁵⁶ *Brunšmid 1903 – 4*, 80sq, Fig. 31, 35 / 1 a – 1 b.

⁶⁵⁷ *Vinski 1959*, 103, Pl. XXXIX / 37 ; *Bálint 1991*, 123, Pl. XXXVI / 23; *Demo 1996*, 89, Fig. 50/1.

⁶⁵⁸ *Bálint 1991*, 126, Pl. XL / 3.

⁶⁵⁹ *Horedt 1986*, Fig. 40 / 11 - 14, 18 – 19.

⁶⁶⁰ *Bálint 1991*, 126, Pl. XXXVII / 12.

⁶⁶¹ *Hampel 1905*, 530, Fig. 5; *Korošec 1954*, 51, fig. 5; *Bálint 1991*, 126, Pl. XXXVII / 4.

⁶⁶² *Drașovean - Țeicu - Muntean 1996*, 39, Pl. LXII / 2, 3, 7, 13.

⁶⁶³ *Hampel 1905*, 558, Fig. 1 a – 5 b; *Cosma 2002*, 140sq, Pl. 179 / 11, 13 - 17.

⁶⁶⁴ *Horedt 1986*, Fig. 38 / 10, 13; *Bálint 1991*, 130, Pl. XLI / 27.

⁶⁶⁵ *Bálint 1991*, 130, Pl. XLI / 12.

⁶⁶⁶ *Roska 1914*, 134, fig. 5 / 10 – 20; *Bálint 1991*, 130, nota 241; *Oța-colab. 2006*.

⁶⁶⁷ *Hampel 1905*, 506, 7 - 10; *Bálint 1991*, 126, Pl. XXXVIII / 16, 17.

⁶⁶⁸ *Točík 1987*, 202, Fig. 13/3; *Bálint 1991*, 126, Pl. XXXVIII/3.

⁶⁶⁹ *Točík 1968*, Pl. XXIII/1-7, 12.

⁶⁷⁰ *Točík 1968*, 63, Pl. LIII/1-11.

- *Demkóhegy*⁶⁷¹. Această formă imită foarte bine exemplarele de la Gîmbaș datate în secolul al X-lea, cu deosebirea că sunt mult mai bombate pe zona centrală. În plus, apare în asociere cu denar emis de Ștefan I.

Pandantivele cruciforme sunt destul de bine reprezentate în inventarele funerare din secolele X - XI. Realizate prin turnare, imitau în execuție rustică encolpioanele bizantine, redând figuri primitive de Christ⁶⁷². Exemplare ce au incizat un Christ răstignit, se cunosc de la Kloštar Podravski⁶⁷³, Püspökkladány-Eperjesvölgy⁶⁷⁴ și Vukovar – *Lijeva bara*/ M. 378 și M. 388⁶⁷⁵.

Tabloul descoperirilor, poate fi completat cu un pandantiv cruciform descoperit la Velika Horvatska⁶⁷⁶ și o cruce din bronz, de la Alba Iulia – „*Izvorul Împăratului*”⁶⁷⁷.

În toate orizonturile culturale, *șiragurile de mărgel*e sunt întâlnite într-o proporție considerabilă. Materialele din care au fost confecționate, sunt destul de diverse – ceramică, sticlă, agat, chihlimbar, etc. Forma pieselor este și ea destul de diversă, nu puține fiind cazurile în care, pe același șirag se disting exemplare diferite. Destul de frecvent, unele șiraguri dețin complementar un pandantiv din metal sau os.

Un șirag de mărgel descoperit în S. XXXII / M. 30 la Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, era compus din piese din sticlă de nuanță albastră și verde, cu aplicații alb - gălbui⁶⁷⁸. Alte piese din sticlă, de nuanță albastră și alb - gălbui, s-au mai descoperit în S. XXXV / M. 26⁶⁷⁹. Pentru faza a II - a din cimitirul de la Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, avem mărgel mult mai variate, din sticlă albastră cu aplicații gălbui, cât și din agat, chihlimbar, prevăzute cu un pandantiv (globular sau poliedric), realizat din argint sau dintr-o monedă romană refolosită și perforată, sau canin de câine⁶⁸⁰.

În M. 8 de la Blandiana – „*La brod*”, un șirag compus din 17 mărgel din sticlă, a fost identificat în zona toracelui și antebrațului. Cea mai mare parte a pieselor au o formă cilindrică și sunt de culoare brună sau

⁶⁷¹ *Váňa* 1954, 100, Pl. VI/8; *Bakay* 1966, 47, Pl. XIX/12-15; *Bálint* 1991, 135sq, Pl. XLV/1-2, 4.

⁶⁷² *Vinski* 1970, 54.

⁶⁷³ *Brunšmid* 1903 – 4, 83, Fig. 31 / 4.

⁶⁷⁴ *Nepper* 2002, 146sq, Pl. 161/3.

⁶⁷⁵ *Vinski* 1959, 106 ; *Vinski* 1970, 54, Pl. IV / 2 – 3 ; *Demo* 1996, 50sq.

⁶⁷⁶ *Vinski* 1970, 54, Pl. IV / 4.

⁶⁷⁷ *Blăjan* 2002, 33.

⁶⁷⁸ *Ciugudean* 1996, 12, Fig. 12.

⁶⁷⁹ *Ciugudean* 1996, 12, Fig. 15.

⁶⁸⁰ *Ciugudean* 1996, 10, 15, Fig. 72 - 79.

verzuie închisă. Câteva exemplare, sunt rezultatul a două elemente lipite. Decorul constă într - o spirală alb - gălbuie aplicată, sau o aplicație de aceeași culoare, ce delimitează câteva granule de nuanță identică⁶⁸¹.

La Blandiana – „ *În Vii* ”, unul dintre schelete avea deasupra umărului 5 mărgelile cu bandă albă, din care, patru erau prevăzute cu ochi roșu⁶⁸². Un șirag de mărgelile din ceramică cu aplicații alb - gălbui, s-a prelevat din necropola de la Alba Iulia – *Str. Brîndușei*⁶⁸³. Mărgelile confecționate din sticlă, au apărut și în cimitirul de la Alba Iulia – *Izvorul Împăratului*⁶⁸⁴. Mărgelile poliedrice din ametist și fluorit, perforate (forma 41 a Giesler), apar în M. 8 , M. 5 la Sveti Juraj u Trnju, în combinație cu un inel de păr cu o extremitate în – S , cu nervuri longitudinale (forma II Giesler), sau în M. 6 în asociere cu formele 17 b și 35 Giesler, sau în M. 8, cu scoici kauri⁶⁸⁵. Această formă, s-a mai identificat în M. 3 de la Ciganka, în combinație cu formele 39 – 40, și la Popovec – *Bregi*, fiind încadrată în faza II a culturii Bjelo Brdo⁶⁸⁶. După J. Giesler, forma 41, apare cel mai probabil, la limita dintre etapele Bjelo Brdo I și II⁶⁸⁷.

Alte piese cu rol de pandantiv, care apar cu predilecție în mormintele de femei în zona gâtului sau a calotei sunt *zurgălăii*. Unul dintre tipuri este piriform și are o ureche agățătoare de formă circulară la partea superioară (forma 10 Giesler). La partea inferioară, are practicat un orificiu de rezonanță. Fiecare dintre suprafețele deschiderii de rezonanță sunt în general ornamentate cu linii adâncite paralele. Piese de acest gen, datate în secolele X -XI, s-au identificat în cimitirele de la Orăștie – *Dealul Pemilor / X₂* (Pl. LXVI/15-17)⁶⁸⁸ și Pîclișa – „ *La Izvoare* ”⁶⁸⁹ (Pl. LXVII/10).

Exemplare similare, s-au descoperit la Bârlad - „ *Parc* ”⁶⁹⁰, Biharia – *Dealul Șumuleu*⁶⁹¹, Brănești⁶⁹², Csanytelek-Dilitor⁶⁹³, Hajdúszoboszló-

⁶⁸¹ *Anghel - Ciugudean 1987*, 188, 192, Fig. 4 / 4.

⁶⁸² *Horedt 1966*, 279, Fig. 18 / 11 - 15, 21. Mărgelile mici, ornamentate cu negru sau cu o linie adâncită în spirală, s - au mai prelevat din M. 12 și M. 14.

⁶⁸³ *Drâmbărean - colab. 1998 a*, 3sq.

⁶⁸⁴ *Blăjan 2002*, 33.

⁶⁸⁵ *Tomičić 1998 – 1999*, 46, T. 1. 1., T. 1. 2., T. 2, T. 5. 3 - T. 5. 4, T. 6. 2.

⁶⁸⁶ *Tomičić 1990*, 88, T. II, T. VII. 2.

⁶⁸⁷ *Giesler 1981*, 136.

⁶⁸⁸ *Pinter - Luca 1995*, 20, Pl. XIII / 10 - 12; *Pinter - Luca 1998*, 25, 34, Pl. XIII / 10 - 12; *Țiplic 1999*, 151sq, Pl. XIII / 10 - 12; *Luca - Pinter 2001*, 118sq, 122sq, Pl. 76 / 10 - 12.

⁶⁸⁹ *Dragotă - colab. 2002*, 63sq, Pl. 6 / 3; *Ciugudean - Dragotă 2002*, 58, Fig. 153.

⁶⁹⁰ *Spinei 1974*, 410, Fig. 3 / 1 - 5; *Luca - Măndescu 2001*, 41, Fig. XVI / 7 - 11.

⁶⁹¹ *Cosma 2002*, 141, Pl. 59 / 10.

⁶⁹² *Tentiuc 1996*, Fig. 11.

⁶⁹³ *Szél 1941*, 246, Pl. X B/10-11.

Árkoshalom⁶⁹⁴, Oradea – *Salca*⁶⁹⁵, Săcuieni – *Cartierul țigănesc*⁶⁹⁶, Voiteni⁶⁹⁷ (România), Gomjenica (Bosnia și Herțegovina)⁶⁹⁸, Kloštar Podravski⁶⁹⁹, Veliki Bukovec (Croația)⁷⁰⁰, Zvonimirovo - Veliko Polje (Slovenia)⁷⁰¹, Malé Kosihy (Slovacia)⁷⁰², Szabolcs⁷⁰³, Szegvar – *Oromdülö* (Ungaria)⁷⁰⁴ și *Vukovar-Lijeva bara*⁷⁰⁵.

La Ciganka / M. 9, zurgălăul de acest tip, apare în asociere cu formele II, 40, 44 și un denar emis de Andrei I (1046 – 1061)⁷⁰⁶.

Un exemplar asemănător (H = 33. 2 mm, l = 22.1 mm, G = 16 mm) ca formă dar fără decor se cunoaște din M. 624 / 1981 de la Alba Iulia –, „*Stația de Salvare*” și a fost datat în secolul al X – lea⁷⁰⁷.

J. Giesler, încadrează forma 10 între artefactele mediului vechi maghiar, care pătrund și în faza Bjelo Brdo I / timpurie. Dispariția formei 10, a fost constatată la finalul fazei Bjelo Brdo I / timpurie⁷⁰⁸.

Un alt tip, frecvent la cumpăna dintre milenii, are corpul sferic și gol în interior, iar partea inferioară se termină cu o protuberanță („*cap de ceapă*”). Corpul sferic este legat de urechiușa de prindere printr-un manșon dublu.

Exemplare identice au apărut în inventarul necropolelor de la Alba Iulia – *Str. Brândușei* (Pl. VI/10-11)⁷⁰⁹, *Medgyesegyháza – Kétegyházi út, Homokgödör*⁷¹⁰ și *Orăștie – Dealul Pemilor / X₂*⁷¹¹ (Pl. LXVI/14).

Destul de răspândite sunt și *pandantivele în formă de semilună* (forma 12 Giesler), care erau purtate de fete și femeile tinere. Prezente în zona marilor drumuri comerciale, sunt răspândite pe un areal destul de întins, din Peninsula Scandinavă și până în Caucaz.

⁶⁹⁴ Nepper 2002, 69, Pl. 38/7.

⁶⁹⁵ Cosma 2002, 141, Pl. 176 / 5.

⁶⁹⁶ Cosma 2002, 141, Pl. 221 / 2.

⁶⁹⁷ Medeleț – Tănase – Gáll 2001, 100, Fig. 8.

⁶⁹⁸ Miletić 1966 - 67, 87 - 154, Pl. IX, XII, XX.

⁶⁹⁹ Brunšmid 1903 - 1904, 79, Fig. 31.

⁷⁰⁰ Brunšmid 1903 - 1904, 85, Fig. 38 / 4 - 5.

⁷⁰¹ Tomičič 1996 - 1997, 96sq, T. 10.

⁷⁰² Hanuliak 1994, 107, 124, Pl. XXXIV: A / 1.

⁷⁰³ Kovács 1994, 74, fig. 17, 32 / 2.

⁷⁰⁴ Bende - Lörinczy 1997, 205, 230, Fig. 5 / 10.

⁷⁰⁵ Demo 1996, 78sq, Fig. 30/6-7.

⁷⁰⁶ Tomičič 1990, 89sq, T. II / 4 – 5.

⁷⁰⁷ Blăjan 2004, 56, Fig. 160.

⁷⁰⁸ Giesler 1981, 136.

⁷⁰⁹ Dragotă - colab. 2002, 42, Pl. IV / 10 - 11.

⁷¹⁰ Liska – Medgyesi 2002, 411, 416, Fig. 17 / 15 – 19.

⁷¹¹ Pinter - Luca 1995, 20sq, Pl. XIII / 16; Pinter - Luca 1998 c, 25, 28, Pl. XIII / 16; Țiplic 1999, 151, Pl. XIII / 16; Luca - Pinter 2001, 119, 122, Pl. 76 / 16.

În general, apar în dreptul vertebrelor gâtului, în conexiune cu alte piese (colane, mărgelile, inele de păr simple sau cu o extremitate în – s, pandantivi dublii, nasturi sau scoica kauri). Au fost puse în legătură cu cultul agrar, optându-se pentru încadrarea lor în categoria amuletelor⁷¹².

Deși marea majoritate a cercetătorilor, consideră că aceste obiecte nu reprezintă un indicator etnic, Z. Vaňa a optat pentru atribuirea lor cercului cultural slav⁷¹³. Chiar dacă se admite că, pandantivele în formă de semilună s-au confecționat în spațiul sudic al Rusiei, nu se exclude și existența unor ateliere locale, care le – au realizat prin turnare⁷¹⁴.

Din M. 63 / 1980 de la Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, provine un pandantiv semilunar cu două urechi ovale (H = 32. 3 mm, l = 34. 3 mm, G = 1. 5 mm, MNUAI. 7641). Piesa este plată pe una dintre fețe, iar cealaltă este decorată pe margine cu un șanț circular. Decorul constă dintr-o grupă de câte 3 puncte de granule false în relief la colțuri și o grupă în forma literei V în zona centrală. După autor, piesa a fost realizată prin turnare și poate fi datată în secolul al X-lea⁷¹⁵.

Un alt exemplar (H = 32. 3 mm, l = 36. 3 mm, G = 1. 2 mm, MNUAI. 7571), de aceeași formă, realizat prin turnare a fost descoperit în M. 501 / 1981 de la Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”.

Asemenea exemplarului precedent și acesta are o față plată, iar cealaltă este prevăzută cu un decor din romburi și unghiuri continue din granule delimitate de o nervură marginală⁷¹⁶.

După A. Kralovánszky, aceste obiecte se pot data între ultimul sfert al secolului al X - lea și secolul al XI – lea, sau în faza Bjelo Brdo I / timpurie, după schema cronologică relativă, propusă de J. Giesler.

Această formă, mai apare sporadic și în faza Bjelo Brdo II / târzie⁷¹⁷. Piese descoperite în M. 156 și M. 182 de la Bjelo Brdo – *Str. Veneția*, dețin pe muchia interioară 3 + 1 + 1 proeminente circulare, cu triunghiuri bombate intercalate . Pentru aceste piese, există analogii la Gotland și Helsingland (Suedia)⁷¹⁸.

Un medalion descoperit în necropola de la Veliki Bukovec, era compus dintr-o verigă din sârmă circulară de bronz, de care erau prinse

⁷¹² Kralovánszky 1959, 78sq.

⁷¹³ Kralovánszky 1959, 76.

⁷¹⁴ Kralovánszky 1959, 80.

⁷¹⁵ Blăjan 2004, 52sq, Fig. 144.

⁷¹⁶ Blăjan 2004, 52sq, Fig. 145.

⁷¹⁷ Giesler 1981, 130.

⁷¹⁸ Brunšmid 1903 - 1904, 67, 71sq, Fig. 2 / 1, 2; Kralovánszky 1959, 76, Pl. XII / 1 - 2.

lănțișoare. Fiecare lănișor, era prevăzut cu un pandantiv lunguiet, în formă de lacrimă, cu urechiușă de prindere ⁷¹⁹.

Un exemplar similar, a fost descoperit în necropola de la Ciganka, de pe valea Dravei, la nord – vest de Podravska Slatina (Slavonia), plasată în secolul al XI – lea ⁷²⁰.

Amuletele sau pandantivele confecționate din os, sau mai exact din dinți de animale (câine, porc), au fost utilizate în medii etnice diverse. Materialul complementar și contextul arheologic în care au fost descoperite aceste piese, permit plasarea lor în secolele X - XI.

În cimitirul de la Alba Iulia - *Str. Brîndușei*, s-a descoperit în M. 24, sub omoplatul drept, o amuletă din os, prevăzută cu o perforație ⁷²¹ (Pl. IV/5, LXVII/1).

Alte piese, confecționate din măsea de animal, s-au mai găsit în cimitirul de la Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ” ⁷²².

Prezența lor în inventarele funerare din secolul al XI - lea, a fost semnalată și în cimitirele de la Csanytelek – *Dilitor* ⁷²³ și Csongrád – *Vendel* ⁷²⁴.

În secolele X – XI, apar în morminte și monede antice perforate ⁷²⁵. Acest aspect a fost sesizat în Transilvania și în cazul monedelor arpadiene din secolul al XI – lea.

O monedă antică, prevăzută cu trei perforații, s-a identificat cu prilejul săpăturilor de salvare, efectuate în cimitirul de la Alba Iulia – *Punct: Profi*. Piesa în discuție, provine din S. 24 / 2003, din M. 43 (copil). Groapa mormântului, a fost identificată în caroul 9, la adâncimea de – 0. 70 m, fiind orientată E (capul) – V (picioarele). Pe fundul gropii (- 1. 04 m), se afla scheletul unui copil ($L_{\text{schelet}} = 0. 48 \text{ m}$), depus în decubit dorsal, cu brațele ușor îndoite. Pe partea dreaptă a pieptului, lângă humerus se afla o monedă din bronz cu trei perforații ($d = 2. 6 \text{ cm} - 2. 8 \text{ cm}$, $gr. = 3 \text{ mm}$, $g = 9. 9211$, d

⁷¹⁹ Brunšmid 1903 – 4, 85, Fig. 38 / 1.

⁷²⁰ Tomičić 1990, 90, T. II / 7.

⁷²¹ Drâmbărean - colab. 1998 a, 3sq; Drâmbărean - colab. 1998 b, 189, Pl. V / b; Ciugudean - Dragotă 2002, 49, Fig. 113; Ciugudean – colab. 2003, 42, Fig. 142.

⁷²² Ciugudean - Dragotă 2002, 44, Fig. 85; Ciugudean – colab. 2003, 40, Fig. 129.

⁷²³ Széll 1941, XII A / 13.

⁷²⁴ Párducz - Tary 1939, 198, Pl. III / 53.

⁷²⁵ Váňa 1954, 101; Bálint 1991, 151.

perforații = 2 mm – 3 mm)⁷²⁶. Este un *as*, destul de uzat, de la Faustina I⁷²⁷ (Pl. LIV/9).

Reutilizarea monedelor romane, a fost semnalată și în a doua fază a necropolei de la Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ”, plasată între a doua jumătate a secolului al X – lea și începutul secolului al XI – lea⁷²⁸. În necropola de la Mahovljani (Bosnia și Herzegovina), au apărut monede antice perforate în M. 3 și M. 4, plasate în faza I Mohovljani, sincronă cu faza I timpurie a culturii Bjelo Brdo⁷²⁹.

La Bjelo Brdo, în M. 46 (copil), o monedă antică cu două perforații , de secol II, a aparut în conexiune cu inele de păr cu o extremitate în – s, un cercel, mărgelile și fibule fragmentare din bronz, caracteristice secolelor III – IV⁷³⁰. Într - un alt mormânt de copil (M. 63), s-a descoperit o monedă perforată de la Arcadiu (395 – 408), în asociere cu un inel de păr cu o extremitate în – s⁷³¹.

M. 81 de la Bjelo Brdo – *Str. Veneția*, avea inventarul compus dintr-un șirag de mărgelile, un cercel cu spirală conică, un inel de buclă și o monedă perforată de la Constantin II (337 – 361)⁷³². O altă piesă perforată , emisă de Valens (364 – 378), a apărut în apropierea calotei în M. 148⁷³³.

Un alt schelet (M. 80), de la Bjelo Brdo – *Str. Veneția*, avea sub calotă, o monedă perforată de la Filip Arabul (244 – 249). Inventarul funerar al acestui mormânt, mai era compus dintr-un inel de păr simplu, un inel de păr cu o extremitate în – s, un colan din bronz torsadat și o brățară din bronz împletită⁷³⁴. M. 129 de la Bjelo Brdo – *Str. Veneția*, avea în inventarul funerar o monedă perforată de la Crispus (+ 326), identificată pe dreapta umărului scheletului⁷³⁵.

⁷²⁶ *Dragotă – Rustoiu – Brânda 2003*, 35; *Dragotă-Rustoiu 2003*, 79-88; *Dragotă-Rustoiu 2005*, 21-26. Piesa a fost curățită de către Dan Anghel, motiv pentru care îi aducem mulțumiri și pe această cale!

⁷²⁷ RIC, III, 168, nr. 190. Roma, 141. Av. Bustul drapat al împărătesei spre dreapta (DIVA FAVSTINA). Rv. (IVNO S. C.) Junno în picioare, iar spre stânga ține patera și sceptrul. Aducem mulțumiri și pe această cale D – nei Dr. Viorica Suciuc, care a identificat piesa.

⁷²⁸ *Ciugudean 1996*, 10; *Ciugudean – Dragotă 2002*, 12; *Ciugudean – colab. 2003*, 6.

⁷²⁹ *Tomičić 2000*, 34, T. 1. 1, T. 1. 2.

⁷³⁰ *Brunšmid 1903 – 4*, 55, Fig. 2 / 8.

⁷³¹ *Brunšmid 1903 – 4*, 56, Fig. 2 / 9; *Váňa 1954*, 101, Pl. VIII / 17.

⁷³² *Brunšmid 1903 – 4*, 56, Fig. 2 / 9.

⁷³³ *Brunšmid 1903 – 4*, 59, Fig. 2 / 10.

⁷³⁴ *Brunšmid 1903 – 4*, 58sq.

⁷³⁵ *Brunšmid 1903 – 4*, 64sq. Av. CRISPVS NOB CAES, Rv. CAESARVM NOSTRORVM VOT; *Bálint 1991*, 265.

Monede din bronz, perforate și utilizate ca medalion, datate în secolele III – IV, s-au mai semnalat în necropola de la Vukovar – *Lijevo bara*, plasată între anii 950 – 1150. Autorul cercetărilor, previzează că, unele piese se aflau în cavitatea bucală a defunctului ⁷³⁶.

M. 191 de la Ptuj – *Grad*, conținea o monedă romană perforată, în asociere cu formele 31 și I Giesler. Mormântul a fost plasat în faza Ptuj I, datată între anii 960 / 970 – 1000, sincronă cu primul orizont din faza I a culturii Bjelo Brdo ⁷³⁷.

Monede romane perforate, mai apar și în faza Ptuj II, în M. 77 și M. 193, pe piept. Faza Ptuj II, sincronă cu faza I a culturii Bijelo Brdo, a fost plasată între anii 1000 – 1030 ⁷³⁸. Pe stânga maxilarului inferior a scheletului din M. 230 (Juv.) de la Halimba – *Cseres*, s-a identificat o monedă perforată de la Licinius Pater (308 – 324) ⁷³⁹.

În M. 213 (copil), de pe partea stângă a osului temporal, provine o monedă mică din bronz, perforată, de la Constantin II (317 – 340) ⁷⁴⁰. O altă monedă de bronz cu o singură perforație, emisă de Constantin II (317 – 340), s-a găsit în M. 606 (copil) de la Halimba – *Cseres* ⁷⁴¹. Două monede de secol IV, fiecare dintre ele cu câte două perforații, s-au mai prelevat din M. 394 (copil) ⁷⁴².

Toate monedele de la Halimba – *Cseres*, provin din morminte de copii, plasate în faza a II – a ⁷⁴³. Prezența monedei perforate de la Constantin, a fost atestată și în inventarele cimitirelor de la Hódmezővásárhely – *Kopáncs* ⁷⁴⁴, Csanytelek – *Dilitor* ⁷⁴⁵ și Szentes – *Szentlászló*, datate în secolul al XI – lea ⁷⁴⁶.

Două monede romane perforate, au apărut pe un șirag de mărgelă, într – un mormânt de copil (4 – 5 ani), de la Székesfehérvár – *Rádiótelep* (M. 66) ⁷⁴⁷. Această practică, a mai fost constatată și în M. 112 (copil) de la Ikervár

⁷³⁶ *Vinski 1959*, 107; *Bálint 1991*, 265; *Demo 1996*, 51.

⁷³⁷ *Tomičić 1993*, 549, T. 3; *Bálint 1991*, 265.

⁷³⁸ *Tomičić 1993*, 548sq, T. 8. 1, T. 11.

⁷³⁹ *Török 1962*, 150, Pl. XLII.

⁷⁴⁰ *Török 1962*, 149, Pl. XXXVIII.

⁷⁴¹ *Török 1962*, 156, Pl. XXXVI.

⁷⁴² *Török 1962*, 152, Pl. XXXVII; *Bálint 1991*, 265.

⁷⁴³ *Török 1962*, 130, 133, 136.

⁷⁴⁴ *Párducz 1943*, 185, Pl. LXII / 27; *Bálint 1991*, 265.

⁷⁴⁵ *Széll 1941*, 252, Pl. XII A / 2, 5.

⁷⁴⁶ *Széll 1941*, 238, Pl. VI A / 3; *Bálint 1991*, 265. Piesa este asociată cu 2 mărgelă și 2 encolpioane.

⁷⁴⁷ *Bakay 1966*, 61, Pl. XXXVIII / 20; *Bálint 1991*, 265. În lista întocmită de către *Csánad Bálint*, monede romane perforate, mai apar la : Budapesta, Ellend, Gombos – *Bibója Str.* 93 (

– *Virág utca*, unde în conexiune cu o cruciuliță și fragmente dintr-un lăntșor , a mai apărut o monedă perforată din secolul al IV – lea ⁷⁴⁸. Poziția acestor piese, mă determină să cred că, cel puțin una dintre ele, a fost purtată pe acest lăntșor. O altă monedă de secol IV, a fost identificată în același cimitir, în M. 119 ⁷⁴⁹.

Din necropola de la Gomjenica – Prijedor, datată între a doua jumătate a secolului al X – lea și prima jumătate a secolului al XI – lea, provin șapte piese de la Constantius (337 – 361), Constans (337 – 359) și Claudiu II Gothicul (268 – 270) ⁷⁵⁰.

Lista descoperirilor, poate fi completată cu o piesă perforată de la Valens (364 – 378), descoperită în M. 4 de la Mesteri – *Intapuszta* ⁷⁵¹ sau cu moneda descoperită într-un mormânt de tânăr (16-18 ani) de la *Szegvár - Oromdülő* ⁷⁵².

Observăm că, majoritatea acestor monede, apar între 1 – 3 exemplare, cu predilecție în mormintele de copii, și într-o proporție foarte redusă în cele de adulți. Sunt prevăzute cu 1 – 3 perforații. Dacă exemplarele din secolele II – III sunt mai rare, în schimb cele din secolul al IV – lea sunt cele mai numeroase.

B. Szőke, menționează prezența monezilor romane perforate în inventarele funerare, mai ales în perioada cuceririi spațiului ungar (începutul sec. X și până în ultimele trei decenii). În schimb, acestea sunt mai rare, în perioada arpadiană timpurie (ultima treime a sec. X – sec. XII).

Se observă că, acestea s-au identificat în general, în mormintele de copii și de femei, sau foarte rar într-un mormânt de adult. Prezența mai multor perforații pe monede, a fost pusă în legătură cu pătura nobiliar – conducătoare, susținându-se că erau prinse de haine, sau chiar de harnașament ⁷⁵³.

Cu destulă siguranță, putem afirma că, acestea erau purtate ca amulete. Ipotetic, nu ar trebui exclusă o legătură cu creștinismul, reflectată prin aceste monede perforate. Așa cum menționam, perforarea monedelor nu se reduce doar la cele romane. În acest sens putem menționa situația din necropola de la Moldovenești unde emisiunile monetare de la Ștefan, Petru și Andrei I sunt

Bogojevo, Jug.), Palotabozsok, Pécs, Rád – *Kishegy*, Sóshartyán, Székesfehérvár – *Maroshegy*, Szőlősgyörök, Veszprém și Zalavár.

⁷⁴⁸ *Kiss 2000*, 60, Pl. 45 / 2.

⁷⁴⁹ *Kiss 2000*, 61, Pl. 49 / 1.

⁷⁵⁰ *Miletić 1966 – 67*, 139.

⁷⁵¹ *Kiss 2000*, 127sq, Pl. 1 / 10.

⁷⁵² *Bende-Lőrinczy 1997*, 221, Fig. 23/5.

⁷⁵³ *Szőke 1959*, 39, 44.

prevăzute cu 2 – 3 perforații, fapt evidențiat de M. XXII, M. XXIV și M. XXVIII ⁷⁵⁴. Un caz similar s-a identificat în M. 94 de la Alba Iulia – Str. Brîndușei. Având în vedere zona în care au fost identificate, credem că au fost utilizate ca podoabe ⁷⁵⁵ (Pl. XIX).

1.4. Accesorii vestimentare

Destul de frecvent este nasturele (pandantiv ?), gol în interior, de formă globulară, confecționat din două bucăți ce se lipesc pe verticală (forma 11 a Giesler).

Exemplare de acest fel ne sunt cunoscute din cimitirele de la Biharia – Dealul Șumuleu ⁷⁵⁶, Blandiana - „ În vii ” / M. 4 ⁷⁵⁷, Cluj Napoca - Str. Zápolya ⁷⁵⁸, Galoșpetreu - „ Dâmbul Morii ” ⁷⁵⁹, Orăștie – Dealul Pemilor / X₂ ⁷⁶⁰ (Pl. LXVII/9) Timișoara - „ Cioreni ” ⁷⁶¹ și Vukovar-Lijeva bara ⁷⁶².

Categoria *butonilor simpli* este completată de tipul turnat în formă de „ ciupercă ” (forma 11 b Giesler), descoperit frecvent în zona sternului sau claviculei.

Sunt destul de răspândiți în arealul european, în necropolele de la Alba Iulia – Str. Brîndușei (Pl. VI/10-11) ⁷⁶³, Blandiana - „ În vii ” ⁷⁶⁴, Hunedoara - „ Dealul cu comori ” ⁷⁶⁵, Hajdúszoboszló-Árkoshalom ⁷⁶⁶, Orăștie – Dealul Pemilor / X₂ ⁷⁶⁷ (Pl. LXVII/8), Timișoara - „ Cioreni ” ⁷⁶⁸ și Vukovar-Lijeva bara/M. 115 ⁷⁶⁹.

Butoni asemănători tipului ciupercă, cu corpul lenticular, s-au mai identificat la Alba Iulia – „ Stația de Salvare ” în S. XX / M. 8 ⁷⁷⁰. Se constată în multe cazuri, asocierea formelor 10, 11 a, 11 b în același mormânt.

⁷⁵⁴ Roska 1914, 133sq, 137.

⁷⁵⁵ Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

⁷⁵⁶ Cosma 2002, 131, Pl. 55 / 4, 59 / 8 – 9, 12.

⁷⁵⁷ Horedt 1966, 277, Fig. 18 / 19.

⁷⁵⁸ Kovács 1942, 103sq, Pl. V / 16 – 16 b, VI / 5 – 8 a.

⁷⁵⁹ Cosma 2002, 131, Pl. 102 / 4.

⁷⁶⁰ Pinter - Luca 1995, 22, Pl. XIII / 17.

⁷⁶¹ Rădulescu – Gáll 2001, 176, Fig. 12 / 4.

⁷⁶² Demo 1996, 78sq, Fig. 30/5.

⁷⁶³ Dragotă – Brânda 2000, 10sq ; Dragotă – Brânda 2001, 289 - 318.

⁷⁶⁴ Horedt 1966, 276, Fig. 18 / 5.

⁷⁶⁵ Piesa se află pe torace, în mormântul expus în expoziția de bază de la MNIT Cluj Napoca.

⁷⁶⁶ Nepper 2002, 71, Pl. 39/9.

⁷⁶⁷ Pinter - Luca 1995, 19, 22, Pl. V / 7.

⁷⁶⁸ Rădulescu – Gáll 2001, 169, Fig. 10 / 16 – 19, 11 / 6.

⁷⁶⁹ Demo 1996, 78sq, Fig. 30/4

⁷⁷⁰ Ciugudean 1996, 14, Fig. 55; Blăjan 2004, 55, Fig. 159.

Formele 11 a și 11 b după J. Giesler, apar în mediul vechi maghiar și pătrund în cultura Bjelo Brdo, dispariția lor putând fi constatată la finalul fazei Bjelo Brdo I / timpurie ⁷⁷¹.

Un pandantiv (nasture ?) mai deosebit, confecționat din argint, descoperit la Cluj Napoca - *Str. Zápolya*, a fost decorat cu nouă șiruri orizontale, de granule lipite. La partea inferioară, are o proeminență ⁷⁷².

Între accesoriile descoperite în necropola de la Alba Iulia – *Izvorul Împăratului*, sunt menționați și butoni ⁷⁷³.

Pe abdomenul unui schelet de la Cluj Napoca – *Str. Zápolya*, au apărut cinci nasturi din plumb ⁷⁷⁴. *Cataramele de tip Kecel / „, în formă de liră ”* sunt la fel de frecvente la vestimentație sau la harnașament. Exemplare de acest gen se cunosc din descoperirile de la Alba Iulia - *Str. Brîndușei* ⁷⁷⁵ (Pl. IV/1, LXVII/2), Blandiana – „ *La brod* ” ⁷⁷⁶, Cluj Napoca - *Str. Zápolya* ⁷⁷⁷, Târgșor ⁷⁷⁸, Timișoara - „ *Ciorenii* ” ⁷⁷⁹ și Zalău – *Ortelec* ⁷⁸⁰.

Ele au fost utilizate drept cataramă de cingătoare, decorată cu aplici (?), sau ca accesoriu al harnașamentului (?) sau curelei care susținea sabia sau tolba. S-a mai avansat ipoteza că, acest tip de cataramă era folosit la legarea picioarelor defunctului de către comunitățile din regiunea Kama - Volga, în secolele VIII - X. Folosirea cataramii atât la vestimentație cât și la harnașament (Pl. XXXIX/2), pare să fie susținută și de descoperirile de la Blandiana – „ *La brod* ” ⁷⁸¹.

De căpăstru sau de hățuri, aparțineau și cele două cataramă în formă de liră, descoperite în M. 2 și M. 20, din cimitirul de la Szentes – *Borbásföld* ⁷⁸². Pentru utilizarea acestei piese la vestimentație, pledează și M. 852 de la

⁷⁷¹ Giesler 1981, 133, 136.

⁷⁷² Kovács 1942, 98, Pl. V / 11 – 11 a; László 1942, 581.

⁷⁷³ Blăjan 2002, 33.

⁷⁷⁴ Kovács 1942, 96, Fig. 4/7-9, 11-13; László 1942, 580.

⁷⁷⁵ Drâmbărean - colab. 1998 a, 3sq; Drâmbărean - colab. 1998 b, 189, Pl. VI/a; Ciugudean - Dragotă 2002, 50, Fig. 114; Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006..

⁷⁷⁶ Heitel 1986, 241sq; Anghel - Ciugudean 1987, 187, Fig. 5 / 5 - 7; Ciugudean - Dragotă 2002, 33, Fig. 39 - 41.

⁷⁷⁷ Kovács 1942, 90, Pl. I / 8 - 9; Révész 1989, 516sq, 521, 527, Fig. 6. Tipul A.

⁷⁷⁸ Harhoiu 1972, 422sq.

⁷⁷⁹ Rădulescu – Gáll 2001, 171, 187, Fig. 11 / 10.

⁷⁸⁰ Iambor 1983, 513.

⁷⁸¹ Anghel - Ciugudean 1987, 187, 193sq, Fig. 5 / 5 - 7. Din cele 3 cataramă, una a fost descoperită pe bazin, iar celelalte două lângă membrele inferioare, în asociere cu piese de harnașament.

⁷⁸² Révész 1996, 309, Fig. 3 / 6, 16 / 1. Cataramă din M. 20, a fost lipită de dinții calului, între cele două verigi ale zăbalei.

Halimba – *Cseres* (faza I), unde apare pe partea dreaptă a coapsei ⁷⁸³. Cataramele de acest tip, au apărut în bazinul carpatic la începutul secolului al X - lea, și au fost utilizate până la sfârșitul secolului următor.

După Attila Kiss, cataramele de acest tip apar pentru prima dată la populațiile bulgare de pe Volga, iar exemplarele din bazinul carpatic le asociază cu piese clasice ale comunităților maghiare ⁷⁸⁴.

Catarama din secolul al X –lea se mai cunosc din necropola de la Alba Iulia – *Stația de Salvare* ⁷⁸⁵. Sunt puțin diferite de tipul Kecel și se aseamănă mai ales cu exemplarele existente în mediul peceneg.

Remarcabile sunt *aplicile* de argint, în formă de scut, descoperite la Cluj Napoca – *Str. Zápolya* ⁷⁸⁶. Din cele 7 bucăți ce împodobeau centura, trei erau mai late și mai bombate, iar patru mai înguste. Pe spatele fiecărei piese, se aflau trei cuișoare pentru prindere (Pl. LIV/4-6). Analogii pentru aceste piese avem la Sered I, M. 1 / 58 în Slovacia ⁷⁸⁷. Exemplare asemănătoare s-au identificat și la Krylos (Galiția), cu precizarea că sunt confecționate din aur ⁷⁸⁸. În legătură cu vestimentația, par a fi și panglicile din argint, descoperite la Cluj Napoca – *Str. Zápolya*, în M. 3, M. 4 și M. 7. Acestea, au fost localizate pe ambele încheieturi ale brațelor, membrele inferioare sau în dreptul gâtului. Grosimea lor este în general de 3 mm, iar lățimea variază între 4 mm – 5 mm. S-a avansat ipoteza că aveau rolul de a strânge îmbrăcămintea, fiind utilizate pe curele de piele ⁷⁸⁹. O aplică cordiformă, ornamentată, s-a descoperit cu prilejul cercetărilor efectuate la Alba Iulia – *Catedrala Romano – Catholică*, într - un mormânt răvășit ⁷⁹⁰ (Pl. LIV/7).

Aplicile circulare semisferice sunt destul de frecvente în descoperirile din Transilvania. Majoritatea exemplarelor sunt prevăzute cu două orificii în scopul prinderii pe vestimentație. O aplică discoidală cu o perforație s-a descoperit cu prilejul cercetărilor de la Alba Iulia – *Stația de Salvare* din anul 1980. În zona centrală are un pătrat din ale cărui colțuri pornesc câte o linie, formând un decor cruciform (MNUAI. 7441, d = 23. 6 mm) ⁷⁹¹.

⁷⁸³ Török 1962, 144, Pl. XII.

⁷⁸⁴ Révész 1989, 513, nota 6.

⁷⁸⁵ Blăjan 2004, 55, Fig. 156 – 158, M. 299 / 1981, 304 / 1981, 614 / 1981, MNUAI. 7461, 7477, 7523.

⁷⁸⁶ Kovács 1942, 88, Pl. I / 1 – 7 a.

⁷⁸⁷ Točík 1987, 219, Fig. 12 / 14-15.

⁷⁸⁸ László 1942, 581sq; Heitel 1994 – 1995, 415, Fig. 10 / c - d.

⁷⁸⁹ Kovács 1942, 92, 110, Fig. 5 / 1, 4 / 1 -6, Pl. V / 17 - 22; László 1942, 581sq.

⁷⁹⁰ Heitel 1985, 225; Heitel 1986, 240, Fig. 4 / 4; Heitel 1994 – 1995, 407, Fig. 10 / b.

⁷⁹¹ Blăjan 1994, 53, Fig. 146. Motivul este considerat floral cu 4 petale.

Din apropierea M. 59/2004 de la Alba Iulia – *Str. Brîndușei*, provine o aplică din bronz semicirculară cu două perforații (Pl. LIV/2). Are un decor cruciform în zona centrală ($d = 2.9 - 3$ cm, g tablă = 1 mm, d perforații = 2 mm; Pl. X, LIV/2)⁷⁹².

Tipologia pieselor de vestimentație este completată de aplicile discoidale cu două perforații. Din situațiile întâlnite, s-a observat că ele împodobeau încălțăminte sau hainele.

La Csongrád - *Vendelhalom* , s-au descoperit în M. 38 aplici de acest gen pe etichetele picioarelor . Se pare că, ele formau un ornament în formă de triunghi cu vârful spre degete, în interiorul căruia se afla o aplică sau două în formă de rozetă⁷⁹³. La Male Kosihy într – un mormânt de femeie erau răspândite pe zona bazinului (orizontul I)⁷⁹⁴. Asemenea piese au apărut și în mormântul de femeie de la Gîmbaș.

Pe interiorul unui colan din bară rombică, descoperit în M. 129/2005 de la Alba Iulia – *Str. Brîndușei*, se aflau două aplici din bronz în formă de scut și partea superioară a unui pandantiv dublu cordiform (Pl. LIV/10, 13). Analogii pentru aceste piese, se cunosc la Szentes-Nagyhegy⁷⁹⁵.

Se remarcă *aplicile rombice*, folosite pentru decorul reverului cămășii. Spațiul de sud-vest al Slovaciei, ne oferă asemenea exemplare la Červenik / M. 4⁷⁹⁶.

În M. 11 de la Șiclău, s-au identificat în jurul gâtului 16 aplici romboidale, iar pe piept 12 rozete din bronz perforate pe margine⁷⁹⁷. Cele 16 aplici romboidale au la capete câte o protuberanță, iar laturile sunt îngroșate. Pe zona centrală sunt două motive de tip frunză, adâncite în comparație cu marginea. Sistemul de prindere constă din două urechiușe plasate la capetele ascuțite. Piesele au lungimea cuprinsă între 28. 16 mm – 29. 5 mm și lățimea de 12. 6 mm – 14. 2 mm. Grosimea tablei este de 0. 5 mm.

Remarcabile sunt și aplicile patrulatere cu colțurile cordiforme de la Gîmbaș, folosite la decorul vestimentației (Pl. LXIV/11-13)⁷⁹⁸.

Aplicile rombice descoperite în M. 11 de la Șiclău, au analogii în M. 12 (femeie) de la Szentes – *Borbásföld*. S-au descoperit 14 piese în formă de romb cu colțurile bombate, prevăzute cu două cuițe pe partea posterioară. S-a

⁷⁹² Dragotă-colab. 2005 a; Dragotă-colab. 2005 b; Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

⁷⁹³ Párducz – Tary 1939, 194, Pl. III / 5 – 46, Fig. 1.

⁷⁹⁴ Hanuliak 1994, 122, T. XXIII / 6 a – f.

⁷⁹⁵ Bálint 1991, 255, Pl. LXIV/1-20, 41-47.

⁷⁹⁶ Točík 1968, 17sq, Pl. IX/3-10.

⁷⁹⁷ Rusu – Dörner 1962, 709, Fig. 4 / 1. MNIR, inv. 72647 / 1 – 16, 72648 / 1 – 6.

⁷⁹⁸ Oța-colab. 2006.

presupus că au fost utilizate la decorarea gulerului cămășii⁷⁹⁹. Inventarul acestui mormânt mai era compus din 6 plăci circulare din argint, cu două perforații opuse diametric și două brățări plate din argint, cu ambele extremități răsucite.

După unele opinii, acest gen de aplici utilizate de casta nobiliară sunt destul de frecvente în bazinul Mureș – Crișuri – Tisa și Dunăre - Tisa. Din punct de vedere cronologic, se pot încadra în primele șase decenii ale secolului al X – lea⁸⁰⁰. Analogii pentru aplicile rombice se mai pot menționa în M. 66 de la Szob – *Kiserdő*⁸⁰¹ și în M. 17 de la Medgyesegyháza – *Kétegyházi út, Homokgödör*⁸⁰². În același spațiu geografic, se întâlnesc și discurile presate concave⁸⁰³.

2. Piese de echipament militar și de uz casnic

2. 1. Tolbe cu săgeți

Din inventarul funerar caracteristic populațiilor nomade, nu lipsesc tolbele de săgeți. Resturi de tolbe se cunosc atât din spațiul Ungariei, Transilvaniei sau din sud-vestul Slovaciei. Vârfurile de săgeți au fost depuse fie în tolbă, fie în mănunchi, diferit fiind numărul sau forma acestora.

La Orăștie – *Dealul Pemilor /X2*, se cunosc ambele situații. Aici, a fost identificată o tolbă cu săgeți, asociate cu un topor de luptă (M.18), depusă pe partea dreaptă, în regiunea toracelui⁸⁰⁴. Cu prilejul cercetărilor anterioare, în această necropolă, s-au mai surprins mănunchiuri de săgeți (5-7), depuse cu vârful în jos, pe partea stângă a femurului. Nu este exclus să fi fost păstrate într-o tolbă, care nu s-a mai conservat. În alte cazuri, au fost depuse în mănunchi, la capătul de sus al humerusului stâng, sau în mâna dreaptă, cu vârful îndreptat spre membrele inferioare (Pl. XLV/1-12, 15, XLVII/1-6, XLVIII/1-4)⁸⁰⁵.

Tolbele cu săgeți din cimitirul de la Cluj Napoca – *Str. Zápolya*, au fost descoperite în marea lor majoritate pe partea stângă, cu excepția unui singur caz⁸⁰⁶.

⁷⁹⁹ Révész 1996, 301, Fig. 10 / 3 – 16, Fig. 19 / 1.

⁸⁰⁰ Bálint 1991, 136, 263; Révész 1996, 305; Liska – Medgyesi 2002, 415sq.

⁸⁰¹ Bakay 1978, 34, Pl. XIX / 10 – 26, XX / 9 – 25.

⁸⁰² Liska – Medgyesi 2002, 41, Fig. 17 / 1 – 14.

⁸⁰³ Bálint 1991, 136, 263.

⁸⁰⁴ Pinter-Țiplic-Căstăian 2002, 223.

⁸⁰⁵ Pinter-Luca 1995, 19, 28, Pl. VII, X/1-3, 5-6; Pinter-Țiplic-Dragotă 2001, 167sq; Pinter-Țiplic-Dragotă 2001-2002, 116sq, Pl. III/a-f, IV/a-d, V/a, c.

⁸⁰⁶ Kovács 1942, 88, Fig. 3/3-4; László 1942, 580.

S-a remarcat prezența tolbelor cu săgeți și în necropola de la Alba Iulia - “*Stația de Salvare*”⁸⁰⁷. Din inventarul funerar al acestei necropole, s-a restaurat destul de recent o tolă pentru săgeți. Piese ce intrau în componența ramei, au fost însoțite de un vârf de săgeată romboidal, un amnar și un cuțit⁸⁰⁸ (Pl. XL/6). Această asociere, la care se adaugă uneori și toporul de luptă este destul de frecventă.

În spațiul croat, tolbe cu săgeți au apărut doar în necropola de la Vukovar – *Lijeva bara*. Vârfurile de săgeți (24) sunt de formă rombică, coadă de rândunică, deltoidă și au fost atribuite maghiarilor (grupa Hampel IV)⁸⁰⁹. Majoritatea aparțin tipului plat, însă au dimensiuni diferite. Spre exemplu, inventarul M.92 era compus din trei vârfuri de săgeți, cuțit, plăci de arc din os, două inele și o brățară din bronz⁸¹⁰.

Tolbe de săgeți, în general în stare fragmentară, s-au identificat în M.127, M.232, M.237, M.268 și M.336. Tolba descoperită în M. 232, pe partea dreaptă, în regiunea humerusului, s-a conservat cel mai bine. Avea o lungime de aproximativ 0.45 m, iar pe capac se aflau plăcuțe din os, decorate cu un șir de cercuri punctate, cu romburi și motivul lujerului. Pe lângă acestea, în componența acestei tolbe, mai intrau și elemente din fier⁸¹¹.

Analiza lui Straub Péter, asupra plăcilor osoase, a permis plasarea tolbei de la Vukovar - *Lijeva bara*, între exemplarele datate în primele trei decenii ale secolului al X-lea⁸¹² (Pl. XXXIX/1, XL/1 a-5). La același orizont cronologic au fost plasate și descoperirile similare de la Kiszombor B / M. 2⁸¹³ și Mindszent – Koszorus –dülő / M.2⁸¹⁴.

Plăci osoase decorate ce aparțineau tolbei, s-au identificat și în M. 55 de la Sered – *Dealurile Mácsédi* (Slovacia). Sunt plăci-muchie , în stare fragmentară, decorate cu cercuri punctate. Straub Peter le încadrează în ultima treime a secolului al X – lea (950/960-980/990)⁸¹⁵.

Pentru această datare, pledează atât modificarea decorului cât și existența a două tipuri noi de piese, respectiv scărița cu umăr trapezoidal și

⁸⁰⁷ Blăjan-Popa 1983, 377; Ciugudean 1996, 10, Fig. 92, 94.

⁸⁰⁸ Anghel 1999, 599-604, Pl. 1. Tolba și celelalte accesorii, provin din S.XII/M.21.

⁸⁰⁹ Vinski 1959, 104, Pl. XXXVIII/18-19.

⁸¹⁰ Vinski 1959, 105, Pl. XXXVI/13, XXXVII/14.

⁸¹¹ Vinski 1959, 105, Pl. XXXVIII/17; Demo 1996, 45sq.

⁸¹² Straub 1999, 411sq, Tab. 1.

⁸¹³ Bălint 1991, 234sq, Pl. LXI/ 3, 5; Straub 1999, 410sq, Tab. I. Capacul de os, la care se adaugă și fragmente de placă-muchie este decorat cu motivul lujerului și palmetei.

⁸¹⁴ Straub 1999, 410sq, Tab. I. Capac de os și două plăci –muchie ornamentate cu palmete.

⁸¹⁵ Straub 1999, 411-414.

spada cu două tășuri. La cest palier cronologic se plasează și plăcuțele din os de la Szentes-Szentlászló/M. 6⁸¹⁶.

Tolbe cu săgeți se cunosc și din necropola de la Szentes –*Bórbasföld* / M 15 și M. 20. Exemplarul din M.15 a fost depus lângă umărul stâng iar cel din M. 20 avea gura ornamentată cu aplici din os, decorate cu cercuri punctate. Și tolba din M. 20 se încadrează acestei perioade de timp⁸¹⁷.

Fragmente din fier ce provin de la tolba, s-au găsit în Banat și Crișana, în necropolele de la Dudeștii Vechi - „*Movila lui Dragomir*”⁸¹⁸, Timișoara-*Ciorenti*⁸¹⁹ și Voiteni⁸²⁰.

Piese din compunerea tolbei, s-au prelevat și din M. 7 de la Vârșand - „*Movila dintre vii*”. Ele s-au depistat în regiunea umărului și șoldului drept⁸²¹. Deși cimitirul a fost datat în secolul al XI –lea, inventarul funerar și ofranda de cabalină pledează pentru coborârea datării în prima jumătate a secolului al X-lea.

Vârfuri de săgeți de formă romboidală, s-au mai identificat în M.1, M.3 și M.4 la Gîmbaș – “*Măguricea*”, pe partea stângă, în regiunea șoldurilor⁸²².

Din M.1, M.2, M.3 și M.4 de la Deva – *Micro 15*, s-au recuperat vârfuri de săgeți cu dimensiuni diferite, aparținând tipului deltoid sau rombic (Pl. LIII/7-14). Vârfurile de săgeți recuperate din cimitirele maghiare din sud-vestul Slovaciei sunt destul de variate. Forma deltoidă apare la Sered I/M.6⁸²³, Sered II / M.7/55⁸²⁴ și Kosúty⁸²⁵. La Bánov / M. 27⁸²⁶, Cerveník/M. 1⁸²⁷ și Nesvady/M. 2⁸²⁸ s-a identificat și forma rombică. Pentru forma bifurcată, se pot cita exemplarele de la Bánov / M. 16⁸²⁹ și Chotín /M.74⁸³⁰.

⁸¹⁶ Széll 1941, Fig. B /10.

⁸¹⁷ Révész 1996, 302, Fig. 13/32-38, 17/1-17; Straub 1999, 414, Tab. I.

⁸¹⁸ Bejan-Tănase-Gáll – Kalcsov 2005, 28, Fig. 7/4.

⁸¹⁹ Rădulescu-Gáll 2001, 156, Fig. 7/5-6.

⁸²⁰ Bejan-Tănase-Gáll – Kalcsov 2005, 33.

⁸²¹ Popescu 1956, 90, Fig. 81/5-6.

⁸²² Hampel 1905, 532, Pl. 371/9-12.

⁸²³ Točík 1987, 191, Fig. 9/4, 8, 12.

⁸²⁴ Točík 1987, 191, Fig. 9/11.

⁸²⁵ Točík 1987, 191, Fig. 9/6.

⁸²⁶ Točík 1987, 191, Fig. 9/a-b.

⁸²⁷ Točík 1987, 191, Fig. 9/1.

⁸²⁸ Točík 1987, 191, Fig. 9/3.

⁸²⁹ Točík 1987, 191, Fig. 9/10.

⁸³⁰ Ruttkay 1975, 146; Točík 1987, 191, Fig. 9/14.

2.2. Arcuri

Plăcile de arc din os, aplicate pe zona mediană sau la capetele arcurilor sunt destul de frecvente în mormintele de războinici. Sunt simple sau decorate cu incizii subțiri neregulate, sau cercuri cu punct inclus.

Din spațiul românesc, Croația și sud-vestul Slovaciei se cunosc plăci osoase de arc, din descoperirile de la Alba Iulia – „Stația de Salvare”⁸³¹, Bánov / M. 16, 20, 27, 28⁸³², Ondrochov/M.4⁸³³, Nesvady/M.2⁸³⁴, Sered I /M.1/52, M. 6/52, 7/53, M. 8/53, 14/53, M. 14/53⁸³⁵, Sered II /M.4/55, M.7/55⁸³⁶, Vărșand- „Movila dintre Vii” / M. 7⁸³⁷ și Vukovar – Lijevo bara/ M. 92⁸³⁸. Apar îndeosebi pe parcursul secolului al X-lea, în conexiune cu piese de armament.

2.3. Săbii

Printre cele mai rare piese de armament depuse în morminte, sabia ocupă fără nici o îndoială un loc central. Prezența sabiei în cimitirele de pe valea Mureșului, se poate documenta doar la Blandiana – “*În vii*”⁸³⁹ și la Gâmbaș – “*Măguricea*”⁸⁴⁰.

Sabia de la Gâmbaș – “*Măguricea*” /M.1, a fost identificată pe partea dreaptă a defunctului. Lungimea lamei este de 75 cm, lățimea la rădăcină de 35 mm, iar la capăt de 25 mm. Vârful și mânerul s-au conservat destul de precar. În schimb, garda era aproape intactă și avea două brațe înclinate spre lamă, ce prezentau în secțiune transversală un profil aproape pătrat. Extremitățile celor două brațe, se terminau printr-un nod gros.

Cele mai numeroase exemplare descoperite în Transilvania, se află indiscutabil în necropolele din municipiul Cluj Napoca. Astfel, în necropola de pe *Str. Zápolya*, sabia a fost prezentă în M.1, M.4, M.6 și M.10. Din punct de vedere al zonei în care a fost depusă, putem remarca în majoritatea cazurilor partea stângă, sub nivelul mijlocului, sau în dreptul umărului.

⁸³¹ Ciugudean 1996, 10.

⁸³² Ruttkay 1975, 130sq; Ruttkay 1976, 320; Točik 1987, 191, Fig. 10/9

⁸³³ Ruttkay 1976, 320.

⁸³⁴ Ruttkay 1975, 162; Točik 1987, 191.

⁸³⁵ Ruttkay 1975, 174s; Točik 1987, 191, Fig. 10/6, 7, 11 –12. Plăcile din M.1/52 au decor cu cerc punctat.

⁸³⁶ Ruttkay 1975, 162; Točik 1987, 191, Fig. 10/4.

⁸³⁷ Popescu 1956, 90, Fig. 82.

⁸³⁸ Vinski 1959, 105; Demo 1996, 43sq. Sunt plasate în grupa Hampel IV.

⁸³⁹ Horedt 1966, 282, Fig. 23/10.

⁸⁴⁰ Hampel 1905, 533, Pl. 371/20.

Sabia descoperită în M.4, măsura in situ 80 cm, față de 65 cm cât măsoară acum. Deși vârful era deteriorat, s-a constatat că era prevăzut cu elman. Lama este lată de 3 cm, mânerul lung de 7 cm și ușor curbat spre tăișul mai lung. Greutatea piesei este de 290 grame. În schimb, piesa din M.6 are curbura mai mică și este prevăzută cu două tăișuri spre vârful. Lungimea totală este de 77.5 cm, din care mânerul reprezintă 7 cm. Greutatea piesei este de 540 grame, iar lățimea lamei variază între 3.3 cm – 3.8 cm⁸⁴¹. Săbiile identificate la Cluj Napoca -*Str. Zápolya* și Gîmbaș – “*Măguricea*”/M.1 se pot plasa în tipul IA Kirpičnikov⁸⁴². O altă necropolă cercetată pe *Str. Plugarilor*, avea între piesele de armament și o sabie, de aceeași factură cu cele trecute în revistă⁸⁴³.

Din spațiul de sud-vest al Slovaciei, se cunosc descoperirile de la Zemianska Olča / M.8⁸⁴⁴ (Pl. LIX/1), Sered I / M.1/57⁸⁴⁵ (Pl. LIX/4) și Nesvady/M.1⁸⁴⁶ (Pl. LIX/2). Piesele de la Zemianska Olča și Sered I se încadrează în tipul I A Kirpičnikov⁸⁴⁷. Exemplarul ce provine de la Trnovec nad Váhom – *Horný Jatov*/ M. 183, avea mânerul cu plăcuțe din os aplicate, prevăzute cu decor în formă de inimă sau de palmete⁸⁴⁸ (Pl. LIX/3). Sabia se poate plasa în tipul III Kirpičnikov⁸⁴⁹.

2.4. Spade

Spadele cu două tăișuri, de diferite tipuri sunt destul de frecvente în inventarele funerare ale mormintelor de războinici. Pentru spațiul de sud-vest al Slovaciei, se pot menționa câteva descoperiri de spade de tipul X Petersen. La Dolný Peter II – *Kisrét* (Reg. Komárno)/ M. 61 s-a identificat pe partea dreaptă a scheletului o spadă. Butonul este semilunar iar garda este dreaptă cu capetele rotunjite. Lama este prevăzută cu o nervură și o inscripție iligibilă⁸⁵⁰ (Pl. LVIII/1). În inventarul funerar recuperat în 1970 din 21 de morminte deranjate de la Galanta – *Mátšukovo*, a apărut și o spadă de tipul X Petersen,

⁸⁴¹ Kovács 1942, 88sq, 94sq, 102sq, Pl. II/1, IV/1-1b; László 1942, 580; Ciugudean-Dragoia 2002, 49, Fig. 110.

⁸⁴² Ruttkay 1976, 288, Fig. 31.

⁸⁴³ Gáll 2001, 124sq.

⁸⁴⁴ Točík 1987, 190, Fig. 8/2a-c; Ruttkay 1975, 190, Fig. 16/1. Garda sabiei este ornamentată.

⁸⁴⁵ Točík 1987, 190, Fig. 8; Ruttkay 1975, 174, Fig. 16/4.

⁸⁴⁶ Točík 1987, 190, Fig. 8/5; Ruttkay 1975, 162, Fig. 16/2.

⁸⁴⁷ Ruttkay 1976, 288, Fig. 31.

⁸⁴⁸ Točík 1987, 190, Fig. 10/14; Ruttkay 1975, 185, Fig. 16/3.

⁸⁴⁹ Kirpičnikov 1986, 17sq, Tab. VI / IA; Ruttkay 1976, 288, Fig. 31.

⁸⁵⁰ Dušek 1964, 209, Fig. 7/1; Točík 1987, 190sq, Fig. 8; Ruttkay 1975, 140, Fig. 6/1; Ruttkay 1976, 250; Kovács 1994-95, 167, Fig. 2 / 4.

cu butonul plat și garda dreaptă⁸⁵¹. Din aceeași regiune provine și spada de la Tornóc / Trnovec nad Váhom (Reg. Galanta)⁸⁵². Spada de la Sered II / M. 7/55- *Dealurile Mácsedi*, a fost identificată pe partea stângă a defunctului, cu mânerul la umăr. Lama deține câte o nervură lată pe ambele părți iar mânerul este plat⁸⁵³.

Tipul Y Petersen se cunoaște din descoperirea de la Marcelová / Marcelháza (Reg. Komárno)⁸⁵⁴ (Pl. LVIII/3). O piesă de tipul X Petersen sau Y, s-a identificat în 1971 la Červenik / Vágveresvár (Reg. Trnava). Foarte probabil, această spadă se poate plasa la același orizont cronologic cu inventarul necropolei din zonă⁸⁵⁵ (Pl. LVIII/2). În categoria spadelor pentru lovit, pentru o singură mână, putem plasa și piesa descoperită în anul 1975, cu prilejul săpăturilor de salvare efectuate la Deva-*Micro 15*. Spada în discuție, provine din M.3, fiind depusă pe partea stângă a defunctului. Lungimea totală a piesei este de 892 mm. Lama este prevăzută pe ambele părți cu șențuiri mediane, iar butonul are o formă lenticulară. După toate probabilitățile, această piesă pare să reprezinte un grup evoluat din tipul X Petersen. Caracteristicile acestei piese, în conexiune cu restul materialului arheologic recuperat, permit încadrarea cronologică la începutul secolului al XI-lea⁸⁵⁶.

L. Kovács, constata prezența spadelor cu două tășuri și în statul transilvan al lui Gyula, pe care le plasa în perioada lui Ștefan I. În opinia acestui autor, odată cu depunerea monedelor în morminte, luptătorii au fost determinați să renunțe la obiceiul păgân al depunerii armelor. Potrivit acestuia, înmormântările cu spadă cu două tășuri pot fi plasate cronologic între anii 955/70-1010/20⁸⁵⁷.

⁸⁵¹ Ruttkay 1975, 143; Ruttkay 1976, 250, tipul VI; Kovács 1990, 39-49, Fig. 2/A-25; Kovács 1994-95, 164, Fig. 2 / 1.

⁸⁵² Kovács 1994-95, 178, Fig. 8/4.

⁸⁵³ Točík 1987, 190sq, Fig. 8 / 1; Kovács 1990, 39-49, Fig. 2/A-65; Kovács 1994-95, 175, Fig. 4 / 4; Ruttkay 1975, 174.

⁸⁵⁴ Kovács 1994-95, 169, Fig. 3/1; Ruttkay 1975, 157sq, Fig. 6/3 și 11 / 2; Ruttkay 1976, 271 – tipul VIII.

⁸⁵⁵ Kovács 1990, 39-49, Fig. 2/A-2; Kovács 1994-95, 179, Fig. 6/1; Ruttkay 1975, 135, Fig. 2 / 2 și 6 / 2.

⁸⁵⁶ Pinter 1999, 118-123, Pl. 34/b.

⁸⁵⁷ Kovács 1990, 42. În harta de la Fig. 2, observăm și pieselor de armament descoperite pe teritoriul României. A. Spade cu două tășuri: 1. Arad,-Ceala (jud. Arad), 9. Biharia (jud. Bihor), 16. Dej (jud. Cluj Napoca), 30. Alba Iulia (jud. Alba), 42. Morești (jud. Mureș), 46. Ernei (jud. Mureș), 59. Sfintu Gheorghe (jud. Covasna), 62. Saca montană (jud. Caraș-Severin) și 91. Jimbolia (jud. Timiș); D. Sabie: 1. Arad-Ceala (jud. Arad), 2. Biharia (jud. Bihor), 61-64. Cluj Napoca – Str. Zápolya, 65. Tărian (jud. Bihor), 68-69. Gîmbaș (jud. Alba), 70. Blandiana B (jud. Alba), 90. Șiclău-gropoaie (jud. Arad), 126. Deva (jud. Hunedoara) și 128. Cluj Napoca – Str. Pata

2.5. Topoare de luptă

Mai frecvente între piesele de armament sunt topoarele de luptă. În Transilvania, se pot distinge două tipuri care apar frecvent în mormintele de războinici. Primul tip, cel mai vechi are partea activă mai lată și arcuită spre coada de înmănușare. Orificiul de înmănușare este destul de alungit. Identificarea lui în cadrul grupului Cluj, pledează pentru o datare în prima jumătate a secolului al X – lea. Se poate încadra în tipul III Ruttkay și începe să fie utilizat după a doua jumătate a secolului al IX – lea⁸⁵⁸.

Exemplele asemănătoare de pe teritoriul Rusiei, au fost încadrate în tipul VIII Kirpičnikov și datate între secolele XI-XII⁸⁵⁹. Asemenea exemplare, se remarcă în descoperirile de la Cluj Napoca – *Str. Pata*⁸⁶⁰ și Gîmbaș – “*Măguricea*”⁸⁶¹. Toporul de luptă descoperit în M.3 de la Gâmbaș – “*Măguricea*”, era depus pe partea stângă a scheletului. Partea activă este arcuită spre interior, iar tăișul este convex. Lungimea totală a piesei este de 155 mm, iar diametrul găurii de înmănușare însumează 3 cm. Analogii pentru acest tip se cunosc din necropolele de la Demkóhegy⁸⁶², Dudeștii Vechi-„*Movila lui Dragomir*”⁸⁶³, Hajdúszoboszló-Árkoshalom⁸⁶⁴ și Püspökladány-Eperjesvölgy⁸⁶⁵.

Al doilea tip, a fost identificat la Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”⁸⁶⁶, Deva – *Micro 15* și Orăștie – *Dealul Pemilor/X2*⁸⁶⁷. Se caracterizează printr-o formă mai zveltă și ceafa pătrată în secțiune și alungită. În schimb, partea activă este ușor curbată spre coadă, mai îngustă și mai lățită spre lamă. Sunt plasate în tipul I Kirpičnikov și apar pe teritoriul Rusiei în secolele XI-XIII⁸⁶⁸.

Din punct de vedere cronologic, acest tip de topor se găsește în inventarele funerare cel mai probabil după mijlocul secolului al X-lea.

⁸⁵⁸ Ruttkay 1976, 306.

⁸⁵⁹ Kirpičnikov 1986, 90sq, Tab. IX, X.

⁸⁶⁰ Heitel 1994-95, 415.

⁸⁶¹ Hampel 1905, 533, Pl. 371/19.

⁸⁶² Vana 1954, 77, Fig. VIII/2.

⁸⁶³ Bejan-Tănase-Gáll-Kalcsó 2005, 28, Fig. 4/2.

⁸⁶⁴ Nepper 2002, 96, Pl. 97/4.

⁸⁶⁵ Nepper 2002, 156, Pl. 171/4.

⁸⁶⁶ Ciugudean 1996, 15, Fig. 86; Ciugudean-Dragotă 2002, 42, Fig. 80. Are partea activă îndoită în același sens cu muchia, care este alungită și pătrată în secțiune. L = 14.1 cm, l = 12.5 cm.

⁸⁶⁷ Pinter-Țiplic-Căstăian 2002, 223.

⁸⁶⁸ Kirpičnikov 1986, 90sq, Tab. IX, X.

2.6. Scărițe de călărie

În categoria pieselor de harnașament, scărițele de călărie sunt întâlnite într-o gamă diversă. Nu lipsesc situațiile în care, perechea de scărițe dintr-un mormânt de războinic este compusă din tipuri diferite, cum s-a întâmplat la Cluj Napoca – *Str. Zápolya*.

Un tip mai rar, îl reprezintă perechea de scărițe de călărie, descoperite la Orăștie – *Dealul Pemilor X2*, în M.7, în dreptul labelor picioarelor. Acestea, aparțin tipului în formă de pară, cu talpa curbată spre exterior. Urechile de prindere a curelei nu sunt prevăzute cu orificii⁸⁶⁹ (Pl. XLIX/1-2)

Analogii pentru acest tip, se cunosc din M.20 al necropolei de la Szentés-Borbásföld, plasată între anii 950-980/990. Perechea de scărițe identificată aici, se aseamănă cu piesele de la Orăștie – X2. Urechea scărițelor este lățită în formă de evantai. Ele au fost depuse lângă genunchiul stâng și lângă degetele aceluiași picior.

S-a susținut că piesele cu aceste atribute, s-au răspândit la călăreții maghiari din a doua jumătate a secolului al X-lea, constituind o componentă a noului harnașament și armament adoptat⁸⁷⁰.

Tipul de scăriță în formă de pară, dar cu orificiu de prindere a curelei, s-a descoperit și într-un mormânt de la Deva – *Micro 15* (Pl. XLIX/3-4). Perechea de scărițe, prezintă caracteristicile tipului IV – 3 Ruttkay⁸⁷¹. La Cluj Napoca – *Str. Zápolya*, se pot distinge trei tipuri de scărițe. M.1, avea lângă genunchiul stâng o scăriță de formă trapezoidală (16.7 cm x 12.7 cm), cu partea superioară mult mai îngustă⁸⁷² (Pl. LII/2). Al doilea tip este reprezentat de o pereche de scărițe în formă de pară, cu orificii de prindere a curelei, recuperate din M.6, din zona membrelor inferioare. Un exemplar se afla sub tolbă, iar celălalt a apărut în conexiune cu ofranda de cal, lângă membrul inferior stâng. Prezintă o anumită particularitate prin faptul că zona diametrului maxim este mai arcuită, comparativ cu varianta tipică de pară⁸⁷³.

Ultimul tip, constă dintr-o pereche de scărițe de călărie în formă de pară, cu orificii de prindere a curelei, descoperite fortuit⁸⁷⁴. Atât exemplarele din M. 6 cât și cele descoperite fortuit, se încadrează în tipul V-1 Ruttkay⁸⁷⁵.

⁸⁶⁹ Pinter-Luca 1995, 19, 29, Pl. XI/1-2.

⁸⁷⁰ Révész 1996, 302, 310, Fig. 16/10-11.

⁸⁷¹ Ruttkay 1976, 355, Fig. 74.

⁸⁷² László 1942, 580; Kovács 1942, 91, Pl. I/13-13a.

⁸⁷³ László 1942, 580; Kovács 1942, 102sq, Pl. IV/3-3a, 4-4a.

⁸⁷⁴ Kovács 1942, 106, Pl. VI/22-22a, 23.

⁸⁷⁵ Ruttkay 1976, 355, Fig. 74.

În comparație cu aceste tipuri, scărițele descoperite în cimitirul de la Alba Iulia – “*Stația de Salvare*”, se deosebesc prin forma tălpii care este arcuită spre interior⁸⁷⁶.

Din M. 2 de la Blandiana - “*La brod*” s-a recuperat o pereche de scărițe de călărie în formă de pară, cu talpa arcuită spre exterior (h= 17.8 cm, l= 12.7-13.2 cm. Lățimea tălpii este de 29 mm. Urechea de prindere a curelei este prevăzută cu orificiu. Pe exteriorul tălpii, se mai observă o nervură, delimitată de două șanțuri longitudinale⁸⁷⁷. După forma lor scărițele de la Blandiana A se încadrează în tipul IV – c Ruttkay⁸⁷⁸. Tipul IV – 2d a apărut în spațiul Slovaciei în necropola de la Sered I / M.1 / 57⁸⁷⁹.

Caracteristicile tipului IV-2 sunt și exemplarele de la Červeník / M.5 și Sered II / M. 2, 5 / 54⁸⁸⁰. Alte perechi de scărițe s-au recuperat de lângă membrele inferioare din M. 60 și M. 61 de la Dolný Peter II⁸⁸¹.

2.7. Zăbale

În mormintele de războinici, se întâlnesc două tipuri de zăbale: articulate și nearticulate. M.6 din cimitirul de la Orăștie-Dealul Pemilor X2, avea între alte accesorii o zăbală nearticulată, depusă în zona falangelor piciorului drept, iar un alt fragment, lângă tibia piciorului stâng (Pl. XLV/13).

O altă zăbală, articulată, a fost identificată în M.7, în regiunea rotulei genunchiului stâng (Pl. XLV/14)⁸⁸². Zăbalele articulate și nearticulate, prezintă caracteristicile tipului II și III Ruttkay⁸⁸³. M.18/2001 de la Orăștie – Dealul Pemilor X2, avea pe lângă piesele de armament și o zăbală articulată cu opritor din os, descoperită pe tibia piciorului drept⁸⁸⁴. La Alba Iulia – “*Stația de Salvare*”, zăbalele apar în conexiune cu scărițe de călărie și ofrandă de carne⁸⁸⁵. Pe lângă exemplarele menționate mai sus, mai putem remarca și cele identificate în necropolele de la Blandiana – *La brod*⁸⁸⁶ și Cluj Napoca – *Str. Zápolya*⁸⁸⁷.

⁸⁷⁶ Ciugudean 1996, 10sq, Fig. 99.

⁸⁷⁷ Anghel-Ciugudean 1987, 187, Fig. 5/2.

⁸⁷⁸ Ruttkay 1976, 354, Fig. 74.

⁸⁷⁹ Ruttkay 1976, 354, Fig. 74.

⁸⁸⁰ Ruttkay 1976, 355, Fig. 74.

⁸⁸¹ Dušek 1964, 207sq, Fig. 5/6-7, 8/2, 4.

⁸⁸² Pinter-Luca 1995, 19, 29, Pl. VIII, X/7.

⁸⁸³ Ruttkay 1976, 357sq, Fig. 75.

⁸⁸⁴ Pinter-Țiplic-Căstăian 2002, 223.

⁸⁸⁵ Ciugudean 1996, 10, Fig. 98.

⁸⁸⁶ Anghel-Ciugudean 1987, 187, Fig. 5/9; Ciugudean-Dragotă 2002, 35, Fig. 47.

⁸⁸⁷ Kovács 1942, 91, 102sq, 106, Pl. IV/2; László 1942, 580.

În spațiul sud-vestic al Slovaciei, se pot deosebi două tipuri de zăbale articulate. Într-un prim grup se pot include zăbalele articulate tipul II Ruttkay. Acesta cuprinde descoperirile de secol X de la Bánov (Reg. Nové Zámky)⁸⁸⁸, Červenik (Reg. Trnava)⁸⁸⁹, Dolný Peter II (Reg. Komárno)⁸⁹⁰, Imel (Reg. Komárno)⁸⁹¹, Prša (Reg. Lučenec)⁸⁹², Sered I și Sered II (Reg. Galanta)⁸⁹³ și Vojnice (Reg. Komárno)⁸⁹⁴.

Al doilea grup este compus din zăbale articulate cu opritor, și se pot distinge mai multe variante. În tipul I – 5 Ruttkay se poate încadra piesa descoperită la Nesvady⁸⁹⁵. La Sered I se întâlnesc două variante de opritoare: I- 2 și 4⁸⁹⁶. Variantele I-1, 2 (?) și 3 apar la Kosúty⁸⁹⁷ și Nesvady⁸⁹⁸.

2.8. Cuțite

Cuțitele apar destul de frecvent în inventarele funerare din secolele X-XI. Din cele 19 cuțite descoperite în cimitirul de la Vukovar-*Lijeva bara*, o parte ar putea intra și în categoria pieselor de armament (M.92)⁸⁹⁹. La Alba Iulia- *Str. Brîndușei*, o parte dintre exemplarele descoperite, apar în regiunea membrelor inferioare (Pl. IV/6-7 , XXV, XXIX)⁹⁰⁰. Alte piese s-au identificat în cimitirele de la Alba Iulia – „ *Stația de Salvare* ”⁹⁰¹, Alba Iulia – *Izvorul Împăratului*⁹⁰², Alba Iulia – *Spitalul Veterinar*⁹⁰³ (Pl. LXV/1), Blandiana A⁹⁰⁴, Blandiana – „ *În Vii* ”⁹⁰⁵, Dolný Peter II⁹⁰⁶, Moldovenești⁹⁰⁷, Pîclișa – „ *La Izvoare* ”⁹⁰⁸ și Sebeș (Pl. XLIV/2, 4)⁹⁰⁹.

⁸⁸⁸ *Točik 1968*, 11-15, Pl. III/7, IV/16, VI/15.

⁸⁸⁹ *Točik 1987*, 194.

⁸⁹⁰ *Dušek 1964*, 207sq, Fig. 8/1, 6 ; *Točik 1968*, 22sq, Pl. XIII/11, 14, XIV/17.

⁸⁹¹ *Točik 1968*, 31, Pl. L/3.

⁸⁹² *Točik 1987*, 194.

⁸⁹³ *Točik 1968*, 42-56, Pl. XXX/10, XXXVIII/6, L/10, XLVI/9, XLIX/7.

⁸⁹⁴ *Liptaková 1964*, 243, Fig. 5/18; *Točik 1987*, 194.

⁸⁹⁵ *Točik 1968*, 36, Pl. XXIV/9; *Ruttkay 1975*, 357.

⁸⁹⁶ *Točik 1968*, 40-49, Pl. XXXVII/10, XXXIX/7, XLIV/7.

⁸⁹⁷ *Točik 1968*, 32sq, Pl. XXI/5.

⁸⁹⁸ *Točik 1987*, 194, Fig. 7/2, 4.

⁸⁹⁹ *Vinski 1959*, 102, 105.

⁹⁰⁰ *Drâmbărean-colab. 1998 a*, 3sq; *Drâmbărean-colab 1998 b*, 188, Pl. V/c-d, Pl. VI/c; *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*.

⁹⁰¹ *Ciugudean 1996*, 10, 15, Fig. 82, 87, 91; *Ciugudean-Dragotă 2002*, 40, 46, Fig. 66, 69.

⁹⁰² *Blăjan 2002*, 33.

⁹⁰³ MNUAI - inv. 7660 .

⁹⁰⁴ *Aldea-Ciugudean 1981*, 148, Fig. 2/8, 3/8; *Anghel-Ciugudean 1987*, 188, Fig. 6/3.

⁹⁰⁵ *Horedt 1966*, 282sq, Fig. 23/8, 21.

⁹⁰⁶ *Dušek 1964*, 207sq, Fig. 8/10, 12.

2.9. Cremene și amnare

Amnarele și cremenele sunt piese frecvent întâlnite în descoperirile funerare din secolele X-XI. La Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / M.6/1997, defunctul avea în mâna dreaptă un amnar, o bucată de cremene și un cuțit (Pl. IV/2-4)⁹¹⁰. În M. 128/2005, amnarul apare pe partea stângă a bazinului, în conexiune cu o piatră de ascuțit, un vârf din fier și o verigă circulară⁹¹¹ (Pl. XXVI/6). Prezența amnarului și a cremenei lângă mâna dreaptă, s-a constatat la Nesvady (Reg. Komárno) / M. 1⁹¹² și la Sered I (Reg. Galanta) – M. 1/52, M. 8/53⁹¹³. Bucăți de cremene și amnare apar în cimitirele de la Alba Iulia –, *Stația de Salvare* “⁹¹⁴, Alba Iulia – *Izvorul Împăratului*⁹¹⁵, Blandiana –, *În Vii* “⁹¹⁶, Červenik (Reg. Trnava)⁹¹⁷, Cluj Napoca - *Str. Zápolya*⁹¹⁸, Deva - *Micro 15*⁹¹⁹(Pl. LIII/3-4), Gîmbaș –, *Măguricea* “⁹²⁰ și Vukovar – *Lijeva bara*⁹²¹.

2.10. Distribuitoare de curele

Între piesele de harnașament, se disting și distribuitoarele de curele. Apar frecvent în inventarele funerare ale mormintelor de războinici. Se cunosc distribuitoare de curele de la Dolný Peter II⁹²² și Alba Iulia –, *Stația de Salvare* “⁹²³.

⁹⁰⁷ Roska 1914, 143, Fig. 8/9. Lama de cuțit din M.XXIII s-a identificat lângă umărul stâng în conexiune cu denar de la Ștefan I, iar în M.LV, lângă obrazul stâng, asociată cu denar emis de Ladislau I.

⁹⁰⁸ Dragotă-colab. 2002, 229; Dragotă-colab. 2002, 68, Pl.6/4.

⁹⁰⁹ Simina 2001, 5; Ciugudean-Dragotă 2002, 32, Fig. 32.

⁹¹⁰ Drâmbărean-colab. 1998a, 3sq; Drâmbărean-colab 1998 b, 188, Pl. VI/b, d, Pl. X.

⁹¹¹ Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

⁹¹² Točík 1968, 36, Pl. XXIV/2, 4; Točík 1987, 200, Fig. 11/8.

⁹¹³ Točík 1968, 41-45, Pl. XXX/11, XXXIII/15.

⁹¹⁴ Ciugudean 1996, 15sq, Fig. 88, 90, 103; Ciugudean-Dragotă 2002, 46, fig. 98.

⁹¹⁵ Blăjan 2002, 33.

⁹¹⁶ Horedt 1966, 282, Fig. 23/7.

⁹¹⁷ Točík 1968, 17, Pl. VIII/1.

⁹¹⁸ Kovács 1942, 92sq, Pl. II/9-9a, 13; László 1942, 580.

⁹¹⁹ Horedt 1986, 84sq, Fig. 39; Pinter 1992-1994, 239, Pl.4; Pinter 1994, 9, Pl. 4; Ciugudean-Dragotă 2002, 52, Fig. 125.

⁹²⁰ Hampel 1905, 532, Pl. 371/15.

⁹²¹ Vinski 1959, 102; Demo 1996, 42.

⁹²² Dušek 1964, 209, Fig. 9/8-9.

⁹²³ Ciugudean 1996, 14, Fig. 56; Ciugudean-Dragotă 2002, 45, Fig.97.

2.11. Ceramica

Până în secolul al XI – lea, materialul ceramic apare în inventarul funerar, fiind utilizat în cimitire diferite din punct de vedere etnic sau confesional. *Sarolta Tettamanti*, consideră că în regiunea de la vest și nord de Dunăre, vasele ceramice apar la picioarele defunctului. Situația este diferită în bazinul superior al Tisei, bazinul Dunăre - Tisa și nordul Alföld - ului, unde ceramica a fost depusă lângă craniu sau în dreptul umărului⁹²⁴.

Dacă în cimitirile grupului cultural Ciumbrud nu se cunoaște materialul ceramic, o situație diferită avem în necropolele grupului cultural Blandiana A. Apar 1- 2 vase în morminte, diferite din punct de vedere tipologic. Comparativ cu perioada precedentă, în secolul al X – lea, vasul de ofrandă este de dimensiuni modeste și a fost depus într-un singur exemplar. Amforidoanele lustruite sau cu decor lustruit și vasele globulare cu două torți nu se mai regăsesc între formele ceramicii din secolul al X – lea. În anul 1943 s-au recuperat din situl de la Blandiana A mai multe vase ceramice:

- Vas borcan lucrat la roată, din pastă fină omogenă și argiloasă de culoare brun – cenușie. Buza este răsfrântă și rotunjită (h = 12. 2 cm, Dg = 9. 2 cm, Df = 7. 6 cm, MNIT, 6031). Fundul este concav și are în zona centrală o perforație circulară realizată cu un burghiu (d = 1 cm)⁹²⁵.

- Vas borcan lucrat la roată din pastă semifină, omogenă cu diferențe de ardere (h = 14. 6 cm, Df = 7. 4 cm). Marginea este teșită iar fundul are o perforație circulară (d = 1 cm, MNIT, 6028) . Decorul acoperă cea mai mare parte a pântecului și constă din linii incizate care se întretaie și linii oblice⁹²⁶.

Material ceramic de la Blandiana A, a intrat în anul 1955 și în colecțiile Muzeului din Sebeș. Ulcior amforoidal realizat din pastă fină de culoare brun – cenușie. Pe suprafața vasului se mai păstrează urme de lustru. Nu s-au mai păstrat toartele de prindere. La baza lor se aflau două proeminențe conice (h = 24. 3 cm, Dg = 5. 6 cm, Df = 6. 5 cm, MS 2068)⁹²⁷.

Cele 8 morminte dezvelite la Blandiana A cu ocazia cercetărilor sistematice din anii 1981 – 1982 aveau vasele ceramice așezate în două regiuni anatomice distincte – lângă calotă ambele vase (M. 4 – M. 7) sau unul lângă cap și altul la picioare (M. 8)⁹²⁸.

- Vas borcan (S. I / M. 1), lucrat la roată, de culoare cărămidie, cu pete cenușii – negricioase, ornamentat cu trei registre de linii în val, ce

⁹²⁴ *Tettamanti 1975*, 104sq, Tab. 7. La Blandiana și Cluj Napoca, materialul ceramic a fost descoperit la picioare.

⁹²⁵ *Horedt 1951*, 193, Pl. IX / 1; *Horedt 1966*, 266, Fig. 5 / 9.

⁹²⁶ *Horedt 1951*, 193, Pl. II / 8, IX / 6; *Horedt 1966*, 266, Fig. 5 / 6.

⁹²⁷ *Horedt 1966*, 269, Fig. 7 / 3; *Ciugudean – Dragotă 2002*, 32, Fig. 33.

⁹²⁸ *Anghel – Ciugudean 1987*, 190.

suprapun patru registre de incizii horizontale ($D_g = 13$ cm, $D_f = 8$ cm, $h = 11.5$ cm, MNUAI, 6769)⁹²⁹.

• Vas borcan (S. III / M. 3) de culoare cărămizie, cu pete negricioase, lucrat la roată, și ornamentat cu două șiruri de linii în val (fața interioară a buzei este decorată cu incizii în val), încadrate cu registre de incizii horizontale ($D_g = 11.5$ cm, $h = 12$ cm)⁹³⁰.

• Ulcior amforoidal (S. III / M. 3), de culoare cărămiziu – gălbuie, cu suprafața exterioară puternic exfoliată, unde se mai observă urme de lustru, ce avea imprimată o marcă, reprezentând o cruce ($D_g = 6$ cm, $D_f = 7$ cm, $h = 21$ cm, MNUAI, 6761)⁹³¹.

• Vas borcan (S. VIII / M. 4) depus în dreapta craniului, de culoare cărămizie, lucrat la roată și ornamentat pe umăr cu două șiruri de linii în val și cu registre de incizii horizontale ($D_g = 12$ cm, $D_f = 8.5$ cm, $h = 14$ cm, MNUAI, 6770)⁹³².

• Vas globular (S. VIII / M. 4), depus în dreapta craniului, de culoare cenușie, cu gâtul scurt și buza îngroșată, lucrat la roată dintr-o pastă fină ($D_g = 11.5$ cm, $D_f = 7.5$ cm, $h = 12$ cm, MNUAI, 6776)⁹³³.

• Oală sferoidală depusă lângă craniu (S. VIII / M. 5) confecționată la roată dintr-o pastă fină, lustruită pe exterior, și prevăzută cu două torți. Fundul este concav ($D_g = 11.4$ cm, $D_f = 8.5$ cm, $h = 14.5$ cm, MNUAI, 6776)⁹³⁴.

• Vas borcan depus lângă craniu (S. VIII / M. 5), lucrat la roată dintr-o pastă mai grosieră, ornamentat pe toată suprafața, cu registre de incizii horizontale dispuse neregulat ($D_g = 12.2$ cm, $D_f = 7$ cm, $h = 12.5$ cm, MNUAI, 6767)⁹³⁵.

• Ulcior amforoidal depus lângă cap (S. VIII / M. 6), de culoare cărămiziu – gălbuie, confecționat la roată dintr-o pastă fină și decorat pe tot corpul cu linii lustruite în rețea, precum și cu două caneluri paralele, trasate orizontal ($D_g = 5.4$ cm, $D_f = 8$ cm, $h = 30$ cm, MNUAI, 6760)⁹³⁶.

• Vas borcan (S. IX / M. 7), cu pete negricioase, lucrat la roată dintr-o pastă omogenă, ornamentat pe suprafața inferioară cu incizii horizontale și pe

⁹²⁹ Anghel – Ciugudean 1987, 187, Fig. 2 / 1.

⁹³⁰ Anghel – Ciugudean 1987, 187, Fig. 6 / 2.

⁹³¹ Anghel – Ciugudean 1987, 187, Fig. 3 / 5.

⁹³² Anghel – Ciugudean 1987, 187, Fig. 2 / 2.

⁹³³ Anghel – Ciugudean 1987, 178, Fig. 2 / 3.

⁹³⁴ Anghel – Ciugudean 1987, 187, Fig. 2 / 4; Ciugudean – Dragotă 2002, 35, Fig. 49.

⁹³⁵ Anghel – Ciugudean 1987, 187, Fig. 2 / 5; Ciugudean – Dragotă 2002, 33, Fig. 37.

⁹³⁶ Anghel – Ciugudean 1987, 188, Fig. 3 / 4.

suprafața superioară cu trei registre de linii în val ($D_g = 13$ cm, $D_f = 6.5$ cm, $h = 13.5$ cm, MNUAI, 6772)⁹³⁷.

- Vas borcan (S. IX / M. 7), de culoare cărămizie, cu pete negricioase, lucrat la roată și ornamentat pe suprafața exterioară cu linii incizate în val, la partea superioară mai dese, formând „ochiuri”, iar pe interior cu șiruri orizontale de impresiuni realizate cu pieptenele ($D_g = 10.5$ cm, $D_f = 7.7$ cm, $h = 15$ cm, MNUAI, 6774)⁹³⁸.

- Ulcior amforoidal (S. X / M. 8) depus lângă picioare. Este de culoare gălbuie, cu suprafața exterioară lustruită și prevăzut cu două torți cu proeminență conică la bază și cu „cioc de scurgere”. Pe fundul vasului, deține o șampilă sub forma unei roți cu spițe ($D_g = 6$ cm, $D_f = 8.5$ cm, $D_p = 13.5$ cm, $h = 18.8$ cm, MNUAI, 6759)⁹³⁹.

- Vas borcan depus în dreapta craniului (S. X / M. 8). A fost lucrat la roată și decorat pe toată suprafața corpului cu striuri adânci și dese, întretăiate pe umăr din loc în loc, de mănunchiuri formate din 3 – 4 incizii verticale ($D_g = 8.5$ cm, $D_f = 6.5$ cm, $h = 11$ cm, MNUAI, 6768)⁹⁴⁰.

În primăvara anului 1981, s-au recuperat alte 7 vase ceramice, care proveneau probabil din inventarele unor morminte:

- Vas borcan, de culoare cenușiu – negricioasă, confecționat la roată, ornamentat cu registre de linii în val și orizontale ($D_g = 10.8$ cm, $D_f = 6.6$ cm, $h = 12$ cm)⁹⁴¹.

- Vas borcan, de culoare cărămizie, cu pete cenușii – negricioase, lucrat la roată, și ornamentat sub buză cu două registre de linii în val, altele două similare fiind încadrate de incizii paralele orizontale ($D_g = 13.3$ cm, $D_f = 9.5$ cm, $h = 17.5$ cm)⁹⁴².

- Ulcior amforoidal, lucrat la roată dintr-o pastă fină, cu suprafața lustruită, prevăzut cu două torți, ce aveau la bază câte o proeminență piramidală. Decorul, constă din dungii de culoare maroniu închis, pictate pe corpul vasului, iar în zona diametrului maxim, au fost incizate două linii orizontale, peste care cad altele două perpendiculare. Fundul vasului, a fost șampilat cu un cerc segmentat pe interior cu patru arce inegale ($D_g = 5.3$ cm, $D_f = 7.5$ cm, $h = 21.5$ cm, MNUAI, 6757)⁹⁴³.

⁹³⁷ Ciugudean – Anghel 1993, 361.

⁹³⁸ Anghel – Ciugudean 1987, 188, Fig. 2 / 7; Ciugudean – Dragotă 2002, 33, Fig. 38.

⁹³⁹ Anghel – Ciugudean 1987, 188, Fig. 4 / 6; Ciugudean – Anghel 1993, 361, Fig. 2 / 4.

⁹⁴⁰ Anghel – Ciugudean 1987, 188, Fig. 4 / 5; Ciugudean – Dragotă 2002, 33, Fig. 36.

⁹⁴¹ Anghel – Ciugudean 1987, 189, Fig. 2 / 8.

⁹⁴² Anghel – Ciugudean 1987, 189, Fig. 2 / 9.

⁹⁴³ Anghel – Ciugudean 1987, 189, Fig. 3 / 2 a - b.

• Ulcior amforoidal, care se diferențiază de de exemplarul precedent, prin lipsa picturii și a proeminențelor de la baza torților, care în acest caz sunt aplatizate. Ștampila de pe fundul vasului este similară, însă conservată mai precar ($D_g = 4.6$ cm, $D_f = 6.2$ cm, $h = 21$ cm, MNUAI, 6762)⁹⁴⁴.

• Ulcior amforoidal, de culoare cărămiziu – gălbuie, lucrat la roată. Suprafața vasului a fost lustruită, iar la baza torților, se află câte o proeminență în formă de creastă ($D_g = 5.5$ cm, $D_f = 7.4$ cm, $h = 21.5$ cm)⁹⁴⁵.

• Vas borcan, în stare fragmentară, lucrat la roată, dintr - o pastă mai grosieră, cu suprafața de culoare cenușiu - negricioasă, cu pete cărămizii. Decorul, constă din registre alternative de linii orizontale și în val ($D_g = 10$ cm, $D_f = 8$ cm, $h = 11$ cm)⁹⁴⁶.

• Vas ceramic fragmentar, descoperit în apropierea vasului nr. 6. Este de culoare cenușie, și a fost lucrat la roată dintr-o pastă fină, pe care se mai observă urme de lustru ($D_f = 7.5$ cm)⁹⁴⁷.

O situație similară s-a constatat în necropola de la Sebeș unde lângă calota defunctului se aflau depuse două vase ceramice.

• Vas ceramic din pastă fină, de culoare cenușie. Pe suprafața exterioară, se observă urme de lustru. În zona diametrului maxim, este decorat cu un fascicul din patru linii incizate ($h = 13.1$ cm, $D_g = 10.4$ cm, $D_f = 8$ cm, A. 248/79; Pl. XLIV/1)⁹⁴⁸.

Poziția în care au fost depuse vasele ceramice la Blandiana A s-a observat și în faza I a necropolei de la Alba Iulia – „Stația de Salvare”: S. XIII / M. 40 și S. XL / M. 15⁹⁴⁹.

Din punct de vedere al poziției în care a fost depus vasul ceramic în mormintele de secol X, se cunosc următoarele regiuni distincte:

• *regiunea labelor picioarelor pe partea dreaptă* : Cluj Napoca - *Str. Zápolya*: M. 2, M. 3 , M. 5⁹⁵⁰; Cluj Napoca – *Str. Plugarilor*⁹⁵¹, Prșa (reg. Lučenec) / M.43⁹⁵².

• *regiunea labelor picioarelor pe partea stângă* :Prșa (reg. Lučenec) / M. 76, 101⁹⁵³.

⁹⁴⁴ Anghel – Ciugudean 1987, 189, Fig. 3 / 1.

⁹⁴⁵ Anghel – Ciugudean 1987, 189, Fig. 3 / 3.

⁹⁴⁶ Anghel – Ciugudean 1987, 189, Fig. 6 / 1.

⁹⁴⁷ Anghel – Ciugudean 1987, 190, Fig. 6 / 5.

⁹⁴⁸ Simina 2001, 4sq.

⁹⁴⁹ Ciugudean 1996, 12sq.

⁹⁵⁰ Kovács 1942, 92, 98; László 1942, 581.

⁹⁵¹ Hica – Iambor 2002.

⁹⁵² Točík 1968, 38, Pl. XXVII/1.

- lângă craniu: Sered II (Reg. Galanta)⁹⁵⁴.
 - lângă craniu pe partea dreaptă : Alba Iulia – *Str. Brîndușei*: M. 9 / 97, M. 12 / 97⁹⁵⁵, M. 5 / 99, M. 8 / 2001⁹⁵⁶; Alba Iulia – *necropola III* ⁹⁵⁷.
 - lângă craniu pe partea stângă : Bánov (Reg. Nové Zámky)⁹⁵⁸.
 - pe gamba dreaptă: Alba Iulia – *Str. Brîndușei*: M. 107/2005⁹⁵⁹.
 - lângă gamba stângă: Alba Iulia – *Str. Brîndușei*: M. 14 / 97, M. 15 / 97, M. 16 / 97⁹⁶⁰, M. 22 / 99⁹⁶¹; Blandiana B : M. 4 ⁹⁶².
 - zona bazinului : Alba Iulia – *Str. Brîndușei*: M. 2 / 99, M. 4 / 99.
 - poziție neprecizată exact datorită deranjării: Bánov (Reg. Nové Zámky)/ M. 18, 25⁹⁶³.
 - Vas ceramic (Cluj Napoca - *Str. Zápolya* : M. 1), confecționat din pastă semifină, de culoare castaniu cenușie. Decorul, constă din fascicule de incizii subțiri, suprapuse, trasate orizontal pe corpul vasului (h = 11 cm, D_g = 10. 8 cm, D_f = 8. 1 cm, D_{max} = 12 cm. MNIT, inv. F. 27. 190)⁹⁶⁴.
 - Vas ceramic (Cluj Napoca - *Str. Zápolya* : M. 3), a fost confecționat din pastă semifină, de culoare brun-cenușie. Fascicule de incizii late, trasate superficial, decorează vasul (h = 11. 5 cm, D_g = 9. 7 cm, D_f = 7. 1 cm, D_{max} = 12. 1 cm . MNIT, F. 2968)⁹⁶⁵.
- Începând cu anul 2001 s-a identificat material ceramic și în necropola de la Orăștie – *Dealul Pemilor/ punctul X2* ⁹⁶⁶.
- Vas ceramic de culoare cărămiziu-roșietică cu pete negricioase, decorat pe zona diametrului maxim cu un brâu de linii incizate înguste, suprapuse de o linie ondulată (D_{max} = 12 cm, D_f = 7 cm, h = 8. 5 cm). Provine de la Blandiana - „ *În vii* ” / M. 4 și a fost identificat lângă piciorul stâng al defunctului ⁹⁶⁷.

⁹⁵³ Točík 1968, 38sq, Fig. 14, Pl. XXVII/35, XXIX/17.

⁹⁵⁴ Točík 1968, 54sq, Fig. 20, Pl. XLVII/30.

⁹⁵⁵ Drîmbărean-colab. 1998 a, 4.

⁹⁵⁶ Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

⁹⁵⁷ Heitel 1994-95, 418.

⁹⁵⁸ Točík 1968, 9sq, Fig. 3, Pl. I/3.

⁹⁵⁹ Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

⁹⁶⁰ Drîmbărean-colab. 1998 a, 4.

⁹⁶¹ Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

⁹⁶² Horedt 1966, 277sq, Fig. 18/21.

⁹⁶³ Točík 1968, 12sq, Pl. III/23, V/22.

⁹⁶⁴ Ciugudean - Dragotă 2002, 47, Fig. 105.

⁹⁶⁵ Ciugudean - Dragotă 2002, 48, Fig. 106.

⁹⁶⁶ Pinter – Țiplic - Căstăian 2002, 223sq.

⁹⁶⁷ Horedt 1966, 277sq, Fig. 18 / 21.

Din necropola de la Alba Iulia – *Str. Brîndușei* se cunosc următoarele forme:

- Vas borcan ($D_g = 8.2$ cm, $D_f = 6$ cm, $h = 11$ cm; MNUAI, Inv. 8740; M. 14 / 1997), de culoare cărămizie închis, cu pete cenușiu – negricioase, frecvente pe suprafața exterioară. Decorul constă din striuri orizontale și vălurite ⁹⁶⁸ (Pl. V/4).

- Vas globular ($D_g = 7.2$ cm, $D_f = 6$ cm, $h = 10$ cm; M. 13 / 1997; Pl. V/3)⁹⁶⁹.

- Vas borcan ($D_g = 7.6$ cm, $D_f = 5.2$ cm, $h = 10.5$ cm; MNUAI, Inv. 8742; M. 9 / 1997), de culoare cărămizie, cu pete cenușiu – negricioase, frecvente pe suprafața exterioară ⁹⁷⁰ (Pl. V/2).

- Vas borcan fără decor ($D_g = 10.7$ cm, $D_f = 6.6$ cm, $h = 8.2$ cm; MNUAI, Inv. 8741; M. 16 / 1997)⁹⁷¹.

- Vas borcan ($D_g = 10.5$ cm, $D_f = 8.2$ cm, $h = 9$ cm; MNUAI, Inv. 8743; M. 15 / 1997), din pastă semifină de culoare negru – cafeniu, decorat cu benzi de linii incizate orizontal, suprapuse de o bandă de linii ondulate⁹⁷².

- Vas borcan ($D_g = 13.4$ cm, $D_f = 7.5$ cm, $h = 11.6$ cm; MNUAI, Inv. 8744; M. 12 / 1997), de culoare cenușiu închis cu pete negricioase. Decorul constă din linii incizate orizontal ⁹⁷³ (Pl. V/1).

- Vas borcan ($D_g = 8.5$ cm, $D_f = 5.5$ cm, $h = 10$ cm; MNUAI, Inv. 8761; M. 4 / 1999), de culoare negricioasă, cu pete cărămiziu – castanii, frecvente pe suprafața exterioară și pe interior. A fost confecționat la roată, dintr-o pastă semifină. Decorul constă din benzi de linii incizate orizontal, și acoperă o mare parte din suprafața vasului, de la umăr și până spre partea inferioară. Fundul vasului deține un ornament în relief (linii în rețea; Pl. VII/4)⁹⁷⁴.

- Vas borcan ($D_g = 7.5$ cm, $D_f = 5.5$ cm, $h = 10$ cm; MNUAI, Inv. 8759; M. 5 / 1999), de culoare negricioasă, cu pete cărămiziu – castanii. A fost confecționat la roată, dintr-o pastă semifină, omogenă. Gâtul este scurt. Decorul constă din linii incizate orizontal, uneori trasate destul de superficial. Pe fundul vasului, se află un ornament în relief cu diametrul de 2.50 cm (cruce înscrisă în două cercuri concentrice ⁹⁷⁵ (Pl. VII/1).

⁹⁶⁸ *Drâmbărean – colab. 1998 a*, 3sq; *Drâmbărean – colab. 1998 b*, 188, Pl. I.

⁹⁶⁹ *Drâmbărean-colab. 1998 b*, 188, Pl. II.

⁹⁷⁰ *Drâmbărean – colab. 1998 a*, 3sq; *Drâmbărean – colab. 1998 b*, 188, Pl. I.

⁹⁷¹ *Drâmbărean – colab. 1998 a*, 3sq; *Drâmbărean – colab. 1998 b*, 188, Pl. III.

⁹⁷² *Drâmbărean – colab. 1998 a*, 3sq; *Drâmbărean – colab. 1998 b*, 188, Pl. III.

⁹⁷³ *Drâmbărean – colab. 1998 a*, 3sq; *Drâmbărean – colab. 1998 b*, 188, Pl. II.

⁹⁷⁴ *Dragotă – Brânda 2001*, 295, Pl. IV.

⁹⁷⁵ *Dragotă – Brânda 2001*, 295, Pl. V.

- Vas borcan (h = 10 cm, D_g = 11. 5 cm, D_f = 8 cm; MNUAI, Inv. 8760 ; M. 22 / 1999). Lucrat la roată dintr-o pastă mai grosieră, cu suprafața brun-negricioasă și pete cărămizii pe interior, preponderente la partea superioară, a fost decorat cu registre alternative de linii incizate orizontal. Buza vasului era ușor deformată ⁹⁷⁶ (Pl. VII/2).

- Fragment ceramic (MNUAI ; M. 8 / 2001), lucrat la roată dintr-o pastă semifină omogenă. Este de culoare cărămizie, și a fost decorat cu incizii trasate superficial (Pl.) ⁹⁷⁷.

Tipologia formelor și a decorului, prezintă până la un anumit punct, asemănări frapante cu ceramica descoperită în necropola de la Alba Iulia – „ Stația de salvare ” (Faza a II – a) ⁹⁷⁸.

Atât poziția de depunere a vaselor, decorul cât și alte aspecte de rit și ritual funerar, permit unele corelații. În necropola de la Alba Iulia – „ Izvorul Împăratului ”, plasată în secolul al X- lea, s-au identificat vase ceramice de tip oală, depuse în zona tibilor sau lângă călcâi⁹⁷⁹. La Szob – *Kiserdő*, în M. 73, s-a depistat în regiunea picioarelor defunctei, un vas ceramic (h = 115 mm, D_g = 94 mm, D_f = 60 mm) decorat cu incizii cu pieptenele, pe umăr⁹⁸⁰. În necropola de la Bjelo Brdo – *Str. Veneția*, ceramica este slab reprezentată. Vasul ceramic depus în M. 49, lângă brațul scheletului, a fost ornamentat cu 9 incizii orizontale, suprapuse de 3 incizii în val, realizate pe umăr (h = 0. 96 mm) ⁹⁸¹.

Depunerea de vase ceramice, cu predilecție de tip borcan, și cu dimensiuni mai mici, s-a constatat și în cimitirul de la Alba Iulia – *Str. Brîndușei*. Toate săpăturile de salvare efectuate în acest punct, au confirmat că poziția ocupată de vasele de ofrandă în morminte, este destul de precisă. Astfel s-a observat că vasul de ofrandă a fost depus întotdeauna într-un singur exemplar, în trei regiuni anatomice distincte: dreapta calotei craniene (M.9/97, M.12/97, M.14/97, M.5/99), bazin (M.2/99, M.4/99, M.23/99), lângă tibia și femurul stâng (M.13/97, M.15/97, M.16/97, M.22/99) sau pe

⁹⁷⁶ Dragotă – Brânda 2001, 304, Pl. VIII.

⁹⁷⁷ Dragotă – colab. 2002 a, 34 ; Dragotă – colab. 2002 d, 40, Pl. IV / 12.

⁹⁷⁸ Ciugudean 1996, 9.

⁹⁷⁹ Blăjan 2002, 33.

⁹⁸⁰ Bakay 1978, 44, Pl. XXVI / 1. Alte două vase ceramice, lucrate la roată înceată, din care, unul de culoare neagră, decorat cu incizii orizontale și ștampilă pe fund, s-a identificat în M. 15, iar celălalt în M. 23. Cf. Bakay 1978, 14, 21, Fig. IV, IX.

⁹⁸¹ Brunšmid 1903 – 4, 55, Fig. 4 / 1.

femurul drept (M. 107/2005; Pl VII/3). Decorul acestor vase, constă în general din linii sau benzi incizate, suprapuse⁹⁸².

Tipologia formelor și a decorului, prezintă până la un anumit punct, asemănări frapante cu ceramica descoperită în necropola de la Alba Iulia – „*Stația de Salvare*” (Faza a II –a)⁹⁸³. Atât poziția de depunere a vaselor, decorul cât și alte aspecte de rit și ritual funerar, permit unele corelații. În necropola de la Alba Iulia – *Izvorul Împăratului*, plasată în secolul al X-lea, s-au identificat vase ceramice de tip oală, depuse în zona tibilor sau lângă călcâi⁹⁸⁴.

2.12. Monede

În spațiul european al secolului X-XI se întâlnește obiceiul depunerii monedei în morminte. Această practică a depunerii monedei în morminte este precedată de o alta, respectiv depunerea jumătății inferioare dintr-un pandantiv dublu cordiform. Dacă în Transilvania s-a observat doar depunerea de monede arpadiene, în schimb, în Pannonia și sud-vestul Slovaciei apar și monede vest-europene sau arabe. În opinia *S. Tettamanti*, se pot distinge 10 poziții variate, de depunere a obolului în morminte. Depunerea plăcii din metal pe ochi sau în gură, precede obolul și este o practică caracteristică populațiilor fino-ugrice, cu scopul de a acoperi privirea dăunătoare a defunctului⁹⁸⁵. Prima emisiune monetară a lui Ștefan I, descoperită într-un tezaur la Bosarve (Gotland), avea pe avers legenda + (ST)EPHANUS REX și pe revers + (PR) ESLAVA CIV ⁹⁸⁶. Pătrunderea primelor emisiuni monetare maghiare în Transilvania, este legată indiscutabil de expansiunea statului arpadian spre est. Singurul tip atestat în descoperirile din Transilvania, are pe avers legenda *STEPHANVS REX* iar pe revers *REGIA CIVITAS*. După anul 1018 (1021 ?), Ștefan I, a obținut de la Boleslav Chrobry, minele de argint și regiunea muntoasă din nord. Acest fapt, ia permis ca în intervalul 1020 - 1038, să emită tipul CNH 1, a cărui valoare era egală

⁹⁸² *Drâmbărean-colab. 1998 a*, 3sq; *Drâmbărean-colab. 1998 b*, 188sq; *Dragotă-Brânda 2000*, 10sq; *Dragotă-Brânda 2001*, 305; *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*.

⁹⁸³ *Ciugudean 1996*, 9.

⁹⁸⁴ *Blăjan 2002*, 33.

⁹⁸⁵ *Tettamanti 1975*, 103sq, Tab. 6. Monedele descoperite în cimitirele de la Hunedoara și Moldovenești, apar doar în primele patru poziții, respectiv: în gură, pe și lângă craniu, pe piept și sub trunchi. Majoritatea pieselor descoperite în regiunea Alföld, apar în gură.

⁹⁸⁶ *Gedai 1971 - 1972*, 23; *Kupa 1975 - 1976*, 21. Se pare că, primul toponim al orașului Pozsony, a fost PRESJAVA sau BRESJAVA. László Gyula emite o altă ipoteză, conform căreia, această primă emisiune monetară ar aparține lui Geza. Alte discuții, s-au iscat în jurul piesei, care a fost considerată o copie sau un original.

cu a materialului din care a fost confecționat. Necesitatea emiterii acestui denar, a fost legată de introducerea de către Ștefan I, a „ *dării în denari pentru oamenii liberi* ” (*liberi denarii, libertini denarii, fumarii*)⁹⁸⁷. Acest tip, imită moneda lui Henric al III - lea, socrul său, care era duce al Bavariei. Moneda bavareză a fost imitată și de episcopii de Freising și Salzburg, precum și de suveranii Boemiei. Greutatea piesei este de 0. 875 g, iar aversul și reversul au câte o cruce cu patru conuri incluse între brațele ei. Ulterior, influența bizantină se răsfrânge și asupra monedelor arpadiene, fapt observabil mai ales în ceea ce privește tehnica baterii⁹⁸⁸.

Denari de acest tip au apărut la Alba Iulia – *Str. Brîndușei* (Pl. XIX, XXVIII, XXIX/4, XXX, XXXI/2)⁹⁸⁹, Alba Iulia - *Colecția Anton Triest*⁹⁹⁰, Alba Iulia - *Colecția Bela Cserni*⁹⁹¹, Bögöt (Kom. Vas)⁹⁹², Dolný Peter II⁹⁹³, Gerendás (Kom. Békés)⁹⁹⁴, Hodoni – „ *Pocioroane* ”⁹⁹⁵, Hunedoara – „ *Dealul cu comori* ”⁹⁹⁶, Malé Kosihy (Slovacia)⁹⁹⁷, Moldovenești⁹⁹⁸, Szabolcs⁹⁹⁹, Szombathely – *Szent Márton templom* (Kom. Vas)¹⁰⁰⁰ și Pîclișa – „ *La Izvoare* ”¹⁰⁰¹.

⁹⁸⁷ *Kupa 1975 - 1976*, 24sq. Fiecare cap de familie, care avea „ un fum ”, a fost obligat să plătească această dare, pretinsă la început la străini. Pentru strângerea acestei dări, stabilită în anumite zile de sărbătoare, era necesară o cantitate mare de denari. Această dare, a fost donată în 1015, abației de la Pécsvárad.

⁹⁸⁸ *Velter 1988*, 258; *Velter 2002*, 164sqq.

⁹⁸⁹ *Dragotă-colab. 2005a* ; *Dragotă-colab. 2005 b* ; *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*. La Pl. XXXIV există o eroare la graficul cu emisiunile monetare, în sensul că avem două exemplare de la Petru .

⁹⁹⁰ *Mureșan 1995*, 279; *Ciugudean - Dragotă 2002*, 61, Fig. 165.

⁹⁹¹ *Ciugudean - Dragotă 2002*, 61, Fig. 164.

⁹⁹² *Kiss 2000*, 9sq.

⁹⁹³ *Dušek 1964*, 212, Fig. 9/23.

⁹⁹⁴ *Hampel 1905*, 856, Pl. 510 / 10. Av. + *STEPHANVS REX*, Rv. + *REGIA CIVITAS*.

⁹⁹⁵ *Bejan - Moga 1979*, 159, 165, Fig. 5 / a; *Drașovean – Țeicu - Muntean 1996*, 36. M. 2 / 1959 și M. 4 / 1960.

⁹⁹⁶ *Roska 1913*, 174sqq, 177. M. XXIII, M. XXIV, M. XXIX, M. XXXIX; *Kolníková 1967*, 236, nr. 257; *Velter 2002*, 416sq.

⁹⁹⁷ *Hanuliak 1994*, 120, 138, Pl. XVI / D – M. 79, Pl. XCVII / D – M. 532, XCVIII / M. 538 (*orizontul III*).

⁹⁹⁸ *Kolníková 1967*, 236, nr. 257; *Bakó 1969*, 338; *Velter 2002*, 432sq, nr. CLXXX / 3; *Pap 2002*, 109.

⁹⁹⁹ *Kovács 1994*, 20sqq, Fig. 4/ M. 15, M. 19. Tipurile H 1 și H 1 a.

¹⁰⁰⁰ *Kiss 2000*, 248, T. 80:27 / 1.

¹⁰⁰¹ *Ciugudean - Dragotă 2001 a*, 176; *Ciugudean - Dragotă 2001 b*, 272, Pl. 4 / 2 a - b; *Ciugudean - Dragotă 2002*, 61, Fig. 163.

Descoperi monetare de la Petru (1038 - 1041; 1044 - 1046), pot fi amintite la Alba Iulia – *Str. Brîndușei*¹⁰⁰² (Pl. XIII, XIX), Biharkeresztes – Ártánd – „*Nagyfarkasdomb* ”¹⁰⁰³, Bjelo Brdo – *Str. Veneția* (Croația)¹⁰⁰⁴, Bögöt (Kom. Vas)¹⁰⁰⁵, Csanytelek – *Dilitor*¹⁰⁰⁶, Dăbica¹⁰⁰⁷, Ellend – *Nagygödör*¹⁰⁰⁸, Gerendás (Kom. Békés)¹⁰⁰⁹, Hunedoara – „*Dealul cu comori* ”¹⁰¹⁰, Moldovenești¹⁰¹¹, Pîclișa – „*La Izvoare* ”¹⁰¹², Püspökladány-Eperjesvölgy¹⁰¹³ și Vladimirescu¹⁰¹⁴. Prezența lor poate fi remarcată și în tezaurele de la Lančrām (Jud. Alba)¹⁰¹⁵ și Slimnic (Jud. Sibiu)¹⁰¹⁶.

Destul de rare în arealul transilvan sunt și emisiunile monetare ale regelui Aba Samuel (1041 - 1044), evidențiate doar în necropolele de la Alba Iulia – „*Stația de Salvare* ”¹⁰¹⁷ și Moldovenești – *Grădina castelului Jósika Gábor*¹⁰¹⁸.

În privința emisiunilor monetare de la Andrei I (1046 - 1060), se constată frecvența a două tipuri. Primul tip (H 8 Kovács), are pe avers inscripția + *REX ANDREAS*, delimitată de două șiraguri de perle, unul pe marginea monedei iar celălalt în zona centrală. În interiorul șiragului din zona centrală, se află o cruce al cărui braț superior, corespunde în general cu cealaltă cruciuliță care desparte textul. Uneori, aversul a fost foarte bine bătut,

¹⁰⁰² *Dragotă-colab. 2005 a; Dragotă-colab. 2005 b; Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.*

¹⁰⁰³ *Mesterházy 1990, 50.*

¹⁰⁰⁴ *Brunšmid 1903 - 4, 34, 66, Fig. 1 / 1. M. 141 – Av. + PETRVS REX, Rv. PANNONIA; d = 16 mm.*

¹⁰⁰⁵ *Kiss 2000, 9sq.*

¹⁰⁰⁶ *Széll 1941, 263.*

¹⁰⁰⁷ *Velter 1988, 270, nr. 11; Velter 2002, 344, 398, nr. XX / 122.*

¹⁰⁰⁸ *Giesler 1981, 68, Pl. 38.*

¹⁰⁰⁹ *Hampel 1905, 856, Pl. 510 / 11; Váňa 1954, Pl. VIII / 14. Av. + PETRVS REX, Rv. + PANNONIA.*

¹⁰¹⁰ *Roska 1914, 137. M. XXVIII.*

¹⁰¹¹ *Roska 1914, 137. M. XXVIII; Kolníková 1967, 236, nr. 260; Bakó 1969, 338; Velter 2002, 347, nr. XL / 202.*

¹⁰¹² *Dragotă - colab. 2002 b, 229; Ciugudean - Dragotă 2002, 61, Fig. 166. Av. + PETRVS REX, Rv. PANNONIA; d = 17 mm, g = 0.50, inv. NF. 10655.*

¹⁰¹³ *Nepper 2002, 171, Pl. 190/5.*

¹⁰¹⁴ *Velter 1988, 273, nr. 32; Velter 2002, 341, nr. III / 42.*

¹⁰¹⁵ *Sabău 1958, 289, nr. 20; Velter 1988, 270, nr. 171 / 23; Velter 2002, 346sq, nr. XXXIV / 179; Pap 2002 a, 97. S-a mai păstrat o singură piesă din acest tezaur.*

¹⁰¹⁶ *Sabău 1958, 294, nr. 45; Pap 2002 a, 152. Apar și denari Andrei I.*

¹⁰¹⁷ *Blăjan – Stoicovici - Botezatu 1990 - 93, 281, nota 5, Fig. 3 / 10. M. 280- descoperit lângă mandibulă.*

¹⁰¹⁸ *Roska 1914, 131, M. XVIII; Kolníková 1967, 236, nr. 260; Bakó 1969, 338; Velter 2002, 432sq.*

astfel încât se observă și pe revers. Pe revers, care se caracterizează prin faptul că nu a fost bine centrat, se află legenda + *REGIA CIVITAS*.

Al doilea tip (H 9 Kovács), are pe avers legenda + *REX ANDREAS*. Marginea monedei este decorată cu un șirag de perle, iar în interior două linii circulare, intersectate de fascicule de trei linii, plasate ca o prelungire a brațelor crucii din zona centrală. Brațele crucii din zona centrală sunt compuse din mănunchiuri de câte trei linii. Între brațe se află câte o pană sau un cerc. Legenda de pe revers este *PANONEIA*. Și în acest caz, brațul superior al crucii, corespunde cruciuliței care desparte textul.

Denari de tipul H8 și H9, avem în M. 282 de la Alba Iulia – „ *Stația de Salvare* ”, unul depus pe partea stângă a mandibulei defunctului, iar celălalt în zona bazinului¹⁰¹⁹. Cimitirul de la Alba Iulia – *Str. Vânătorilor*, deține emisiuni ale regelui Andrei I, în M. 12, M. 114, M. 121, M. 152, M. 155, M. 182, M. 205 și M. 208¹⁰²⁰. Tipul H8 este bine reprezentat în M. 107, M. 113 și M. 153, din cimitirul de la Bjelo Brdo – *Str. Veneția*¹⁰²¹.

Remarcăm frecvența acestor denari și în descoperiri fortuite, necropole sau colecții: Alba Iulia – *Str. Brîndușei* (Pl. X, XIII, XXVIII, XXIX/5, XXX)¹⁰²², Alba Iulia – *Colecția Anton Triest*¹⁰²³, Biharkeresztes – Ártánd – „ *Nagyfarkasdomb* ”¹⁰²⁴, Bögöt (Kom. Vas)¹⁰²⁵, Čakajovce (Slovacia)¹⁰²⁶, Csanytelek – *Dilitor*¹⁰²⁷, Dolný Peter II¹⁰²⁸, Ellend – *Nagyödör*¹⁰²⁹, Ellend – *Szilfa*¹⁰³⁰, Hunedoara – “ *Dealul cu Comori* ”¹⁰³¹, Hurbanovo – *Bohatá* (Slovacia)¹⁰³², Moldovenești¹⁰³³, Pécs – *Vasas*¹⁰³⁴, Pîclișa – „ *La Izvoare* ”

¹⁰¹⁹ Blăjan – *Stoicovici - Botezatu 1990 - 1993*, 281, nota 5, Fig. 3 / 11 - 12.

¹⁰²⁰ Blăjan – *Stoicovici - Botezatu 1990 - 1993*, 274sq, Fig. 2 / 2, 4, 5, 11, Fig. 3 / 5 - 7; *Pap 2002 a*, 22. Piesele au fost localizate în zona calotei craniene sau lângă gât, partea dreaptă a mandibulei, în gură, pe abdomen și lângă bazin.

¹⁰²¹ *Brunšmid 1903 - 4*, 61sq, 69, Fig. 1 / 2 - 3. Denari fragmentari, s-au găsit în M. 107, lângă mâna dreaptă, și în M. 113, sub cap. Un alt denar (d = 17 mm), s-a descoperit în M. 153, lângă antebrațul drept.

¹⁰²² *Dragotă-colab. 2005a* ; *Dragotă-colab. 2005 b* ; *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*.

¹⁰²³ *Mureșan 1995*, 279; *Ciugudean - Dragotă 2002*, 62, Fig. 169.

¹⁰²⁴ *Mesterházy 1990*, 50sq.

¹⁰²⁵ *Kiss 2000*, 9sq.

¹⁰²⁶ *Rejholcová 1995*, 6, 8, 12sq.

¹⁰²⁷ *Szék 1941*, 262sq.

¹⁰²⁸ *Dušek 1964*, 211, Fig. 9/17.

¹⁰²⁹ *Giesler 1981*, 68, Pl. 38.

¹⁰³⁰ *Giesler 1981*, 75sq, Pl. 41.

¹⁰³¹ *Roska 1913*, 176. M. XXXI.

¹⁰³² *Rejholcová 1976*, 199, Pl. V / 31, VI / 2, 14.

¹⁰³³ *Roska 1914*, 137sq. M. XXXIV, M. XXXV, M. XXXVIII; *Kolníková 1967*, 236, nr. 260; *Bakó 1969*, 338sq.

¹⁰³⁵, Sorokpolány – *Berekaljai, Kápolnai út* (Kom. Vas)¹⁰³⁶, Szabolcs¹⁰³⁷ și Szegvár-*Oromdűlő*¹⁰³⁸. În necropola de la Bjelo Brdo – *Str. Veneția*, s-a identificat la mâna dreaptă a defunctului din M. 165, doi denari de acest tip¹⁰³⁹. Denari de tipul H9, s-au mai evidențiat în M. 5 din cimitirul de la Mlynárce, plasat în secolul al XI - lea¹⁰⁴⁰, precum și în M. 35 de la Velké Hostěrádky (Cehia)¹⁰⁴¹.

Mult mai bine reprezentate sunt descoperirile monetare ale regelui Bela I (1060 – 1063), așa cum o dovedesc cimitirele de la Alba Iulia – *Str. Brîndușei*¹⁰⁴² (Pl. XXX), Alba Iulia – *Str. Vinătorilor*¹⁰⁴³, Bjelo Brdo – *Str. Veneția*¹⁰⁴⁴, Hunedoara – „ *Dealul cu Comori* ”¹⁰⁴⁵, Malé Kosihy (Slovacia)¹⁰⁴⁶, Moldovenești¹⁰⁴⁷, Püspökladány-Eperjesvölgy¹⁰⁴⁸, Vladimirescu¹⁰⁴⁹ și Svinjarevac¹⁰⁵⁰.

Emisiunile monetare ale regelui Solomon (1063 - 1074) sunt prezente la Iulia – *Str. Brîndușei*¹⁰⁵¹ (Pl. XXI/3), Alba Iulia – *Str. Vinătorilor*¹⁰⁵², Alba Iulia – *Colecția Anton Triest*¹⁰⁵³, Hunedoara – „ *Dealul cu Comori* ”¹⁰⁵⁴, Moldovenești¹⁰⁵⁵, Püspökladány-Eperjesvölgy¹⁰⁵⁶, Sorokpolány – *Berekaljai, Kápolnai út* (Kom. Vas)¹⁰⁵⁷ și Szegvár-*Oromdűlő*¹⁰⁵⁸.

¹⁰³⁴ Giesler 1981, 80sq, Pl. 44.

¹⁰³⁵ Ciugudean - Dragotă 2001 a, 176 ; Ciugudean - Dragotă 2001b, 276, Pl. 4 / 3 a - b; Dragotă - colab. 2002 a, 229; Dragotă - colab. 2002 b, ; Ciugudean - Dragotă 2002, 62, Fig. 167 - 168. Tipurile H8 și H9.

¹⁰³⁶ Kiss 2000, 153, 156, T. 61: 22 / 8, T. 62: 45 / 1.

¹⁰³⁷ Kovács 1994, 69, Fig. 20 / M. 320. Tipul H8.

¹⁰³⁸ Bende-Lőrinczy 1997, 209, Fig. 11/14.

¹⁰³⁹ Brunšmid 1903 - 1904, 61sq, 69, Fig. 1 / 2 - 5; Kolníková 1967, 237, nr. 263.

¹⁰⁴⁰ Točík 1960, 270, Fig. 2 / 4.

¹⁰⁴¹ Ludikovský - Snášil 1974, 31, 63sq, 70, Pl. III / 3; Giesler 1981, 148sq, Fig. 18.

¹⁰⁴² Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

¹⁰⁴³ Blăjan – Stoicovici - Botezatu 1990 - 93, 276, Fig. 2 / 10, 3 / 2.

¹⁰⁴⁴ Brunšmid 1903 - 1904, 34, 61, 74, Fig. 1 / 6. Piesa (d = 15 mm) a fost descoperită în M. 199 (curtea lui Koje Bojanica), pe partea dreaptă a scheletului, lângă șold. Av. + BELA REX cruce. Rv. + PANNONIA cruce.

¹⁰⁴⁵ Roska 1913, 171; Sabău 1958, 289, nr. 17; Velter 2002, 416sq.

¹⁰⁴⁶ Hanuliak 1994, 107, 124. M. 147.

¹⁰⁴⁷ Bakó 1969, 340; Velter 1988, 270, nr. 18.

¹⁰⁴⁸ Nepper 2002, 182, Pl. 199/14.

¹⁰⁴⁹ Velter 1988, 273, nr. 32.

¹⁰⁵⁰ Brunšmid 1903 - 1904, 89, Fig. 40 / 1; Kolníková 1967, 237, nr. 266. M. 21. Av + BELA REX, Rv. PANNONIA. D = 14 mm.

¹⁰⁵¹ Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

¹⁰⁵² Blăjan – Stoicovici - Botezatu 1990 - 93, 274sq, 276sq, Fig. 2 / 1, 6, 8; 3 / 4, 9.

¹⁰⁵³ Mureșan 1995, 279; Ciugudean - Dragotă 2002, 62, Fig. 170.

¹⁰⁵⁴ Roska 1913, 171. M. IV; Velter 2002, 416sq.

Printre cele mai răspândite sunt emisiunile monetare ale regelui Ladislau I (1077 - 1095). Prezența lor este semnalată la Alba Iulia – *Str. Vinătorilor*¹⁰⁵⁹, Alba Iulia – *Colecția Anton Triest*¹⁰⁶⁰, Deva¹⁰⁶¹, Dăbîca¹⁰⁶², Moldovenești¹⁰⁶³ și Svinjarevac¹⁰⁶⁴.

Două tezaure descoperite în jud. Cluj, din care unul la Frata - „, *La Fîntîniță* ”¹⁰⁶⁵ iar celălalt la Turda¹⁰⁶⁶, sunt compuse numai din emisiuni monetare ale regelui Ladislau I. Ultimul tezaur menționat, care s-a recuperat parțial, a intrat în colecțiile Muzeului din Turda în anul 1968. Cele 24 de piese păstrate, sunt emisiuni ale regelui Ladislau I (1077 -1095), ce au o greutate medie de 0. 75 gr. și un diametru cuprins între 19 mm – 20 mm. Descoperirea lui în apropierea lacurilor, a fost pusă în legătură cu tranzacțiile de sare¹⁰⁶⁷.

Emisiuni monetare de la Coloman (1095 - 1114), au fost identificate la Alba Iulia – *Catedrala Romano –Catolică*¹⁰⁶⁸, Alba Iulia – *Colecția Anton Triest*¹⁰⁶⁹, Bărbant (mun. Alba Iulia)¹⁰⁷⁰, Dăbîca¹⁰⁷¹, Foieni (jud. Satu Mare)¹⁰⁷², Košúty (Reg. Galanta)/M. 27¹⁰⁷³, Sîmniclăuș¹⁰⁷⁴ și Sorokpolány – *Berekaljai, Kápolnai út*¹⁰⁷⁵.

Monedele bizantine sunt indiscutabil cele mai puțin răspândite. La Hunedoara – „, *Dealul cu Comori* ”, o monedă bizantină a fost utilizată ca pandantiv¹⁰⁷⁶. O altă excepție, este *nomisma* perforată, emisă de Constantin al – VII - lea Porphyrogenetos și Roman al – II - lea (948 - 959), descoperită

¹⁰⁵⁵ Bakó 1969, 340; Velter 1988, 270, nr. 18; Velter 2002, 432sq.

¹⁰⁵⁶ Nepper 2002, 181, Pl. 199/5.

¹⁰⁵⁷ Kiss 2000, 172 - 182, T. 69: 201 / 2, T. 72: 255 / 1, 261 / 1, 264 / 1, 286 / 1.

¹⁰⁵⁸ Bende-Lőrinczy 1997, 207, Fig. 9/6, 21/7.

¹⁰⁵⁹ Blăjan - Stoicovici - Botezatu 1990 - 93, 274sq, Fig. 2 / 3, 7, 9; 3 / 3.

¹⁰⁶⁰ Mureșan 1995, 279; Ciugudean - Dragotă 2002, 63, Fig. 171.

¹⁰⁶¹ Kolníková 1967, 236, nr. 256; Velter 2002, 344, 354, 400.

¹⁰⁶² Velter 1988, 270, nr. 11; Velter 2002, 354.

¹⁰⁶³ Roska 1914, 143. M. LV; Pap 2002 a, 109.

¹⁰⁶⁴ Brunšmid 1903 - 1904, 89sq, Fig. 40 / 2 - 5; Kolníková 1967, 237, nr. 266.

¹⁰⁶⁵ Chirilă - Feneșan 1974, 43 - 49; Pap 2002 a, 81.

¹⁰⁶⁶ Anghel - Hopârtean 1971, 51 - 53; Pap 2002 a, 176; Velter 1988, 260.

¹⁰⁶⁷ Anghel - Hopârtean 1971, 51 - 53.

¹⁰⁶⁸ Heitel 1985, 228; Heitel 1986, 242sq; Velter 1988, 270, nr. 1; Velter 2002, 339sq.

¹⁰⁶⁹ Mureșan 1995, 279; Ciugudean - Dragotă 2002, 63, Fig. 172.

¹⁰⁷⁰ Velter 2002, 489; Pap 2002 a, 35.

¹⁰⁷¹ Velter 1988, 270, nr. 11.

¹⁰⁷² Némethi 2001, 233sq.

¹⁰⁷³ Kolníková 1967, 191.

¹⁰⁷⁴ Anghel - Blăjan 1977, 305; Velter 1988, 272, nr. 25.

¹⁰⁷⁵ Kiss 2000, 173, T. 69: 208 / 4.

¹⁰⁷⁶ Velter 1988, 262.

în M. 2 la Vukovar – *Lijevo bara*¹⁰⁷⁷. Două monede bizantine perforate, din bronz aurit, de la Constantin al - VII – lea Porphyrogenetos și Roman al – II – lea (948 - 959), au apărut în M. 1 de la Szentes - *Borbásföld*, pe partea dreaptă a pieptului. S-a presupus că au fost purtate la gât¹⁰⁷⁸.

Solidus emis de Constantin al - VII – lea Porphyrogenetos și Roman al - II – lea (948 - 959), mai apare în descoperirile de la Hódmezővásárhely – *Kopáncs*¹⁰⁷⁹, Kiszombor¹⁰⁸⁰ și Szob – *Kiszerdő*, în acest din urmă caz fiind reprezentat printr-o copie¹⁰⁸¹.

Tabloul acestor descoperiri, mai este completat de o monedă de bronz bizantină, aflată în colecția Prof. Balint din Alba Iulia. Piesa (d = 29 mm), are pe avers Iisus Hristos cu nimb, în partea stângă un decor format din șiruri în unghi drept de perle, iar pe margine, pe unele mici porțiuni, cercul ce delimitează câmpul. Pe revers:

- + -

ISXS

BASIL [E] – ultima literă ilizibilă

BASIL

- u -

Starea de conservare a piesei este destul de proastă¹⁰⁸². Prezența unor urme de oxid verde, s-au constatat pe mandibula unor defuncți la Orăștie – *Dealul Pemilor X2 / M. 3 și M. 4 / 92*¹⁰⁸³. Foarte probabil că, aceste urme se datorează unei jumătăți de pandantiv cordiform, depus în gură.

La Prșa (Reg. Lucenec) / M. 101, defunctul avea depus în gură un dirheim arab cu două perforații, emis de – Nasr II. ibn Ahmed - Chalif Muqtadir, 913-932¹⁰⁸⁴. Din M. 1/53 de la Sered I (Reg. Galanta), s-a recuperat un denar din argint – Milano, Hugo de Provence, 926-945, prevăzut cu două perforații. Alte piese având același emitent, de asemenea perforate, s-au obținut în anul 1956 din perimetrul necropolei de la Sered I¹⁰⁸⁵.

¹⁰⁷⁷ *Vinski 1959*, 107, Pl. XXXIX / 41; *Kovács 1983*, 141, nr. 157; *Kovács 1989*, 77, nr. 445; *Velter 1988*, 269, nr. 120; *Velter 2002*, 323.

¹⁰⁷⁸ *Kovács 1983*, 139, nr. 26; *Schulze - Dörrlamm 1988*, 450, nr. 32; *Révész 1996*, 299, Fig. 2 / 1.

¹⁰⁷⁹ *Schulze - Dörrlamm 1988*, 449, nr. 17.

¹⁰⁸⁰ *Kovács 1983*, 137, nr. 16; *Schulze - Dörrlamm 1988*, 449sq, nr. 20.

¹⁰⁸¹ *Schulze - Dörrlamm 1988*, 450, nr. 34.

¹⁰⁸² *Dragotă – Rustoiu 2003*, 79 - 88.

¹⁰⁸³ *Pinter-Luca 1995*, 19.

¹⁰⁸⁴ *Točík 1968*, 39, Pl. XXVIII/8.

¹⁰⁸⁵ *Točík 1968*, 42,49, Pl. XXX/12, XLI/25-30 .

În jurul craniului de cal depus în M. 5 de la Vojnice (Reg. Komárno), se aflau 7 denari din argint , cu perforații și 2 piese incomplete – 4 piese Milano, Hugo de Provence, 926-945 ; 2 piese Pavia, Hugo și Lothar II, 932-950 ; 1 piesă Milano, Berengarius, 888-924, 1 piesă Milano, Lothar II, 945-950 ¹⁰⁸⁶.

Alte emisiuni prevăzute cu două sau trei perforații, s-au prelevat din M. 3 de la Červenik (Reg. Trnava). S-au descoperit lângă calotă, brațul drept și lângă cotul stâng. Trei dintre piese sunt fragmentare și legenda este ilizibilă. Restul pieselor – 4 exemplare Verona, Lothar II, 945-950 ; 2 exemplare Verona, Hugo și Lothar II, 931-950 ; 1 exemplar Milano, Lothar II, 945-950 ; 1 exemplar Milano, Hugo și Lothar II (Dm. 2-2.1 cm) ¹⁰⁸⁷. De la Mudroňovo (Reg. Komárno), s-au recuperat în anul 1889 din morminte de secol X, doi dirheimi sasanizi cu perforații ¹⁰⁸⁸. Emisiuni de la Boleslav II (967-999) cu două perforații sau fără, se cunosc de la Košúty (Reg. Galanta) și de la Dolný Peter II (Reg. Komárno) /M. 89¹⁰⁸⁹. Perforarea monedelor și reutilizarea lor ca piesă de podoabă sau vestimentație este o practică frecvent întâlnită în secolele X-XI.

¹⁰⁸⁶ *Liptaková 1964*, 243, Fig. 5 /1-9; *Točik 1968*, 60, Pl. LI/27-33; *Ruttkay 1975*, 188.

¹⁰⁸⁷ *Točik 1968*, 17, Pl. VIII/9-16; *Točik 1987*, 218sq; *Ruttkay 1975*, 135 .

¹⁰⁸⁸ *Točik 1968*, 35, Pl. XXII/15-16.

¹⁰⁸⁹ *Dušek 1964*, 213, Fig. 9/27; *Kolniková 1967*, 190; *Točik 1987*, 219.

VII. CONSIDERATII FINALE

În secolul al IX – lea, un anumit sector de pe valea Mureșului a intrat sub controlul bulgarilor. Această prezență bulgară în zonă, care a încetat în secolul al X – lea, ar putea fi legată de controlul salinelor.

Odată cu pătrunderea primelor comunități maghiare în Transilvania, se produc unele modificări destul de sesizabile. La Alba Iulia, din punct de vedere arheologic, acest fenomen este destul de nuanțat. Practic, în secolul al X – lea, se conturează o diferențiere a spațiilor funerare, explicabilă doar prin prezența unor comunități alogene în zonă. Cel puțin, până la un anumit stadiu, orașul Alba Iulia reprezintă *punctul nodal* pentru evul mediu timpuriu, în special în Transilvania.

Unele lacune, vor continua să persiste. Este vorba de așezările pandante acestor cimitire. Urmele de locuire, de pe teritoriul orașului Alba Iulia sunt destul de numeroase însă nu sunt publicate. Din punct de vedere arheologic, urme de habitat s-au identificat în Cetate și pe Str. Izvorului (Dealul Furcilor). Chiar dacă în publicațiile existente, aceste vestigii nu sunt prezentate destul de concludent, deși cercetări s-au făcut, sunt tentat să cred că, cimitirului de pe Str. *Brîndușei*, îi corespunde așezarea de pe Dealul Furcilor.

În schimb, cimitirului de la „ *Stația de Salvare* ”, i-ar putea corespunde așezarea din Cetate. O imagine mult mai clară vom avea, după publicarea cimitirelor de la „ *Stația de Salvare* ”, „ *Izvorul Împăratului* ” și Str. *Vânătorilor*.

Pentru zona orașului Alba Iulia sunt atestate până în prezent trei necropole de secol XI – Str. *Vânătorilor*, Str. *Brîndușei* și *Pîclișa – La Izvoare*. Cu siguranță ele pot fi atribuite atât alogenilor cât și comunităților autohtone. N-ar fi exclus ca unele diferențe dintre ele să se datoreze factorului religios.

Cu excepția necropolei de la *Vukovar – Lijeva bara*, în Croația se observă lipsa pieselor de armament și harnașament. În schimb, piesele de armament carolingiene, apar într-o proporție destul de mare în Croația, și mai mică în Transilvania. Această constatare, își găsește explicația în faptul că statul croat s-a aflat o perioadă destul de lungă în sfera de influență a Imperiului Franc.

Raritatea materialelor de factură carolingiană în Transilvania este normală, și poate fi legată doar de controlul sării.

Proporția oaselor de cabalină, în raport cu celelalte specii de animale este mai mică. Acestea sunt frecvente în mormintele din secolul al X -lea doar la Alba Iulia – *Catedrala Romano – Catholică*, Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ”, Blandiana A, Cluj Napoca – *Str. Pata* și Cluj Napoca – *Str. Zápolya*. Cu excepția M. 2 de la Blandiana A, toate resturile de cabaline s-au identificat în morminte de războinici. S-ar putea acredita ideea că ofranda de cabalină apare doar în necropolele încadrabile primei jumătăți a secolului al X – lea.

În alte cimitire, precum Blandiana B, Deva – *Micro 15*, Gîmbaș - „ *Măguricea* ” sau Orăștie – *Dealul Pemilor / Punctul X2*, nu s-au semnalat oase de cabalină, fapt ce indică plasarea lor la un orizont cronologic mai târziu, după mijlocul secolului al X - lea.

După poziția în care au fost depuse resturile osteologice de cabalină, se pot accepta analogii cu spațiul Ungariei și de sud-vest al Slovaciei. Cu mici excepții, aceste resturi constau din membrele și craniul calului.

În ceea ce privește *cultura Bjelo Brdo*, situația este destul de problematică. Începând cu a doua jumătate a secolului al X-lea, se păstrează în inventarele funerare materiale de factură maghiară, dar și unele ce provin cu siguranță din arealul sud-estic european.

Pe de altă parte, o serie de cimitire, dețin ca accesorii doar piese standard pentru această perioadă – inele de buclă, inele de păr cu o extremitate în – s, coliere și monede.

Spre exemplu, în necropola de la Pîclișa - „ *La Izvoare* ”, cele mai numeroase piese din inventar sunt inelele de păr cu o extremitate în – s.

Din punct de vedere numismatic, în cimitirele din Transilvania și Croația s-au identificat majoritatea emisiunilor regilor arpadieni. În comparație cu Ungaria, în sud-vestul Slovaciei, asemenea piese sunt mult mai rare, dar se constată o prezență mai numeroasă a monedelor vest-europene, aduse de maghiari din campaniile militare. Perforarea majorității monedelor, ne determină să credem că au fost utilizate în special ca accesorii vestimentare sau ca podoabă.

Anumite obiceiuri ca, depunerea ofrandei de ouă, a ceramicii se întâlnește la toate comunitățile din arealul european. Vasul ceramic depus în mormintele din secolul al X-lea este de dimensiune mai mică. Poziția anatomică în care au fost depuse, prezintă unele diferențe.

Dacă în prima jumătate a secolului al X-lea, vasul este depus în regiunea labelor picioarelor, ulterior, după mijlocul acestui secol, apar în regiunea craniului, pe partea dreaptă sau în regiunea bazinului sau lângă gamba defunctului.

Descoperirile efectuate pe raza municipiului Alba Iulia, constituie un reper pentru evul mediu timpuriu din Transilvania. Acest fapt, ne permite să

optăm pentru susținerea unui **orizont cultural** aparține în Transilvania, denumit **Alba Iulia**¹⁰⁹⁰. În cadrul acestui orizont cultural, se pot distinge trei etape, pe care le vom denumi – Alba Iulia I, Alba Iulia II și Alba Iulia III .

Etapa Alba Iulia I se particularizează prin utilizarea casetelor de cărămidă, depunerea de ofrandă animală (bovine, ovi-caprine) sau vase ceramice (1-2 vase în mormânt). Această etapă este sincronă cu faza I de la Alba Iulia –, „*Stația de Salvare*”¹⁰⁹¹, Blandiana A¹⁰⁹² și Sebeș¹⁰⁹³. Folosirea casetelor de cărămidă s-a constatat doar în cazul fazei I de la Alba Iulia –, „*Stația de Salvare*”.

Foarte posibil, ca în această secvență să se încadreze și mormântul descoperit în zona Dealul Furcilor / Stația de Retransmisie Orange¹⁰⁹⁴.

La acest palier cronologic, apar și materialele grupului cultural Ciumbud, așa cum o demonstrează descoperirile de la Alba Iulia –, „*Stația de Salvare*”/faza I¹⁰⁹⁵, Ciumbud¹⁰⁹⁶ și Orăștie – *Dealul Pemilor X8*¹⁰⁹⁷. Cronologic, această etapă poate fi datată între secolele IX-X.

Etapa Alba Iulia II cuprinde descoperirile din secolul al X-lea. În această etapă se pot plasa faza II de la Alba Iulia –, „*Stația de Salvare*”, faza I de la Alba Iulia – *Str. Brîndușei*, Alba Iulia – *Izvorul Împăratului*¹⁰⁹⁸.

Specifice acestei secvențe sunt ofranda de cabalină și de ouă, precum și depunerea unui vas ceramic de dimensiuni mici în zona craniului, a bazinului sau a membrilor inferioare.

Acest palier cronologic contemporan cu descoperirile de la Blandiana A/M.2¹⁰⁹⁹, Blandiana B¹¹⁰⁰, Cluj Napoca – *Str. Zápolya*¹¹⁰¹, Cluj Napoca – *Str. Plugarilor*¹¹⁰², Deva – *Micro 15*¹¹⁰³, Gîmbaș¹¹⁰⁴ și o parte a necropolei de la Orăștie – *Dealul Pemilor X2*¹¹⁰⁵.

¹⁰⁹⁰ Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

¹⁰⁹¹ Ciugudean 1996, 2 – 28; Ciugudean-Dragotă 2002.

¹⁰⁹² Ciugudean-Anghel 1983, 361-364; Anghel-Ciugudean 1987, 179-196.

¹⁰⁹³ Simina 2002, 47-58.

¹⁰⁹⁴ Ciobanu 2004, 25sq.

¹⁰⁹⁵ Ciugudean 1996, 8.

¹⁰⁹⁶ Heitel 1994-1995, 408, Fig. 8/b,c,d,h; Moga-Ciugudean 1995, 79; Ciugudean-Dragotă 2002, 28sq, Fig. 14-24.

¹⁰⁹⁷ Pinter-Boroffka 1999, 313-330; Pinter-Boroffka 2001, 319-346; Luca 2005, 167.

¹⁰⁹⁸ Blăjan 2002, 33.

¹⁰⁹⁹ Ciugudean-Anghel 1983, 361-364; Anghel-Ciugudean 1987, 179-196.

¹¹⁰⁰ Popescu 1963, 526; Rusu-Horedt-Șerbulescu 1965, 297-308; Horedt 1966, 261-290; Horedt 1986, 76, Fig. 35/3, 5, 7.

¹¹⁰¹ Kovács 1942, 85-118

¹¹⁰² Crișan-colab. 1992, 137; Heitel 1994-95, 415.

Se poate admite o sincronizare cu o parte a etapei timpurii a culturii Bjelo Brdo (975-1025) după cronologia propusă de Zdenek Váňa¹¹⁰⁶.

După cronologia lui Jochen Giesler, etapa Alba Iulia II acoperă parțial faza Bjelo Brdo I/timpurie¹¹⁰⁷.

Etapa Alba Iulia III se caracterizează prin descoperirile cu caracter funerar, specifice secolului al XI-lea. Încadrăm aici Alba Iulia – *Str. Brîndușei*/faza II, Alba Iulia – *Str. Vînătorilor*¹¹⁰⁸, Pîclișa – „*La Izvoare*”¹¹⁰⁹ și eventual finalul fazei II de la Alba Iulia – Stația de Salvare¹¹¹⁰.

Între descoperirile specifice acestei etape, se pot încadra – Hunedoara¹¹¹¹, Moldovenești¹¹¹² și Simeria¹¹¹³. Etapele Alba Iulia II și III se particularizează prin utilizarea materialului litic la amenajarea mormintelor.

Alba Iulia III este sincronă cu o parte a etapei timpurii a culturii Bjelo Brdo (975-1025) și cu etapa de mijloc (1025-1075) după cronologia propusă de Zdenek Váňa¹¹¹⁴. În sistemul cronologic propus de Jochen Giesler, etapa Alba Iulia III acoperă parțial faza Bjelo Brdo I/timpurie și Bjelo Brdo II¹¹¹⁵.

¹¹⁰³ Horedt 1986, 84, Fig. 39; Pinter 1992-94, 236-246, Pl. 2; Pinter 1994, 5-10, Pl. 2; Velter 2002, 400; Ciugudean-Dragotă 2002, 51-54, Fig. 121-130.

¹¹⁰⁴ Heitel 1994-95, 417, 423sq; Moga-Ciugudean 1995, 100sq; Velter 2002, 209.

¹¹⁰⁵ Pinter-Luca 1995, 17-44; Luca 2005, 166.

¹¹⁰⁶ Váňa 1954, 51-104.

¹¹⁰⁷ Giesler 1981, 133-151.

¹¹⁰⁸ Blăjan 1980, 197 – 202; Blăjan - Popa 1983, 375 - 380; Blăjan – Oproiu - Popa 1990, 35 - 40; Blăjan – Stoicovici - Botezatu 1990 - 1993, 273 - 292.

¹¹⁰⁹ Ciugudean-Dragotă 2001a, 176; Ciugudean-Dragotă 2001b, 269-288; Dragotă-colab. 2002c, 228sq; Dragotă-colab. 2002d, 58-95.

¹¹¹⁰ Ciugudean 1996, 2 – 28; Ciugudean-Dragotă 2002.

¹¹¹¹ Roska 1913, 166-198.

¹¹¹² Roska 1914, 125-187.

¹¹¹³ Popescu 1963, 455; Basa 1970, 225-232; Popa 1988, 59; Muntean 1988, 339-372; Velter 2002, 466.

¹¹¹⁴ Váňa 1954, 51-104.

¹¹¹⁵ Giesler 1981, 133-151.

VIII. Repertoriul necropolelor de înhumăție din secolele IX-XI. Transilvania, Croația, Ungaria și sud-vestul Slovaciei

La realizarea fișelor am folosit următoarele câmpuri: Se precizează numele oficial al localității, la care se adaugă eventual denumirea în limba maghiară și germană.

a. Tipul descoperirii

S-au folosit următorii termeni: mormânt , necropolă, descoperire cu caracter funerar .

b. Localizarea obiectivului

Această rubrică din clasificarea noastră, încearcă să ofere elemente mai detaliate, eventual toponimul sau alte repere pentru depistarea sitului.

c. Situația descoperirii

Se precizează contextul în care s-au găsit obiectele, cu definirea cuvântului cheie: descoperire întâmplătoare, sondaj arheologic săpătură de salvare sau săpătură sistematică. La aceste categorii, se mai adaugă următoarele informații: anul săpăturii, numele responsabilului științific, numele instituției și eventual dimensiunea suprafeței cercetate.

d. Descrierea obiectivului arheologic

Acest câmp conține o descriere a descoperirilor, precizându-se - în măsura posibilităților - unele particularități sau detalii.

e. Încadrare cronologică

În majoritatea cazurilor, s-au folosit datele propuse de autorii cercetărilor.

f. Locul de depozitare

Această rubrică indică: in situ, numele instituției sau al muzeului (abreviat), unde sunt păstrate obiectele. Se specifică eventual, și numerele de inventar.

MNUAI – Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

MNIT – Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj Napoca.

MA – Muzeul Aiud.

MS – Muzeul Municipal „ Ioan Raica ” Sebeș.

MCDR – Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva.

MNIR – Muzeul Național de Istorie a României, București.

ULBS – Universitatea „ Lucian Blaga ”, Sibiu.
MO – Muzeul Orăștie.

g. Bibliografie

Literatura de specialitate este trecută în ordine cronologică, de la prima apariție, până la cea mai recentă trimitere. Modul de citare: autor, anul apariției, pagină, figură, planșe.

■ Transilvania

1. Alba Iulia / Karlsburg, Weissenburg, Gyulafehérvár

a. necropolă

b. De o parte și de alta a șoselei Alba Iulia - Zlatna, fiind delimitată la nord de bazinul olimpic, la est de stadionul municipal, la sud de Str. Vinătorilor iar la vest de b - dul Victoriei. Necropola este cunoscută în literatura de specialitate sub numele de „ *Stația de Salvare* ”.

c. Săpături sistematice: 1961 – 1962, Alexandru Popa; 1979 - 1980, M. Blăjan, I. Șerban; 1981 - 1985, I. Al. Aldea, A. Popa, I. Șerban, Cloșca Băluță, H. Ciugudean, V. Moga, Dan Dorin Ovidiu (MNUAI); 2002, M. Drămbărean, C. Inel, A. Gligor , R. Ciobanu, A. Dragotă (MNUAI), G. Rustoiu, D. Ovidiu Dan (DJCCPCN Alba); 2003, A. Dragotă, C. Plantos, D. S. Brânda (MNUAI), G. Rustoiu (DJCCPCN Alba).

d. Pe baza elementelor de rit și ritual funerar observate , s-au stabilit două faze ale necropolei. Faza I a fost încadrată între secolul IX și primele decenii ale secolului al X – lea. Coborârea acestei datări în secolul VIII este susținută de prezența a 4 urne decorate cu benzi de linii în val sau striuri care mai păstrau oase umane calcinate. Scheletele au fost depuse în decubit dorsal, cu membrele superioare întinse în prelungirea corpului, sau îndoite din cot și așezate pe abdomen. În alte ipostaze, una dintre mâini se afla pe lângă corp, iar cealaltă se afla așezată pe abdomen, sau ambele brațe erau ridicate spre umeri. O parte considerabilă dintre morminte, au fost acoperite cu material tegular sau litic (fasonat și inform) ce provine din apropiere, probabil din ruinele antice. Este vorba de așa-numitele casete de cărămidă / morminte în ciste, specifice acestei prime faze a necropolei. Orientarea mormintelor este în

general V – E, cu ușoare deviații. În foarte multe situații, apar într-un mormânt câte 1 – 2 vase ceramice de ofrandă. Aceste vase borcan, de culoare cărămizie sau cenușie, ornamentate (registre suprapuse de incizii orizontale sau vălurite) apar de cele mai multe ori combinate cu vase ceramice globulare, prevăzute uneori cu 2 toarte sau cu ulcioare amforoidale. În cazul ultimei forme, prevăzute cu 2 toarte cu proeminențe conice la bază sau applatizate, se distinge decorul lustruit ce formează motive geometrice. S – a observat că jumătate din aceste vase (oale, amfore) erau lustruite. Ofranda de carne constă din resturi de vite, păsări de curte, ovi - caprine poziționate fie lângă craniu, fie lângă membrele inferioare. Inventarul funerar este completat de cuțite din fier, șiraguri de mărele, butoni, cataramă și cercei .

Pentru faza a II – a s – au observat unele caracteristici – morminte acoperite cu material litic și fragmente de cărămizi, sau uneori cu blocuri de calcar fasonate de dimensiuni apreciabile. Între defunct și materialul litic se află un strat de pământ de aproximativ 30 de cm. Se adaugă și modul de bordare a gropii cu material litic inform, precum și utilizarea materialului lemnos la amenajarea șipilor.

Orientarea mormintelor cunoaște diverse variante: V – E, SV – NE, NE – SV, NV – SE sau SE – NV. Brațele defunțiilor sunt întinse pe lângă corp sau unul adus pe piept și celălalt pe bazin.

Între accesoriile funerare prelevate din morminte, se remarcă inele de buclă, inele de păr cu o extremitate în – s, colane simple sau împletite, brățări simple sau împletite, inele pentru deget (împletite, cu chaton, simple, cu placă centrală lățită și decorată cu motive florale sau pentagramă), cercei cu spirală conică, cu pandantiv în formă de ciorchine de strugure sau turnași, mărele (sticlă, chihlimbar, agat) și pandantive poliedrice sau globulare din argint cu granule lipite. Se mai pot menționa piese de armament (vârfuri de săgeți, plăci din os de la arc și topoare din fier), harnașament (zăbale, scărițe) și de uz casnic (cuțite, amnare, cuți din gresie). Cele câteva morminte cu piese de harnașament apar combinate cu ofrandă de cabalină (craniul și membrele). Depunerea materialului ceramic în morminte, permite unele observații. În primul rând, nu mai apar câte 2 vase și lipsesc asocierile cu formele globulare și ulcioarele amforoidale. Vasul ceramic are

dimensiuni mai mici fiind depus la picioare, bazin sau umăr, întotdeauna un exemplar. Decorul este reprezentat de fascicule de linii orizontale și ondulate.

Această fază, contemporană parțial cu necropola Blandiana B și Alba Iulia – *Str. Brîndușei* este legată de pătrunderea unui grup de călăreți nomazi pe valea Mureșului. Palierul superior al necropolei se poate lega de expediția lui Ștefan I în Transilvania, împotriva lui Gyula (1002 sau 1003).

Din aceste considerente, s-a avansat ipoteza înhumărilor în funcție de anotimp, admitându-se și posibilitatea identificării a două grupe diferite din punct de vedere etnic.

Rezultatele obținute, nu au fost valorificate științific până la momentul actual.

e. Sec. VIII - X.

f. MNUAI – F. 3451, 6890, 6894, 6895, 6897, 6898, 6914, 7012, 7019, 7021, 7022, 7028, 7029, 7030, 7031, 7032, 7036, 7048, 7054, 7063, 7064, 7071, 7540, 7892, 7893, 7927, 7928, 7929, 7941, 7942, 7950, 7959, 7962, 7968, 7980, 7981, 7991, 7992, 7994, 8001, 8006, 8008, 8009, 8010, 8016, 8023, 8060, 8366, 8367, 8368, 8376, 8378, 8380, 8391, 8392, 8394, 8396, 8397, 8403, 8404, 8405, 8412, 8430, 8453, 8462, 8463, 8464, 8485, 8489, 8511, 8521, 8523, 8564, 8566, 8567, 8568 – 8574, 8597, 8598 – 8602, 8603 – 8607, 8608, 8609, 8610, 8613, 8614, 8615, 8624, 8625, 8626, 8627, 8628, 8629 – 8630, 8631, 8632 - 8633.

g. *Blăjan 1980*, 197 – 202; *Pascu 1981*, 14 - 18; *Blăjan - Popa 1981*, 375 -380; *Heitel 1986*, 245, nota 47; *Heitel 1987*, 77; *Heitel 1994 - 1995*; *Moga - Ciugudean 1995*, 43; *Ciugudean 1996*, 2 - 28; *Anghel 1993*, 13; *Anghel 1994*, 286; *Anghel 1999*, 599 - 604; *Blăjan - Botezatu 2000*, 453 - 470; *Szalontai 2000*, 263 - 286; *Dragotă – colab. 2003 a*, 207 – 217; *Dragotă – Rustoiu – Brânda 2003 b*, 35, Pl. 10.

2. Alba Iulia / Karlsburg, Weißenburg, Gyulafehérvár

a. necropolă

b. La nord - vest de municipiul Alba Iulia , pe *Str. Vinătorilor*..

c. Săpături de salvare : 1979 - 1980, M. Blăjan.

d. S-au dezvelit 186 de morminte aranjate în șiruri , cu groapa simplă sau prevăzute cu amenajări de pietre . Adâncimea gropilor este cuprinsă între 25 – 100 cm. Scheletele sunt înhumate pe axul V – E sau NV – SE. Inventarul

se compune din cercei, inele, brățări , mărgelile și emisiuni monetare din secolele XI – XII.

M. 1 - Bărbat adult (25 – 30 ani). *Inventar:* pe abdomen, în partea stângă, la nivelul articulației cotului, s-a găsit o monedă emisă de Solomon (1063 – 1074).

M. 12 – Bărbat adult (20 – 25 ani). *Inventar:* din regiunea craniului, s-a prelevat o jumătate dintr-o monedă emisă de Andrei I (1047 – 1060).

M. 101 – Femeie adult – matură. *Inventar:* în gură, s-au găsit două – trei fragmente dintr-o monedă distrusă.

M. 114 – Bărbat (45 – 50 ani). *Inventar:* pe mentonul mandibulei, s-au găsit două fragmente dintr-o monedă emisă de Ladislau I (1077 – 1095); din regiunea bazinului, s-a prelevat o treime dintr-o monedă emisă de Andrei I (1047 – 1060).

M. 121 - Femeie matură (35 – 45 ani). *Inventar:* pe partea stângă a șoldului, o monedă din argint emisă de Andrei I (1047 – 1060).

M. 122 - Femeie matură (40 – 45 ani). *Inventar:* în partea stângă a mandibulei, o monedă din argint emisă de Solomon (1063 – 1074).

M. 133 – Bărbat. *Inventar:* pe ramura dreaptă a mandibulei, o monedă din argint emisă de Ladislau I (1077 – 1095).

M. 134 – Adolescentă / Juvenus (15 – 16 ani). pe apofiza stiloidă dreaptă, o monedă din argint emisă de Solomon (1063 – 1074).

M. 139 - Fetiță / Infans I (5 ani). *Inventar:* lângă mandibulă, o monedă din argint emisă de Ladislau I (1077 – 1095).

M. 148 – Fetiță / Infans II (8 – 9 ani). *Inventar:* în gură, o monedă din argint emisă de Bela I (1060 – 1063).

M. 152 - Femeie matură (40 – 45 ani). *Inventar:* în gură, un fragment dintr-o monedă din argint, emisă de Andrei I (1047 – 1060).

M. 155 – Femeie matură. *Inventar:* pe partea dreaptă a mandibulei, o monedă din argint emisă de Andrei I (1047 – 1060).

M. 165 - Bărbat matur (45 – 50 ani). *Inventar:* deasupra sternului, o monedă din argint cu marginea ruptă, emisă de Bela I (1060 – 1063).

M. 167 - Bărbat adult (30 – 35 ani). *Inventar:* lângă mandibulă, o monedă din argint emisă de Ladislau I (1077 – 1095).

M. 172 - Femeie matură (45 – 50 ani). *Inventar:* în partea dreaptă a mandibulei, s-a găsit o monedă din argint descompusă.

M. 178 – Femeie (peste 60 ani). *Inventar:* sub maxilar, o monedă din argint emisă de Solomon (1063 – 1074).

M. 180 – Femeie matură (45 – 50 ani). *Inventar:* pe partea dreaptă a toracelui, două – trei fragmente dintr-o monedă nedeterminată.

M. 182- Bărbat adult (25 – 30 ani). *Inventar:* pe abdomen, pe partea dreaptă a șoldului, o monedă din argint emisă de Andrei I (1047 – 1060).

M. 205 - Femeie matură (45 – 50 ani). *Inventar:* din calota craniană, s-a prelevat o monedă din argint emisă de Andrei I (1047 – 1060).

M. 208 – Fetiță / Infans II (7 – 8 ani). *Inventar:* din jurul gâtului, s-a recuperat o monedă din argint (8. 5 x 8. 2 mm) emisă probabil de Andrei I (1047 – 1060).

M. 220 - Femeie matură (35 – 40 ani). *Inventar:* din stânga toracelui, s-a prelevat o jumătate dintr-o monedă din argint emisă de Geza I (1064 – 1074).

M. 225 - Femeie matură (45 – 50 ani). *Inventar:* de lângă umărul drept, s-au recuperat două treimi dintr-o monedă din argint emisă de Solomon (1063 – 1074).

M. 235 - Femeie matură (35 – 40 ani). *Inventar:* din partea dreaptă a mandibulei, s-au recuperat fragmente dintr-o monedă nedeterminată.

e. Sec. XI - XII.

f. MNUAI -

g. Blăjan 1980, 197 – 202; Blăjan - Popa 1983, 375 - 380; Blăjan – Oproiu - Popa 1990, 35 - 40; Blăjan – Stoicovici - Botezatu 1990 - 1993, 273 - 292.

3. Alba Iulia / Karlsburg, Weissenburg, Gyulafehérvár

a. Mormânt de înhumatie răvășit; mormânt cu resturi de cabalină (S. 23 / 2002); depunere de fragmente ceramice și groapă menajeră.

b. *Catedrala Romano - Catholică*. Str. Mihai Viteazul, Nr. 7.

c. Săpături sistematice- 1968 - 1977, R. R. Heitel / Direcția Monumentelor Istorice; 2002 - D. Marcu Istrate, A. Istrate.

d. Mormântul, dezvelit în C. XIV, H 10 / 1975, se afla orientat pe axul SE - NV. Din inventarul funerar, s- au recuperat resturi osteologice (un fragment de craniu de cal) și o aplică cordiformă, concavă, cu marginile striate și decorată cu o semipalmetă stilizată, ce avea pe revers trei agățători.

e. Prima jumătate a sec. al X - lea; secol X; secolele IX - XI.

f. -

g. *Heitel 1985*, 225; *Heitel 1986*, 240sq, fig. 4 / 4; *Heitel 1994 - 1995*, 407, Fig. 10 / b; *Madgearu 2001*, 154; *Marcu - Istrate 2003*, 34.

4. Alba Iulia / Karlsburg, Weißenburg, Gyulaféhervár

a. necropolă

b. *Str. Brîndușei*, situată la ieșirea din Alba Iulia, pe partea dreaptă a DJ 107 A, spre sub. Pîclișa.

c. Săpături de salvare – 1997 - M. Drâmbărean, N. Rodean, A. Gligor (MNUAI); 1999 - A. Dragotă, D. S. Brânda (MNUAI); 2001 - A. Dragotă (MNUAI); 2004-A. Dragotă (MNUAI), Gabriel Rustoiu (DJCCPCN Alba); 2005- A. Dragotă (ULBS), G. T. Rustoiu (DJCCPCN Alba), V. Deleanu, A. Kudler (Alba Iulia), S. Oța (MNIR), L. Oța (Institutul de Arheologie „ Vasile Pârvan ” din București).

d. Din necropolă s-au dezvelit un număr de 147 de morminte de înhumăție. Materialul arheologic este destul de variat și cuprinde: brățară simplă cu capetele ascuțite, colane simple din sârmă circulară sau rombică și torsadate, inele pentru deget simple și împletite (formele 29 și 30), cu chaton, inele de buclă din argint și bronz, inele de păr cu o extremitate în - s, măregele, monede arpadiene și ceramică.

Vasele ceramice de ofrandă apar doar în mormintele de secol X și din observațiile noastre se pot accepta trei zone anatomice distincte de depunere: lângă calota craniană, pe partea dreaptă, lângă bazin sau lângă membrele inferioare. Interesant este faptul că, o parte considerabilă dintre morminte au fost acoperite cu bucăți de material litic – piatră, calcar sau cărămizi. Uneori s-au identificat blocuri de calcar romane reutilizate la mormintele medievale. S-a mai întâlnit destul de frecvent și sistemul pseudo-cistă, cu bordarea gropii defunctului cu piatră și cărămidă. Același material protejează în unele situații zona craniului, a bazinului sau a membrilor inferioare. Toate aceste detalii se întâlnesc pe parcursul secolului al X – lea dar și în secolul următor.

e. Sec. X – XI.

f. MNUAI - F. 8709 - 8762.

g. *Drâmbărean - colab. 1998 a*, 3sq; *Drâmbărean - colab. 1998 b*, 187 - 205;

Dragotă - Brânda 1999, 81-96; *Dragotă - Brânda 2000*, 10sq; *Dragotă - Brânda 2001*, 289 - 318; *Dragotă - colab. 2002 c*, 34sq; *Dragotă - colab. 2002 d*, 38 – 57; *Ciugudean - Dragotă 2002*, 49sq; Fig. 111 – 118; *Dragotă - Brânda 2001 - 2002*, 131 – 158; *Dragotă - colab. 2005 a*, 36-38, pl. 2; *Dragotă - colab. 2005 b*, 201-228; *Dragotă 2005*, 157-169; *Dragotă 2005*, 157-169; *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006* ..

5. Alba Iulia / Karlsburg, Weißenburg, Gyulaféhervár

a. necropolă

b. „ *Izvorul Împăratului* ” . Situl se află pe partea dreaptă a DJ 107A (Alba Iulia – Pîclișa), pe terasa a doua a Mureșului, la aproximativ 250 m – 300 m față de necropola de pe *Str. Brîndușei*.

c. Săpături 2001, 2005 – M. Blăjan (MNUAI).

d. S-a cercetat o suprafață de aproximativ 442 m², în care au fost identificate 49 de morminte de înhumăție, orientate E - V și invers. Scheletele (copii, adolescenți și adulți), au fost depuse în gropi de formă patrulateră sau dreptunghiulară (0. 28-0.80 m), săpate în sol argilos, brun - roșcat. În anumite cazuri, groapa este acoperită sau bordată pe laterale și la capete cu material litic (piatră, calcar) și cărămizi .

Pe lângă acestea, s-a mai semnalat și existența sicriului din lemn sau pseudo-cistă. Accesoriile prelevate din morminte sunt destul de diverse și constau din vase ceramice, depuse la cap sau picioare, piese de uz casnic (cuțițe, amnar, pensetă), piese de podoabă și vestimentație (cercei, măregele din sticlă, inele, colan, pandantivi și butoni), două cruci duble de tip relicvar și o cruciuliță pectorală.

e. Sec. X

f. MNUAI .

g. *Blăjan 2002*, 33; *Blăjan 2006*, 70sq.

6. Blandiana / Karna, Maroskarna

a. necropolă

b. Pe malul stâng al Mureșului, în punctul numit „ *La brod* ”.

c. Săpături de salvare – 1961 – 1962 - K. Horedt; 1981-1982 - Gh. Anghel, H. Ciugudean (MNUAI).

d. Punctul „ *La brod* ”, a fost denumit convențional în literatura de specialitate cu termenul *Blandiana A*. Așezarea aferentă cimitirului, se află în dreptul gurii de vărsare a văii Blandiane în Mureș. Cercetările efectuate în

anii 1981 - 1982, au permis dezvelirea a 8 morminte de înhumăție (copii și adulți), orientate pe axul V (capul) - E.

Accesoriile funerare sunt destul de variate – cercel turnat din bronz, cataramă în formă de liră, mărgelile, sceptru (?), scărițe de călărie, cuțițe, astragale, vase ceramice de ofrandă, piesă din os și o gemă din carneol (?). Vasele ceramice apar într-un exemplar (M. 1, M. 6) sau două (M. 3 , M. 4 , M. 5, M. 7, M. 8). În situația în care apar câte două vase de ofrandă în mormânt, se observă că ambele apar lângă craniu sau unul lângă craniu iar celălalt lângă membrele inferioare. Nu se poate omite asocierea vas borcan cu urciur amforoidal sau vas globular, ce caracterizează și faza I a de la *Stația de Salvare*.

Ofrandă animalieră constă din resturi de bovină (M. 2), ovi – caprină (M. 2, M. 4, M. 5, M. 6) și cabalină (M. 2).

e. Sec. IX - X

f. MNIT – 6028, 6031; MS - inv. 2067 - 2068, 2077; MNUAI - 6757, 6759, 6760, 6761, 6762, 6765, 6767 - 6769, 6773, 6774, 6776; MO

g. *Popescu 1962*, 212; *Horedt 1966*, 261 - 290; *Ciugudean - Anghel 1983*, 361 - 364; *Anghel - Ciugudean 1987*, 179 - 196; *Moga - Ciugudean 1995*, 60; *Ciugudean - Dragotă 2002*, 9, 13, Fig. 33 – 49; *Heitel 1994-95*, 407sq.

7. Blandiana / Karna, Maroskarna

a. necropolă

b. Pe malul stâng al Mureșului, în punctul numit „ În vii ”.

c. Săpături de salvare : 1961 – 1962 - K. Horedt.

d. S – au cercetat 14 morminte de înhumăție. Gropile realizate în vederea plantării viței de vie au afectat numeroase schelete. Inventarul funerar se compune din piese de podoabă (brățări, inele, cercei în formă de ciorchine / varianta de lux, mărgelile), piese de armament (resturi de tolbă, fragmente de sabie , săgeți) și un vas ceramic de ofrandă.

e. Sec. X

f. MNIT - F. 46, F. 52, F. 54, F. 57.

g. *Popescu 1963*, 526; *Horedt 1966*, 261 - 290; *Horedt 1986*, 76, Fig. 35 / 3, 5, 7.

8. Ciumbrud

a. necropolă

b. La sud de sat, pe panta de vest a terasei „ Podireu ”.

c. Săpături de salvare : 1957 - A. Dankanits, I. Ferenczi; 1958.

d. Cele 32 de schelete dezvelite, au fost depuse întinse pe spată, cu craniul căzut pe stânga sau pe dreapta. Brațele erau depuse pe piept (M. 1, M. 3, M. 5, M. 6, M. 7, M. 8, M. 12, M. 17, M. 22, M. 30, M. 33), sau pe bazin (M. 4, M. 13, M. 16, M. 18, M. 19, M. 20, M. 26). La M. 16 brațul drept era căzut pe stern, iar la M. 24, ambele brațe.

Inventar funerar: cataramă fragmentară din os, mărgelile, pandantivi, diverse variante de cercei . După autorii cercetărilor, mormintele s-ar grupa în 3 – 4 șiruri. Pe baza analogiilor cu grupul cultural Staré Město, atribuit slavilor moravieni, autorii cercetărilor l-au încadrat cronologic în prima jumătate a secolului al X - lea.

e. Sec. IX - X

f. MNIT - 21522 (V. 1608), 21523 (V. 1623), 21524 (V. 1611), 21526 (V. 1604), 21527 (V. 1610), 21530 - 21532 (V. 1599-1600, 1606), 21533 (V. 1609), 21534 - 21535 (V. 1607, 1612), 21537-21538 (V. 1615, 1617), 21539 (V. 1603), 21540 (V. 1598), 21541 (V. 1619), 21619 (V. 1620).

g. *Dankanits - Ferenczi 1959*, 605sq; *Zaharia 1967*, 114sq; *Horedt 1986*, 78, Fig. 36 / 4, 5, 8, 13, 15, 16; *Heitel 1994 - 1995*, 408, Fig. 8 / b, c, d, h; *Moga - Ciugudean 1995*, 79; *Ciugudean - Dragotă 2002*, 28sq, Fig. 14 - 24.

9. Cluj Napoca / Klausenburg, Kolozsvár

a. necropolă

b. Str. Gen. Vasile Milea (fostă Zapolya, Tunarilor). Zona sudică a lotului 78 de pe Str. Zapolya, aflat în proprietate lui Simonffy Ákos.

c. Descoperire fortuită: 1911 - Simonffy Ákos, cu prilejul extracției de nisip, pentru o construcție edilitară; săpături sistematice: 1911 - Balázs Letay, I. Kovács; 1942 – G. Lászlo.

d. Primele piese recuperate de Simonffy Ákos, constau din obiecte de îmbrăcăminte, de harnașament și armament, și au fost donate Muzeului de Istorie a Transilvaniei. Săpăturile sistematice, au prilejuit dezvelirea a 11 morminte de înhumăție, aranjate pe trei șiruri. Primul șir a fost orientat NV – SE și include M. 2, M. 3, M. 4 și M. 5 / 1911, iar al doilea orientat NE – SV, cuprinde M. 1, M. 6 – M. 7 / 1911. În ultimul șir orientat E – V sunt incluse mormintele de călăreți descoperite de Gyula Lászlo, din care două au fost deranjate. Distanța între șiruri este de aproximativ 8 – 9 m.

Inventarul funerar este specific unei comunități nomade. Se remarcă piese de armament (săgeți, fragmente de tolbă, plăci de os de la arc, săbii), harnașament (scărițe de călărie, zăbale), vase ceramice de ofrandă (M. 2, M. 3, M. 5) și piese de podoabă și vestimentație (aplici, inele de buclă, cerei în formă de „*ciorchine de strugure*”, brățări și inele pentru deget). Ofranda funerară constă din resturi de pasăre (M. 4), porcină și cabalină (M. 1, M. 4 și M. 6). Se susține ipotetic existența a trei perioade de înhumare. S-au acceptat trei generații sau doar trei familii care și-au înhumat defuncții pe parcursul a două generații.

Se admite că, cimitirul a aparținut unei familii de războinici stabiliți în această zonă.

e. Sec. X

f. MNIT - IV. 9673, IV. 9685, IV. 9748, F. 2965, F. 2968, F. 27.190.

g. Nagy 1913, 272; Kovács 1942, 85 - 115; *IstRom* 1960, 767, 770sq, fig. 190, pl. XVI; *Horedt* 1951, 196sq, pl. VII / 8 - 9; *Horedt* 1958 a, 115 - 117, 144sq, Tabel nr. 12; *Horedt* 1958 b, 141sq; *Horedt* 1986, 80sq, Fig. 37 / 4 - 6; *IstCluj* 1974, 60sq; *Giesler* 1981, 192; *Heitel* 1987, 77; *HistTrans* 1992, 119, 132, 136sq, fig. 7; *Crișan - colab.* 1992, 136; *Sâmpetru* 1992, 147; *Heitel* 1994 - 95, 413 - 415, Fig. 8 / m - o, 37 / 4 - 6; *IstRomTrans* 1997, 429; *Pinter* 1999, 155 - 157, pl. 47; *Velter* 2002, 392.

10. Cluj Napoca / Klausenburg, Kolozsvár

a. necropolă

b. *Str. Plugarilor (fostă Pata)*. Zona sud - vestică a platoului situat deasupra Str. Gheorgheni.

c. Săpături de salvare : 1985 - 1986, Ioana Hica, Petre Iambor (MNIT).

d. S-au identificat 26 de morminte de înhumare, cu un inventar funerar variat, între care se remarcă piese de circulație europeană și proveniență asiatică: vase ceramice de tip borcan (depuse la membrele inferioare, pe partea dreaptă), sabie, secure de luptă, cerei în formă de „*ciorchine de strugure*”, de dimensiuni duferite, brățară deschisă, circulară în secțiune, inel digital cu chaton, săgeți rombice și în formă de Y, scăriță în formă de pară, zăbală și fragmente dintr-o găleată de lemn. Într-un mormânt de războinic, s - a identificat material osteologic de cabalină (M. 25). Mormintele erau aranjate pe șiruri și erau orientate NV-SE.

S-au constatat urme de sicriu (M. 21), resturi organice (piei de cai ? ; M. 4 și 15)

Cu prilejul expoziției „*Noutăți arheologice*”, organizată de Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj - Napoca, la 20 februarie 2002, au fost expuse și piese din această necropolă.

e. Sec. X

f. MNIT.

g. *Crișan - colab.* 1992, 137; *Heitel* 1994 - 1995, 415; *Pinter* 1999, 156, nota 660.; *Marcsik* 2002 - 2003, 83-90.

11. Cluj Napoca / Klausenburg, Kolozsvár

a. necropolă

b. *Str. Semenicului*. La circa 180 - 200 m față de cimitirul din *Str. Zapolya*.

c. Investigații : 1948, Gy. László.

d. Mormintele dezvelite erau orientate pe axul vest-est și aveau în inventarul funerar, inele de tâmplă cu o extremitate în formă de - s și mărege.

e. Sec. X - XI

f. MNIT.

g. *IstCluj* 1974, 61; *Crișan - colab.* 1992, 137.

12. Deva / Diemrich, Schlossberg, Déva

a. necropolă

b. *Micro 15*. Perimetru aflat între Aleea Streiului și Str. Bejan, lângă centrala termică din apropierea Școlii Generale nr. 6.

c. Săpături de salvare: 1974 - Mircea Dan Lazăr, Ioan Andrițoiu (MCDR, Deva).

d. În două secțiuni cercetate, s-au salvat 5 (6 ?) morminte de înhumare, orientate E - V. Adâncimea gropilor era cuprinsă între - 0. 80 m - 1. 30 m.

M. 1 - parțial distrus. Bărbat. *Inventar*: 3 vârfuri de săgeți.

M. 2 - Bărbat. *Inventar*: un vârf de săgeată.

M. 3 - Bărbat. *Inventar*: 2 scărițe de șa (h = 17. 3 cm - 17. 4 cm, l = 12. 7 - 13. 3 cm, l_{talpă} = 29 mm - 31 mm), în formă de pară, cu talpa arcuită spre exterior, unde se mai păstrează o nervură delimitată de două șențuri longitudinale; zăbale, o spadă (L = 892 mm, L_{lamă} = 762 mm) în partea stângă a corpului; vârfuri de săgeți împrăștiate pe piept, paralele cu spada (- 1. 30 m); inel de buclă din argint, circular în secțiune, cu extremitățile apropiate (d = 2. 7 cm, gr. = 3 mm); la mâna stângă, o brățară din bronz, circulară în secțiune (d = 6. 7 cm, gr. = 4 - 5 mm).

M. 4 - *Inventar*: topor de luptă, vârfuri de săgeți.

M. 5 – Adâncime – 0. 80 m. *Inventar: pe bazin*, doi butoni din bronz; șirag de mărgelă și os, cochilii de melci; *la tâmpla stângă* un inel din bronz.

Mai putem menționa și alte piese, ce provin din aceste morminte: amnar din bară rectangulară de fier (L = 6. 2 cm, l_{zona mediană} = 3. 3 cm) și două bucăți de cremene (L = 5. 4 cm, gr. = 5 mm – 1. 3 cm; L = 6. 1 cm, l = 2 cm, gr. = 6 mm).

e. Sec. X - XI

f. MCDR - 27. 131 (EM 211), 27. 132 (EM 212), EM. 182 (27. 102), EM. 190, EM. 191 (27. 111), EM. 193, S. 194, EM. 196, 27. 131, 27. 1011.

g. *Rusu 1975*, 210, nota 57; *Emandi 1981*, 31sq, Fig. 2 / 1; *Horedt 1986*, 84, Fig. 39; *Heitel 1987*, 77; *Heitel 1994 -1995*, 429 - 430; *Velter 1988*, 265; *Popa 1988*, 52; *Pinter 1992 - 1994*, 236 - 246, Pl. 2; *Pinter 1994*, 5 - 10, Pl. 2; *Kovács 1994 - 95*, 161; *IstRomTrans 1997*, 430; *Pinter 1999*, 118 -123, nota 529, Pl. 34 / b; *Velter 2002*, 400; *Țuțuianu 2002*; *Ciugudean - Dragotă 2002*, 51 - 54, Fig. 121 - 130.

13. Deva / Diemrich, Schlossberg, Déva

a. necropolă

b. La marginea sudică a orașului Deva, pe prima înălțime, ca punct de reper fiind menționată o vie.

c. Descoperire fortuită : 1894, Téglás Gábor.

d. În data de 14 noiembrie 1894, Téglás Gábor prezenta un raport potrivit căruia, în via lui László Brúz s-a identificat o necropolă din perioada arpadiană. Defuncții (adulți și copii) erau orientați spre est. Inventarul funerar este compus din: inele de păr simple, brățări torsadate, vârfuri de săgeți, lăncii din fier, vase ceramice, amulete din dinți de urs și un denar emis de regele Ladislau I (1077 – 1095).

e. Sec. XI - XII.

f. ?

g. *Popa 1988*, 59; *Velter 2002*, 344, 354, 400.

14. Gîmbaș / Gombás, Nagyenyed, Marosgombás

a. necropolă

b. Dealul „ Măguricea ”.

c. Săpături: 1901, I. Bodrogi; 1912, Roska Marton.

d. M. 1 – Schelet de bărbat, depus în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp, și privirea îndreptată spre est. *Inventar: pe partea dreaptă*, o sabie din fier, cu garda compusă din

două brațe înclinate spre lamă și terminate cu o protuberanță (L = 76 cm, l_{lamă} = 25 mm - 35 mm, ; *pe partea stângă*, vârfuri de săgeți din fier.

M. 2 – Femeie. Privirea îndreptată spre est. *Inventar: pe antebraț*, trei brățări; *în zona umerilor*, un pandantiv în formă de inimă și trei inele. Distanța între M. 1 – M. 2 era de 2. 00 m.

M. 3 – Bărbat. Privirea îndreptată spre est. *Inventar: pe partea stângă*, un topor din fier, cu partea activă arcuită spre interior (h = 155 mm, d mâner = 3 cm); o piatră abrazivă perforată; vârfuri de săgeți și un fragment dintr-un vas ceramic, prevăzut cu o protuberanță.

M. 4 – Bărbat. *Inventar: în regiunea șoldurilor*, vârfuri de săgeți din fier (mănunchi ?); *puțin mai sus*, cuțit din fier, amnar, o cataramă patruleteră și o sulă din fier.

S-a admis o contemporaneitate cu Alba Iulia III și cu o fază târzie a necropolei Blandiana B.

e. A doua treime a sec. al X – lea sau sec. X - XI.

f. MNIT - II. 8566 – 8747; MNIR .

g. *Herepey 1895*, 426 - 430; *Hampel 1904*, 106, fig. 169; *Hampel 1905*, 531 - 533; *Horedt 1958 a*, 95 - 100; *Horedt 1958 b*, 139sq; *Horedt 1986*, 83sq, Fig. 38; *IstRom 1960*, 772; *Heitel 1987*, 77; *HistTrans 1992*, 119, 134sq; *Heitel 1994 - 1995*, 417, 423sq; *Moga - Ciugudean 1995*, 100sq; *Velter 2002*, 209.

15. Hunedoara / Eisenmarkt, Eisenstadt, Vajdahunyad

a. necropolă

b. *Kincseshegy (Dealul cu comori)* situat la NV față de oraș, în partea dinspre Răcăștia, aproape de dealul Sînpetru.

c. Descoperire accidentală : 1910; săpături sistematice : 1911, Marton Roska.

d. Lucrările viticole de terasare efectuate în anul 1910, au distrus peste 60 de morminte de înhumație. Trei morminte , cu inventarul aferent - colan torsadat fragmentar, inele de păr cu o extremitate în – s, denar emis de Solomon (1063 – 1075) au fost salvate și publicate de către Ernő Kövári. Scheletele erau depuse în decubit dorsal, cu capul la V și brațele întinse pe lângă corp. Roska Marton începe cercetarea arheologică sistematică în această necropolă. Identifică încă 54 de morminte de inhumație, în al căror inventar funerar se aflau inele de păr cu o extremitate în – s, inele pentru deget, un vârf de săgeată, brățări, o monedă bizantină perforată și monede arpadiene.

Detaliile de rit și ritual , precum și modestul inventar complementar au pledat pentru atribuirea cimitirului unei populații slave sau slavo – române.

e. Sec. XI

f. MNIT – II. 4457, II. 7172.

g. *Kövári 1911*, 312 - 315; *Roska 1913*, 166 - 198; *Horedt 1956*, 111 - 114, fig. 6 - 7; *Horedt 1958 a*, 116, 144sq, Tabel nr. 12; *Horedt 1958 b*, 140sq; *Heitel 1987*, 78; *Popa 1988*, 53sq; *IstRomTrans 1997*, 430; *Velter 2002*, 416.

16. Lopadea Nouă / Magyarlapád

a. necropolă

b. „ *La Râpe* ” / „ *Șanțuri* ” (*Arok*), între dealurile Gorgan și Cetate.

c. Săpături: I. Bodrogi, A. Fogorasi, 1905.

d. Inventarul funerar al celor 11 morminte dezvelite, a fost amestecat cu obiecte din secolul al VII - lea. Se pot distinge, brățări, colane torsadate din argint, pandantive în formă de inimioară, cercei și plăci ornamentale.

e. Sec. X - XI.

f. MA – 3484, 3485, 3481, 4970, 4971.

g. *Nagy 1913*, 271; *Horedt 1958 a*, 101sq; *Horedt 1986*, 84sq; *IstRom 1960*, 772; *Heitel 1987*, 77; *HistTrans 1992*, 119, 138; *Moga - Ciugudean 1995*, 117sq; *Heitel 1994 - 1995*, 417, 424; *IstRomTrans 1997*, 431.

17. Moldovenești / Várfalvá

a. necropolă

b. *Grădina Consiliului Popular / fostul castel seniorial G. Jósika*.

c. Săpături de salvare și sistematice: Aladár Jósika; Roska Márton, 1912.

d. Cu prilejul plantării unor arbori pe domeniul lui Gábor Jósika, s – au descoperit întâmplător trei morminte de înhumăție, publicate de către fratele baronului. Roska Márton a mai dezvelit un număr de 54 de morminte de înhumăție, între care unele deranjate (copii și adulți). Majoritatea conțineau resturi de cărbune în pământul gropii. Adâncimea gropilor este cuprinsă între – 0. 26 m – 0. 67 m . Scheletele au fost depuse în decubit dorsal, cu ambele brațe pe pântec, pe lângă corp sau dreptul pe lângă corp și stângul pe pântec. Orientarea era E – V. Accesorii: colane (simplu și torsadat), brățări (rombice sau hexagonale în secțiune, cu protome, din bandă cu perforații la extremități și decorată cu cercuri punctate), pandantivi dublii cordiformi, cercel cu partea inferioară conică,

mărgele, zurgălău, inele pentru deget simple și împletite, inele de buclă, inele de păr cu o extremitate în – s, cuțite din fier, emisiuni monetare de la Ștefan I, Aba Samuel, Andrei I, Ladislau I.

e. Sec. XI.

f. MNIT – F. 2959, 2960, 7104, II. 7122, II. 7141 - 7146; MNIR.

g. *Nagy 1913*, 272; *Roska 1914*, 121 - 187; *Jósika 1914*, 121sq; *Horedt 1955*, 662sq; *Horedt 1958 a*, 116, 138sq; *Bakó 1969*, 337 - 342; *Rusu 1975*, 217; *Crișan - colab. 1992*, 284; *Velter 2002*, 432.

18. Noșlac

a. necropolă

b. *Pompa de apă*

c. Săpături aheologice: 1963 – 1964, M. Rusu.

d. Au fost dezvelite 18 morminte de înhumăție (copii și adulți), cu inventar: cercei, inele din argint și bronz.

e. Sec. X – XI.

f. MNIT.

g. *Popescu 1964*, 563; *Popescu 1965*, 595; *Moga - Ciugudean 1995*, 131.

19. Orăștie / Broos, Szászváros

a. descoperire cu caracter funerar (?)

b. ?

c. ?

d. Vârf de lance („ *lance cu aripioare* ”, *Flügelanze*), cu o lungime de 486 mm, din care lama măsoară 380 mm, iar tubul de înmănușare 106 mm (tipul B Petersen, tipul I Ruttkay, grupa 3 Kovács). În prelungirea tubului de înmănușare, se observă o nervură mediană, cu scopul de întărire a lamei. Lama are o lățime maximă de 56 mm, și grosimea de 14 mm spre tub, și 12 mm spre vârf. Grosimea maximă a tubului de înmănușare este de 38 mm. Acesta este prevăzut cu „ *aripioare* ”, cu lungimea de 55 mm fiecare.

e. Sec. VIII – IX.

f. MO .

g. *Pinter 1998 a*, 139sq, Fig. 1 / 3; *Pinter 1998 b*, 145 – 153.

20. Orăștie / Broos, Szászváros

a. descoperire cu caracter funerar (?)

b. ?

c. ?

d. Vârf de suliță, cu lama zveltă, în formă de salcie. Piesa, are o lungime de 380 mm, din care

lama măsoară 250 mm (tipul E Petersen, grupa 6 Kovács). Lama are o lățime maximă de 37 mm, și grosimea de 7 mm. Tubul de înmănușare are o lungime de 130 mm, și prezintă în secțiune un profil octogonal cu latura de 8 mm la gura de înmănușare.

e. Sec. VIII - X.

f. MO

g. *Pinter 1998 a*, 140sq, Fig. 1 / 2; *Pinter 1998 b*, 145 – 153.

21. Orăștie / Broos, Szászváros

a. necropolă – 68 morminte

b. *Dealul Pemilor. Punctul X₂*. La ENE de Orăștie și la SE de DN 7 Orăștie-Sebeș, pe a doua terasă a Mureșului.

c. Săpături sistematice: 1992 - 1993, Zeno K. Pinter, Luca Sabin Adrian (ULBS); 2000 - Zeno Karl Pinter, M. Țiplic (ULBS), A. Dragotă (MNUAI); 2001 - Zeno K. Pinter, M. Țiplic (ULBS), M. Căstăian (MCDR, Deva); 2002 - I. M. Țiplic (ULBS), Z. K. Pinter (ULBS), M. Căstăian (MCDR Deva); 2003 - 2005, Zeno K. Pinter, I. M. Țiplic (ULBS), M. Căstăian (MCDR Deva), Maria Emilia Țiplic (ICSU).

d. În urma cercetărilor efectuate între anii 1992 - 1993 și 2000 - 2005 s-au dezvelit 68 morminte de înhumăție, orientate V (capul) - E (picioarele). Gropile mormintelor, de formă neregulată, au fost săpate prin nivelul preistoric, până în solul viu. Adâncimea la care se conturează gropile mormintelor variază între - 0. 45 m - 0. 90 m. În privința poziției brațelor s-au constatat mai multe variante: oasele antebrăzului drept pe bazin și cele de la stângul așezate pe stern, ambele brațe ușor îndoite din cot, ambele pe bazin sau pe lângă corp.

Inventarul funerar este compus din piese de podoabă și vestimentație (brățări, cercei, inele de buclă, inele pentru deget, nasturi, zurgălăi, mărgel, pandantivi), piese de armament (topor de luptă, vârfuri de săgeți în mănunchi sau în tolbă), harnașament (scărițe, zăbale articulate și nearticulate) și vase ceramice de ofrandă.

e. Sec. X - XI.

f. MCDR.

g. *Pinter - Luca 1995*, 17 - 44; *Pinter - Luca 1998*, 21 - 52; *Țiplic 1999*, 150 - 160; *Pinter - Țiplic - Dragotă 2001*, 167sq; *Pinter - Țiplic - Dragotă 2001 - 2002*, ; *Pinter - Țiplic - Căstăian 2002*, 223sq; *Țiplic - Pinter - Căstăian 2003*, 221sq; *Țiplic - Pinter -*

Căstăian 2004, 224sq; *Țiplic - Pinter - Căstăian 2005*, 248sq; *Pinter - Țiplic - Dragotă 2001 - 2002*, 115 - 129; *Țiplic 2005*, 149; *Pinter-colab. 2006*, 246sq.

22. Orăștie / Broos, Szászváros

a. necropolă

b. *Dealul Pemilor. Punctul X₈*. La ENE de Orăștie și la SE de DN 7 Orăștie-Sebeș, pe a doua terasă a Mureșului.

c. Săpături sistematice: 1993 - 1994, Zeno Karl Pinter și N. G. O. Boroffka.

d. Cercetările arheologice realizate între anii 1993 - 1994, au permis depistarea a 10 morminte de înhumăție, cu influențe receptate din mediul moravian. Scheletele au fost depuse în decubit dorsal pe axul E - V (capul). Adâncimea la care au fost săpate gropile este cuprinsă între - 0. 50 m - 0. 82 m. Dimensiunea gropilor : 1. 05 - 2. 05 m x 0. 48 m - 0. 80 m.

Antebrațele sunt fie așezate pe bazin, stângul pe bazin și dreptul pe piept sau stângul pe lângă corp. Inventar funerar: colane din bronz și fier, cercei în formă de lunulă cu pendilii la partea inferioară, mărgel, pandantiv circular cu cruce traforată, pandantiv globular din tablă de bronz, decorat cu nervuri verticale, brățară, inele din bronz cu noduli, cuțit.

e. Sec. IX.

f. MCDR, Deva. ULBS.

g. *Pinter - Boroffka 1999*, 313 - 330; *Luca - Pinter 2001*, 98 - 114, Pl. 63 - 67; *Pinter - Boroffka 2001*, 319 - 346; *Ciugudean - Dragotă 2002*, 13, Fig. 25 - 30.

23. Pîclișa / Poklos

a. necropolă.

b. „ *La Izvoare* ”. Altitudine: 230 m (sistem de referință față de Marea Baltică). La ieșirea din Pîclișa, lângă drumul spre Vurpăr, în apropierea locului numit „ *Căptălan - La Ripi* ”.

c. Descoperire fortuită - 1970 (?); sondaj arheologic : 1 - 15 noiembrie 2000, H. Ciugudean, A. Dragotă (MNUAI); săpături sistematice : octombrie 2001, H. Ciugudean, A. Dragotă (MNUAI).

d. Sondajul arheologic realizat în toamna anului 2000, a avut ca direcție principală identificarea necropolei. Ulterior, în cursul desfășurării investigațiilor, datorită situației din teren, s-a impus salvarea celor 3 morminte depistate, afectate considerabil de lucrările agricole sezoniere.

Inventarul funerar recuperat cu ocazia sondajului arheologic este compus din : inele pentru deget, torsadate din 3 fire de sârmă, inel de buclă, inel de păr cu o extremitate în -s și un denar de la Ștefan I (997-1038).

Pe a treia terasă (teren: Florea Sofica), la aproximativ 30 m spre N, au apărut alte resturi osteologice, între care fragmente de calotă, răvășite cu prilejul plantării unor arbuști fructiferi.

Săpăturile arheologice de salvare , s-au desfășurat în perioada 2 octombrie - 3 noiembrie 2001, pe terenurile private ale domnilor Florea Gheorghe și Iancu Alexandru. S-au dezvelit în total 14 morminte de înhumație.

Între accesoriile funerare ale defuncțiilor, se remarcă denari arpadieni de la Petru (1038 - 1041; 1044 - 1046), Andrei I (1046 -1060), inele pentru deget torsadate, zurgălău, inele de buclă din argint și inele de păr cu o extremitate în - s

Doar în cazul a trei morminte (M. 14 / 2001, M. 15 / 2001 și M. 16 / 2001), s-a putut stabili cu exactitate conturul gropilor. Acestea, erau de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite și aveau adâncimea cuprinsă între - 0. 22 m - 0. 39 m. Lungimea acestora, variază între 1. 66 m - 2. 14 m, iar lățimea, între 0.50 m - 0. 90 m. Trebuie specificat faptul că, aici am identificat scheletele cele mai bine conservate. Toate mormintele sunt de înhumație, și au fost depuse în decubit dorsal.

Orientarea schelelelor era V - E și VSV - ENE. În ceea ce privește poziția brațelor, constatăm și aici unele diferențe: ambele antebrate erau depuse lângă bazin (M. 5 / 2001, M. 11 / 2001, M. 12 / 2001, M. 13 / 2001, M. 14 / 2001, M. 15 / 2001, M. 16 / 2001); oasele antebrăului stâng lângă coapsă, iar cele de la dreptul depuse pe bazin (M. 9 / 2001, M. 17 / 2001), sau ambele antebrate așezate pe bazin (M. 8 / 2001).

Nu s-au surprins resturi de material lemnos, care ar fi indicat utilizarea sicriilor. De asemenea, nu s-au descoperit piese de armament și harnașament.

e. Sec. XI.

f. MNUAI. Inv. F. 6340 - 6347, 8802 - 8807.

g. Moga - Ciugudean 1995, 147; Ciugudean - Dragotă 2001 a, 176; Ciugudean - Dragotă 2001 b, 269 - 288; Dragotă - colab. 2002 b, 228 - 230; Dragotă - colab. 2002 c, 58 - 95.

24. Sebeș / Mühlbach

a. necropolă

b. Între Petrești și Sebeș, într-o ruptură provocată în malul râului Sebeș, de inundațiile din anul 1864.

c. Investigații: 1865, W. Fr. Schuster.

d. În urma cercetării efectuate la 26 noiembrie 1865, W. Fr. Schuster, a descoperit la vest de oraș, pe partea stângă a râului, două morminte de înhumație, cu inventarul aferent - 2 vase ceramice și 2 cuțite din fier.

M. 1 - adâncime - 1. 50 m. Schelet de adult. La picioare, pe partea stângă, s-au găsit resturi dintr-un femur de oaie.

Inventar: lângă brațul drept, s-a descoperit lama unui cuțit din fier (L_{max} = 9. 9 cm, L_{tâiș} = 0. 6 cm), prevăzut cu peduncul; lângă cap, două vase ceramice - ,, unul castaniu, iar celălalt alb ”.

1. *Vas borcan (D_g = 10. 4 cm, D_f = 8 cm, h = 13. 1 cm - după K. Horedt), de culoare cenușie, confecționat la roată înceată, dintr-o pastă fină, omogenă. Pe suprafața vasului, se mai observă urme de lustru. Pe zona diametrului maxim, vasul a fost decorat cu patru linii incizate orizontal.*

2. *Vas borcan, de culoare roșietică .*

M. 2 - schelet de copil, identificat pe dreapta M.

1. Fără inventar.

În pământul aruncat din săpătură, s-a descoperit un cuțit din fier, cu lama triunghiulară în secțiune, prevăzut cu peduncul (L_{max} = 10. 7 cm, L_{tâiș} = 6. 8 cm, g = 10 gr.)

e. Sec. IX - X.

f. MS - A. 248 / 79, A. 6336.

g. Moga - Ciugudean 1995, 167; Simina 2002, 47 - 58; Ciugudean - Dragotă 2002, 31sq, Fig. 31 - 32.

25. Simeria Veche

a. necropolă

b. ,, În vie ”. La nord de orașul Simeria - Săulești.

c. săpături arheologice: 1962, Benjamin Basa; 1970 - 1971, Ioan Andrițoiu.

d. Cercetările arheologice din toamna anului 1962, au prilejuit depistarea unei necropole, cu schelete înhuma pe axul V - E, o adevărată *hecatombă*, după Benjamin Basa. Reține atenția, un inel cu placă sigilară (?) care avea incizate două figuri umane stilizate. O cercetare de suprafață, efectuată în 1970 de către Mihai Grigore, s-a concretizat în recoltarea unor inele

de păr cu un capăt în – s, aflate în colecțiile Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva.

Ulterior, s-au reluat săpăturile arheologice de către Ioan Andrișoiu care a dezvelit 21 morminte de înhumare, din al căror inventar s-au recuperat inele de tâmplă cu o extremitate în – s. Radu Popa, nu exclude posibilitatea ca perioada de funcționare a necropolei de la Simeria să se fi prelungit mai mult, comparativ cu cea de la Hunedoara, având în vedere că, inelele de păr au o deschidere diametrică mai mare și par să sugereze un tip mai nou. Din analiza antropologică a scheletelor, rezultă un metisaj între tipurile mediteranoid și europoid.

e. Sec. XI - XII

f. MCDR, Deva.

g. Popescu 1963, 455; Basa 1970, 225 - 232; Popa 1988, 59; Muntean 1998, 339 - 372; Velter 2002, 466.

■ Ungaria

26. Artánd

a. necropolă

b. „ Nagyfarkasdomb ”. Carieră de nisip la hotarul localităților Biharkeresztes și Artánd, deschisă în anii 1965 - 1967.

c. săpături arheologice de salvare, realizate concomitent cu exploatarea nisipului.

d. Pe lângă cele 152 de morminte de secol X – XI (femei, bărbați și copii), s-au mai dezvelit și morminte gepide și de celți. Inventarul funerar este destul de modest și constă din piese de harnașament (scăriță de șa) și podoabe (brățări, colane, inele de buclă, inele de păr cu o extremitate în – s sau inele pentru deget). Mult mai numeroase sunt emisiunile monetare de la Ștefan I, Petru, Aba Samuel, Andrei I, Bela I, Solomon, Geza, Ladislau I și Coloman. S-au identificat și morminte suprapuse .

e. Sec. X - XI

f. ?

g. Mesterházy 1990, 50 - 57.

27. Békéscsaba

a. mormânt de femeie

b. Str. Bányászki András Báthori Nr. 82 / Erzsébethely.

c. Descoperire fortuită: 1963. Piese au fost predate Muzeului din Békéscsaba. Nu au existat indicii care să susțină existența unei necropole.

d. Inventarul funerar din acest mormânt era foarte bogat. Se disting: discuri pentru păr, colier

din mărgelile, nasturi, brățări, fragment de cuțit, aplici de harnașament, scărițe și cataramă de chingă.

e. Sec. X

f. Muzeul din Békéscsaba.

g. Révész 1997, 169 - 195.

28. Csongrád

a. necropolă

b. Dealul Vendelhalom. La 2 km sud de orașul Csongrád.

c. Descoperire fortuită în anul 1937, cu ocazia începerii exploatării carierei de nisip. O parte din materiale au fost salvate prin grija medicului Tary László, ajungând în custodia Muzeului din Csongrád.

d. Din cele 43 de morminte dezvelite, 5 erau de epocă romană. Doar 17 morminte medievale dintr-un număr de 38 aveau inventar funerar, restul fiind deranjate de muncitori. Mormintele erau orientate V – E, NV – SE, ENE – VSV, VNV – ESE sau NE – SV. S-a identificat și ofrandă de cabalină – craniul și membrele. Inventarul este compus din mărgelile din sticlă, aplici, dinte de animal perforat, brățări simple cu capetele ascuțite, împletite, inele pentru deget, fragmente de tolbă, săgeți, sabie, plăci osoase, scăriță, zăbașă, cuțite din fier, amnar și inele de păr cu o extremitate în – s.

e. Sec. X - XI

f. Muzeul din Csongrád.

g. Párducz 1939, 189 - 195.

29. Szakcs

a. necropolă

b. Str. Deák Ferenc, Nr. 6. Descoperire fortuită, realizată cu ocazia unor lucrări în ograda lui Süle Lajos.

c. descoperire fortuită : 1955; sondaj arheologic : 1955, Muzeul din Szekszárd.

d. Inventarul funerar din 3 morminte deranjate (copii de 3 – 4 ani) a fost recuperat de Süle Lajos. În urma cercetărilor arheologice s-au mai depistat 9 morminte de înhumare (copii), dispuse în șiruri. Adâncimea gropilor variază între 25 – 60 cm. Defuncții erau orientați VSV – ENE, V – E sau VNV – ESE. Numărul total al mormintelor , împreună cu cele distruse este de 17. Între accesoriile funerare, se pot menționa : inele de păr, colane (simplu și împletit), vârf de săgeată, mărgelile și o piesă în formă de lunulă. În ceea ce privește poziția brațelor, s – au surprins următoarele variante: ambele brațe pe bazin,

ambele pe lângă corp și ușor îndoite din cot sau brațul stâng pe lângă corp și dreptul pe bazin.

e. Sec. X

f. ?

g. *Mészáros 1962*, 200 - 210 .

30. Szegvár

a. necropolă

b. *Oromdűlő*. Pe o dună de nisip, cu ocazia deschiderii unei cariere de nisip.

c. Descoperire fortuită : 1980; Cercetări arheologice: L. Bende, G. Lőrinczy.

d. În acest loc s-au dezvelit 26 morminte sarmate, 460 morminte avare și 372 morminte de secol X-XI. Scheletele (copii și adulți) sunt orientate NNV-SSE, VNV-ESE, VSV-ENE, SV-NE, N-S și V-E. Pe lângă mormintele cu groapă simplă, s-au descoperit și morminte cu pat de scânduri / padmaly (M. 316, 318, 458, 484, 507, 597), banchetă / padka (M. 425, 502, 523) și sicriu (376, 381, 420, 494, 620). Inventarul funerar este destul de variat – mărgelile din sticlă, inele pentru deget (din bandă, împletit, cu secțiune circulară, patrulateră sau semicirculară), inele cu o extremitate în –s, prevăzută uneori cu incizii, inele de buclă, brățară cu protome, rombece, zurgălău piriform, monedă romană perforată / M. 683, colan dintr-un singur fir (M. 519), aplici din bronz, cuțite din fier, cataramă din fier, cremene, amnar, denar emis de Andrei I (1046-1060) / M. 376, Salamon (1063-1074) / M. 289, M. 593. Urme de trepanație s-au constatat la M. 258 (femeie, 51-57 ani), M. 397 / femeie matură, M. 442 (femeie, 40-45 de ani), M. 467 (femeie, 21-27 ani), M. 506 (bărbat, 41-46 ani), M. 516 (femeie, 37-46 ani), M. 589 (femeie, 40-49 ani), M. 768 (bărbat, 45-55 ani). Resturi de ou s-au identificat la mâna dreaptă a unui copil / M. 562.

e. Sec. X-XI

f. ?

g. *Bende - Lőrinczy 1997*, 201- 285.

31. Szentes

a. necropolă

b. „ *Borbásföld* ”. Între Szentes – Nagymágocs, pe partea sudică a drumului, la aproximativ 2. 3 – 2. 4 km de Szentes, în zona fostelor pământuri Borbás, pe un deal.

c. Descoperire fortuită în anul 1953, cu prilejul exploatării nisipului; cercetări arheologice: 1953 – 54, Szabó János de la Muzeul din Szentes.

d. În urma cercetărilor arheologice, s – au dezvelit 20 de morminte de înhumăție (bărbați, femei și copii) din care unele erau deranjate. Erau orientate V – E. Adâncimea gropilor era cuprinsă între 45 – 75 cm. Defuncții aveau brațele întinse pe lângă corp, sau mai rar îndoite din cot. Tabloul inventarului funerar este destul de variat – aplici pentru încălțăminte, obiecte de decor pentru gulerul cămășii, inele de buclă, cercei, nasturi, vârfuri de săgeți, fragmente de tolbă, mânere de arc din os, brățări, monede bizantine de la Constantin VII Porfirogenetul și Romanos II (948 – 959), un solid din bronz, scărițe în formă de pară, cataramă în formă de liră, cuțite din fier. Se remarcă și ofranda de cabalină, păsări sau de oiaie, întâlnită în unele morminte.

e. Sec. X

f. ?

g. *Révész 1996*, 299 - 336.

32. Szentes

a. necropolă

b. *Szent László*. Toponim situat la nord de localitate, pe terenurile nr. 62 și 63, aflate în posesia lui Aradi János.

c. Descoperire fortuită; cercetări arheologice: 1932 – 33, Csallány Gábor.

d. Săpăturile arheologice au prilejuit dezvelirea a 112 morminte de înhumăție (bărbați, femei și copii), orientate V - E. În privința poziției brațelor, s-au observat următoarele variante: ambele brațe pe bazin, încrucișate pe piept, brațul drept pe lângă corp și stângul pe bazin, palmele pe torace cu degetele încrucișate sau ambele brațe întinse pe lângă corp. Ofranda funerară constă din resturi de cal depuse peste membrele inferioare, sau deasupra genunchiului drept (craniul calului și membrele). Între accesoriile funerare se remarcă – inele de păr, aplici, colan împletit, encolpion, brățară torsadată, inele pentru deget, vârfuri de săgeți, topoare, cuțite din fier, cremene, spadă, zăbale, scărițe, fragmente de tolbă sau plăci de arc din os, vase ceramice de ofrandă și o monedă emisă de Solomon (1063 – 1074).

e. Sec. XI

f. ?

g. *Széll 194.*, 231 - 245.

■ Slovacia

33. Bánov, Reg. Reg. Nové Zámky

a. necropolă

b. În zona estică a Bánovului, în câmpia Boncová.

c. Săpături arheologice de salvare: 1960 – K. Sedlák / Institutul de Arheologie SAW Nitra.

d. În acest punct s-au identificat artefacte neolitice, morminte din bronzul timpuriu și 18 morminte dintr-o necropolă din evul mediu timpuriu (M. 1, 5, 6, 11, 13, 16-23, 25-28, 30). Șase dintre morminte posedau inventar de războinici, iar două aveau ofrandă de cabalină – craniul și membrele (M. 27, M. 28). Scheletele sunt orientate NV-SE, VNV-ESE și V-E. O parte considerabilă dintre schelete sunt deranjate (M. 5, 11, 13, 16, 17, 22, 23, 25). Pe partea stângă a craniului din M.1 s-a identificat un vas ceramic decorat cu o linie ondulată ce suprapune linii incizate. Un alt vas ceramic, decorat cu o linie ondulată și un semn cruciform, s-a prelevat din M. 18. În cadrul inventarului funerar se disting inele de buclă, brățări, cercei, pandantivi dublii cordiformi, cuțițe, vârfuri de săgeți, tolbe de săgeți, arc, zăbale, cataramă din fier trapezoidală.

e. Sec. X

f. Institutul de Arheologie SAW Nitra.

g. *Točik 1968*, 9-17; *Ruttkay 1975*, 130sq .

34. Červeník, Reg. Reg. Trnava

a. necropolă

b. Cariera de nisip.

c. Săpături arheologice de salvare: 1955 – A. Holeček / Institutul de Arheologie SAW Nitra.

d. Din cele 11 morminte salvate, șase conțineau arme și două aveau ofrandă de cabalină. M. 1 , M. 3 și M. 11 au fost deranjate. Inventarul mormintelor era compus din vârfuri de săgeți, scărițe de călărie, amnare, catarame, nasturi din bronz. Ofrauda de cabalină consta din craniu și membre, depuse pe partea dreaptă a defunctului (M. 5) sau pe membrele lui (M. 6).

e. Sec. X

f. Institutul de Arheologie SAW Nitra.

g. *Točik 1968*, 17-20; *Ruttkay 1975*, 135.

35. Chotin, Reg. Komárno

a. necropolă

b. Parcelele Nr. 3813 – 1 și 3813 - 2.

c. Săpături arheologice de salvare: 1952 și 1958 – M. Dušek / Institutul de Arheologie SAW Nitra.

d. S-au dezvelit 53 de morminte (adulți și copii) orientate NV-SE și V-E. Poziția brațelor:

stânga pe lângă corp și dreapta pe bazin (M. 51, M. 65), dreapta pe lângă corp și stânga pe bazin (M. 71), ambele pe lângă corp (M. 54, M. 61, M. 62, M. 63, M. 64, M. 70, M. 73, M. 76, M. 77) sau pe bazin (M. 55). Inventarul funerar se compune din brățări, cercei, mărgelile, inele pentru deget, cuțițe, vârfuri de săgeți, două coliere din argint cu pandantivi cordiformi și nasturi din bronz.

e. Sec. X

f. Institutul de Arheologie SAW Nitra.

g. *Točik 1968*, 26-31; *Ruttkay 1975*, 146.

36. Dolný Peter II (anterior Svätý Peter), Reg. Komárno

a. necropolă

b. Câmpia „ Kistrét ”.

c. Săpături arheologice de salvare: 1959 – 1960 – M. Dušek (Institutul de Arheologie SAW Nitra).

d. S-au descoperit 107 morminte de înhumăție, orientate NNV-SSE, NV-SE și V-E. Din 3 morminte – M. 60, 61 și 107 s-au recuperat piese de armament și harnașament. Din M. 60 s-au prelevat 2 vârfuri de săgeți, 2 scărițe de călărie și cataramă. În M. 61 erau depuse părți dintr-un cal. Inventarul mai era compus dintr-o spadă, 7 vârfuri de săgeți și 2 scărițe de călărie. M. 107 avea lângă membrul inferior stâng 2 scărițe de călărie, o zăbală, o cataramă și cercei din bronz.

e. Sec. X - XII

f. Institutul de Arheologie SAW Nitra.

g. *Dušek 1964*, 197-222; *Točik 1968*, 21-24; *Ruttkay 1975*, 139sq.

37. Dvory Nad Žitavou , Reg. Nové Zámky

a. necropolă

b. Cota 126. Pe o colină nisipoasă lângă Nové Zámky – Šturovo.

c. Săpături arheologice de salvare: 1957.

d. Cu prilejul excavării din cariera de nisip, s-au distrus mai multe morminte în mai 1957. S-a reușit salvarea a 3 morminte, dintre care unul era orientat NE-SV. Din două morminte s-au mai prelevat doar resturi de craniu. Inventarul funerar constă din: mărgelile, scoici și nasturi din bronz.

e. Sec. X

f. -

g. *Točik 1968*, 26 .

38. Dvorníky / Udvarnok , Reg. Trnava

a. necropolă

b. Pe câmpia Poláne, la NE de colina Rabel, la aproximativ 10 km est de Waag.

c. Descoperire fortuită: 1955; Săpături arheologice de salvare: 1963 – Z. Liptáková.

d. Primele morminte au fost distruse în anul 1955. Z. Liptáková a dezvelit în anul 1963 un unmăr de 11 morminte, orientate V-E. Poziția brațelor: ambele pe lângă corp (M. 1), ambele pe bazin (M. 3; M. 4, M. 6, M. 11) sau dreapta pe lângă corp și stânga pe bazin (M. 10). O parte dintre morminte nu dețineau piese de inventar funerar (M. 1, M. 5, M. 9, M. 11). Între piesele descoperite în morminte, se pot menționa inele pentru deget, foarfece, brățară, inele de păr cu o extremitate în –s și aplici.

e. Sec. X

f. -

g. *Točík 1968, 24sqq.*

39. Galanta, Reg. Galanta

a. necropolă

b. Câmpia Hodská.

c. Săpături arheologice: 1964 – Institutul de Arheologie SAW Nitra.

d. -

e. Sec. X

f. Institutul de Arheologie SAW Nitra.

g. *Točík 1968, 26.*

40. Geňa, Reg. Levice

a. necropolă (?)

b. -

c. În cadastrul comunal al localității Geňa este menționată o scăriță din fier descoperită de T. Lehoczky .

d. -

e. Sec. X

f. -

g. *Točík 1968, 26.*

41. Hlohovec, Reg. Trnava

a. necropolă ?

b. Parcul castelului (anterior reședința grafului Franz Erdődy), în apropierea râului Waag.

c. Descoperire fortuită. Piesele descoperite provin dintr-un mormânt sau două și au fost donate de către graful Franz Erdődy Muzeului Național din Budapesta în 1871.

d. Inventarul donat este compus din cercei din argint, brățări din argint cu capetele rotunjite, din care una decorată cu cercuri cu punct inclus, plăcuță din argint aurit și inel din argint torsadat.

e. Sec. X

f. Muzeul Național din Budapesta.

g. *Točík 1968, 26.*

42. Imel, Reg. Komárno

a. necropolă ?

b. Curtea lui V. Kováč, nr. 484; câmpia Békavár și câmpia Sasüllő.

c. Descoperire fortuită - 1953 .

d. Cu ocazia săpării unei fântâni în curtea lui V. Kováč, nr. 484, s-a distrus în anul 1953 un schelet. S-au recuperat o pereche de scărițe de călărie și o zăbală articulată. În mormânt era depusă ofrandă de cabalină.

În câmpia Békavár s-au recuperat dintr-un mormânt descoperit fortuit în anul 1945 o pereche de scărițe de călărie și o zăbală. Un vârf de săgeată și o zăbală, s-au descoperit întâmplător în anul 1900.

e. Sec. X

f. Institutul de Arheologie SAW Nitra; URSS.

g. *Točík 1968, 26; Ruttkay 1975, 146.*

43. Iža, Reg. Komárno

a. necropolă ?

b. Pe teritoriul localității se precizează descoperirea unui schelet; într-o vie.

c. Descoperire fortuită – 1936; 1945 – K. Birics .

d. În Muzeul din Komárno se află din această localitate un topor și un vas ceramic. Cu ocazia lucrărilor într-o vie, K. Birics a descoperit în anul 1945 o scăriță de călărie.

e. Sec. X

f. ?

g. *Točík 1968, 32; Ruttkay 1975, 146.*

44. Košúty, Reg. Galanta

a. necropolă

b. La aproximativ 1 km în direcția Čierna Voda, pe o colină.

c. Cercetări – 1950-1951, B. Chropovský.

d. Inventarul funerar al celor 31 de morminte este compus din: scărițe din fier, zăbală articulată, amnar, vârfuri de săgeată, mărgel, inele de păr cu o extremitate în –s, inele pentru deget, brățări și fragmente din argint și bronz.

e. Sec. X-XI

f. Institutul de Arheologie SAW Nitra.

g. *Chropovský 1955, 264-275; Točík 1968, 32; Ruttkay 1975, 150.*

45. Lipová-Ondrochov, Reg. Nové Zámky

a. necropolă

b. La aproximativ 1.5 km est de Ondrochov, pe duna de nisip Homokpuszta.

c. Săpături arheologice de salvare: 1957, D. Bialeková / Institutul de arheologie SAW Nitra.

d. S-au cercetat 7 morminte de înhumăție orientate E-V, SSE-NNV și VNV-ESE. Poziția brațelor era diferită: ambele pe bazin (M. I), dreptul pe lângă corp și stângul pe bazin (M. II, M. VII). Inventar funerar: cercel de tip Saltovo, mărgelile, fragmente ceramice, de cataramă, arc, cuțit și săgeată. Ofranda de cabalină s-a depistat în M. IV și constă din dinți depuși pe partea stângă sau în M. V pe dreapta.

e. Sec. X

f. Institutul de Arheologie SAW Nitra.

g. *Bialeková 1964*, 187-196; *Točík 1968*, 32sq; *Ruttikay 1975*, 157.

46. Marcelová, Reg. Komárno

a. necropolă

b. La 2 km nord de râul Žitava.

c. Descoperire fortuită: 1960 ; cercetări arheologice – A. Rajnič / Institutul de Arheologie SAW Nitra.

d. A. Rajnič a cercetat 16 morminte de înhumăție orientate VNV-ESE, V-E și NV-SE. Brațele erau depuse pe lângă corp (M. 1, M. 9, M. 10, M. 11, M. 14, M. 15, M. 16), brațul drept pe lângă corp și stângul pe bazin (M. 3), brațul drept pe bazin și stângul pe lângă corp (M. 7). *Inventar funerar*: inele de păr cu o extremitate în – s, inele de buclă și pandantivi dublii cordiformi. Dintr-un mormânt provine un craniu de cal, două cuțite din fier, o sabie și două săciște de călărie.

e. Sec. X

f. Muzeul din Komárno

g. *Liptaková 1964*, 238-242; *Točík 1968*, 33sq; *Ruttikay 1975*, 157sq.

47. Mudroňovo / Szilas Puszta, Reg. Komárno

a. necropolă (?)

b. Valea Per sidülő.

c. Descoperire fortuită: 1899.

d. Între piesele descoperite sunt amintiri doi dirheimi sasanizi și nasturi .

e. Sec. X

f. Muzeul din Budapesta.

g. *Hampel 1905*, 666-668; *Točík 1968*, 35.

48. Nesvady / Nasvad, Reg. Komárno

a. necropolă

b. Valea Partok, aproape de cota 118, în fosta grădină a lui F. Ullman.

c. Descoperire fortuită: 1933; Cercetări arheologice: 1936: Lajos Albrecht.

d. Între obiectele descoperite de muncitori cu ocazia plantării unor arbori, se remarcă catarama, scăriște de călărie, cuțit din fier și vârfuri de săgeți. Piesele recuperate au fost predate Muzeului din Nové Zámky. L. Albrecht a cercetat două morminte în același loc. Ambele erau orientate V-E și aveau depuneri de ofrandă de cabalină (craniul și oasele picioarelor). Inventarul funerar era compus din sabie, cremene, catarama, scăriște din fier, tolbă de săgeți, zăbală și fragmente de brățări.

e. Sec. X

f. Muzeul din Nové Zámky.

g. *Szöke 1941*, 214-224; *Točík 1968*, 35sq; *Ruttikay 1975*, 160sq .

49. Malé Kosihy

a. necropolă

b. -

c. Descoperire fortuită; cercetări arheologice: 1985 - 86.

d. S-au descoperit 543 de morminte de înhumăție (bărbați, femei și copii), orientate VNV - ESE. Accesoriile funerare sunt variate: piese de podoabă și vestimentație (brățări circulare în secțiune cu extremitățile ascuțite, împletite, colane, inele de buclă, aplici de vestimentație, inele pentru deget, inele de păr cu o extremitate în – s și mărgelile) piese de harnașament (scăriște, zăbale), armament (vârfuri de săgeți, fragmente de plăci osoase de arc).

Ofranda animalieră este reprezentată de coji de ouă și resturi de cabalină (craniul în asociere cu membrele), depuse de cele mai multe ori pe partea stângă a defunctului.

e. Sec. X - XI

f. ?

g. *Hanuliak 1994*.

50. Nitra-Mlynárce, Reg. Nitra

a. mormânt

b. Pe teritoriul localității – punct neprecizat.

c. Descoperire fortuită – 1916 .

d. Inventarul funerar ce a fost recuperat aparține unui călăreț și era compus dintr-o pereche de scăriște, fragmentele unei catarama și o brățară din bronz.

e. Sec. X

f. ?

g. *Točík 1968, 37; Ruttkay 1975, 166.*

51. Nové Zámky, Reg. Nové Zámky

a. necropolă

b. Valea Harmaš .

c. Descoperire fortuită – 1944 .

d. S-au distrus 6 morminte. Din inventarul funerar s-au mai păstrat două scărițe de călărie.

e. Sec. X

f. Muzeul din Nové Zámky.

g. *Točík 1968, 37; Ruttkay 1975, 166.*

52. Okoličná na Ostrove, Reg.

Komárno

a. mormânt

b. Lângă localitatea Okoličná, aproape de vila familiei Viharos .

c. Descoperire fortuită – 1923, P. Erdélyi.

d. S-a descoperit un mormânt de călăreț care avea în inventar o pereche de scărițe de călărie și o zăbală articulată. Piesele au fost donate Muzeului din Komárno, dar au dispărut în timpul celui de-al doilea război mondial.

e. secolul X

f. ?

g. *Točík 1968, 37; Ruttkay 1975, 167.*

53. Pastovce / Ipolypásztó, Reg. Levice

a. mormânt

b. ?

c. Descoperire fortuită – 1937 (?) .

d. S-a descoperit o pereche de scărițe de călărie.

e. Sec. X (?)

f. ?

g. *Točík 1968, 37; Ruttkay 1975, 167.*

54. Pribeta / Perbete, Reg. Komárno

a. necropolă

b. În localitate, cu ocazia unor lucrări de îmbunătățire a drumului.

c. Descoperire fortuită – 1943 .

d. Artefactele ce proveneau din câteva morminte, au fost recuperate de către J. Nemeskéri și predate Muzeului din Budapesta. Ulterior, aceste piese au ajuns în anul 1959 în Muzeul din Krajské și apoi la Muzeul din Bojnice. Se pot menționa mărgelile, inele, fragmente dintr-o cataramă, o scăriță de călărie și fragmente de la o tolbă. B. Szöke menționează o informație de la J. Nemeskéri, legată de mormântul unui călăreț cu ofrandă de cabalină și

piese de inventar, dispărute în timpul celui de-al doilea război mondial.

e. Sec. X (?)

f. ?

g. *Točík 1968, 37sq; Ruttkay 1975, 171.*

55. Prša, Reg. Lucenec

a. necropolă

b. Bércz.

c. Cercetări arheologice: 1950, A. Točík.

d. M. 43, 76, 100, 101 și 103 aveau în inventarul funerar piese de factură maghiară. Erau orientate VSV-ENE, VNV-ESE și E-V. Poziția brațelor: ambele pe lângă corp (M. 43, M. 101) sau dreapta pe bazin și stânga pe lângă corp (M. 76). În M. 43, la piciorul drept al defunctului se afla depus un vas ceramic de ofrandă. Un alt vas, a fost descoperit în M. 76 la piciorul stâng. Între materialele arheologice recuperate, se pot menționa: cuțit, cataramă, cercei, mărgelile, inele pentru deget, brățari, mărgelile, pandantivi, monede arabe perforate – Nasr II, Ahmed Chalif Muqtadir, 913-932 și scărițe de călărie.

e. Sec. X

f. Muzeul din Banska Bystrica; Institutul de Arheologie SAW Nitra.

g. *Točík 1950, 159-174; Točík 1968, 38sqq; Ruttkay 1975, 171sq.*

56. Salka, Reg. Zamky

a. necropolă

b. ?

c. Descoperire fortuită: 1937.

d. Cu prilejul unor lucrări s-au descoperit trei morminte. Inventarul funerar al unuia dintre ele, era compus dintr-o pereche de scărițe de călărie, trei plăcuțe din fier, o mărgelă, un cuțit, un nasture și fragmente dintr-o cataramă. Piesele au fost predate Muzeului din Bratislava, însă ulterior s-au pierdut.

e. Sec. X

f. ?

g. *Točík 1968, 40; Ruttkay 1975, 172.*

57. Sered I, Reg. Galanta

a. necropolă

b. Colina Mačianske vršky, la 4 km de localitatea Sered, în apropiere de șoseaua Malá Mača.

c. Cercetări arheologice: 1952-1958 / B. Chropovský, Institutul de Arheologie SAW Nitra

d. O parte dintre morminte au fost distruse înainte de intervenția arheologică. Mormintele

erau orientate pe axul VNV-ESE, V-E sau NV-SE. Inventar funerar: fragmente de tolbă, arc, cremene, cuțite din fier, scărițe de călărie, zăbale. Ofranda de cabalină a fost depusă lângă membrele inferioare, pe partea dreaptă (M. 1/52) sau stânga (M. 6/53 , M. 15/53) și constă în general din craniul și membrele calului. J. Bárta a efectuat în anul 1953 o săpătură arheologică de salvare, în urma căreia s-au dezvelit 21 de morminte. Morminte deranjate: M. 2/52, M. 1/53, M. 4/53, M. 18/53, M. 19/53, M. 21/53. Poziția brațelor: ambele pe lângă corp (M. 3 / 52 , M. 8/53, M. 9/53, M. 15/53, M. 17/53), pe bazin (M. 1 / 52), brațul drept pe lângă corp și stângul pe bazin (M. 11 / 53). Tabloul inventarului funerar a fost completat cu un denar din argint- Milano, Hugo de Provence (926-945), nasturi din bronz, vârfuri de săgeată, cataramă, discuri și cercei.

e. Sec. X

f. Muzeul Național din Slovacia.

g. *Ruttkay 1975*, 173sq; *Točik 1968*, 40-49.

58. Sered II, Reg. Galanta

a. necropolă

b. În partea sudică a colinei Mačianske vŕšky, la 4 km de șoseaua Bratislava-Nitra.

c. Cercetări arheologice: 1954- J. Bárta; 1955- M. Rejholcová.

d. Cele 23 de morminte apar la o adâncime cuprinsă între – 0. 30 – 1.10 m. Orientare morminte: NNV-SSE, NV-SE și V-E. Poziția brațelor: ambele pe lângă corp (M. 1/54, M. 2/54, M. 5/54). Inventar funerar: vârfuri de săgeată, scărițe, zăbale, cuțite, cercei, brățări.

e. Sec. X

f. Muzeul Național din Slovacia.

g. *Točik 1968*, 49-57; *Ruttkay 1975*, 174sq.

59. Sered III, Reg. Galanta

a. necropolă

b. Staré Jarmočísko.

c. Cercetări arheologice: 1954- J. Bárta.

d. S-au cercetat 4 morminte distruse aproape în totalitate. Din M. 3 și M. 4 s-au mai păstrat doar resturi din craniu, coaste și bazin. M. 1 a fost distrus. Din M. 2 s-au mai păstrat resturi din craniu și din coloana vertebrală. Era orientat NV-SE și avea ca inventar o pereche de scărițe de călărie și o cataramă trapezoidală în stare fragmentară.

e. Sec. X

f. Institutul de Arheologie SAW Nitra.

g. *Točik 1955*, AR, VII, 489-494; *Točik 1968*, 57; *Ruttkay 1975*, 175 .

60. Skalica, Reg. Senica

a. mormânt

b. Pe colina - Kalvária.

c. Descoperire fortuită: 1953; Cercetare: M. Farkašovský.

d. Scheletul era orientat V-E. Pe partea stângă a defunctului era depusă ofrandă de cabalină (craniul și membrele). *Inventar funerar*: două scărițe de călărie, o săgeată și o zăbală. În mormânt se mai aflau dinți de porc.

e. Sec. X

f. -

g. *Kraskovská 1954*, 351sq, Fig. 155; *Točik 1968*, 57sq; *Ruttkay 1975*, 177.

61. Trnovec Nad Váhom, Reg. Galanta

a. necropolă

b. În valea Pri.

c. Cercetări arheologice: 1951- 1954.

d. S-au dezvelit 566 de morminte Latene și slave, între care un număr de 15 aveau un inventar specific maghiar.

e. Sec. X

f. Institutul de Arheologie SAW Nitra.

g. *Točik 1971*, 137-184; *Točik 1968*, 58; *Ruttkay 1975*, 182sq.

62. Vojnice, Reg. Komárno

a. necropolă

b. La NE de localitate, în valea Papajtó, pe o dună de nisip.

c. Descoperire fortuită: 1957; Cercetări: Institutul de Arheologie din Nitra .

d. În 1957 s-au mai descoperit încă 15 morminte, orientate V-E , NV-SE sau VNV-ESE. Brațele sunt întinse pe lângă corp (M. 1, M. 5, M. 9, M. 15), ambele pe bazin (M. 2, M. 6, M. 11) sau brațul drept pe piept și stângul îndoit spre craniu (M. 13). *Inventar funerar*: nasturi, cercei, aplici, mărgelile, inele de păr, brățări, cuțit, vârfuri de săgeți, cataramă, zăbală, scărițe și monede din Milano, Hugo de Provence (926-945) și Pavia, Hugo și Lothar II (932-950). În M. 5 a fost depusă ofrandă de cabalină (craniul și membrele), pe partea stângă a membrului inferior.

e. Sec. X

f. Institutul de Arheologie SAW Nitra.

g. *Liptáková 1964*, 242-256; *Točik 1968*, 58-62; *Ruttkay 1975*, 188.

63. Vozokany, Reg. Galanta**a.** necropolă**b.** La est de localitate în valea Remiska / Első homokdomb, Harmadik homokdomb.**c.** Cercetări arheologice: 1935- 1941 , E. Jarotta; Descoperire fortuită: 1941.**d.** E. Jarotta a salvat 7 morminte în anul 1936. Erau orientate E-V și aveau în inventar inele pentru deget și cercei. Tot în acest loc, s-au descoperit în mai 1941 alte 3 morminte, distruse aproape în totalitate. S-a recuperat un fragment de brățară din bronz. Ulterior, în luna octombrie 1941, s-au mai recuperat dintr-un mormânt două scărițe de călărie și o cataramă dreptunghiulară. E. Jarotta a mai recuperat câteva inele pentru deget și un fragment de seceră din fier.**e.** Sec. X**f.** -**g.** *Chropovský, 1954, 608, 621, 625-626; Točík 1968, 62sq; Ruttkay 1975, 188.***64. Zemianska Olča , Reg. Komárno****a.** necropolă**b.** -**c.** Descoperire fortuită: 1880, H. Végh.**d.** S-au dezvelit morminte de copii (M. 4, M. 7) și adulți (M. 5 , M. 8). Inventarul se compune dintr-un colan, cercei, inele pentru deget. M. 8 aparținea unui călăreț ce a fost orientat E-V. Avea ofrandă de cabalină (craniul) depusă pe membrele inferioare. Inventar: vârfuri de săgeată, o sabie pe partea stângă, un nasture din bronz și vârfuri de lance.**e.** Sec. X**f.** Muzeul Național din Budapesta.**g.** *Hampel 1905, 564-567; Ruttkay 1975, 190; Točík 1968, 63sq.***■ Croația****65. Bjelo Brdo****a.** necropolă**b.** *Str. Veneția.***c.** Săpături arheologice: 1896 – 1897, 1907 – K. Nuber, J. Purić.**d.** S – au dezvelit 205 morminte medievale (copii și adulți) . Mormintele sunt orientate SV – NE. Poziția brațelor: ambele brațe pe pântec, mâna dreaptă depusă pe piept iar stânga pe bazin, dreapta pe torace și stânga pe lângă corp. Adâncimea mormintelor este cuprinsă între – 0. 50 m – 1. 60 m. Inventar: mărgelă, inele pentru deget, colane torsadate din bronz, inele de păr cu

o extremitate în – s, cercei cu spirală la partea inferioară, brățări simple sau torsadate din bronz, monede romane cu perforație – Filip Arabul (224 – 249), Crispus (+ 326), Constantius II (337 – 361), Valens (364 – 378) și Arcadius (395 – 408). S-au identificat și emisiuni monetare arpadiene – Petru I, Andrei I (1046 – 1061), Bela I (1060 – 1063). Vasele ceramice de ofrandă au fost depuse lângă braț sau lângă laba piciorului stâng. Decorul acestora constă din incizii neregulate trasate orizontal, sau suprapuse de incizii în val tratate pe umăr.

e. Sec. XI .**f.** Muzeul Osijek.**g.** *Brunšmid 1903 – 4, 31 – 76; Bálint 1991, 214.***66. Kloštar Podravski****a.** necropolă**b.** *Peski, Pjesci, Pijesci.* La nord de localitatea Kloštar Podravski , la aproximativ 25 de km sud-est față de orașul Koprivnika.**c.** Săpături sistematice: 1885 – 1890, Milivoj Vežić și Gustav Fleischer.**d.** Necropola a fost încadrată în faza veche a culturii Brdo (975 – 1025).**e.** Sec. X -XI**f.** MAZ.**g.** *Brunšmid 1903 – 4, 76sq; Vinski 1970, 48sq; Registar 1990, nr. 814; Registar 1997, 165 .***67. Kobasičari / Orașul Kapela****a.** mormânt**b.** *Pădurea Kozarevac.* La 12 km față de Bjelovar, între localitățile Kobasičari și Visovi.**c.** Descoperire fortuită: 1967 la construirea unei șosele.**d.** S-au recuperat inele de tâmplă din bronz.**e.** ?**f.** MB.**g.** *Medar 1985, 37sq; Registar 1990, nr. 743; Registar 1997, 222 .***68. Popovec Kalnički / Orașul Sveti Petar Orehovec****a.** necropolă**b.** *Breg.***c.** Săpături arheologice: 1959, Slavenka Ercegović și Tudjan Mato (MAZ); 1983, Z. Homen (MK).**d.** Scheletele au fost deranjate în cea mai mare parte de lucrările agricole. Dintr-un mormânt de înhumație distrus aproape în totalitate, s-au

recuperat un cercel în formă de „ *ciorchine de strugure* ”și inele de păr cu o extremitate în - s.

e. Sec. X -XIII

f. MAZ, MK.

g. *Ercegović 1959*, 105sq; *Jelovina 1964*, 109; *Vinski 1970*, 80; *Registar 1990*, nr. 566; *Registar 1997*, 189.

69. Sveti Juraj u Trnju / Orașul Donji Kraljevec

a. necropolă

b. Școala primară Sveti Juraj u Trnju.

c. Săpături de salvare: 1985, Ž. Tomičić.

d. Cele 36 de morminte de înhumăție (19 femei 5 bărbați și 3 copii) erau orientate V (craniul) – E. Adâncimea mormintelor oscilează între – 0. 70 - 0. 90 m. Inventarul funerar era compus din inele de păr cu o extremitate în – s, șiraguri de mărgelă din ametist și fluorit combinate cu scoica kauri, inele digitale și cercel în formă de „ *ciorchine de strugure* ”.

e. ?

f. MMČ.

g. *Tomičić – Vidović 1985*, 12; *Registar 1990*, nr. 46; *Registar 1997*, 259; *Tomičić 1998 – 1999*, 41 - 60.

70. Svinjarevci

a. necropolă

b. La 2 km est față de localitate.

c. Săpături arheologice: 1895.

d. Între obiectele recuperate din morminte se pot menționa: inele pentru deget, inele de păr cu o extremitate în – s, emisiuni monetare arpadiene de la Bela I (1060 – 1063) și Ladislav I. Necropola a fost plasată în faza mijlocie și târzie a culturii Bjelo Brdo.

e. Sec. XI.

f. MAZ.

g. *Brunšmid 1903 – 4*, 86 - 90; *Vinski 1970*, 48, 73, 75sq, 80; *Bálint 1991*, 248.

71. Velika Horvatska / Orașul Desinić

a. mormânt de femeie

b. *Velika Horvatska*. La aproximativ 1. 5 km vest de localitatea Velika Horvatska și 750 m nord de pârâul Horvatska.

c. Descoperire fortuită; Cercetări arheologice: 1992, Ž. Tomičić.

d. Din mormânt s-a recuperat un cercel în formă de „ *ciorchine de strugure* ”.

e. Sec. XI.

f. MAZ.

g. *Simoni 1981*, 165; *Registar 1990*, nr. 194; *Registar 1997*, 83sq.

72. Veliki Bukovec / Orașul Mali Bukovec

a. necropolă

b. *Curtea castelului Drašković* (?). Localitate la 8 km distanță de Ludbreg. Castelul și parcul sunt situate pe un platou mai înalt la sud de Drava și Plitvice, pe un teren întins.

c. Săpături arheologice: 1870 - 1871, S. Ljubić (Muzeul din Zagreb).

d. Cele 10 morminte de înhumăție descoperite aveau un inventar funerar destul de consistent: inele de păr cu o extremitate în – s, inele pentru deget, mărgelă, zurgălăi și cercei în formă de „ *ciorchine de strugure* ”.

e. Sec. X - XI.

f. MAZ.

g. *Brunšmid 1903 – 4*, 83 – 86; *Vinski 1970*, 80; *Registar 1990*, nr. 357; *Registar 1997*, 138.

73. Vukovar / Valkovár

a. necropolă

b. *Lijeva bara*. Deal în apropierea orașului Vukovar, într-o zonă preponderent viticolă. În evul mediu aici se afla reședința familiei Vukovo (nume originar croat, ulterior maghiarizat Vukovar). O altă denumire utilizată a fost aceea de castrul Valcow.

c. Săpături arheologice: 1951 – 1953, Z. Vinski, M. Gorenc și K. Vinski - Gasparini.

d. Din 437 morminte de înhumăție, 303 aveau depuse în groapă scheletul de femeie alături de sugar. În general, privirea defuncțiilor era orientată spre est și mai rar spre nord sau sud. Câteva morminte de adulți dețin un inventar caracteristic războinicilor. Accesoriile funerare sunt destul de variate și sunt reprezentate de obiecte de podoabă și vestimentație (inele pentru deget, inele de păr cu o extremitate în - s, colane, pandantivi dubli cordiformi, inel cu spirală conică la partea inferioară, brățări, cercei, medalioane, nasturi), piese de armament (tolbe, săgeți), uz casnic (amnare, cuțite), monede romane și bizantină perforate.

e. Sec. X - XI.

f. MAZ.

g. *Vinski 1955*, 231 – 235; *Vinski 1959*, 99 – 110; *Jelovina 1964*, 104sq; *Vinski 1970*, 79; *Bálint 1991*, 261; *Demo 1996*.

**ASPECTS DU MULTICULTURALISME SPIRITUEL.
RITE ET RITUEL FUNÉRAIRES EN TRANSYLVANIE
ET EN EUROPE CENTRALE ET DU SUD-EST
(IXe - XIe s. apr. J.-C.)**

RÉSUMÉ

Chapitre I

Historique des recherches

Beaucoup de sites de la charnière des millénaires ont été découverts tout à fait par hasard. Il y a eu d'ailleurs des époques où l'intérêt pour les vestiges archéologiques s'est limité à leur simple récupération, sans que des données essentielles relatives à leur découverte soient collectées. Très souvent, les éléments nécessaires à l'identification exacte du site d'origine font défaut.

1. La période 1865 -1901

Les premières découvertes de sites du Haut Moyen Age en Croatie, au Sud de la Slovaquie et en Transylvanie ont intégré la littérature spécialisée à la fin du XIXe siècle. Il s'agit des sites suivants: Sebeș (1865), Veliki Bukovec – cour intérieure du palais Drašković (1870-1871), Kloštar Podravski - „Pijeski” (1885-1890), Deva (1894), Svinjarevci, Gîmbaș - „Măguricea” (1895), Bjelo Brdo – Rue Veneția (1895-97). En dépit des lacunes caractéristiques aux fouilles de cette période, bien des découvertes ont été sauvegardées et leurs inventaires publiés.

2. La période 1901 -1944

Pendant cette période, parallèlement aux découvertes fortuites, des fouilles sont continuées dans les nécropoles déjà connues: Alba Iulia (1904), Cluj Napoca - Rue Zapolya (1913), Gîmbaș - „Măguricea”(1901, 1911-1912), Hunedoara - „Dealul cu comori”(1910, 1911), Lopadea Nouă - „La Râpe”(1905 -1908), Moldovenești – *Château du baron Jósika Gábor*.

En 1944, M. Roska a publié la bouterolle d'épée trouvée à Alba Iulia, dont l'origine remontait, selon lui, au XIe siècle. A la même époque, Novák József a publié quelques pièces (anneaux de tempe, anneaux de tempe en bronze terminés en -s et une bague torsadée), issues d'une collection privée.

3. La période 1945 - 1989

Après la Seconde Guerre Mondiale, de nouveaux sites seront explorés: Alba Iulia - la cathédrale catholique romaine (1968-1977), Alba Iulia - Canton C.F.R. et l'hôpital vétérinaire (1961-62), Alba Iulia - Rue Vinătorilor (1979-1980), Alba Iulia - „Stația de Salvare” (1979-1985), Blandiana A (1979-1981), Blandiana - „În Vii” (Blandiana B), Ciumbrud - „Podireu” (1957), Cluj-Napoca - Rue Semenicului (1948), Cluj Napoca – Rue Plugarilor (1985 -86), Deva - quartier „*Micro 15*” (1975), Delekovec - Ščapovo (1975 -1979), Kobasičari - forêt Kozarevac (1967), Mala Subotica – la cour de l'église (1977), Nošlac (1963-1964), Obrež Kalnički - point Prekrižje (1987), Otrovanec - Kopačevac, Selišće, Črlena Klisa, Pícliša - „*La Izvoare*” (1970, 1972 ?), Popovec Kalničk – point Bregi (1983), Simeria Veche - Săulești - „În vii” (1962) - Stari Gradac - colline Kranjčev, Sveti Juraj u Trnju (1985), Velika Horvatska et Vukovar - Lijeva bara (1951 -53).

Les cimetières magyars du Sud-Est de la Slovaquie ont été répertoriés par A. Točík dans un catalogue paru en 1968. Celui-ci comprend aussi quelques découvertes inédites, accompagnées d'excellentes illustrations. Ultérieurement, en 1987, le même auteur a publié une synthèse de ces découvertes, focalisée sur l'inventaire funéraire.

4. La période 1990 – 2005

Cette étape est, sans aucun doute, la plus riche en découvertes relatives à la période des migrations dans l'espace européen. Le nombre de fouilles de sauvegarde ou systématiques a considérablement augmenté: Alba Iulia - Rue Brîndușei (1999, 2001, 2004-2005), Alba Iulia – *Station-service OMV* (2002), *supermarché PROFI* (2003), Orăștie - Dealul Pemilor/ Point X₂ (1992-93, 2000-2005), Orăștie – Dealul Pemilor/X8, Pícliša - „*La Izvoare*” (2000 -2001).

En 1996, à l'occasion de l'exposition sur Alba Iulia à l'An Mil, un catalogue a été publié, qui contenait une synthèse des fouilles effectuées sur le site Alba Iulia - „Stația de Salvare”.

Chapitre II

Les Magyars et l'espace européen aux IXe –XIe siècles.

1. Opinions sur la pénétration des Magyars en Transylvanie

A l'état actuel des recherches, plusieurs opinions existent sur la pénétration des communautés magyares en Transylvanie.

Selon K. Horedt, l'arrivée des Magyars en Transylvanie s'est faite en cinq étapes. Dans un premier temps, vers l'an 900, les Magyars atteignent la vallée de la rivière Someșul Mic. La seconde étape correspond à l'occupation de la vallée de la rivière Mureș. Pendant la troisième étape, qu'on place aux alentours de l'an 1100, les Magyars atteignent la vallée de la rivière Târnava Mare, où l'horizon du XIe siècle, caractéristique de la vallée de Mureș, n'a pas pu être identifié. Lors de la quatrième étape, vers 1150, les Magyars atteignent la vallée de la rivière Olt. Dans la dernière étape, vers l'an 1200, leur progression atteint les Carpates Orientales et Méridionales.

R. R. Heitel proposait en 1987 trois étapes pour la pénétration des communautés magyares dans l'espace transylvain. La première étape est représentée par une série de sites (Cluj Napoca, Gîmbaș, Lopadea Nouă, Blandiana et Alba Iulia) qui remontent à la première moitié du Xe siècle. La seconde étape est marquée par l'action militaire menée en Transylvanie par le roi arpadien Etienne Ier. Les indices dont on dispose pour cette étape nous aident à établir l'itinéraire des armées d'Etienne Ier: Deva – Alba Iulia – Lernei – Morești et la région de Ciuc. Les deux premières étapes ont un caractère violent. La troisième étape commence pendant le règne du roi arpadien Ladislau Ier (1074 - 1095), étant caractérisée par la diffusion vers l'est des cimetières du type Bjelo Brdo, tout au long du XIIe siècle.

Ultérieurement, R. R. Heitel a proposé, dans une étude de synthèse, 3 phases de la pénétration des Magyars en Transylvanie. La première phase, qui coïncide avec ce qu'on appelait déjà l'„*orientalischen Phase*”, a été placée dans le premier tiers du Xe siècle. La deuxième phase commencerait avec l'expédition militaire du roi Etienne Ier contre Gyula et finirait avec le règne de Ladislau Ier (1074-1095).

Entre ces deux phases, on a admis une période de transition, située entre la seconde et la troisième partie du Xe siècle.

La dernière phase correspondrait à la période 1095-1196.

Chapitre III

Horizons culturels en Transylvanie

1. Le groupe Ciumbrud

A la charnière des millénaires, la Transylvanie a constitué une terre d'accueil pour de divers groupes ethniques. Leur fixation dans cette région a été déterminée par les réalités économiques, politiques, sociales ou religieuses du continent européen.

L'hypothèse d'une présence d'une communauté de Slaves moraves en Transylvanie a été avancée pour la première fois par A. Dankanits et I. Ferenczi (1959). Leurs arguments se fondaient sur les résultats des fouilles de la nécropole de Ciumbrud – „Podireu”, où les 32 tombeaux d'inhumation découverts avaient révélé des ornements et des éléments vestimentaires supportant des analogies avec le milieu culturel Stare Mešto. En vertu de leurs caractéristiques, la datation retenue pour cette nécropole a été le début du Xe siècle.

Ces découvertes ont donné lieu à des hypothèses scientifiques des plus intéressantes. Pour M. Comşa, ces vestiges peuvent être attribués à une population de Slaves occidentaux, qui s'est réfugiée en Transylvanie après 906, lorsque l'Etat morave a été démantelé par les Magyars.

M. Rusu a soutenu comme datation du cimetière de Ciumbrud la seconde moitié du IXe siècle, affirmant que les membres de cette communauté auraient été des adeptes de la doctrine de Méthode, qui auraient fui la Moravie après 885, à cause des persécutions exercées à leur endroit par l'évêque Wiching.

Ultérieurement, M. Rusu a réuni les cimetières du IXe et Xe siècles sous le terme de *Ciumbrud - Blandiana B* et le nouveau groupe culturel ainsi défini a été attribué à une population chrétienne roumano-slave.

Les chercheurs hongrois ont attribué le groupe culturel *Ciumbrud – Blandiana (Karna - Stumpach)* à une population bulgare -slave.

K. Horedt a lancé en 1986 le terme de *groupe Ciunbrud*. Son intuition a été correcte, confirmée ultérieurement par les résultats des fouilles d'Orăştie – *Dealul Pemilor / X8* dont la contribution a été décisive pour mieux connaître et définir ce groupe culturel.

Les vestiges caractéristiques de cet horizon temporel ne sont pas les seuls de ce type, car ils font penser à la paire de boucles d'oreilles à plaque sémi-lunaire et chaînettes, découverte dans une tombe à ciste de brique de la phase I du cimetière d'Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”.

Alexandru Madgearu a réuni les découvertes archéologiques du type Ciunbrud et Blandiana A sous le terme commun de *groupe culturel Alba Iulia – Ciunbrud*, qu'il place entre la seconde moitié du IXe siècle et les premières décennies du siècle suivant.

On suppose que les inhumations du groupe culturel Ciunbrud cessent lors de l'apparition dans cette zone géographique des représentants du groupe Blandiana A.

Selon R. R. Heitel les phases terminales des cimetières Blandiana A et Alba Iulia II sont contemporaines des inhumations de Ciunbrud (fin du IXe – début du Xe siècles) ainsi que d'une des phases du cimetière de Ghirbom.

A l'état actuel des recherches, le groupe culturel Ciumbrud est illustré par les découvertes du site éponyme et des sites d'Alba Iulia – „*Stația de Salvare*” et d'Orăștie - *Dealul Pemilor X8*.

2. Groupe Blandiana A

Des hypothèses aussi intéressantes ont été formulées à propos du groupe culturel *Blandiana A*, qui doit son nom à la nécropole éponyme Blandiana - „*La brod*” (*Blandiana A*). Les premiers vestiges de ce groupe culturel ont été retrouvés par W. Fr. Schuster (1865), la datation retenue étant le IXe, voire le Xe siècles. Dans la zone de la nécropole éponyme, des pièces archéologiques ont été découvertes par hasard, lors de l'inondation des tombes situées sur la rive droite de la rivière Mureș (1954).

Les fouilles systématiques menées en 1981–1982 par Gheorghe Anghel et Horia Ciugudean ont contribué de façon substantielle à une connaissance plus approfondie des caractéristiques de ce groupe culturel. A partir des particularités du rite et du rituel funéraires, on a retenu comme datation les IXe – Xe siècles. Situé au même niveau chronologique que le cimetière II d'Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, le cimetière de Blandiana A a été attribué à la civilisation balcano-danubienne.

Des éléments supplémentaires liés à ce groupe culturel ont été découverts lors des fouilles de la nécropole II d'Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”. Sur la centaine de squelettes retrouvés, beaucoup étaient déposés dans de simples fosses, d'autres dans des cistes en briques romaines réutilisées. Cela vaut aussi pour Blandiana A. La nécropole d'Alba Iulia – „*Stația de Salvare*” se distingue néanmoins par les cassettes de briques où étaient déposés des objets en céramiques et des offrandes animales. M. Comșa a été le premier à déceler un lien entre ces sites et les Bulgares. Il a soutenu d'ailleurs le caractère slavo-bulgare des découvertes de Blandiana et Sebeș, proposant des analogies avec des sites de Bulgarie. Assez récemment, Cs. Szalontai considérait que le plus important foyer bulgare était à Alba Iulia. Dans ce sens, il attribue la première période de la nécropole d'Alba Iulia – „*Stația de Salvare*” aux Bulgares et la deuxième aux Magyars. L'étendue du contrôle exercée par les Bulgares sur la région aurait aussi bien pu se limiter aux points-clé de la route du sel, proches de l'embouchure de la rivière Mureș. A la lumière des découvertes archéologiques d'Alba Iulia, Blandiana A et Sebeș, cette hypothèse paraît tout à fait vraisemblable.

Attribuer ce groupe culturel à la *civilisation balcano-danubienne*, connue également sous le nom de *culture Dridu* semble pourtant un rapprochement forcé. De même, parler d'une culture *Dridu-Alba Iulia* ne ferait qu'ouvrir la voie à la confusion.

En échange, la nécropole Blandiana B, a été classée dans la première moitié du Xe siècle, en vertu de ses spécificités, qui ont contribué par la suite à la formation de la culture Bjelo Brdo. R. R. Heitel considère ce site, contemporain de celui d'Alba Iulia, une nécropole du type *Dridu-Alba Iulia*. Ultérieurement, le site a été incendié pendant la seconde décennie du Xe siècle. L'état actuel des recherches nous autorise à penser que, pour se référer à l'espace transylvain, la notion de *groupe culturel Blandiana A* est beaucoup plus correcte.

3. Le groupe Cluj

La première vague de la pénétration des Magyars en Transylvanie a été dénommée par K. Horedt *groupe Cluj*, selon la nécropole éponyme de Cluj-Napoca – *Rue Zápolya*, étudiée en 1911 et 1941–1942. Caractéristiques pour ce groupe culturel, fortement influencé par l'art des populations des steppes, sont les pièces d'armement et de harnachement déposées dans les tombes avec des offrandes des chevaux. On peut attribuer au groupe Cluj les découvertes d'Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, Cluj Napoca – *Rue Pata*, Cluj Napoca – *Rue Gen. Vasile Milea*, Gîmbaș (?), Deva (?) et Lopadea Nouă.

4. La culture Bjelo Brdo

La zone de diffusion de la culture Bjelo Brdo comprend le bassin des Carpates, l'actuelle Hongrie, le nord de l'Ex-Yougoslavie (entre les rivières Drave et Save), le bassin du Danube, la Transylvanie, l'Ouest de la Roumanie et le Sud-Ouest de la Slovaquie. Selon Z. Váňa, l'an 950 représente une date *ante quem non* pour le début de la culture Bjelo Brdo, qu'il place, lui, un peu plus tard. Il distingue trois étapes dans l'évolution de cette culture: la première étape (975-1025, l'étape moyenne (1025-1075) et l'étape tardive (1075-1200). B. Szőke accepte en général la datation de la culture Bjelo Brdo entre la seconde moitié du Xe siècle et le XIIe siècle, ainsi que la présence de certaines composantes slaves. Selon J. Giesler, dans l'évolution de la culture Bjelo Brdo on peut distinguer deux étapes: *Bjelo Brdo I* et *Bjelo Brdo II*, à l'intérieur desquelles on a identifié des phases plus anciennes ou plus tardives: *la haute période Bjelo Brdo I* et *la période Bjelo Brdo II tardive*.

Chapitre IV

La cité de Bălgrad aux alentours de l'An Mil. Repères historiques et archéologiques

Une étude séparée consacrée à l'antique Apulum a été décidée surtout en vertu du rôle politique que cette ville tient pendant la période des migrations et du Haut Moyen Age, mais aussi à cause de la complexité des découvertes archéologiques.

Les premiers renseignements sur Alba Iulia sont liés aux références faites à Gylas (Gylas I), à la moitié du Xe siècle. Des informations sur Geula et les événements de la charnière des millénaires sont fournies par la *Gesta Hungarorum* d'Anonymus, *Chronicon Pictum Vindobonense*, *Chronicon Posoniense*, *Chronicon Monacense* et *Chronicon Henrici de Mügeln*. *Chronicon Hungaricum* de Simon de Keza parle d'un certain Julia, l'un des capitaines d'Arpad.

L'un des épisodes riches en connotations pour l'histoire de la Transylvanie est sans doute la christianisation du prince Gylas (Gyla, Gyla Ier) vers 950, événement signalé aussi par les chroniqueurs byzantins Skylitzes, Kedrenos et Zonaras. L'empereur Constantin VII Porphyrogénète lui a accordé le titre de *patricius* et lui a désigné un compagnon dans la personne de Hiérotheus, qui avait été ordonné prêtre par le patriarche Théophilactos.

Mircea Rusu identifie le prince Gyula, christianisé à Constantinople, au duc Gyula (*dux magnus et potens*) ou *rex Iulus*, respectivement Geula, neveu de Tuhutum. Le deuxième Gyula, sur lequel les chroniques ne sont pas très exactes, pourrait être le même personnage que Dobuca. Il est très probable que ce deuxième Gyula fût le fils de Charlotte, la seconde fille de Gyula Ier. Il avait probablement reçu le nom de Gyula de Dobuca pour ne pas être confondu avec son grand-père Gyula Ier et, respectivement, son oncle, Gyula II.

L'emplacement de l'archevêché de Hiérotheus et la zone où il a mené son œuvre missionnaire a généré d'amples controverses. Une partie des chercheurs qui ont traité ce sujet, ne serait-ce qu'au passage, penchent à croire que l'archevêché de Hiérotheus se trouvait à Alba Iulia. Selon Alexandru Madgearu, Hiérotheus a dû déployer son œuvre missionnaire dans les actuels comtés de Csongrád et Békés, ainsi que dans le Nord-Ouest du Banat et dans la Plaine d'Arad. A la lumière de ces arguments, la rotonde d'Alba Iulia est désormais datée de la seconde moitié du IXe siècle.

L'analyse de la circulation des monnaies byzantines au confluent des rivières Mureș et Tisza a déterminé Ana - Maria Velter à rallier le point de vue exprimé assez récemment par Alexandru Madgearu.

Gyula Kristó est, lui, l'adepte d'une théorie différente relative à Gyula et la zone géographique où Hiérotheus mène son activité de mission. Il considère qu'on ne peut parler d'un siège épiscopal à Alba Iulia qu'à partir du dernier quart du XIe siècle. Le siège du pouvoir de Gyula a été placé par Kristó dans le Nord de la Transylvanie ou Tisztantúl. L'auteur fonde sa conclusion sur le nombre important de monnaies byzantines découvertes dans cette zone géographique. Le premier Gyula est celui qui a participé à l'installation des Magyars et qui a probablement détenu la seconde position dans la hiérarchie de son peuple.

Le second Gyula serait alors un personnage historique christianisé à Constantinople en 956, qui aurait introduit le rite byzantin dans le Bassin des Carpates. En échange, le siège du pouvoir de Kéan est placé au Sud de la Transylvanie, où perdurait depuis le IXe siècle une domination bulgare.

Dans le Nord de la Transylvanie, où l'on veut placer le siège du pouvoir de Gyula, on ne retrouve pas pourtant la diversité funéraire qu'Alba Iulia recèle à partir du Xe siècle.

A notre avis, les recherches archéologiques menées pendant les dix dernières années à Alba Iulia soutiennent l'existence d'un centre politique majeur, ainsi que l'influence exercée par le monde byzantin. Sans esprit partisan, nous soutenons l'existence à Alba Iulia d'un important centre politique, pourquoi pas même celui de la «voïvodie de Bălgrad»!

Chapitre V

Aspects du rite et du rituel funéraires

On connaît aussi d'autres coutumes relatives aux sépulcres du Xe et XIe siècles:

- morceaux de calcaire et de gravier placés des deux côtés du squelette: Moldovenești M. XIII.
- une pierre placée sous la nuque du défunt: Blandiana B et Cluj Napoca – *Rue Zapolya*: M. 4.
- morceaux de bois placés près de la calotte du crâne: Alba Iulia – *Rue Brîndușei*: M. 63, Moldovenești: M. XVI et Orăștie – *Dealul Pemilor X8*: M. 8.

La première phase de la nécropole d'Alba Iulia - „*Stația de Salvare*” contient quelques éléments caractéristiques. A part les inhumations dans de simples fosses de forme rectangulaire, on a utilisé également des cassettes / cistes en brique romaine. Les traces d'offrandes de viande consistent dans des ossements ovins et caprins placés près du crâne ou des membres inférieurs du défunt. Le matériel céramique déposé dans les tombes était représenté par un ou deux récipients (on a pu remarquer une association entre un bol gris ou ocre et un pot globulaire ou une cruche en forme d'amphore). Lors de la seconde phase, on distingue aussi d'autres types de sépulcres, couvertes de pierres et fragments de briques, de blocs calcaires façonnés ou pseudo-cistes. S'y ajoutent les cercueils ou les fosses tapissées de bois.

Dans la nécropole d'Alba Iulia - *Rue Brîndușei* on a pu répertorier trois types de tombes: simples fosses rectangulaires creusées dans le sol stérile, fosses bordées de fragments informes de calcaire (disposés près de la calotte crânienne, du bassin ou des membres inférieurs) ou bien des tombes recouvertes par des fragments de calcaire, parfois même par des blocs façonnés, dont les dimensions sont appréciables. L'inventaire funéraire ne compte aucune pièce d'armement ou de harnachement. Des éléments de rite et rituel funéraires similaires ont été identifiés lors des fouilles systématiques effectuées par M. Blăjan dans la nécropole d'Alba Iulia - „*Izvorul Împăratului*”. A part les simples fosses rectangulaires, aux angles arrondis, il y a eu aussi de cas où soit le défunt était entouré de morceaux de pierre (calcaire, grès) ou de briques fragmentaires réutilisées, soit il était mis dans un cercueil en bois.

Notre opinion à ce sujet, soutenue par les résultats des recherches archéologiques, c'est que les cassettes de brique sont utilisées à Alba Iulia jusqu'aux premières décennies du Xe siècle au plus tard. Après cette période, leur utilisation n'est constatée que pour la fin du XIe siècle.

L'offrande animale déposée dans les tombes à l'époque des migrations est assez variée. Les fouilles ont mis au jour des œufs, des ossements de chevaux, porcins, bovins, ovins et espèces caprines. Ces indices suggèrent l'existence de certains sacrifices ou

cérémonies funéraires dans les communautés humaines de la région, du IXe au XIe siècles.

1. L'offrande de chevaux

Dans le cas des communautés nomades du Xe siècle, on a identifié des tombes contenant des offrandes de chevaux. Ce type d'offrandes a été analysé par Csanád Bálint, qui a proposé leur classement en cinq groupes différents, selon leurs principales caractéristiques: I – cheval harnaché; II – peau du cheval posée aux pieds du défunt; III – cheval empaillé; peau repliée (les membres du cheval sont rapprochés ou superposés) et V – peau du cheval déployée.

Selon certains chercheurs, le renoncement graduel au sacrifice des chevaux semble être motivé par la situation matérielle précaire, qui n'autorisait plus la perte d'un animal si précieux. En échange, les tombes à offrande de cheval sont plus fréquentes à la charnière des millénaires et possèdent un inventaire funéraire beaucoup plus riche.

Pour Csanád Bálint, le renoncement au sacrifice du cheval a été déterminé tant par l'appauvrissement de la population, qui a donné à cet animal une forte valeur économique, que par la diffusion du christianisme.

Un cas à part est représenté par l'une des découvertes faites sur le site Blandiana – „*La brod*“ / M. 2, où, à environ 30 cm des membres du défunt, on a retrouvé un squelette complet de cheval, le crâne et les membres antérieurs d'un bovidé, un crâne et des os d'ovi-caprins, plus un autre crâne de cheval. Le squelette de cheval était accompagné de pièces de harnachement.

Le dépôt d'un squelette complet de cheval est une coutume qu'on retrouve également dans d'autres nécropoles du Xe siècle, telles que: Balatonselle, Gerendas, Oroszvár, Sárgabogárd, Szeged et Szeghalom, alors que l'inhumation rituelle d'un bovin (comme à Sárgabogárd et Komárom-Szentpeter) a le but de protéger les morts et les vivants.

Des ossements de chevaux (crâne ou membres) et des pièces d'armement ont été également identifiés dans la phase II de la nécropole d'Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”.

La même coutume a été signalée dans la région de Crișana, à Vărșand – „*Movila dintre vii*” - M. 33. À gauche de la dépouille du défunt on a retrouvé le crâne et les membres d'un cheval, ainsi que des pièces de harnachement.

Selon la typologie proposée par Csanád Bálint, on peut inclure dans le groupe I les sites de Cluj Napoca – *Rue Zápolya* / M. 8 (?), Deva – *Micro 15* / M. 3 et Orăștie – *Dealul Pemilor / Point X₂* / M. 6 et M. 7.

Le groupe II est représenté par les sites de Cluj Napoca – *Rue Zăpolya* / M. 1, M. 4 et M. 6. On ne dispose pas d'informations liées à la disposition des restes de chevaux dans les nécropoles d'Alba Iulia - „*Stația de Salvare*” et Cluj Napoca – *Rue Plugarilor*, mais, très probablement, ces dépôts appartiennent à l'un de ces deux types.

Le dépôt d'offrandes de chevaux à côté du défunt a été également révélé dans des cimetières du Sud-Ouest de la Slovaquie. Le crâne et les membres du cheval étaient d'habitude déposés aux pieds du défunt. L'offrande de chevaux a été signalée à Bánov (Rég. Nově Zámky), Červeník (Rég. Trnava), Dolný Peter II (Rég. Komárno), Imel (Rég. Komárno), Lipová - Ondrochov (Rég. Nově Zámky), Marcelová (Rég. Komárno), Nesvady (Rég. Komárno), Sered I et Sered II (Rég. Galanta), Skalica (Rég. Senica) et Vojnice (Rég. Komárno).

Les tombes du Sud-Ouest de la Slovaquie dotées d'offrandes de chevaux peuvent rentrer dans le groupes I et II.

Le groupe I est illustré par les découvertes suivantes: Červeník (Rég. Trnava)/ M. 9, M. 11, Dolný Peter II (Rég. Komárno) / M. 60, M. 107, Prša (Rég. Lučenec)/M. 100, Sered I et II (M. 3/52, M. 2/53, M. 8/53, M. 2/54, M. 2/55, M. 7/55, M. 11 /55) et Sered II / M.2.

On peut placer dans le deuxième groupe les découvertes de Bánov (Rég. Nově Zámky)/ M. 27 et M. 28, Červeník (Rég. Trnava) / M. 5 et M. 7, Dolný Peter II (Rég. Komárno)/M. 61, Nesvady (Rég. Komárno)/ M. 1 et M. 2, Prša (Rég. Lučenec)/M. 103, Sered I (Rég. Galanta)/ M. 1/52, M. 6/53, M. 15/53, M. 18/53, Sered II / M. 3/54, M. 4/55, Skalica (Rég. Senica), Vojnice (Rég. Komárno) / M. 5 et Zemianska Olča (Rég. Komárno)/ M.8

2. L'offrande d'œufs

L'offrande d'œufs apparaît dans les nécropoles du Xe siècle. Elle est placée à proximité des organes génitaux et des articulations. On recense deux ou trois cas par nécropole. Ce type d'offrande apparaît notamment dans les tombes d'enfants, dans des nécropoles de la classe moyenne, et, plus rarement, dans les sépultures des adultes.

En Transylvanie, Slovaquie et Hongrie, l'offrande d'œufs est surtout connue grâce aux découvertes d'Alba Iulia - „*Stația de Salvare*”, Alba Iulia - „*Izvorul Împăratului*”, Alba Iulia – *Rue Brîndușei*: M. 15 et M. 17, Letkés - *Tégláégető*, Malé Kosihy, Szegvár - *Oromdűlő* et Szob – *Kiserdő*.

Le plus souvent, l'offrande d'œufs a été déposée à côté du membre inférieur gauche du défunt.

3. Offrande de volailles: Cluj Napoca – *Rue Zapolya*: M. 4 .

4. Offrande de porcins: Alba Iulia – „*Stația de Salvare*” et Cluj Napoca – *Rue Zapolya*: M. 3.

5. Offrande de bovins: Alba Iulia – „*Stația de Salvare*” et Blandiana A: M. 2 .

6. Offrande d'ovi-caprins: Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, Blandiana A: M. 2, M. 4, M. 5 et M. 6 .Ce type d'offrande apparaît en Transylvanie uniquement dans les communautés bulgares. En échange, les restes d'œufs sont présentes tant dans le milieu autochtone que dans les milieux byzantins ou bulgares. Dans le groupe culturel Ciumbrud, l'offrande animale fait complètement défaut.

Pour les XIe et Xe siècles, on constate quelques modifications dans le rite et le rituel funéraires: ni les pièces d'armement ou de harnachement, ni l'offrande de chevaux n'apparaissent plus. A partir de cette période on commence à déposer « *l'obole de Charon* ».

Cette période est représentée par les nécropoles d'Alba Iulia – *Rue Vânătorilor*, Alba Iulia – *Rue Brîndușei*, Bjelo Brdo – *Rue Veneția*, Deva, Hunedoara – „*Dealul cu comori*”, Moldovenești – *Le jardin du château Jósika Gábor*, Pîclișa - „*La Izvoare*”, Simeria - „*În vie*” et Svinjarevac.

7. La trépanation

La trépanation symbolique ou dans un but médical a été fréquemment pratiquée pendant le Xe siècle, aussi bien chez les hommes que chez les femmes ou les enfants. Cette coutume s'est diffusée surtout dans la moitié Est de la Hongrie, principalement sur le cours supérieur de la rivière Tisza. Les cas sont rares où, dans un même cimetière, la trépanation symbolique et la trépanation à but médical apparaissent conjointement.

La trepanation crânienne a été pratiquée dans l'espace magyar à Aldebrő - Mocsáros (Com. Heves), Besenyőtelek (Com. Heves), Budapest - Pestszentlőrinc - Gloriét (Com. Pest), Budapest - Soroksár - I (Com. Pest), Budapest - Soroksár - II (Com. Pest), Dabas - Alsódabas (Com. Pest), Dunavarsány (Com. Pest), Egiyek - Ohat - Pusztakocs (Com. Hajdú Bihar), Heves (Com. Heves), Jászszentandrás - Járastanya (Com. Szolnok), Karos (Com. Borsod - Abaúj - Zemplén), Nagylók - Erdőmajor (Com. Fejér), Rád - Kishegy (Com. Pest), Rétközberencs (Com. Szabolcs -

Szatmár), Tatabánya (Com. Komárom), Tiszaeszlár - Bashalom - Fenyvestábla (Com. Szabolcs - Szatmár), Berekböszörmény - Református templom, Ibrány - Esbó - Halom/M. 53, Mesteri - Intapuszta / M. 3, Sárretudvari - Hízóföld/M. 179, Sárretudvari - Poroshalom/M. 1 et Szegvár - *Oromdülő*.

Dans l'espace roumain, des cas de trépanation crânienne ont été découverts à Hunedoara - „*Dealul cu comori*”/ M. XXIV et Timișoara - „*Cioreni*”/ M. 8 (un homme d'environ 35-40 ans), où le défunt présentait sur la partie antérieure du crâne la trace d'une trépanation guérie.

Chapitre VI

Le matériel archéologique

1. Ornements et éléments vestimentaires

Du point de vue fonctionnel, les ornements du corps peuvent être classés en plusieurs catégories

1.1. *ornements pour les cheveux et les oreilles*: anneaux de tempe, anneaux de tempe terminés en -s, boucles d'oreilles à spirale conique, boucles d'oreilles en forme de „raisin” (*formes 17 a – 17 b Giesler*);

1.2. *ornements pour les bras et les doigts*: bracelets simples, torsadés, à tête d'animal stylisée, anneaux simples, torsadés, à chaton, ou anneaux sigillaires (*forme 37*);

1.3. *ornements à mettre autour du cou*: sautoirs simples ou torsadés (*formes 1 a, 1b Giesler*), colliers, munis parfois d'un pendentif central, des pendentifs, des amulettes et des petites croix-reliquaire;

1.4. *accessoires vestimentaires*.

2. Pièces d'équipement militaire et objets ménagers

2.1. Carquois

Les carquois ne sauraient pas manquer des inventaires funéraires caractéristiques aux populations nomades. Des restes de carquois ont été découverts aussi bien en Hongrie qu'en Transylvanie ou dans le Sud-Ouest de la Slovaquie. Les pointes des flèches ont été déposées soit dans les carquois, soit en bouquet, leur forme ou leur nombre pouvant différer.

Des carquois et des pointes de flèches ont été prélevés dans les cimetières d'Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, Cluj Napoca – *Rue Zăpolya*, Orăștie – *Dealul Pemilor /X2*, Vukovar – *Lijeva bara*, Kiszombor B / M. 2, Mindszent – *Koszorús-dűlő* / M.2, Szentes -*Szentlászló*/M. 6, Szentes – *Bórbasföld* / M 15 et M. 20.

Des morceaux de fer ont été retrouvés dans des carquois dans les régions de Banat et Crișana, sur les sites de Dudeștii Vechi - „*Movila lui*

Dragomir”, Timișoara - *Cioreni*, Voiteni et Vărșand - „*Movila dintre vii*”. Des pointes de flèches de différentes formes ont été également retrouvées à Gîmbaș – „*Măguricea*”, Deva – *Micro 15*, Chotín /M.74, Sered I/M.6, Sered II / M.7/55 et Kosúty, Bánov / M. 27, Cervenik/M. 1 et Nesvady/M. 2.

2.2. Arcs

Les plaques en os appliquées sur la partie médiane ou aux extrémités des arcs sont assez fréquentes dans les tombes des guerriers. Ces plaques sont simples ou bien décorées de fines incisions ou de cercles ayant un point au centre.

On connaît aussi des plaques en os appliqués sur les arcs, en provenance de Transylvanie, du Sud-Ouest de la Slovaquie ou de Croatie: Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, Bánov / M. 16, 20, 27, 28, Ondrochov/M.4, Nesvady/M.2, Sered I /M.1/52, M. 6/52, 7/53, M. 8/53, 14/53, M. 14/53 et Sered II /M.4/55, M.7/55 et Vukovar – *Lijeva bara*

2.3. Sabres

La présence des sabres dans les cimetières de Transylvanie peut être documentée uniquement pour les sites: Blandiana – „*În vii*”, Gâmbaș – „*Măguricea*”, Cluj Napoca -*Rue Zápolya* /M.1, M.4, M.6 et M.10, *Rue Plugarilor*. Les sabres découverts à Cluj Napoca – *Rue Zápolya* et à Gîmbaș – „*Măguricea*”/M.1 appartiennent au type I A Kirpičnikov.

Dans le Sud-Ouest de la Slovaquie on a découvert des sabres à Zemianska Olča / M.8, Sered I / M.1/57 et Nesvady/M.1. Les sabres découverts à Zemianska Olča et Sered I appartiennent au type I A Kirpičnikov.

Le sabre de Trnovec nad Váhom – *Horný Jatov*/ M. 183, portait sur sa poignée des plaquettes d’os, sur lesquelles figuraient des dessins en forme de cœur ou de palmette. Ce sabre peut être assimilé au type III Kirpičnikov.

2.4. Épées

Les différents types d'épées, dotées de double tranchant, sont assez fréquents dans les inventaires funéraires des tombes des guerriers.

On peut mentionner quelques épées du type X, Y Petersen à Deva - *Micro 15*, Dolný Peter II – *Kisrét* (Rég. Komárno)/ M. 61, Galanta – *Mátšukovo*, Tornóc / Trnovec nad Váhom (Rég. Galanta), Sered II / M. 7/55 - *Dealurile Mácsedi*, Marcelová / Marcelháza (Rég. Komárno), Červenik / Vágveresvár (Rég. Trnava).

2.5. Haches de guerre

Parmi les pièces d'armement découvertes dans des nécropoles, les plus fréquentes sont les haches de guerre. En Transylvanie, on peut distinguer deux types de haches, qu'on retrouve souvent dans les tombes des guerriers.

Le premier type – et le plus ancien – comporte une partie active plus large que le reste et allongée vers le manche. L'orifice destiné à l'emmanchement a une forme assez allongée. Sa découverte à l'intérieur du groupe Cluj indique comme datation possible la première moitié du Xe siècle. Ce type de hache peut être classé dans le type III Ruttkay et commence à être utilisé après la seconde moitié du IXe siècle.

Des exemplaires semblables découverts en Russie ont été classés dans le type VIII Kirpičnikov et datés de la période comprise entre le XIe et XIIe siècles. De tels exemplaires ont également été retrouvés à Cluj Napoca – *Rue Pata* et *Gîmbaş* –, *Măguricea*”.

Pour ce premier type, des analogies peuvent être établies avec des glaives découverts dans les nécropoles de Demkóhegy, Dudeștii Vechi – *„Movila lui Dragomir”*, Hajdúszoboszló - Árkoshalom et Püspökladány - Eperjesvölgy.

Un deuxième type de glaive a été identifié à Alba Iulia – *„Stația de Salvare”*, Deva – *Micro 15* et Orăștie – *Dealul Pemilor/X2*. Il est caractérisé par une forme plus svelte et une partie postérieure allongée, à section carrée.

La partie active a un tranchant large et se recourbe progressivement vers l'emmanchement. Ces haches correspondent au type I Kirpičnikov et sont propres à la Russie du XIe au XIIIe siècles.

Du point de vue chronologique ce type de hache rentre dans les inventaires funéraires le plus probablement après la moitié du Xe siècle.

2.6. Etriers

Dans la catégorie des pièces de harnachement, on distingue une grande variété d'étriers.

Des étriers ont été découverts à Orăștie – *Dealul Pemilor X2*, Szentes -*Borbásföld*, Dolný Peter II, Deva – *Micro 15* (type IV – 3 Ruttkay), Cluj Napoca – *Rue Zápolya* (type V -1 Ruttkay), Alba Iulia – *„Stația de Salvare”*, Blandiana -*„La brod”* (type IV – c Ruttkay), Sered I / M.1 /57 (type IV – 2d), Červeník / M.5 (IV -2), et Sered II / M. 2, 5 / 54 (IV -2).

2.7. Mors

Dans les tombes des guerriers on a retrouvés deux types de mors –

articulés et non-articulés (types II et III Ruttkay) – à Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, Blandiana – *La brod*, Cluj Napoca – *Rue Zápolya*, Orăștie – *Dealul Pemilor X2*.

Dans le Sud-Ouest de la Slovaquie on peut distinguer deux types de mors articulés. On peut inclure dans un premier groupe les mors articulés du type II Ruttkay, qui comprend des pièces du Xe siècle découvertes à Bánov (Rég. Nové Zámky), Červeník (Rég. Trnava), Dolný Peter II (Rég. Komárno), Imel (Rég. Komárno), Prša (Rég. Lučenec), Sered I et Sered II (Rég. Galanta) et Vojnice (Rég. Komárno).

Le deuxième groupe est composé de mors articulés à frein, dont il existe plusieurs versions. Le mors découverts à Nesvady appartient au type I – 5 Ruttkay. A Sered on a retrouvé deux sortes de freins I - 2 et 4. Les variantes I -1, 2 (?) et 3 apparaisset aussi à Kosúty et Nesvady.

2.8. Couteaux

Dex couteaux entiers ou fragmentaires ont été identifiés dans des inventaires funéraires de la période allant du IXe au XIe siècles, sur les sites d'Alba Iulia - *Rue Brîndușei*, Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, Alba Iulia – *Izvorul Împăratului*, Alba Iulia – *l'hôpital vétérinaire*, Blandiana A, Blandiana – „*În Vii*”, Dolný Peter II, Moldovenești, Pîclișa – „*La Izvoare*”, Sebeș et Vukovar - *Lijeva bara*.

2.9. Pierres à feu et briquets

Les pierres à feu et les briquets sont des objets fréquents dans les découvertes faites dans les nécropoles du Xe et XIe siècles.

Des morceaux de pierres à feu et des briquets ont été retrouvés dans les cimetières d'Alba Iulia – *Rue Brîndușei* / M.6/1997, Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, Alba Iulia – *Izvorul Împăratului*, Blandiana –, „*În Vii*”, Červeník (Rég. Trnava), Cluj Napoca - *Rue Zápolya*, Deva - *Micro 15*, Gîmbaș –, „*Măguricea*”, Nesvady (Rég. Komárno) / M. 1, Sered I (Rég. Galanta) – M. 1/52, M. 8/53 et Vukovar – *Lijeva bara*.

2.10. Anneaux triples en bronze pour répartir les courroies

Parmi les pièces de harnachement on remarque aussi les anneaux triples en bronze pour répartir les courroies. Ces pièces apparaissent fréquemment dans les inventaires funéraires des tombes appartenant à des guerriers. On connaît à ce jour de tels anneaux à Alba Iulia et Dolný Peter II.

2.11. Céramique

Jusqu'au XIe siècle, le matériel céramique apparaît dans l'inventaire funéraire, étant utilisé dans des cimetières différents du point de vue ethnique ou confessionnel.

Si dans les cimetières du groupe culturel Ciumbrud le matériel céramique n'apparaît pas, la situation est toute autre dans les nécropoles du groupe culturel Blandiana A. On y trouve un ou deux récipients, différents du point de vue typologique.

Par rapport à la période précédente, au Xe siècle, un seul récipient est posé en offrande, dont les dimensions sont modestes. Durant ce siècle, les récipients polis en forme d'amphore et les récipients globulaires munis de deux anses ne se retrouvent plus parmi les objets en céramiques déposés en offrande dans les tombes. Plusieurs cas ont été répertoriés, selon la disposition du récipient en céramique à l'intérieur des tombes:

1. *à droite des pieds*: Cluj Napoca - *Rue Zăpolya*: M. 2, M. 3, M. 5; Cluj Napoca – *Rue Plugarilor*, Prša (Rég. Lučenec) / M.43.
2. *à gauche des pieds*: Prša (Rég. Lučenec) / M. 76, 101.
3. *près du crâne*: Sered II (Rég. Galanta).
4. *à droite du crâne*: Alba Iulia – *Rue Brîndușei*: M. 9 / 97, M. 12 / 97, M. 5 / 99, M. 8 / 2001; Alba Iulia – *nécropole III* .
5. *à gauche du crâne*: Bánov (Rég. Nové Zámky).
6. *à côté du mollet gauche*: Alba Iulia – *Rue Brîndușei*: M. 14 / 97, M. 15 / 97, M. 16 / 97, M. 22 / 99; Blandiana B: M. 4 .
7. *près du bassin*: Alba Iulia – *Rue Brîndușei*: M. 2 / 99, M. 4 / 99.
8. position non-précisée, à cause du dérangement du site: Bánov (Rég. Nové Zámky) / M. 18, 25.

2.12. Monnaies

Dans l'espace européen du Xe et XIe siècles la coutume de la monnaie déposée dans les tombes est de plus en plus fréquente. Cette pratique en est précédée par une autre: le dépôt de la moitié inférieure d'un double pendentif cordiforme.

Si en Transylvanie seules des monnaies arpadiennes ont été déposées, en Pannonie et dans le Sud-Ouest de la Slovaquie on a également retrouvé des monnaies d'Europe de l'Ouest ou arabes.

Selon *S. Tettamanti*, on peut distinguer 10 dispositions possibles de l'obole à l'intérieur des tombes. Le dépôt de plaques métalliques sur les paupières ou dans la bouche du défunt précède la pratique de l'obole. IL s'agit d'une pratique propre aux populations finno-ougriennes, censée protéger les vivants contre le regard néfaste du défunt.

La pénétration des premières émissions monétaires magyares en Transylvanie est sans aucun doute liée à l'expansion de l'Etat arpadien vers

l'Est. Le seul type de monnaie attesté par les découvertes faites en Transylvanie porte sur l'avvers la légende *STEPHANVS REX* et sur le revers celle de *REGIA CIVITAS*.

Des monnaies de l'époque d'Etienne Ier (997 -1038), appartenant au type CNH 1, ont été découvertes à Alba Iulia – *Rue Brîndușei*, Alba Iulia - *Collection Anton Triest*, Alba Iulia - *Collection Bela Cserni*, Bögöt (Kom. Vas), Dolný Peter II, Gerendás (Kom. Békés), Hodoni – „*Pocioroane*”, Hunedoara – „*Dealul cu comori*”, Malé Kosihy (Slovaquie), Moldovenești, Szabolcs, Szombathely – *Szent Márton templom* (Kom. Vas) et Pîclișa – „*La Izvoare*”.

Parmi les monnaies de l'époque du roi Pierre (1038-1041; 1044-1046), on peut énumérer celles d'Alba Iulia – *Rue Brîndușei*, Biharkeresztes – Ártánd – „*Nagyfarkasdomb*”, Bjelo Brdo – *Rue Veneția* (Croatie), Bögöt (Kom. Vas), Csanytelek – *Dilitor*, Dăbîca, Ellend – *Nagygödör*, Gerendás (Kom. Békés), Hunedoara – „*Dealul cu comori*”, Moldovenești, Pîclișa – „*La Izvoare*”, Püspökladány-Eperjesvölgy et Vladimirescu. Leur présence a été constatée aussi dans les trésors découverts à Lančrám (Dép. Alba) et Slimnic (Dép. Sibiu).

Assez rares en Transylvanie sont les émissions monétaires d'Aba Samuel (1041-1044), qu'on a retrouvées uniquement dans deux nécropoles: Alba Iulia – „*Stația de Salvare*” et Moldovenești – *Jardin du château Jósika Gábor*.

En ce qui concerne les monnaies de l'époque d'André Ier (1046-1060) deux types s'avèrent les plus fréquents H 8 et H9 Kovács.

Ces monnaies sont fréquentes dans des découvertes fortuites, des nécropoles ou des collections: Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, Alba Iulia – *Rue Vînătorilor*, Alba Iulia – *Rue Brîndușei*, Alba Iulia – *Collection Anton Triest*, Biharkeresztes – Ártánd – „*Nagyfarkasdomb*”, Bjelo Brdo – *Rue Veneția*, Bögöt (Kom. Vas), Čakajovce (Slovaquie), Csanytelek – *Dilitor*, Dolný Peter II, Ellend – *Nagygödör*, Ellend – *Szilfa*, Hunedoara – „*Dealul cu Comori*”, Hurbanovo – *Bohatá* (Slovaquie), Moldovenești, Pécs – *Vasas*, Mlynárce, Pîclișa – „*La Izvoare*”, Sorokpolány – *Berekaljai, Kápolnai út* (Kom. Vas), Szabolcs et Szegvár – *Oromdülő* et Velké Hostěradky (Rép. Tchèque).

Beaucoup plus nombreuses sont les monnaies datant de l'époque de Bela Ier (1060 – 1063): cimetières d'Alba Iulia – *Rue Brîndușei*, Alba Iulia – *Rue Vînătorilor*, Bjelo Brdo – *Rue Veneția*, Hunedoara – „*Dealul cu Comori*”, Malé Kosihy (Slovaquie), Moldovenești, Püspökladány - Eperjesvölgy, Vladimirescu et Svinjarevac.

Les émissions de monnaies du roi Salomon (1063-1074) sont présentes à Alba Iulia – *Rue Brîndușei*, Alba Iulia – *Rue Vînătorilor*, Alba

Iulia – *Collection Anton Triest*, Hunedoara – „*Dealul cu Comori*”, Moldovenești, Püspökladány – Eperjesvölgy, Sorokpolány – *Berekaljai, Kápolnai út* (Kom. Vas) et Szegvár – *Oromdűlő*.

Les monnaies frappées sous Ladislau Ier (1077-1095) figurent parmi les plus répandues. Des monnaies de l'époque de Coloman (1095-1114), ont été identifiées à Alba Iulia – *la cathédrale catholique romaine*, Alba Iulia – *Collection Anton Triest*, Bărabanț (Alba Iulia), Dăbica, Foieni (Dép. Satu Mare), Košúty (Rég. Galanta)/M. 27, Sîmniclăuș et Sorokpolány – *Berekaljai, Kápolnai út*.

Les monnaies byzantines sont en général représentées par des émissions de l'époque de Constantin VII Porphyrogénète et Romain II (948 - 959). On remarque, dans cette catégorie, les monnaies découvertes à Hunedoara – „*Dealul cu Comori*”, Vukovar – *Lijeva bara*, Szentes - *Borbásföld*, Hódmezővásárhely – *Kopáncs*, Kiszombor et Szob – *Kiszerdő*.

A Prša (Rég. Lucenec) / M. 101, le défunt avait dans la bouche un dirham arabe à double perforation, émis sous Nasr II ibn Ahmed - Chalif Muqtadir (913 -932). A Sered I, M. 1/53 (Rég. Galanta), on a récupéré une monnaie en argent pourvue de perforations, provenant de Milan, de l'époque de Hugues de Provence (926-945). En 1956, dans la nécropole de Sered I, ont été découvertes d'autres monnaies, elles aussi perforées, ayant le même émetteur.

Autour du crâne de cheval déposé à Vojnice - M. 5 (Rég. Komárno), il y avait 7 monnaies en argent perforées et deux pièces incomplètes – 4 monnaies du type Milan – Hugues de Provence (926-945); 2 du type Pavie – Hugues et Lothaire II (932-950); 1 monnaie du type Milan – Bérenger (888-924) et 1 monnaie du type Milan – Lothaire II (945-950); 2 exemplaires Vérone – Hugues et Lothaire II (931-950); 1 exemplaire Milan – Lothaire II (945 – 950), 1 exemplaire Milan – Hugues et Lothaire II (2-2.1 cm).

D'autres types de monnaies, munies de deux ou trois perforations, ont été signalés à Červenik – M. 3 (Rég. Trnava). Elles ont été découvertes à côté de la calotte crânienne, du bras et du coude gauche. Trois de ces pièces sont fragmentaires et leur légende est illisible. Les autres appartiennent aux types suivants: 4 exemplaires Vérone – Lothaire II (945-950).

En 1889, à Mudroňovo (Rég. Komárno), ont été découverts deux dirhams sassanides perforés.

Des monnaies du roi Boleslav II (967-999), à double perforation ou dépourvues de toute perforation, ont été mises au jour à Košúty (Rég. Galanta) et Dolný Peter II (Rég. Komárno) /M. 89.

La perforation des monnaies et leur réutilisation comme ornements ou accessoires vestimentaires est une pratique fréquente aux Xe et XIe siècles.

Chapitre VIII

Conclusions

Au IXe siècle, un certain secteur de la vallée de la rivière Mureș est passé sous contrôle bulgare. Cette présence bulgare dans la région, qui a pris fin au Xe siècle, pourrait être expliquée par la nécessité de contrôler les routes du sel.

Avec la pénétration des premières communautés magyares en Transylvanie, des modifications assez sensibles se produisent. A Alba Iulia, sous le point de vue archéologique, ce phénomène est assez nuancé.

Sur la région d'Alba Iulia, sont attestées à ce jour trois nécropoles du XIe siècle: Rue Vinătorilor, Rue Brîndușei et Pîclișa – La Izvoare. Très certainement, elles peuvent être attribuées tant aux allogènes qu'aux communautés autochtones. Il n'est pas exclu que certaines différences entre elles soient dues au facteur religieux.

A l'exception de la nécropole de Vukovar – *Lijeva bara* de Croatie, on remarque l'absence de pièces d'armement et de harnachement. En échange, les pièces d'armement carolingiennes apparaissent dans une proportion significative en Croatie et moindre en Transylvanie. Cela s'explique par le fait que la région croate a subi pour une période assez longue l'influence de l'Empire franc.

Le nombre réduit d'objets d'origine franque en Transylvanie est donc normal, les rares objets de ce type identifiés devant être mis en relation avec le contrôle des routes du sel.

Par rapport aux ossements d'autres espèces animales, la proportion d'ossements de chevaux est moindre. Ces derniers sont fréquents dans des sépultures du XIe siècle uniquement à Alba Iulia – *la cathédrale catholique romaine*, Alba Iulia - „*Stația de Salvare*”, Blandiana A, Cluj Napoca – *Rue Pata* et Cluj Napoca – *Rue Zápolya*. A l'exception de la tombe M. 2 de Blandiana A, tous les ossements de chevaux ont été découverts dans des tombes appartenant à des guerriers. On pourrait même avancer l'hypothèse selon laquelle l'offrande de chevaux est présente uniquement dans des nécropoles de la première moitié du Xe siècle.

Dans d'autres cimetières, tels que Blandiana B, Deva – *Micro 15*, Gîmbaș - „*Măguricea*” ou Orăștie – *Dealul Pemilor / Point X2*, on n'a pas

retrouvé d'ossements de chevaux, ce qui repousse leur datation vers une époque plus tardive, soit après la moitié du Xe siècle.

D'après la disposition des restes ostéologiques de chevaux, on peut accepter des analogies avec la Hongrie et le Sud-Ouest de la Slovaquie. A quelques exceptions près, ces ossements sont les membres et le crâne de l'animal.

Quant à la culture *Bjelo Brdo*, la situation est assez problématique. Dès la seconde moitié du Xe siècle, les inventaires funéraires recèlent des objets d'origine magyare mais aussi d'autres, provenant du Sud-Est européen.

Par ailleurs, toute une série de cimetières recèlent pour cette période uniquement des pièces standard.

Du point de vue de la numismatique, dans les nécropoles de Transylvanie et de Croatie ont été identifiées la plupart des émissions de monnaies des rois de la dynastie arpadienne. Par rapport à la Hongrie, dans le Sud-Ouest de la Slovaquie, de telles pièces sont beaucoup plus rares. On y constate cependant un nombre important de monnaies de l'Ouest de l'Europe, apportées par les rois magyars de leurs campagnes militaires. La perforation pratiquée sur la plupart de ces monnaies donne à croire qu'elles ont été surtout utilisées comme des accessoires vestimentaires ou comme ornement.

Certaines coutumes, telles que l'offrande d'œufs ou de céramique sont courantes chez toutes les communautés de l'espace européen. Le récipient en céramique déposé dans les tombes du Xe siècle est plus petit et sa disposition anatomique diffère.

Si dans la première moitié du Xe siècle le récipient en céramique est placé près des pieds du défunt, après la moitié de ce siècle il est disposé près du crâne, du côté gauche, ou bien dans la région du bassin, voire près du mollet.

Les découvertes faites dans la ville d'Alba Iulia constituent un important repère pour la période des migrations en Transylvanie. Cela nous permet de soutenir l'existence d'un *horizon culturel* à part en Transylvanie, dénommé **Alba Iulia**. Cet horizon culturel admet trois étapes, qu'on appellera Alba Iulia I, Alba Iulia II et Alba Iulia III.

L'étape Alba Iulia I est caractérisée par l'utilisation de cassettes de brique, le dépôt d'offrandes animales (bovins, ovi-caprins) ou des récipients en céramique (1 ou 2 dans chaque tombe). Cette étape est contemporaine de la phase I des sites Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”, Blandiana A et Sebeș. L'utilisation des cassettes de brique a été constatée uniquement dans la phase I du site Alba Iulia – „*Stația de Salvare*”.

Très probablement, la tombe découverte à Dealul Furcilor / Stația de Retransmisie Orange correspond à cette même séquence. Sont situés sur le même niveau chronologique des objets propres au groupe culturel Ciurbrud découverts à Alba Iulia – *Stația de Salvare* /phase I, Ciurbrud et Orăștie – *Dealul Pemilor X8*. Cette étape correspond aux IXe et Xe siècles.

L'étape Alba Iulia II comprend les découvertes d'objets du Xe siècle. Elle correspond à la phase II de la nécropole d'Alba Iulia – „*Stația de Salvare*” et à la phase I des sites d'Alba Iulia – *Rue Brîndușei*, Alba Iulia – *Izvorul Împăratului*.

Les spécificités de cette séquence sont l'offrande d'œufs et de chevaux, ainsi que le dépôt d'un récipient en céramique, de dimensions réduites, près du crâne, du bassin ou des membres inférieurs.

Ce niveau chronologique est contemporain des tombes découvertes à Blandiana A/M.2, Blandiana B, Cluj Napoca – *Rue Zăpolya*, Cluj Napoca – *Rue Plugariilor*, Deva – *Micro 15*, Gîmbaș et d'une partie de la nécropole d'Orăștie – *Dealul Pemilor X2*. On peut également admettre une synchronisation avec une partie de la haute période de la culture Bjelo Brdo (975-1025), selon la chronologie proposée par Zdenek Váňa.

D'après la chronologie établie par Jochen Giesler, l'étape Alba Iulia II recoupe partiellement la haute période de la phase Bjelo Brdo I.

L'étape Alba Iulia III est caractérisée par des découvertes à caractère funéraire propres au XIe siècle. Y correspondent les découvertes faites à Alba Iulia – *Rue Brîndușei*/phase II, Alba Iulia – *Rue Vinătorilor*, Pîclișa – „*La Izvoare*” et éventuellement la fin de la phase II d'Alba Iulia – *Stația de Salvare*. Parmi les découvertes spécifiques à cette étape on compte aussi celles de Hunedoara, Moldovenești et Simeria. Les étapes Alba Iulia II et III sont caractérisées par l'utilisation du matériel lithique dans l'aménagement des tombes.

L'étape Alba Iulia III est contemporaine d'une partie de la haute période Bjelo Brdo (975 -1025), ainsi que de sa période moyenne, selon la chronologie proposée par Zdenek Váňa. D'après le système chronologique proposé par Jochen Giesler, l'étape Alba Iulia III recoupe partiellement la haute période de la phase Bjelo Brdo I, ainsi que la phase Bjelo Brdo II.

La liste des abréviations et la bibliographie ont été réalisées dans l'ordre alphabétique. Le répertoire des découvertes comprend 73 nécropoles ou découvertes de matériel funéraire (Chapitre VII) et la liste des illustrations est composée de 68 planches.

Traduit du roumain par
Andrei - Paul Corescu

LISTA ILUSTRĂȚILOR

- Pl. I. Alba Iulia. Necropole romane și medievale (după *Dragotă – colab. 2003*).
- Pl. II. Necropole din Transilvania (secolele IX-XI). 1 : Alba Iulia, 2 : Blandiana, 3 : Ciumbrud, 4 : Cluj-Napoca, 5: Deva, 6: Gîmbaș, 7: Hunedoara, 8: Lopadea Nouă, 9: Moldovenești, 10: Orăștie, 11: Sebeș, 12: Simeria (după *Dragotă 2003*).
- Pl. III. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 1999 (după *Dragotă – Brânda 2001*).
- Pl. IV. 1-8: Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 1997 (după *Drâmbărean-colab. 1998 b*).
- Pl. V. 1-4: Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 1997 (după *Drâmbărean-colab. 1998 b*).
- Pl. VI. 1-13: Alba Iulia- *Str. Brîndușei* / 1997 (după *Dragotă 2003*).
- Pl. VII. 1-2, 4: Alba Iulia- *Str. Brîndușei* / 1999 (după *Dragotă 2003*), 3: Alba Iulia-*Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-colab. 2006*)
- Pl. VIII. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 1997 (după *Drâmbărean-colab. 1998 b*)
- Pl. IX. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*)
- Pl. X. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*)
- Pl. XI. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*).
- Pl. XII. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*)
- Pl. XIII. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*)
- Pl. XIV. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*)
- Pl. XV. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*).
- Pl. XVI. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*).
- Pl. XVII. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*).
- Pl. XVIII . Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005. Proprietate: Leahu Sorin (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XIX . Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XX. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XXI . Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XXII . Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XXIII . Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).

- Pl. XXIV. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XXV. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XXVI. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XXVII. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XXVIII . Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XXIX . Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XXX. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XXXI . Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XXXII. Alba Iulia – *Str. Brîndușei/ 1997-2005. Grafic I-II* (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XXXIII. Alba Iulia – *Str. Brîndușei/ 1997-2005. Grafic III-IV* (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XXXIV . Alba Iulia – *Str. Brîndușei/ 1997-2005. Grafic V-VI* (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
- Pl. XXXV. Alba Iulia – *Str. Vinătorilor* (după *Blăjan-Stoicovici-Botezatu 1990-1993*).
- Pl. XXXVI. Pâclișa – „ *La Izvoare* ” (după *Dragotă 2003*).
- Pl. XXXVII. Pâclișa – „ *La Izvoare* ” / 2001 (după *Dragota 2003*).
- Pl. XXXVIII. 1-9: Alba Iulia (după *Novák 1944*), 10-11: Alba Iulia (după *V. Deleanu*).
- Pl. XXXIX. 1: *Vukovar-Lijeva bara* (după *Vinski 1959*); 2: *Hódmezővásárhely-Nagysziget* / M. 37 (după *Révész 1989*); 3: *Mezőmbor-Bálványdombi* (după *Megay 1959-1961*); 4: *Reconstituire inel cu chaton* (după *Demo 1996*).
- Pl. XL. 1-5: *Reconstituire tolă* (după *Straub 1999*); 6: Alba Iulia – „ *Stația de Salvare* ” (după *Anghel 1999*).
- Pl. XLI. *Blandiana A* (după *Anghel-Ciugudean 1987*).
- Pl. XLII. 1-18: *Ciumbrud* (după *Dankanits-Ferenczi 1959*).
- Pl. XLIII. 1: *Breaza* (după *Nägler 1969*), 2: *Șura-Mică* (după *Nägler –Rill 1981*), 3: *Tărtăria* (după *Horedt 1954*), 4: *Alba Iulia* (după *Pinter 1999*), 6-7: *Orăștie* (după *Pinter 1999*).
- Pl. XLIV. *Sebes* (după *Simina 2002*).
- Pl. XLV. 1-15: *Orăștie-Dealul Pemilor* / X2 (după *Pinter-Luca 1995*).

- Pl. XLVI. 1-15: Orăștie-Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-Luca 1995).
- Pl. XLVII. 1-6: Orăștie- Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-colab. 2001-2002).
- Pl. XLVIII. 1-4: Orăștie- Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-colab. 2001-2002).
- Pl. XLIX. 1-2: Orăștie-Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-Luca 1995), 3-4: Deva – Micro 15 (după V. Deleanu).
- Pl. L. 1-5: Lopadea Nouă (după V. Deleanu).
- Pl. LI. 1-12: Orăștie – Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-colab. 2001-2002).
- Pl. LII. Cluj Napoca – Str. Zapolya (după V. Deleanu).
- Pl. LIII. 1-14: Deva – Micro 15 (după V. Deleanu).
- Pl. LIV. 1, 3: Gîmbaș (după Oța-colab. 2005), 2, 10, 13, 16: Alba Iulia-Str. Brîndușei /2004-2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006), 6-7: Cluj Napoca, 8: Hunedoara, 9: Alba Iulia- Profî (după Dragotă-Rustoiu 2003), 11-12: Galoșpetreu (după Heitel 1994-1995), 14: Moldovenești (după Oța-colab. 2006), 15: Lopadea Nouă (după V. Deleanu).
- Pl. LV . 1: Orăștie/X2 (după Pinter-colab. 2001-2002), 2: Alba Iulia (după Dragotă –colab. 2003 a), 4: Alba Iulia (după V. Deleanu), 3, 5: Moldovenești (după Oța-colab. 2006), 6: Alba Iulia – Str. Brîndușei (după Dragotă-colab. 2006).
- Pl. LVI. 1-6, 10, 12-16: Alba Iulia – Str. Brîndușei / 1999, 2005 (după Dragotă-colab. 2006), 7-8: Alba Iulia – Str. Brîndușei /1997 (după Drâmbărean-colab. 1998 b), 9, 11: Orăștie-Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-colab. 2001-2002).
- Pl. LVII. A: Bánov (Nové Zámky), B: Vojnice(după Točík 1968).
- Pl. LVIII. 1: Dolný Peter, 2: Červeník, 3: Marcelová (dupa Ruttkay 1975).
- Pl. LIX. 1: Zemianska Olča, 2: Nesvady/M. 1, 3: Trnovec nad Váhom/M. 183, 4: Sered I / M. 1/57 (dupa Ruttkay 1975).
- Pl. LX. 1- 10: Moldovenești (după Oța-colab. 2006).
- Pl. LXI. 1-6: Moldovenești (după Oța-colab. 2006).
- Pl. LXII. 1-5: Gîmbaș, 7 : Gîrbova, 8-12: Moldovenești (după Oța-colab. 2006).
- Pl. LXIII. 1-8: Benic, 9-16: Biharea (după Oța-colab. 2006).
- Pl. LXIV. 1-7 : Cristurul Secuiesc, 8-10 : Gîmbaș (?), 11-13 : Gîmbaș (după Oța-colab. 2006).
- Pl. LXV. 1, 5, 7-9: Alba Iulia-Spitalul Veterinar M. 2, M. 4/1962; 2-4, 6, 10 a- 12: Alba Iulia-Canton C.F.R. M. 1/1961 (după Dragotă 2003).
- Pl. LXVI. 1-17: Orăștie-Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-Luca 1995).

- Pl. LXVII. 1-3, 11-12: Alba Iulia – Str. Brîndușei / 1997, 2004-2005 (după *Drâmbărean-colab. 1998 b, Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*), 4: Lopadea Nouă (după V. Deleanu), 5: Gîmbaș (după *Oța-colab. 2006*), 6-9: Orăștie-X2 (după *Pinter-Luca 1995*), 10: Pîclișa – „*La Izvoare* ” (după *Dragotă 2003*).
- Pl. LXVIII. Alba Iulia – Str. Brîndușei (după *Drâmbărean-colab. 1998 b*).

Abrevieri bibliografice

Anonymus, Gesta Hungarorum. Izvoarele Istoriei Românilor. Ed. G. Popa - Lisseanu, București, 1934.

Anonymus Notarius, Gesta Hungarorum. Trad. G. Popa -Lisseanu, Editura Mentor, București, 2001.

Fontes Historiae Dacoromanae II. De la anul 300 pînă la anul 1000, București, 1970. I. 4512.

- ActaMN** *Acta Musei Napocensis, Cluj Napoca.*
- ActaArchHung** *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.*
- AIIA** *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj Napoca.*
- Analele ANTIM** *Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova, Chișinău.*
- AnB** *Analele Banatului, Timișoara.*
- Apulum** *Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.*
- ArchÉrt** *Archaeologiai Értesítő, Budapest.*
- ArchJug** *Archaeologia Jugoslavica, Beograd.*
- ArhPregled** *Arheološki Pregled. Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd.*
- ArchRozh** *Archeologické Rozhledy, Praha.*
- ArhMed** *Arheologia Medievală, Cluj - Napoca.*
- ArhMold** *Arheologia Moldovei, Iași.*
- AVSL** *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu, 1843-1915.*
- ArhVest** *Arheološki Vestnik, Ljubljana.*
- BCȘS** *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești, Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia.*
- ComArchHung** *Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest.*
- Corviniana** *Acta Musei Corviniensis, Hunedoara.*
- CI** *Cercetări Istoricе, Serie Nouă, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.*
- CA** *Cercetări Arheologice, București.*
- CCA** *Cronica Cercetărilor Arheologice.*
- Cumania** *Báks - kiskun Megyei Múzeumok Közleményei, Kecskemét.*
- Dacia** *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie; N. S. - Revue d' archéologie et d' histoire ancienne, Nouvelle Serie, Bucarest.*
- DolgCluj** *Dolgozatok - Travaux. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti*

- DolgSzeged** *Múzeum Érem - és Régiségtárából, Cluj.*
Dolgozatok. A. M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged.
- EphemNap** *Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj - Napoca.*
- Erasmus** *Revistă a Societății de Studii Istorice Erasmus, București.*
- ErdMúz** *Erdélyi Múzeum, Cluj - Napoca.*
- Étudbalk** *Études balkaniques, Sofia.*
- FolArch** *Folia Archaeologica, Budapest.*
- FVL** *Forschungen zur Volks - und Landeskunde, Sibiu.*
- Glasnik** *Glasnik Zemeljskog Muzeja u Sarajevu Arheologija, Sarajevo.*
- HistTrans** *Histoire de la Transylvanie, Budapest, 1992.*
- HOMÉ** *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.*
- InvArch** *Inventaria Archaeologica, Priština.*
- IstCluj** *Istoria Clujului, Cluj - Napoca, 1974.*
- JRGZM** *Jarbuch der Römisch -Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz.*
- JAMÉ** *Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza.*
- KözlCluj** *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából, Cluj.*
- MI** *Magazin Istoríc, București.*
- MCA** *Materiale și Cercetări Arheologice, București.*
- MFME - StudArch** *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica, Szeged.*
- Mousaios** *. Buletin Științific al Muzeului Județean Buzău, Buzău.*
- NumKözl** *Numizmatikai Közöny, Budapest.*
- PA** *Patrimonium Apulense, Alba Iulia.*
- Prilozi** *Prilozi. Instituta za arheologija u Zagrebu, Zagreb.*
- PZ** *Prähistorische Zeitschrift, Berlin -Mainz.*
- RRH** *Revue Roumaine d'Histoire, București.*
- RRHA** *Revue Roumaine d'Histoire, seria Beux-Arts, București.*
- RevIst** *Revista Istorică, București.*
- Sargeția** *Sargeția. Buletinul Muzeului Județean, Hunedoara.*
- SympThrac** *Symposia Thracologica, Miercurea - Ciuc.*
- SlovArch** *Slovenská Archeológia, Bratislava.*
- StudArchHist** *Studia Archaeologica et Historica. Nicolao Gudea Dicata. Bibliotheca Musei Porolissensis IV / 2001, Zalău.*
- SCIV (A)** *Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București.*
- SCICPR** *Studii și Comunicări de Istorie a Civilizației Populare din România, 2 / 1981, Sibiu.*
- SCN** *Studii și Cercetări de Numismatică, București.*
- StComB** *Studii și Comunicări Muzeul Brukenthal, Sibiu.*
- StudCom** *Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye*

ŠtudZvesti	<i>múzeumaiból, Szentendre. Študijné Zvesti Arheologického Ústavu Slovenskej Akademie Vied, Nitra.</i>
TD	<i>Thraco - Dacica, București.</i>
Tibiscus	<i>Tibiscus. Muzeul Banatului Timișoara, Timișoara.</i>
VAH	<i>Varia Archaeologica Hungarica, Budapest.</i>
Vjesnik	<i>Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, Zagreb.</i>
Ziridava	<i>Ziridava. Muzeul Județean Arad, Arad.</i>

BIBLIOGRAFIE

Aldea-Ciugudean 1981

I. Aldea, H. Ciugudean, *Noi descoperiri feudal-timpurii la Blandiana (jud. Alba), Apulum XIX, 1981, 145-149.*

Anghel - Hopârtean 1971

Gh. Anghel, A. Hopârtean, *Cîteva date despre un tezaur de monede din secolul al XI - lea, descoperit la Turda. Apulum VIII, 1971, 51 - 54.*

Anghel – Blăjan 1977

Gh. Anghel, M. Blăjan, *Săpăturile arheologice de la Sînmiclăuș (com. Șona, Jud. Alba), 1974. Apulum XV, 1977, 285 - 307.*

Anghel - Ciugudean 1987

Gh. Anghel, H. Ciugudean, *Cimitirul feudal-timpuriu de la Blandiana (Jud. Alba). Apulum XXIV, 1987, 179 - 196.*

Anghel 1993

Gh. Anghel, *De la vechea Mitropolie Ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia*, Editura Episcopiei Ortodoxe de Alba Iulia, 1993.

Anghel 1994

Gh. Anghel, *Despre evoluția teritorială a orașului antic, medieval și modern Alba Iulia. Apulum XXXI, 1994, 283 -302.*

Anghel 1999

D. Anghel, Restaurarea și propuneri de reconstituire a unor accesorii metalice aparținând unei tolbe pentru săgeți. *Apulum XXXVI, 1999, 599 - 604.*

Bakay 1978

K. Bakay, Honfoglalás – és államalapítás – kori temetők az Ipoly mentén. *StudCom 6, Szentendre, 1978.*

Bakó 1969

G. Bakó, Despre structura socială a populației din epoca feudală timpurie de la Moldovenești. *SCIV 20, 2, 1969, 337-342.*

Basa 1970

B. Basa, Șantierul Simeria. *MCA IX, 1970, 225 - 232.*

Bálint 1969

Cs. Bálint, A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. *MFMÉ 1, 1969, 107 - 114.*

Bálint 1971

Cs. Bálint, A honfoglaláskori lovastemetkezések. / Les tombes a ensevelissement de cheval chez les Hongrois du IXe - XIe siècles. *MFMÉ 2, 1971, 85 - 108.*

Bálint 1976

Cs. Bálint, A magyarság és az ún. Bielo - Brdoi kultúra. - Die Ungarn und die sog. Bielo-brdo kultur. *Cumania 4, 1976, 225 - 254.*

Bálint 1991

Cs. Bálint, Südungarn im 10. Jahrhundert, *Budapest, 1991.*

Baltag 2000

Ghe. Baltag, *Sighișoara înainte de Sighișoara. Elemente de demografie și habitat în bazinul mijlociu al Tîrnavei Mari din preistorie până în sec. al XIII-lea d. Hr. cu privire specială asupra zonei municipiului Sighișoara*, Editura Oscar Print, București, 2000.

Barta-colab. 1990

G. Barta, I. Bóna, B. Köpeczi, L. Makkay, A. Miskolczy, A. Mócsy, K. Péter, Z. Szász, E. Tóth, Z. Trócsányi, Á. R. Várkonyi, G. Vékony, *Kurze Geschichte Siebenbürgens, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.*

Bejan - Moga 1979

A. Bejan, M. Moga, *Necropola feudal timpurie de la Hodoni (jud. Timiș). Tibiscus 5, 1979, 159 - 168.*

Bejan 1995

A. Bejan, *Banatul în secolele IV - XII, Timișoara, 1995.*

Bejan-Tănase-Gáll- Kalcsov 2005

A. Bejan, D. Tănase, E. Gáll, C. Kalcsov, *Necropola medievală timpurie de la Dudeștii Vechi- “ Movila lui Dragomir “ (Jud. Timiș). ArhMed V, 2005, 27-44.*

Bende - Lőrinczy 1997

L. Bende, G. Lőrinczy, *A szegvár - oromdülői 10. - 11. századi temető. – Das Gräberfeld von Szegvár - Oromdülő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert. MFMÉ- StudArch III / 1997, 201 - 285.*

Bialeková 1964

D. Bialeková, *Staromadarské hroby a včasnostredoveké sídliskové objekty v Lipovej-Ondrochove. ŠtudZvesti 14, 1964, 187-194.*

Blăjan 1980

M. Blăjan, *Descoperirile arheologice de la Alba Iulia, dovezi incontestabile ale continuității românilor în Transilvania. Poarta Inimii, Alba Iulia, 1980, 197 – 202.*

Blăjan-Popa 1983

M. Blăjan, Al. Popa, *Cercetările arheologice de la Alba Iulia - „ Stația de Salvare ”. MCA XV, 1983, 375 - 380.*

Blăjan – Oproiu - Popa 1990

M. Blăjan, T. Oproiu, D. Popa, *Orientation of the graves in the early medieval cemetery (II - th. Century), in Alba Iulia. Archaeometry in Romania. 2 - nd romanian conference on the application of physics methods in archaeology, Cluj Napoca, february 17 - 18, 1989, vol. 2, 35 - 40.*

Blăjan - Stoicovici - Botezatu 1990 - 1993

M. Blăjan, E. Stoicovici, D. Botezatu, *Monedele descoperite în cimitirul feudal timpuriu (sec. XI) de la Alba Iulia - Str. Vînătorilor (1979 - 1980). Studiu metalografic, numismatic și etnologic. Apulum XXVII - XXX, 1990 - 1993, 273 - 292.*

Blăjan 2002

M. Blăjan, *Alba Iulia, jud. Alba (Apulum)*. Punct: Izvorul Împăratului. Cod sit: 1026. 13. CCA XXXVI, 2002, 33.

Blăjan 2004

M. Blăjan, *Alba Iulia (secolele VIII-XI)*, în: *Arta bronzului din preistorie în zorii evului mediu*. Catalog expoziție. Alba Iulia, 2004, 50-56.

Blăjan 2006

M. Blăjan, Alba Iulia, jud. Alba. Punct: Izvorul Împăratului. Cod sit: 1026. 13. Autorizația de cercetare sistematică nr. 6/2005. CCA XL, Constanța, 29 mai- 3 iunie 2006, 70sq.

Brezeanu 1984

S. Brezeanu, „ *La Bulgarie d'au - delà de l'Ister ” à la lumière des sources écrites médiévales*. *Étudbalk* 4, 1984, 121 - 135.

Brunšmid 1903 - 1904

J. Brunšmid, *Hrvatske sredovječne starine, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva n. s.*, sv. VII, Zagreb, 1903 / 4, 30 - 97.

Brzović - Begović 1982

D. Brzović, B. Begović, *Novootkriveni srednjovjekovni lokalitet kod Otrovanca, Muzeski vjesnik* 5, Varaždin 1982, 91 - 92.

Chidioșan 1965

N. Chidioșan, *Mormîntul din perioada feudalismului timpuriu de la Galoșpetreu (raion Marghita)*. - *Das Grab von Galoșpetreu (Raion Marghita) aus der frühfeudalen Zeit*. *StComB* 1965, 237 - 243.

Chidioșan 1969

N. Chidioșan, *O necropolă din feudalismul timpuriu descoperită la Sălacea*. - *Une nécropole de la haute époque féodale découverte à Sălacea*. *SCIIVA* 20 / 4, 1969, 611 - 615.

Chirilă-Feneșan 1974

E. Chirilă, V. Feneșan, *Der Münzhort von Frata, 11. Jh*. *StComB* 18, 1974, 43 - 49.

Chropovský 1954

B. Chropovský, *Belobrdské pohrebište vo Vozocanoch na Slovensku*. *ArchRozhl*, 6, 1954, 608, 621, 625-626.

Chropovský 1955

B. Chropovský, *Výskum staromadarského pohrebiska v Košútoch, okr. Galanta*. *SlovArch* 3, 1955, 264-269.

Ciobanu 2004

R. Ciobanu, *Alba Iulia (Jud. Alba)*. Punct: Dealul Furcilor. Cod sit: 1026. 03. CCA XXXVIII, 2004, 25 sq.

Ciugudean - Anghel 1983

H. Ciugudean, Gh. Anghel, *Necropola feudal - timpurie de la Blandiana (jud. Alba)*. *MCA* XVII, 1983, 361 - 364.

Ciugudean 1996

H. Ciugudean, *Anul 1000 la Alba Iulia. Între istorie și arheologie*. *Catalogul expoziției*. Alba Iulia, 1996.

Ciugudean - Dragotă 2001 a

H. Ciugudean, A. Dragotă, *Pâclișa, mun. Alba Iulia, jud. Alba. Punct: „La Izvoare”*. Cod sit: 1062.01. CCA XXXV, 2001, 176.

Ciugudean - Dragotă 2001 b

H. Ciugudean, A. Dragotă, *Cercetări arheologice la Alba Iulia - Pâclișa: descoperirile hallstattiene și medievale timpurii (Campania din anul 2000)*. *Apulum* XXXVIII / 1, 2001, 269 -288.

Ciugudean - Dragotă 2002

H. Ciugudean, A. Dragotă, *Civilizația medievală timpurie din Transilvania: rit și ritual funerar (secolele IX - XI)*. *Catalogul expoziției*, Alba Iulia, 2002.

Ciugudean – colab. 2003

H. Ciugudean, R. Ciobanu, V. Moga, M. Drâmbărean, C. Inel, A. Gligor, D. O. Dan, G. Rustoiu, A. Dragotă, C. Plantos, *Necropolele orașului Alba Iulia – din preistorie în zorii evului mediu – Catalog de expoziție*, Alba Iulia, 2003.

Comșa 1959

M. Comșa, *Slavii pe teritoriul R. P. R. în secolele VI - IX în lumina cercetărilor arheologice*. *SCIV X*, 1959, 65 - 80.

Comșa 1960

M. Comșa, *Die bulgarische Herrschaft nördlich der Donau während des IX. und X. Jh. Im Lichte der archäologischen Forschungen*. *Dacia N. S. IV*, 1960, 395 - 422.

Comșa 1963 a

M. Comșa, *Cu privire la evoluția culturii balcano - dunărene în secolele IX - XI (Studiu preliminar)*. *SCIV XIV*, 1, 1963, 107 - 122.

Comșa 1963 b

M. Comșa, *La civilisation balkano-danubienne (IXe – XIe siècles) sur le territoire de la R. P. Roumaine (origine, évolution et appartenance ethnique)*. – *Étude préliminaire*. *Dacia N. S. VII*, 1963, 413 - 438.

Cosma 1994

C. Cosma, *Morminte din sec. IX - X p. Chr. descoperite la Zalău (jud. Sălaj)*. *EphNap IV*, 1994, 323 - 329.

Cosma 2001

C. Cosma, *Gräberfelder, Einzelgräber und Grabfunde Unsicherer Charakters aus dem 9. – 10. Jh. Im Westen und Nordwesten Rumäniens*. *StudArchHist IV*, 2001, 499-565.

Cosma 2002

C. Cosma, *Vestul și nord – vestul României în secolele VIII – X d. H.*, Editura Nereamia Napocae, Cluj - Napoca 2002.

Crișan 1978

I. H. Crișan, *Ziridava*, 1978.

Crișan - colab. 1992

I. H. Crișan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliiev, Iudita Winkler, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Bibliotheca Musei Napocensis V, 1992.

Dankanits-Ferenczi 1959

A. Dankanits, I. Ferenczi, *Săpăturile arheologice de la Ciumbrud*. MCA VI, 1959, 605-615.

Decei 1936

A. Decei, *Asupra unui pasagiu din Geograful persan Gardizi (a. 1050). Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, M. O., Imprimeria Națională, 1936, 877 - 902.

Demo 1996

Z. Demo, *Vukovar - Lijevo bara*, Zagreb, 1996.

Domonkos 1908

J. Domonkos, *A Lopós-halom (Arad m.) / Der Lopós-Hügel*, Komitat Arad. ArchÉrt 28, 1908, 55-78.

Dragotă - Brânda 1999

A. Dragotă, D. S. Brânda, *Unele observații asupra unei piese de podoabă medieval timpurie*. Corviniana V, 1999, 81 - 96.

Dragotă - Brânda 2000

A. Dragotă, D. S. Brânda, *Alba Iulia - Str. Arhim. Iuliu Hossu*. CCA XXXIV, 2000, 10sq.

Dragotă - Brânda 2001

A. Dragotă, D. S. Brânda, *Necropola medieval - timpurie de la Alba Iulia-Str. Arhimandrit Iuliu Hossu (fostă Brîndușei)*. Săpăturile de salvare din anul 1999. Apulum XXXVIII/1, 2001, 289 - 318.

Dragotă - colab. 2002 a

A. Dragotă, A. Nițoi, I. Băbuț, A. Bădescu, D. Berariu, C. Cioancă, R. Crăciun, V. Deleanu, R. Gheorghiu, I. Lascu, D. Miloș, N. Neag, C. Nicoară, R. Ota, C. Păun, C. Soare, V. Ștefu, D. Trif, C. M. Urian, *Alba Iulia, jud. Alba. Punct: Str. Arhimandrit Iuliu Hossu (fostă Brîndușei)*. Cod sit: 1026.09. CCA XXXVI, 2002, 34sq, Pl. 10.

Dragotă-colab. 2002 b

A. Dragotă, A. Nițoi, I. Băbuț, A. Bădescu, D. Berariu, C. Cioancă, R. Crăciun, V. Deleanu, R. Gheorghiu, I. Lascu, D. Miloș, N. Neag, C. Nicoară, R. Ota, C. Păun, C. Soare, V. Ștefu, D. Trif, C. M. Urian, *Pîclișa, mun. Alba Iulia, jud. Alba. Punct: „ La Izvoare ”*. Cod sit: 1062.01. CCA XXXVI, 2002, 228sq.

Dragotă - colab. 2002 c

A. Dragotă, C. M. Urian, V. Deleanu, A. Nițoi, I. Băbuț, C. Cioancă, D. S. Brânda, *Necropola medieval timpurie de la Pîclișa, mun. Alba Iulia (secolul al XI - lea)*. In memoriam Nicolae Branga. PA II, 2002, 58 - 95.

Dragotă - colab. 2002 d

A. Dragotă, V. Deleanu, C.- M. Urian, I. Băbuț, A. Nițoi, V. Ștefu, D. S. Brânda, *Săpături de salvare în cimitirul de la Alba Iulia - Str.*

Arhimandrit Iuliu Hossu (fostă Brândușei). In memoriam Nicolae Branga. PA II, 2002, 38 - 57.

Dragotă – colab. 2003 a

A. Dragotă, C. M. Urian, I. Băbuț, A. S. Niculescu, A. P. Costea, M. Breazu, *Archaeological researches in Alba Iulia - „ Spitalul Veterinar ” and „ Canton C. F. R. ” (1961 – 1962). In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context european.* Coordonatori : Daniela Marcu Istrate, Angel Istrate, Corneliu Gaiu. Complexul Muzeal Județean Bistrița – Năsăud, Editura Accent, 2003, 207 – 217.

Dragotă – Rustoiu – Brânda 2003

A. Dragotă, G. Rustoiu, D. S. Brânda, *Alba Iulia (Jud. Alba). Punct: Apulum II – Profî. Cod sit: 1026. 19. CCA XXXVII / 2003, 35, Pl. 10.*

Dragotă – Rustoiu 2003

A. Dragotă, G. T. Rustoiu, *Un mormânt medieval timpuriu cu monedă antică perforată de la Alba Iulia-Profî. PA III, 2003, 79-88.*

Dragotă 2003

A. Dragotă, *Descoperiri arheologice privind relațiile Ungariei Arpadiene cu Croația și Transilvania (secolele IX-XI).* Teză de doctorat, Sibiu, 2003.

Dragotă-colab. 2005 a

A. Dragotă, M. Crișan, G. T. Rustoiu, Cordoș Cristina, A. Kudler, V. Deleanu, C. M. Urian, *Alba Iulia – Str. Brândușei. Cod sit: 1026. 09. Teren : Bodea Ioan. CCA XXXIX, 2005, 36-38, pl. 2.*

Dragotă-colab. 2005 b

A. Dragotă, G. T. Rustoiu, V. Deleanu, C. Cordoș, M. Crișan, C. M. Urian, A. Kudler, *Necropola medievală timpurie de la Alba Iulia – Str. Brândușei (III). Apulum XLII, 2005, 201-228.*

Dragotă-Rustoiu 2005

A. Dragotă, Gabriel T. Rustoiu, *A grave antique perforated coin in Alba Iulia-Profî. ArhMed V/2005, 21-26.*

Dragotă 2005

A. Dragotă, *Aspecte funerare la Alba Iulia în secolele X-XI./ Funeral aspects at Alba Iulia between 10 th.-11 th. centuries. Relații interetnice în Transilvania (secolele VI-XIII).* Coord. Zeno K. Pinter, Ioan M. Țiplic, M. Țiplic, Bibliotheca Septemcastrensis XII, București, Editura Economică, 2005, 157-169.

Dragotă – Rustoiu-Deleanu 2006

A. Dragotă, G. t. Rustoiu, V. Deleanu, *Necropola medieval timpurie de la Alba Iulia-Str. Brândușei. Cercetările arheologice din anii 1997-2005, Alba Iulia, 2006.*

Drașovean – Țeicu - Muntean 1996

F. Drașovean, D. Țeicu, M. Muntean, *Locuirile neolitice târzii și necropola medievală timpurie. - Späte neolitische Siedlungen und das frühmittelalterliche Gräberfeld*. Reșița, 1996.

Drâmbărean - colab. 1998 a

M. Drâmbărean, N. Rodean, A. Gligor, *Alba Iulia – Str. Brîndușei*. CCA XXXIII, 1998, 3sq.

Drâmbărean - colab. 1998 b

M. Drâmbărean, N. Rodean, A. Gligor, V. Moga, D. Anghel, *O nouă necropolă medievală timpurie descoperită la Alba Iulia*. *Apulum* XXXV, 1998, 187 - 205.

Dušek 1964

M. Dušek, *Kostrové pohrebisko z. X. a XI. storočia v Dolnom Petri II*. *Štud.Zvesti Archeol. Ust. SAV*. 14, 1964, Nitra, 197-222.

Emandi 1981

I. - E. Emandi, *Cercetări privind unelte de tăiat de pe teritoriul României, în perioada secolelor IX - XVII*. SCICPR 2, 1981, 19 - 65.

Ercegović 1959

S. Ercegović, *Sondiranje ranosrednjovjekovne nekropole u Popovcu*, *ArhPregled* 1, Beograd 1959, 105 - 107.

Gallina - Hajdrik 1998

Z. Gallina, G. Hajdrik, *10 – 11. századi temetőrészet Homokmégy – Székesen. / Der Friedhof des gemeinen Volkes aus dem 10 - 11. Jh. in Homokmégy - Székes*. *Cumania* 15, 1998, 133 - 179.

Gáll 2000

E. Gáll, *Stadiul săpăturilor și publicațiilor despre bazinul transilvan în secolul X*. *Erasmus* 11, 2000, 46 - 54.

Gáll 2001

E. Gáll, *Tipologia mormintelor de secol X cu însemne de rang din bazinul carpatic. - Rank denoting objects and the structuring of the Hungarian society of the conquest*. *BCȘS* 7, 2001, 121 - 150.

Gedai 1971 - 1972

I. Gedai, *István király denára*. *NumKözl* LXX – LXXI, 1971-1972, 23 - 32.

Giesler 1981

J. Giesler, *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo -Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken*. *PZ* 56, 1, 1981.

Hanuliak 1994

M. Hanuliak, *Malé Kosihy. Pohrebisko z 10. - 11. storočia*. *Materialia Archaeologica Slovaca*, Tomus XII, Nitra.

Hampel 1904

J. Hampel, *Ornamentika a honfoglalási kor emlékein*. *ArchÉrt* XXIV, 1904, 105 - 152.

Hampel 1905

J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I - III, Budapest, 1905.

Harhoiu 1972

R. Harhoiu, *O cataramă în formă de liră descoperită la Tîrșor*, SCIV 23, 3, 1972, 417 - 425.

Heitel 1972

R. R. Heitel, *Archäologische Beiträge zu den romanischen Baudenkmalern aus Südsiebenbürgen. I.* RRHA IX, 2, 1972, 139 - 160.

Heitel 1975

R. R. Heitel, *Contribuții la problema genezei raporturilor feudale în Transilvania în lumina cercetărilor arheologice de la Alba Iulia*, MN II, 1975, 343 - 352.

Heitel 1979

R. R. Heitel, *Arheologia continuității și problema eclesiilor bizantine de pe Valea Mureșului. Îndrumător Pastoral III*, Episcopia Ortodoxă de Alba Iulia, 1979, 110-112.

Heitel 1983

R. R. Heitel, *Unele considerații privind civilizația din bazinul carpatic în cursul celei de-a doua jumătăți a sec. IX în lumina izvoarelor arheologice*, SCIVA 34, 2, 1983, 93 - 115.

Heitel 1985

R. R. Heitel, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba Iulia (1968 – 1971) (I)*, SCIVA 36, 3, 1985, 215 - 232.

Heitel 1986

R. R. Heitel, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba Iulia (1968 – 1977). II. Piese de metal.* SCIVA 37, 1986, 233 - 248.

Heitel 1987

R. R. Heitel, *Arheologia etapelor de pătrundere a maghiarilor în Transilvania intracarpatică*, SympThrac V, 1987, 77 - 79.

Heitel 1994 - 1995

R. R. Heitel, *Die Archäologie der ersten und zweiten Phase des Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien*, Dacia N. S. XXXVIII - XXXIX, 1994 - 1995, 389 - 439.

Herepey 1895

K. Herepey, *A gombási népvándorlaskorú sirokról.* ArchÉrt 15, 1895, 426-430.

Hica - Iambor 2002

I. Hica, P. Iambor, *Cimitirul din secolul al X - lea de la Cluj Napoca – Str. Plugarilor. Comunicare prezentată la Simpozionul Științific: “ Civilizația medievală timpurie din Transilvania. Rit și ritual funerar (secolele IX - XI)*, Alba Iulia, aprilie, 2002.

HistTrans 1992

Histoire de la Transylvanie, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

Horedt 1951

K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, SCIV 2, 1951, 189 - 218.

Horedt 1954

K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad - Alba Iulia*, SCIV V, 3 - 4, 1954, 487 - 512.

Horedt 1956

K. Horedt, *Ținutul hunedorean în secolul IV - XII. Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, 101 - 116.

Horedt 1958 a

K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV - XIII*, București, 1958.

Horedt 1958 b

K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenburgens*, Bukarest, 1958.

Horedt 1966

K. Horedt, *Die Ansiedlung von Blandiana, Rayon Orăștie, am Ausgang des ersten Jahrtausends u. Z., Dacia N. S. X / 1966*, 261 - 290.

Horedt 1986

K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986.

Iambor 1983

P. Iambor, *Sondajul arheologic de la Zalău - Ortelec (jud. Sălaj)*, MCA XV, 1983, 513 - 514.

Iambor-Matei-Halașu 1981

P. Iambor, Ștefan Matei, A. Halașu, *Considerații privind raportul cronologic dintre așezarea și cimitirul de la Cluj-Mănăstur*, ActaMN, 18, 1981, 129-150.

IstCluj 1974

Istoria Clujului, 1974. Sub redacția: Acad. Prof. Ștefan Pascu.

IstRom 1960

Istoria României, București, 1960.

IstTrans 2003

Istoria Transilvaniei (până la 1541), vol. I, Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2003. Coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler.

Istvánovits 2003

E. Istvánovits, *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga*, Nyíregyháza, 2003.

Jelovina1964

D. Jelovina, *Die Forschungstätigkeit an mittelalterlichen Fundstätten Kroatiens 1945 - 1959*, Archlug V, 1969, 97 -111.

Jósika 1914

A. Jósika, *Árpádkori sírok Váralfván*, DolgCluj V, !, 1914, 121-124.

Jovanović - Vuksanović 1981

V. Jovanović, L. Vuksanović, *Matičane nécropole sud - slave de X^e et XIe siècle*. *InvArch*, 25, 1981 (Y 239 - 248).

Kirpičnikov 1986

A. N. Kirpičnikov, *Russische Waffen des 9.-15 Jahrhunderts. Waffen und Kostümkunde*, 28, 1, 1986.

Kiss 2000

G. Kiss, *Vas megye 10 – 12. századi sír – és kincsleleteinek*, Szombathely, 2000.

Kolar 1976

S. Kolar, *Arheološki lokaliteti u općini Koprivnica, Podravski zbornik 76*, Koprivnica 1976, 103 - 116.

Kolníková 1967

E. Kolníková, *Oblolus mrtvých vo včasnostredovekých hroboch na Slovensku*. *SlovArch*, 15, 1967, 189–245.

Korošec 1954

P. Korošec, *Pomen nekaterih nakitnih predmetov, najdenih a Detti u Banatu*. *ArhVest* VI/1.

Korošec 1979

P. Korošec, *Zgodnjerednjeveška arheološka slika karantanskih / Achäologisches Bild der karantanschen Slawen in frühen Mittelalter*, I-II, Ljubljana, 1979.

Kováč 1980

G. Kováč, *Date cu privire la transportul sării pe Mureș. / Preuves concernant le transport du sel sur le riviére Mureș au X – XIII - éme siècles*. *Ziridava XII* / 1980, 193 - 200.

Kovács 1942

István Kovács, *A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglaláskori temető. – Dar landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár, Zápolya Gasse*. *KözlCluj* II, 1, 1942, 85 - 118.

Kovács 1983

L. Kovács, *Bizantinische Münzen im Ungarn des 10. Jh*. *ActaArchHung* 35, 1983, 1 - 2, 133 - 154.

Kovács 1989

L. Kovács, *Münzen des ungarischen Landnahmezeit – Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts*, Budapest, 1989.

Kovács 1990

L. Kovács, *Szablya - kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10 -11. századi magyar sírok keltezéséhez*. *ArchÉrt* 117, 1, 1990, 39 - 49.

Kovács 1994

L. Kovács, *Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs*. *VAH* VI, Budapest, 1994.

Kovács 1994 - 95

L. Kovács, *A Kárpát - medence kétélű kardjai a 10. századi 2. Feléből. - Die zweischneidigen Schwerter des Karpatenbeckens aus der Hälfte des 10. Jhs. ComArchHung* 1994 - 95, 153 - 189.

Kővári 1911

E. Kővári, *Árpádkori sírok Vajdahunyadon (Sépultures de l'époque d'Árpád a Vajdahunyadon). DolgCluj II*, 1911, 312-315.

Kralovánszky 1959

A. Kralovánszky, *Adatok a Kárpát-medencei X - XI. századi félholdalaku csüngők kérdéséhez. - Contribution à la question des pendants en forme de demi-lune du bassin des Carpathes, des Xe et XIe siècles. ArchÉrt* 86, 1, 1959.

Kraskovská 1954

Kraskovská, L., *Nález staromadarského hrobu v Skalici na Slovensku. ArchRozh.*, 6, 1954, 351- 352, 419, 428.

Kristó 1998

Gy. Kristó, *Magyarország története 895 - 1301*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

Kristó 2004

Gyula Kristó, *Ardealul timpuriu (895-1324)*, Szeged, 2004.

Kupa 1975 - 1976

M. Kupa, *I. István magyar király pénzverése. NumKözl* LXXIV - LXXV, 1975 - 1976, 21 - 26.

Lazarovici-colab. 1997

Ghe. Lazarovici, D. Alicu, Constantin Pop, I. Hica, P. Iambor, Ștefan Matei, E. Glodariu, I. Ciupea, Ghe. Bodea, *Cluj-Napoca inima Transilvaniei*, Cluj-Napoca, Editura Studia, 1997.

László 1942

Gy. László, *A kolozsvári Zápolya – utcai honfoglaláskori temető. ErdMúz* XLVII, 4, 1942, 578 - 584.

Lendvai 2001

P. Lendvai, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrîngeri*, Editura Humanitas, București, 2001. I. 8620.

Liptáková 1964

Z. Liptáková, *Dve pohrebiská z X. storočia na juhozápadnom Slovensku. ŠtudZvesti* 14, 1964, 237-256.

Liska – Medgyesi 2002

A. Liska, P. Medgyesi, *Honfoglalás kori temető részlete Medgyesegyháza – Kétegyházi út, Homokgödör lelőhelyen. MFMÉ – StudArch* VIII, 2002, 409 – 447.

Luca - Pinter 2001

S. A. Luca, Z. K. Pinter, *Der Böhmerberg bei Broos / Orăștie. Eine archäologische Monographie*, Editura Universității „ Lucian Blaga ” Sibiu, 2001.

Luca - Pinter – Georgescu 2003

S. A. Luca, Z. K. Pinter, A. Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (Situri, Monumente arheologice și istorice)*, Editura Economică, Sibiu, 2003.

Luca - Măndescu 2001

B. Luca, Dragoș Măndescu, *Rituri și ritualuri funerare în spațiul extracarpatic în secolele VIII - X*, Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2001.

Ludikovský - Snášil 1974

K. Ludikovský, R. Snášil, *Mladohradštn kostrové pohřebišťe ve Velkých Hostěrádkách (o. Břeclav)*, Academia Praha 4, 1974.

Madgearu 1994 a

Al. Madgearu, *Misiunea episcopului Hierotheos. Contribuții la istoria Transilvaniei și Ungariei în secolul al X - lea*, RevIst V, 1 - 2, 1994, 147 - 154.

Madgearu 1994 b

Al. Madgearu, *Pinteni datați în secolele VIII - IX, descoperiți în jumătatea de sud a Transilvaniei*, Mousaios IV - 1, 1994, 153 - 163.

Madgearu 2001

Al. Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*. Centrul de Studii Transilvane. Fundația Culturală Română. Bibliotheca Rerum Transsylvaniae XXVII, Cluj Napoca, 2001.

Marcu – Istrate 2003

D. Marcu – Istrate, A. Istrate, *Alba Iulia, Jud. Alba. Punct: Str. Mihai Viteazul, Nr. 21 (Palatul Episcopiei Romano – Catolice)*. Cod sit: 1026. 08. CCA XXXVII, 2003, 33sq.

Márkiné Poll 1932 - 33

K. Márkiné Poll, *A zsennyei kincs*. ArchÉrt XLVI, 1932 - 33, 62 - 84.

Marsik 2002-2003

A. Marsik, *Studiu antropologic al scheletelor umane descoperite în cimitirul din secolul al X-lea din Cluj-Napoca, Str. Plugarilor*. ActaMN 39-40-II, 83-90.

Mărghitan 1985

L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, III, Timișoara, 1985.

Medar 1985

M. Medar, *Arheološko - antropološki nalaz iz okolice Bjelovara*, Muzejski vjesnik 8, Koprivnica 1985, 37 - 38.

Medeleț – Tănase – Gáll 2001

Florin Medeleț, D. Tănase, E. Gáll, *X. Századi honfoglalás kori temetőrészlet Vejtén (Temes megye, Románia)*. ArchÉrt 126, 2001, 99 - 112.

Mesterházy 1990

K. Mesterházy, *Temetkezési rend az ártándi 10 - 11. századi temetőben*. ArchÉrt 117, 1990, 1, 50 - 57.

Mesterházy 1990

K. Mesterházy, *Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10 - 11. századi magyar sírleletekben I. - Gegenstände Byzantinischen und Balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10 - 11. Jh.* *FolArch* 41, 1990, 87 - 115.

Mesterházy 1991

K. Mesterházy, *Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10 - 11. századi magyar sírleletekben II. - Gegenstände Byzantinischen und Balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10 - 11. Jh.* *FolArch* 42, 1991, 145-177.

Mészáros 1962

Gy. Mészáros, *A szakcsi X. századi temetőmaradvány. / Der Gräberfeldrest aus dem 10. Jh. Im Szakcs.* *ArchÉrt* 89, 2, 1962, 200 - 210.

Miletić 1966 - 1967

N. Miletić, *Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora . - Slawische Nekropole in Gomjenica bei Prijedor.* *Glasnik XXI -XXII*, 1966 - 1967, 81 - 154.

Moga - Ciugudean 1995

V. Moga, H. Ciugudean, *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba Iulia, 1995.

Muntean 1998

M. Muntean, *Studiul antropologic al scheletelor provenite din necropola medievală timpurie de la Simeria Veche (Jud. Hunedoara).* *AnB* VI, 1998, 339 - 372.

Muntean 1999-2000

M. Muntean, *Determinarea antropologică a scheletelor provenite din necropola medievală timpurie de la Timișoara- Cioreni (sec. X d. Chr.).* *AnB* VII-VIII, 1999-2000, 535-553.

Mureșan 1995

A. Mureșan, *Colecția „ Anton Triest ”. Monedele medievale și moderne, aflate în patrimoniul Muzeului Național al Unirii Alba Iulia.* *Apulum* XXXII, 1995, 279 - 294.

Musset 2002

L. Musset, *Invaziile. Al doilea asalt împotriva Europei creștine (secolele VII - XI),* Editura Corint, București, 2002. I. 8591.

Nagy 1913

G. Nagy, *Erdély a honfoglalás idejében a régészeti leletek világánál. - La conquête de Transylvanie et les trouvailles.* *ArchÉrt* 33, 1913, 268 - 275, 293 - 294.

Nägler 1969

Th. Nägler, *Cercetările din cetatea de la Breaza (Făgăraș).* *StComB* 14, 1969, 89-117.

Nägler 1997

Th. Nägler, *Românii și sașii pînă la 1848*, Editura Thausib, Sibiu, 1997.

Nemeskéri-Kralovánszky-Harsányi 1965

J. Nemeskéri, A. Kralovánszky, L. Harsányi, *Trephined Skulls from the Tenth Century*. *ActaArchHung*, 17, 1-4, 1965, 343-368.

Németi 2001

J. Németi, *A mezőfényi (Foieni) Árpád - kori temető rész rövid áttekintése*. *JAMÉ*, XLIII, 2001, 225 - 239.

Nepper 2002

M. Ibolya Nepper, *Hajdú-Bihar megye 10-11. századi sírleletei*, I-II, Budapest-Debrecen, 2002.

Novák 1944

József Novák, *Koraárpádkori leletek Gyulafehérvárról (Alba-Iulia)*. - *Frühárpádenzeitliche Funde von Gyulafehérvár*. *KözlCluj* IV, 1 -2, 1944, 108 - 111.

Obolensky 2002

D. Obolensky, *Un commonwealth medieval: Bizanțul. Europa de Răsărit, 500 - 1453*, Editura Corint, București, 2002.

Oța 1998 - 2000

S. Oța, *Pièces inédites de la Collection du Musée National d' Histoire de la Roumanie découvertes dans la nécropole du XIeme siècle de Vârșand – „ Movila dintre vii ” (dép. d' Arad)*. / *Unpublished pieces discovered in the graveyard Vârșand – „ Mound between Vineyards ” (Arad county) from Collections of National History Museum of Romania*. *CA XI*, partea II, 1998 - 2000, 497 - 505.

Oța-colab. 2006

Silviu Oța, Aurel Dragotă, Georgiana Ducman , *Piese din colecțiile MNIR, provenite din descoperiri de caracter funerar din Transilvania și Crișana (secolele X-XII)*. *PA V* (sub tipar)

Pap 2002 a

F. Pap, *Repertoriu numismatic al Transilvaniei și Banatului secolele 11 - 20. Despre circulația monetară în Transilvania și Banat secolele 11 - 20*. Casa Cărții de Știință, Cluj - Napoca, 2002.

Pap 2002 b

I. K. Pap, *Téglás és téglakeretes temetkezések a délkelet – Alföldön*. *ComArchHung* 2002, 177 – 194.

Párducz –Tary 1939

M. Párducz, L. Tary, *A Csongrád-Vendelhalmi honfoglaláskori*. *FolArch*, I-II, 1939, 189-199.

Párducz 1943

M. Párducz, *Árpádkori temető Hódmezővásárhely - Kopácson.- Gräberfeld der Árpádenzeit in Hódmezővásárhely - Kopács*. *DolgSzeged* XIX, 1943, 183 - 194.

Pascu 1972

Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Editura Dacia, vol. I, Cluj, 1972.

Pascu 1981

Ștefan Pascu, *Semnificațiile unor recente descoperiri arheologice. Voievodatul românesc al Albei. MI XV / 9*, 1981, 14 - 18.

Petrov 1996

Gh. Petrov, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din complexul medieval de la Geoagiu de Jos, jud. Hunedoara (Campaniile din 1993, 1994, 1995)*. *ActaMN* 33, I, 1996, 403 - 413.

Pinter 1992 - 1994

Z. K. Pinter, *Spada medievală din mormântul de călăreț de la Deva. Considerații tipologice și cronologice*. *Sargeția* XXV, 1992 - 1994, 235 - 246.

Pinter 1994

Z. K. Pinter, *Das mittelalterliche Schwert aus dem Reitergrab in Diemrich - Deva, FVL* 37 - 2, 1994, 5 - 10.

Pinter - Luca 1995

Z. K. Pinter, S. A. Luca, *Necropola medieval - timpurie de la Orăștie - Dealul Pemilor, punctul X₂ / 1992 - 93*. *Corviniana* I, 1995, 17 - 44.

Pinter 1998 a

Z. K. Pinter, *Piese de armament și echipament militar de proveniență carolingiană din Valea Mureșului, SCIVA* 49, 2, 1998, 135 - 144.

Pinter 1998 b

Z. K. Pinter, *Im Miereschtal entdeckte Bewaffnungsstücke und Teile militärischer Ausrüstung karolingischer Herkunft, ArhMed* II, 1998, 145 - 153.

Pinter - Luca 1998 c

Z. K. Pinter, S. A. Luca, *Das frühmittelalterliche Gräberfeld im Brooser Gebiet Böhmerberg / Dealul Pemilor Ausgrabungsstelle X₂ / 1992-1993*. *FVL* 41, 1 - 2, 1998, 21 - 51.

Pinter 1999

Z. K. Pinter, *Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (secolele IX - XIV)*, Editura Banatica, Reșița, 1999.

Pinter - Boroffka 1999

Z. K. Pinter, N. G. O. Boroffka, *Neue mittelalterliche Gräber der Ciumbrudgruppe aus Broos / Orăștie, Fundstelle Böhmerberg / Dealul Pemilor X₈. Gedenkschrift für Kurt Horedt*, Rahden, 1999, 313 - 330.

Pinter - Boroffka 2001

Z. K. Pinter, N. G. O. Boroffka, *Necropola de tip Ciumbrud de la Orăștie „Dealul Pemilor”, punct X₈. Apulum* XXXVIII / 1, 2001, 319 - 346.

Pinter - Țiplic - Dragotă 2001

Z. K. Pinter, M. Țiplic, A. Dragotă, *Orăștie, jud. Hunedoara. Punct: Dealul Pemilor. Cod sit: 87647. 02 CCA* XXXV, 2001, 167-168.

Pinter - Țiplic - Căstăian 2002

Z. K. Pinter, M. Țiplic, M. Căstăian, *Orăștie, jud. Hunedoara. Punct: Dealul Pemilor. Cod sit: 87647. 02. CCA* XXXVI, 2002, 223sq.

Pinter – Țiplic - Căstăian 2004

Z. K. Pinter, M. Țiplic, M. Căstăian, *Orăștie , jud. Hunedoara. Punct: Dealul Pemilor. Cod sit: 87647. 02. CCA XXXVIII, 2004, 224sq.*

Pinter – Țiplic - Căstăian 2005

Z. K. Pinter, M. Țiplic, M. Căstăian, *Orăștie , jud. Hunedoara. Punct: Dealul Pemilor. Cod sit: 87647. 02. CCA XXXIX, 2005, 248sq.*

Pinter – colab. 2006

Z. K. Pinter, M. Țiplic, M. Căstăian, M. Emilia Țiplic, *Orăștie , jud. Hunedoara. Punct: Dealul Pemilor. Cod sit: 87647. 02. Autorizația de cercetare sistematică nr. 98/2005. CCA XL, 2006, 246sq.*

Pop 1996

I. - A. Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX - XIV. Geneza statului medieval în Transilvania.* Centrul de Studii Transilvane. Fundația Culturală Română, Cluj Napoca, 1996.

Popa 1988

R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului.* Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

Popescu 1956

D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania (I – IV),* Editura Academiei Republicii Populare Române, 1956.

Popescu 1962

D. Popescu, *Săpăturile arheologice din R. P. R. în anul 1961. SCIV XIII, 1, 1962, 201 - 215.*

Popescu 1963

D. Popescu, *Săpăturile arheologice din R. P. R. în anul 1962. SCIV XIV, 2, 1963, 451 - 466.*

Popescu 1963

D. Popescu, *Săpăturile arheologice din R. P. R. în anul 1963. SCIV XV, 4, 1964, 551 - 580.*

Popescu 1970

M. M. Popescu, *Podoabe medievale în Țările Române,* Editura Meridiane, 1970.

Rădulescu - Gáll 2001

A. Rădulescu, E. Gáll, *Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Temesvár (Timișoara) – Csókaerdő. ActaArchHung 52, 1 - 3, 2001, 155 - 193.*

Registar 1990

Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske, Varaždin 1990.

Registar 1997

Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske. Drugo dopunjeno izdanje. Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske. Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997.

Rejholcová 1976

M. Rejholcová, *Pohrebisko z 10.–11. storočia v Hurbanove–Bohatej. SlovArch, 24, 1976, 191–230.*

Rejholcová 1995

M. Rejholcová, *Pohrebisko v Čakajovciach (9. - 12. storočie)*. Katalóg Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra, 1995. *Archaeologica Slovaca Monographiae*. Tomus XV.

Révész 1989

L. Révész, *Lyraförmige Schnallen im Karpaten-Becken*. *HOMÉ* XXVII, 1989, 513-541.

Révész 1996

L. Révész, *Honfoglalás kori temető Szentes-Borbásföldön (Szabó János Győző ásatása nyomán)*. – *Ein landnahmezeitliches Gräberfeld in Szentes-Borbásföld (Nach der Ausgrabung von János Győző Szabó)*. *MFME - StudArch* 2, 1996, 299 - 336.

Révész 1997

L. Révész, *Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen (Ein landnahmezeitliches Frauengrab in Békéscsaba-Erzsébethely)*. *MFME - StudArch* III, 1997, 169-195.

Richthofen 1923 - 1926

B. Richthofen, *A szláv kérdés magyarország régibb középkori archaeológiájában*. *ArchÉrt* XL, 1923 - 1926, 138 - 156.

Roska 1913

Márton Roska, *Árpádkori temető Vajdahunyadon. - Sepultures de l' époque d' Arpad, a Vajdahunyad*. *DolgCluj* IV, 1, 1913, 166 - 198.

Roska 1914

Márton Roska, *Árpádkori temető Várfalván. - Cimetière de l' époque des Arpádes á Várfalva*. *DolgCluj* V, 1, 1914, 125 - 187.

Roska 1941

Márton Roska, *A Gyulavarsándi (Arad M.) Lapóshalom retegteni viszonyai. - La stratigraphie de la colline „ Laposhalom ” de Gyulavarsánd. Dép. Arad. FolArch* III - IV, 1941, 45 - 56.

Roska 1944

Márton Roska, *A gyulafehérvári (Alba - Iulia) viking kardtokvég. - Das wikinger Ortband aus Bronze von Gyulafehérvár (Alba Iulia, Kom. Alsó - Fehér)*. *KözlCluj* IV, 1 - , 1944, 102 - 108.

Rusu - Dörner 1962

M. Rusu, E. Dörner, *Săpătura de salvare de la Șiclău (r. Criș, reg. Crișana)*. *MCA* VIII, 1962, 705 - 712.

Rusu 1971

M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania (sec. IV - X)*, *Apulum* IX, 1971, 713 - 730.

Rusu 1975

M. Rusu, *The autochthonous population and the Hungarians on the territory of Transylvania in the 9th - 11th centuries. Relations Between Autochthonous Population and the Migratory Populations*, Bukarest, 1975, 201 - 217.

Rusu 1978

M. Rusu, *Cetățile transilvănene din sec. IX - XI și importanța lor istorică*, Ziridava X, 1978, 159 - 171.

Rusu 1979

M. Rusu, *Castrul roman Apulum și cetatea feudală Alba Iulia*, AIIA XXII, 1979, 47 - 70.

Rusu 1982

M. Rusu, *Les formations politiques roumaines et leur lutte pour l'autonomie*, RRH XXI, 3 - 4, 1982, 351 - 386.

Ruttkay 1975

A. Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (I)*. SlovArch XXIII / 1, 1975, 119 - 126.

Ruttkay 1976

A. Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II)*. SlovArch XXIV / 2, 1976, 245 - 396.

Sabău 1958

I. Sabău, *Circulația monetară în Transilvania în secolele XI -XIII în lumina izvoarelor numismatice*. SCN 2, 1958, 269 -301.

Sâmpetru 1992

M. Sâmpetru, *Vestul României în secolele IV - X e. n.*, TD XIII, 1 - 2, 1992, 135 - 157.

Schulze - Dörrlamm 1988

M. Schulze - Dörrlamm, *Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn zum Beginn ihrer Landnahme im Karpatenbecken*. JRGZM 35, 1988, 373 - 478.

Schuster 1865

W. Fr. Schuster, *Über die Heidengrüber bei Petersdorf*. AVSL, VI, 1865, 437-443.

Simina 2001

N. - M. Simina, *Considerații asupra mormintelor medievale timpurii descoperite la Sebeș în 1865. Sesiunea Anuală de Comunicări Științifice a Asociației Arheologilor Medieviști din România. Simpozion Târgșor - Curte Domnească. 540 de ani de la ctitorirea Bisericii Domnești de către Vlad Țepeș*, Ploiești, 27 - 28 iulie 2001.

Simina 2002

N. - M. Simina, *Considerații asupra mormintelor medievale timpurii descoperite în anul 1865 la Sebeș (Jud. Alba)*. ArhMed IV / 2002, 47 - 58.

Simon de Keza

Simon de Keza, *Chronicon Hungaricum. Izvoarele Istoriei Românilor*. Ed. G. Popa - Lisseanu, București, 1935.

Simoni 1981

K. Simoni, *Zagreb i okolica u ranom srednjem vijeku*, Izdanja HAD - a 6, Zagreb 1981, 155 - 167.

Spinei 1974

V. Spinei, *Antichitățile nomazilor turanici în Moldova în primul sfert al mileniului al II - lea*. SCIVA 25, 1974, 3, 389 - 415.

Spinei 1990

V. Spinei, *Migrația ungarilor în spațiul carpato - dunărean și contactele lor cu românii în secolele IX - X*, ArhMold XIII, 1990, 103 - 148.

Spinei 1996

V. Spinei, *Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos*, Editura Helios, Iași, 1996.

Spinei 1999

V. Spinei, *Marile migrații din estul și sud - estul Europei în secolele IX - XIII*, Institutul European, Iași, 1999.

Straub 1999

Péter Straub, *A honfoglalás kori tegezcsontok időrendjéhez. -Zur Chronologie der landnahmezeitlichen Köcherknochen*. MFMÉ - StudArch V, 1999, 409 - 422.

Szalontai 2000

Csaba Szalontai, *Kritische Bemerkungen zur Rolle der Bulgaren im 9. Jahrhundert in der Großen Ungarischen Tiefebene und in Siebenbürgen. / Kritikai észrevételek a bolgárok szerepéről a 9. századi Nagyalföldén és Erdélyben*. MFMÉ - StudArch VI, 2000, 263 - 286.

Száráz 1893

A. Száráz, *Nagyvárad lelet*. ArchÉrt XIII, 1893, 140 - 142.

Szell 1941

M. Szell, *XI. századi temetők Szentes környékén. - Les cimetières du XIème siècle aux environs de Szentes*. FolArch III - IV, 1941, 231 - 267.

Szöke 1941

B. Szöke, *Honfoglaláskory magyar sírok Naszvadon*. FolArch III-IV, 1941, 214-224

Szöke 1959

B. Szöke, *A Bjelobrdoi kulturáról*. ArchÉrt 86, 1, 1959, 32 - 47.

Tănase-Gáll 1999-2000

D. Tănase, E. Gáll, *Piese de podoabă din secolele X-XI descoperite la Beba Veche (Jud. Timiș)*. AnB VII-VIII, 1999-2000, 555-576.

Tentiuc 1996

I. Tentiuc, *Populația din Moldova Centrală în secolele XI -XIII*, Editura Helios, Iași, 1996.

Teodor 1973

Dan Gh. Teodor, *Apartenența etnică a culturii Dridu*. CI IV, Iași, 1973, 128 - 141.

Tettamanti 1975

S. Tettamanti, *Temetkezési szokások a X - XI. Sz. - ban a Kárpát - medencében./Begräbnissitten im 10 - 11. Jh. Im Karpatenbecken. StudCom 3, 1975, 79 - 123.*

Theodorescu 1976

R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400 – 1400), București, 1976.*

Točik 1960

A. Točik, *Radové pohrebisko devískeho typu z. XI. stor. V Mlynárčiach pri Nitre. / Ein Reihengräberfeld von Devin – Typus in Mlynárce bei Nitra. SlovArch VIII - 1, 1960, 269 -284.*

Točik 1968

A. Točik, *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei, Bratislava, 1968.*

Točik 1971

Točik A., *Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei (I). SlovArch XIX-1, 1971, 135-276.*

Točik 1987

A. Točik, *Nachgroßmährische Gräberfelder des 10. und 11. Jh. in der Südwestslowakei. ŠtudZvesti 23, 1987, 177-241.*

Tomičić - Vidović 1985

Ž. Tomičić, J. Vidović, *Rezultati arheoloških istraživanja u Medimurju 1974 - 1985 (katalog), Čakovec, 1985.*

Tomičić 1990

Ž. Tomičić, *Tragom novujih istraživanja bjelobrdske kulture, u Slavonskom dijelu Podravine. Prilozi 7, 1990, 85 – 106.*

Tomičić 1993

Ž. Tomičić, *Prilog istraživanju kronologije bjelobrdskog segmenta srednjovjekovnog groblja Ptuj – Grad. / A contribution to research into the chronology of the Bijelo Brdo section of the mediaeval cemetery of Ptuj – Grad. Ptujski arheoloski zbornik, 1993, 543 – 579.*

Tomičić 1998 - 1999

Ž. Tomičić, *Ranosrednjovjekovno groblje u Sv. Jurju u Trnju u Medimurju prinos datiranju nalazišta. / Der frühmittelalterliche Friedhof in Sv. Juraj u Trnju in Medimurje. Ein Beitrag zur datierung der Fundstelle. Prilozi 15 - 16, 1998 - 1999, 41 - 59.*

Török 1962

Gy. Török, *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert, Budapest, 1962.*

Țeicu 1998

D. Țeicu, *Banatul montan în evul mediu, Timișoara, 1998.*

Țiplic 1999

M. Țiplic, *Necropola medieval - timpurie de la Orăștie - Dealul Pemilor X₂ (Hunedoara) și bătălia dintre Ștefan I și Gyla - Gyula. Analele ANTIM 1999, 150 - 153.*

Țiplic – Pinter – Căstăian 2003

I. M. Țiplic, Zeno K. Pinter, M. Căstăian, *Orăștie (Jud. Hunedoara)*. Punct: Dealul Pemilor – X₂. Cod sit: 87647. 02. CCA XXXVII / 2003, 221sq.

Țiplic – Pinter – Căstăian 2004

I. M. Țiplic, Zeno K. Pinter, M. Căstăian, *Orăștie (Jud. Hunedoara)*. Punct: Dealul Pemilor – X₂. Cod sit: 87647. 02. CCA XXXVIII / 2004, 224sq.

Țuțuianu 2002

D. Țuțuianu, *Noi considerații privind necropola medieval timpurie de la Deva – cartierul „ Micro 15 ”. Comunicare prezentată la Simpozionul Științific: „Civilizația medievală timpurie din Transilvania. Rit și ritual funerar (secolele IX -XI) ”*, Alba Iulia, aprilie, 2002.

Vaňa 1954

Z. Vaňa, *Mad'iaři a Slované ve světle archeologických nálezů X - XII. století. – Les Magyares et les Slaves à la lumière de fouilles archéologiques du X. - XIe siècle. SlovArch 2, 1954, 51 - 104.*

Velter 1988

A. M. Velter, *Unele considerații privind circulația monetară din secolele V- XII în bazinul carpatic (cu privire specială asupra teritoriului României)*. SCIVA 39, 3, 1988, 251 -274.

Velter 2002

A. M. Velter, *Transilvania în secolele V - XII. Interpretări istorico - politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic secolele V - XII*. Editura Paideia, București, 2002.

Vinski 1959

Z. Vinski, *Ausgrabungen in Vukovar, ArchJug III, 1959, 99 - 110.*

Vinski 1970

Z. Vinski, *O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku. - Zur Frage des Bestehens von Schmuckwerkstätten aus altkroatischer Zeit in Sisak. Vjesnik IV, 1970, 45 - 92.*

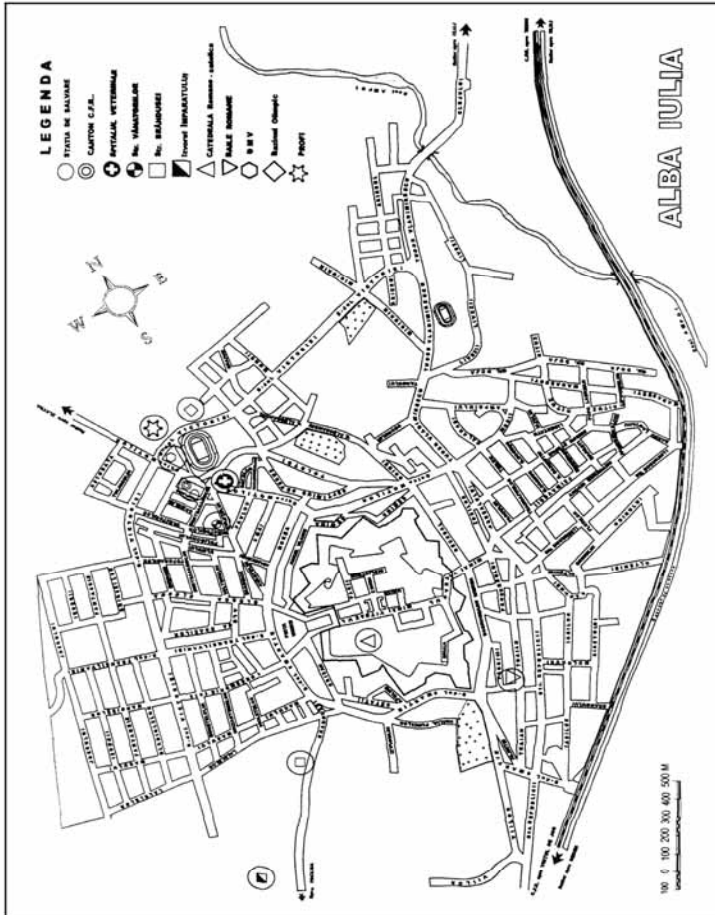
Vörös 1997

I. Vörös, *A Békéscsaba-Erzsébethelyi honfoglalás kori sir lova. MFME-StudArch III, 1997, 197-200.*

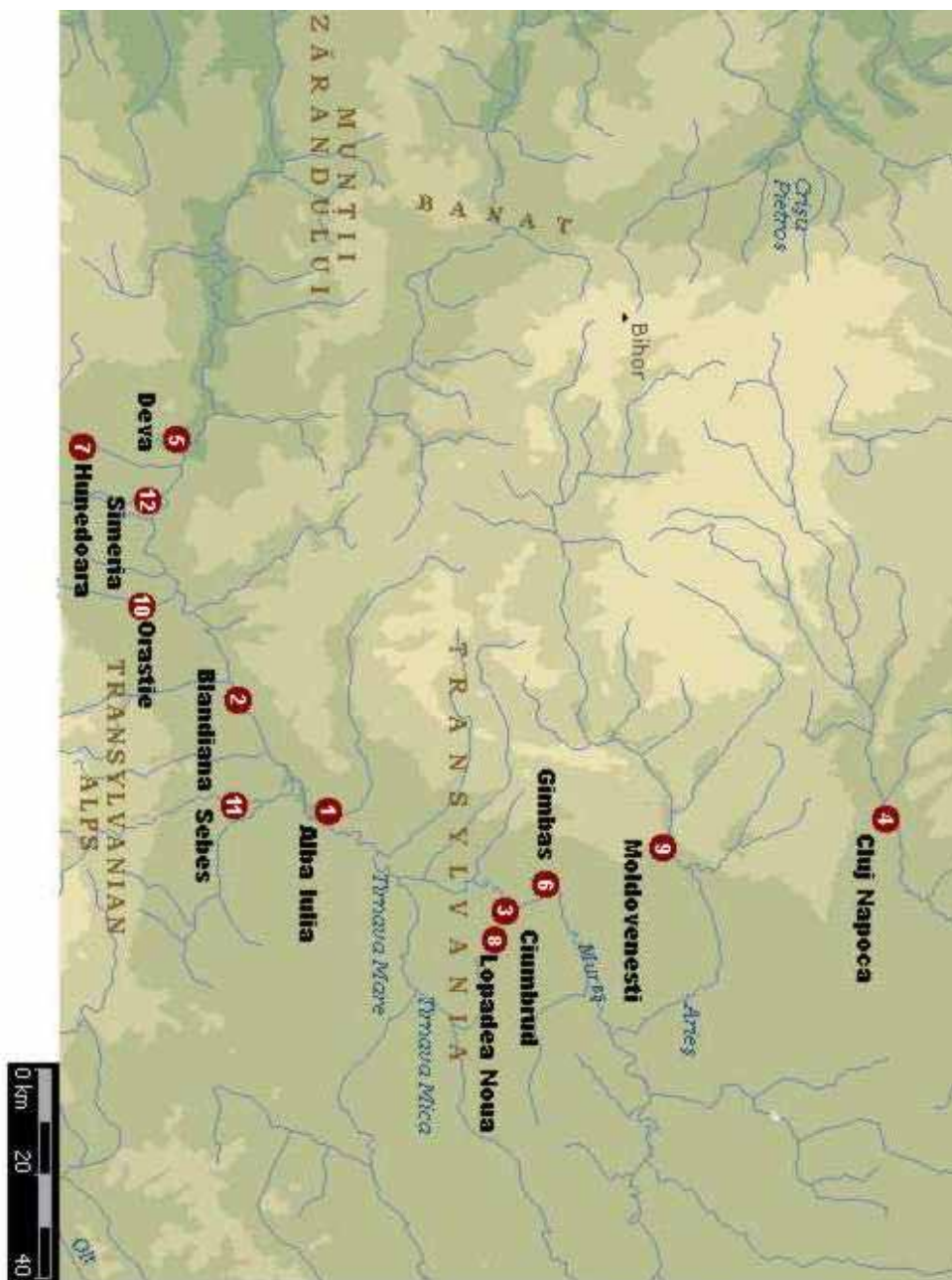
Zaharia 1967

Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967. Biblioteca de Arheologie XII.

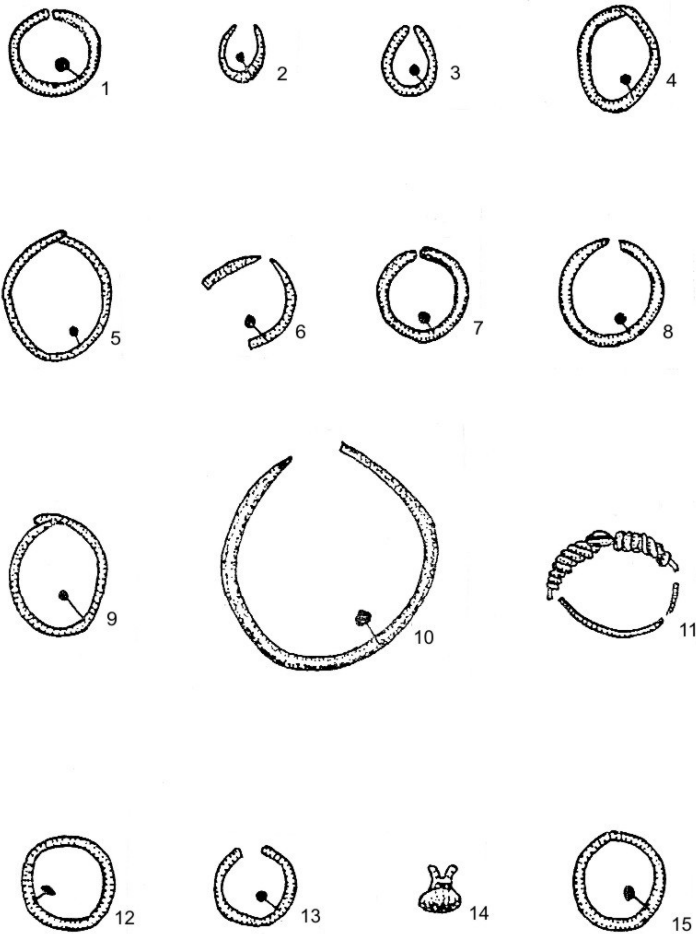
ILUSTRĂȚII

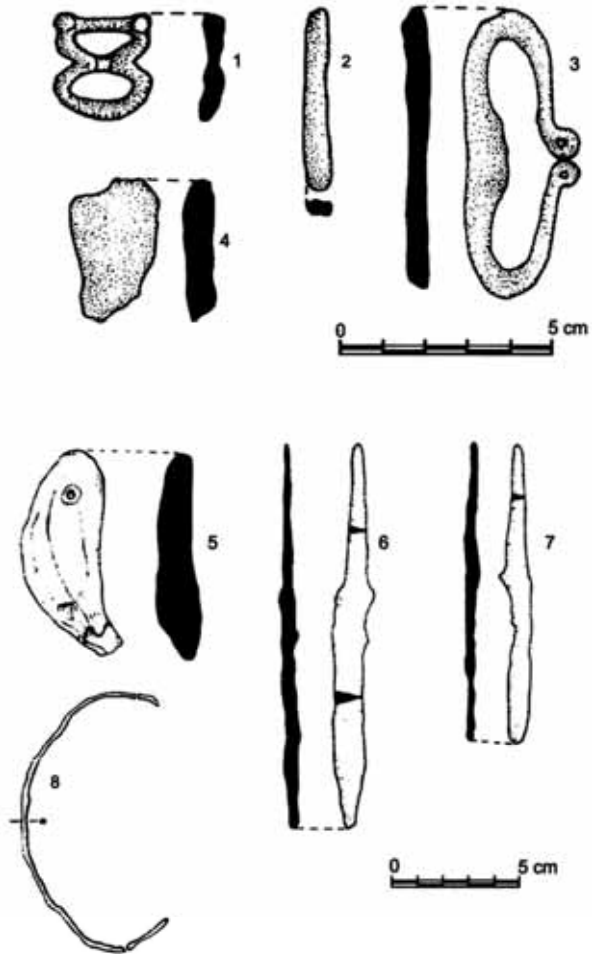
Pl. I. Alba Iulia. Necropole romane și medievale (după Dragotă – colab. 2003).

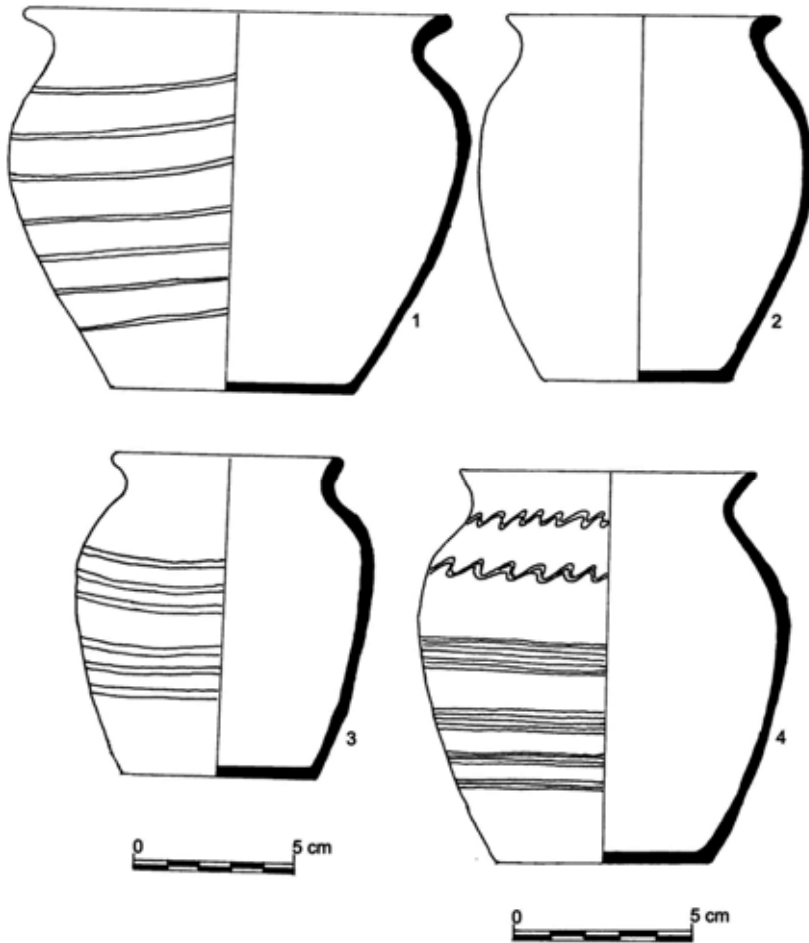
Pl. II. Necropole din Transilvania (secolele IX-XI).

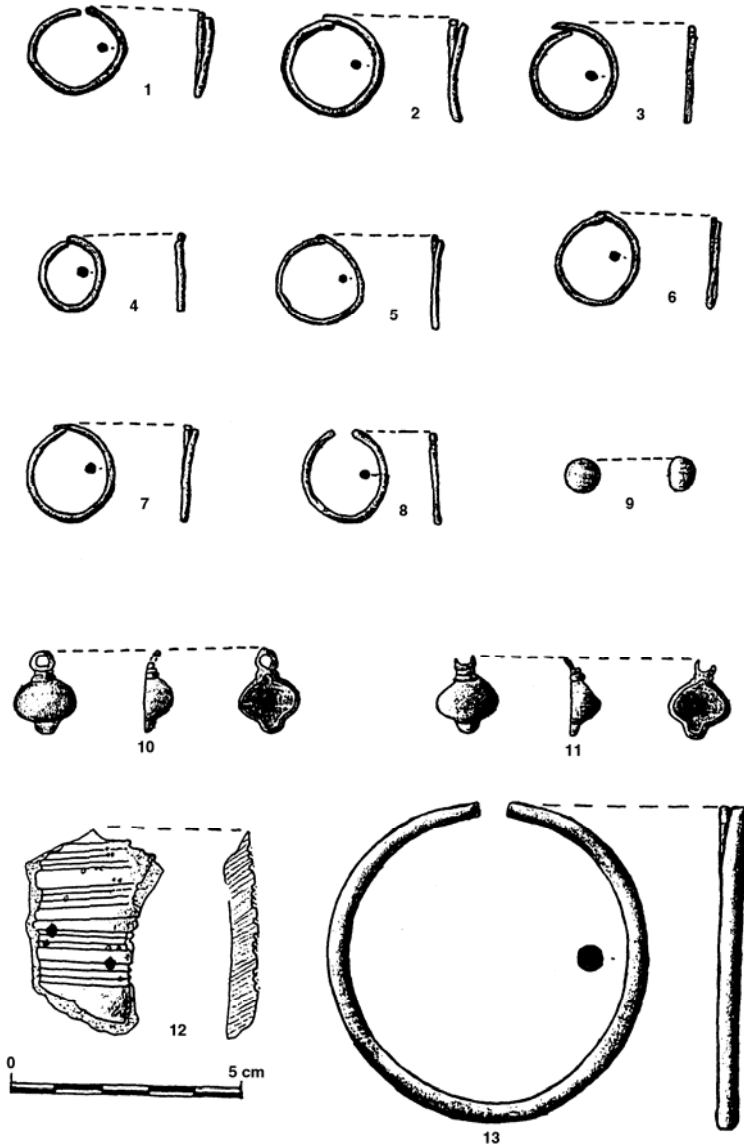
Pl. III. 1-15: Alba Iulia – Str. Brîndușei / 1999 (după Dragotă – Brânda 2001).

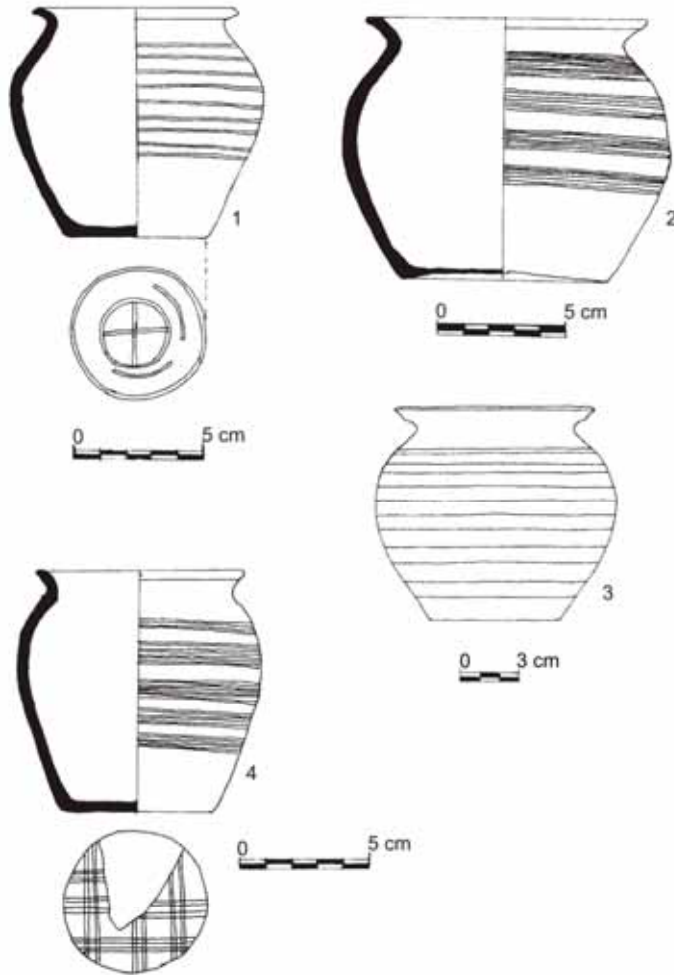
Pl. IV. 1-8: Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 1997 (după *Drâmbărean-colab. 1998 b*).

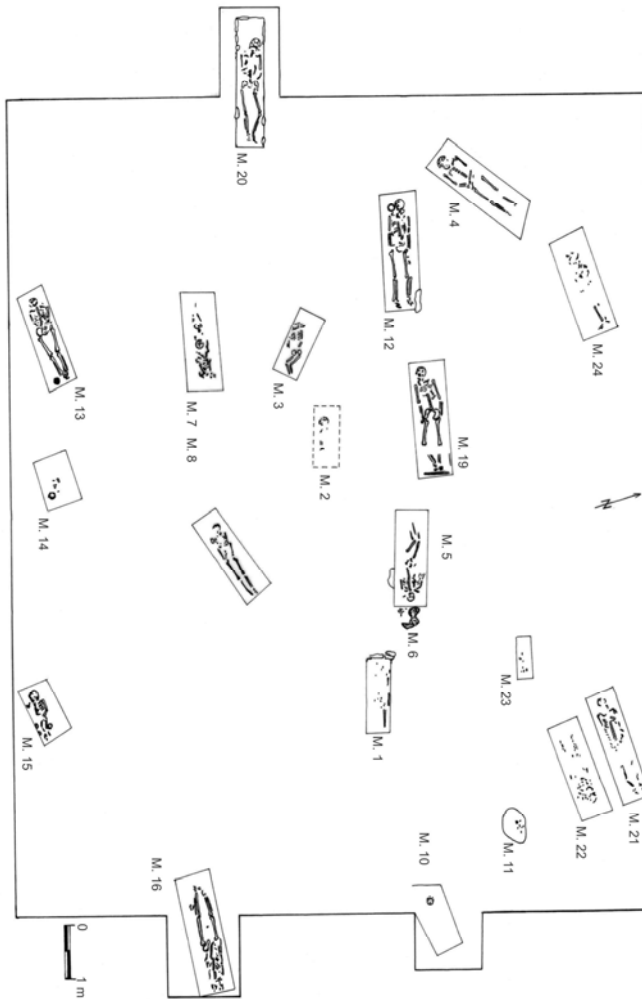
Pl. V. 1-4: Alba Iulia – Str. Brîndușei / 1997 (după Drâmbărean-colab. 1998 b).

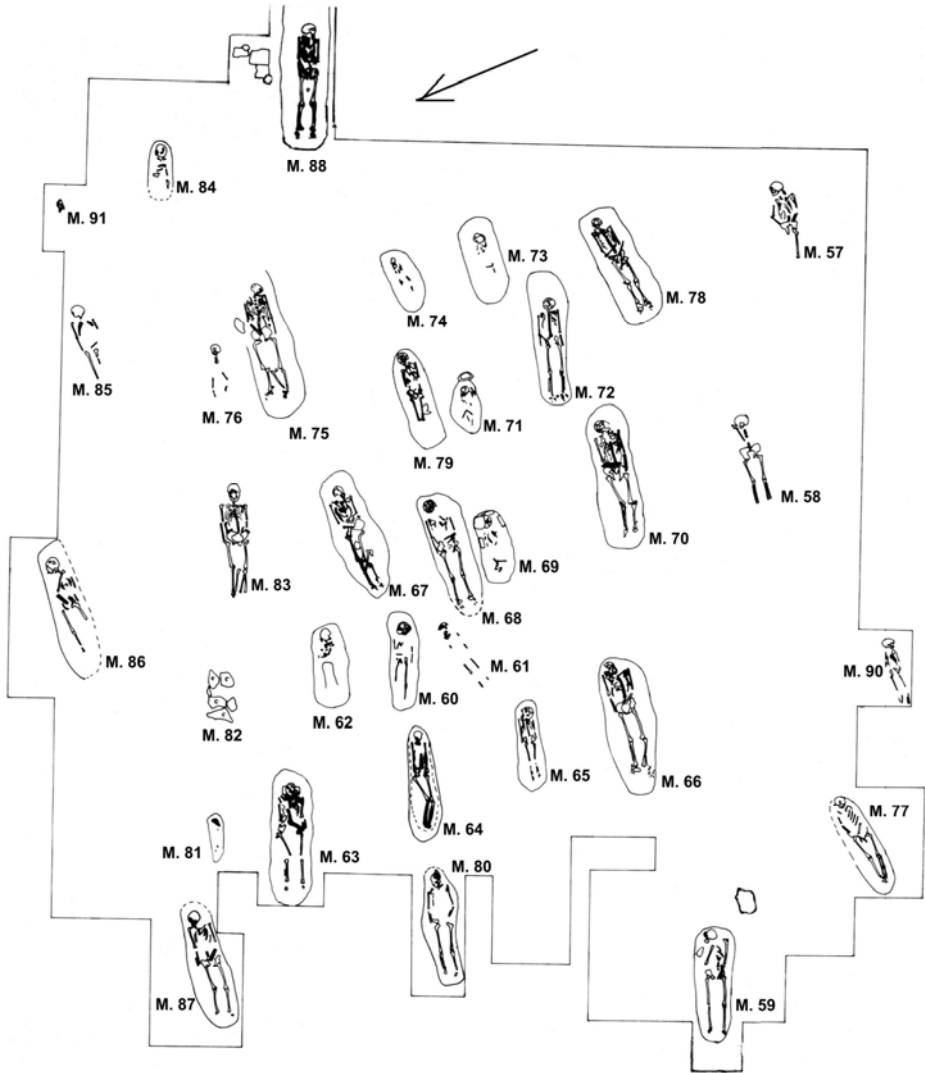
Pl. VI. 1-13: Alba Iulia- *Str. Brîndușei* / 1997 (după Dragotă 2003).

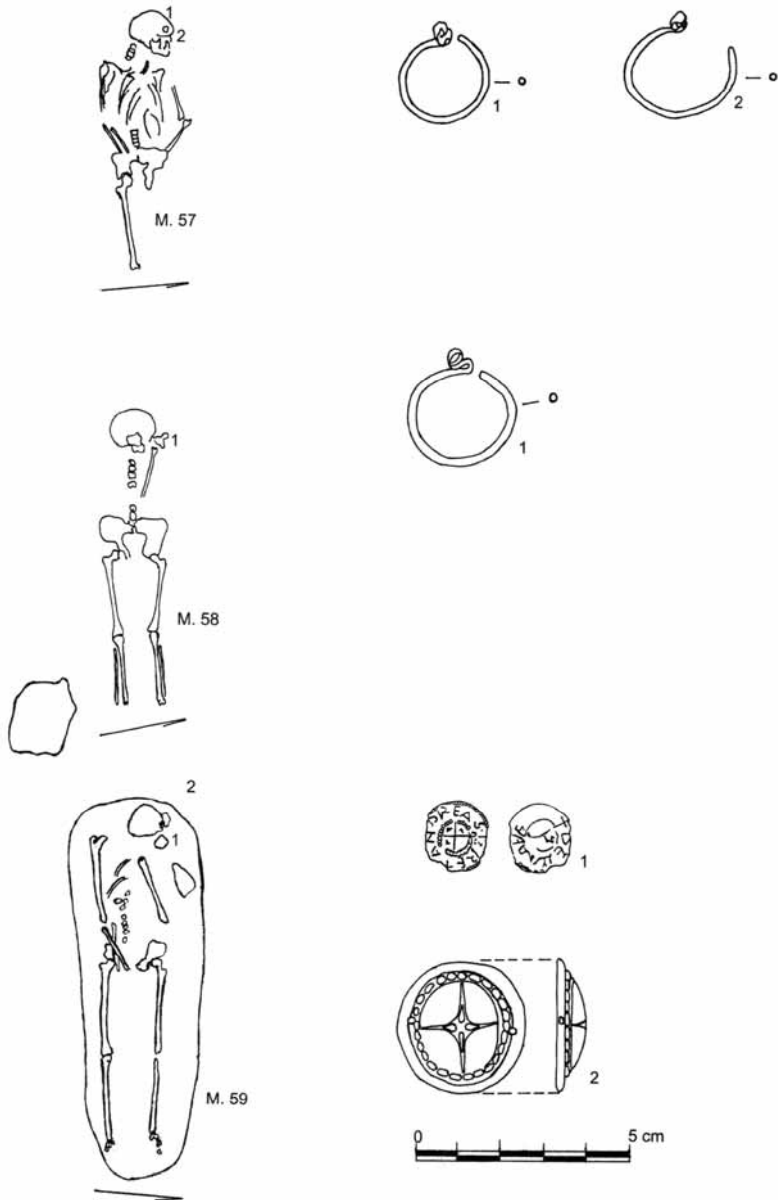
Pl. VII. 1-2, 4: Alba Iulia- *Str. Brîndușei* / 1999 (după *Dragotă 2003*), 3:
Alba Iulia-Str. Brîndușei / 2005 (după *Dragotă-colab. 2006*).

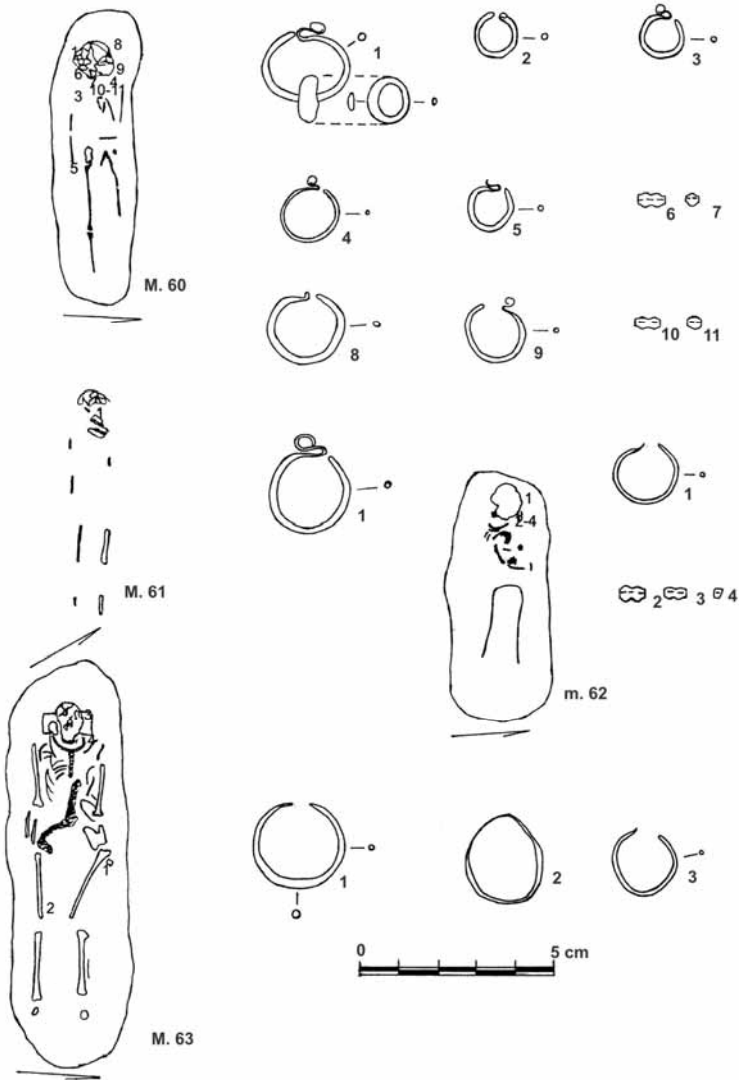
Pl. VIII. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 1997 (după Drâmbărean-colab. 1998 b).

Pl. IX. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragotă-colab. 2005 b).

Pl. X. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragotă-colab. 2005).

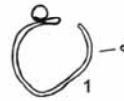
Pl. XI. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragotă-colab. 2005 b).

M. 64

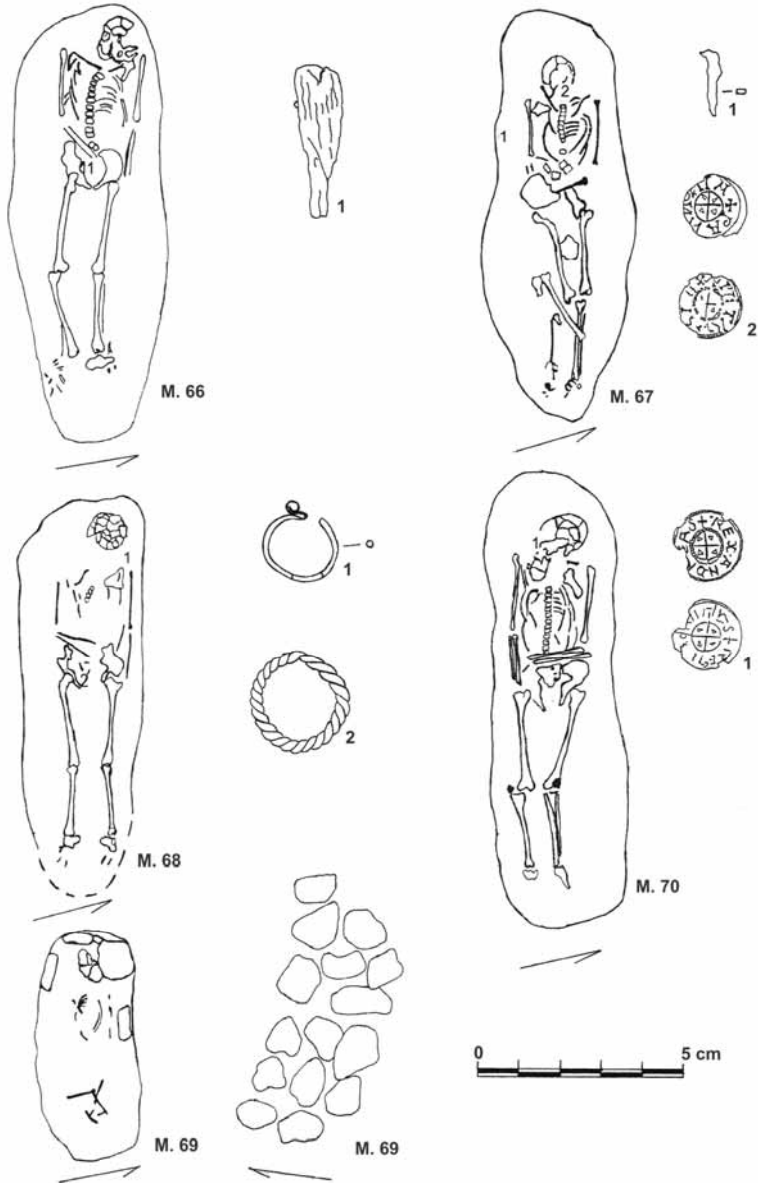
M. 65

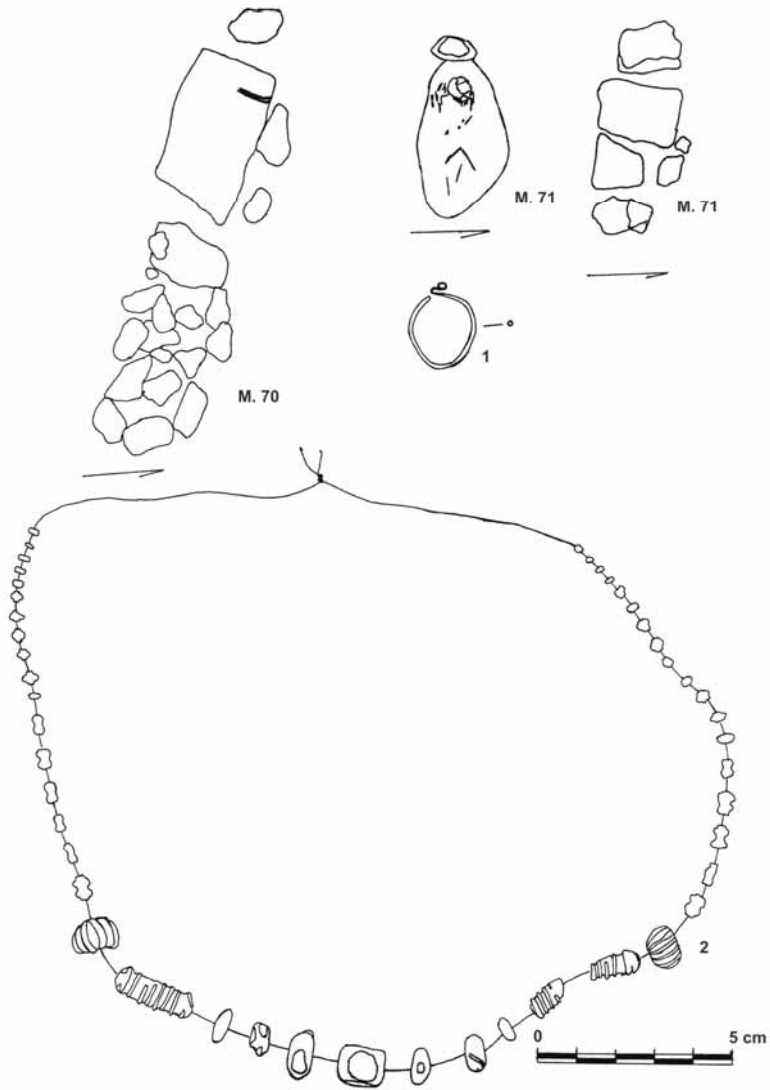
1

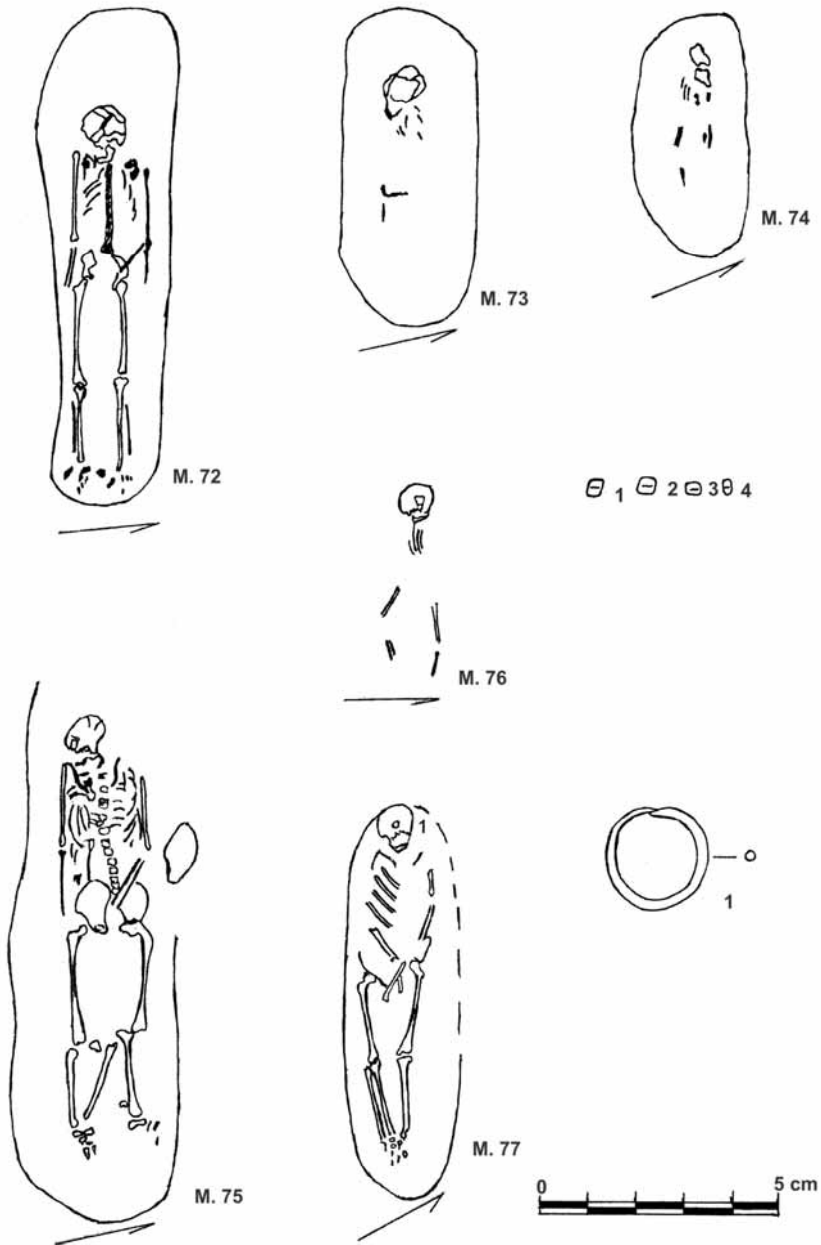
Pl. XII. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragotă-colab. 2005).

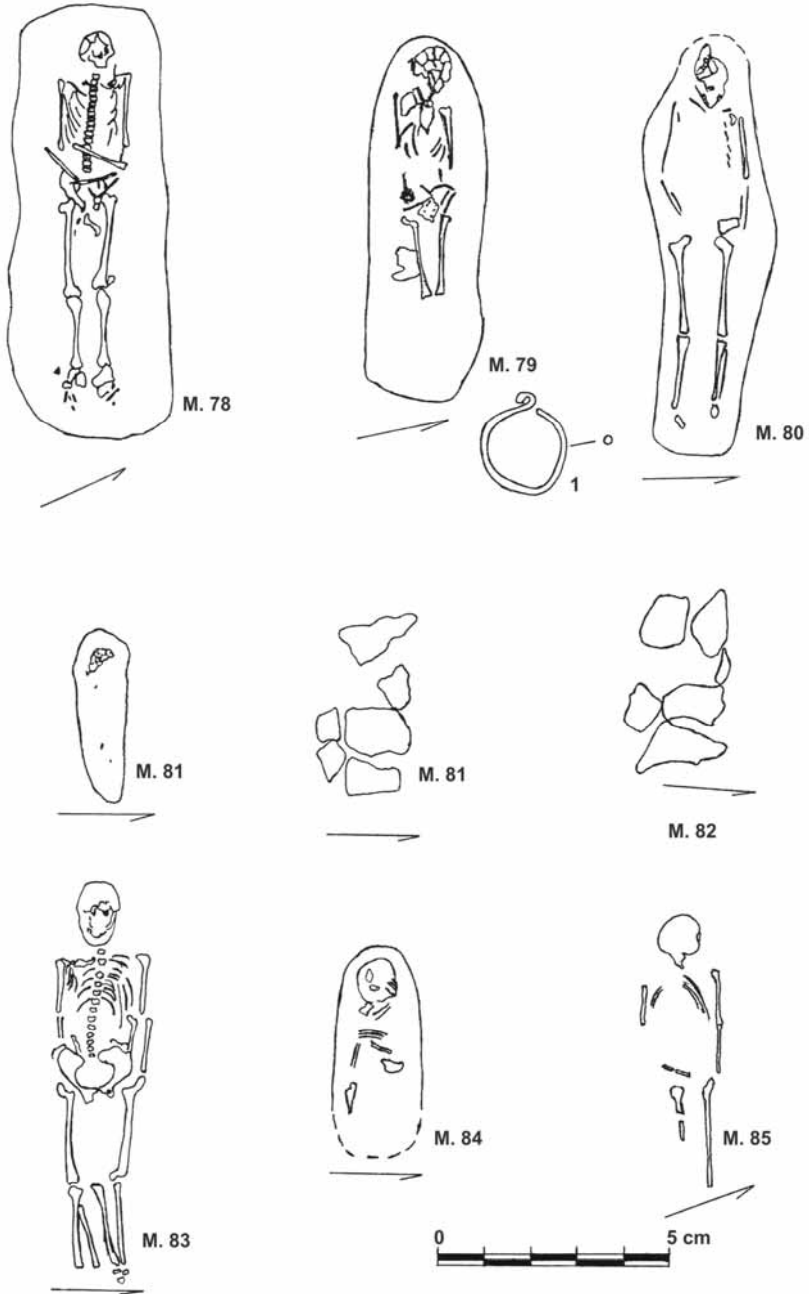
Pl. XIII. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragotă-colab. 2005 b).

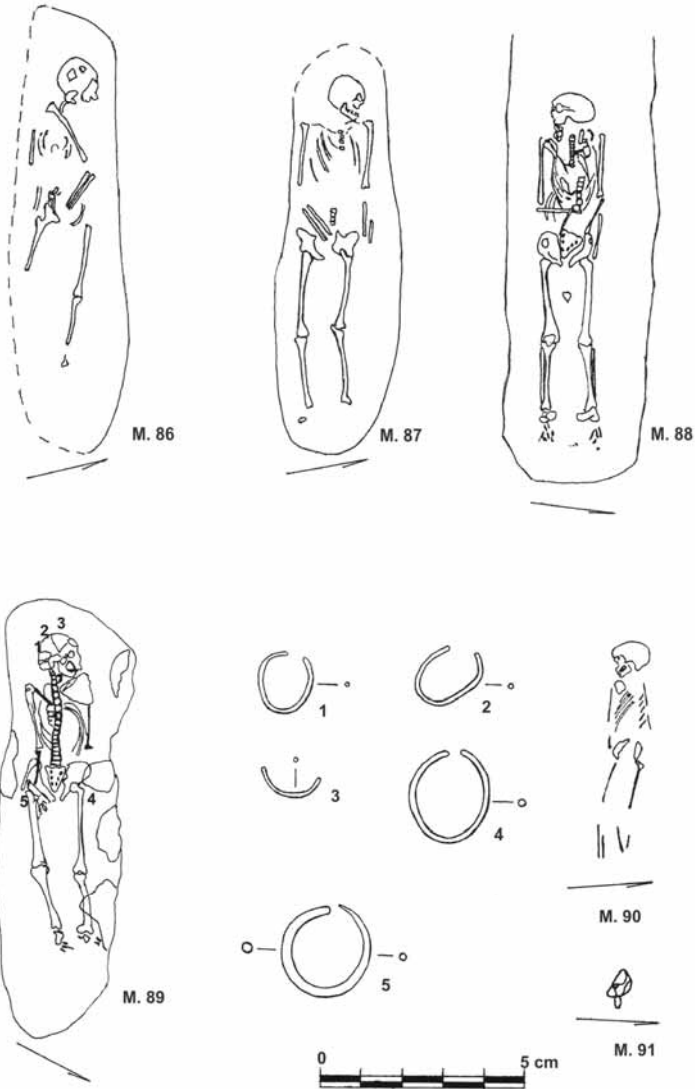
Pl. XIV. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragotă-colab. 2005 b).

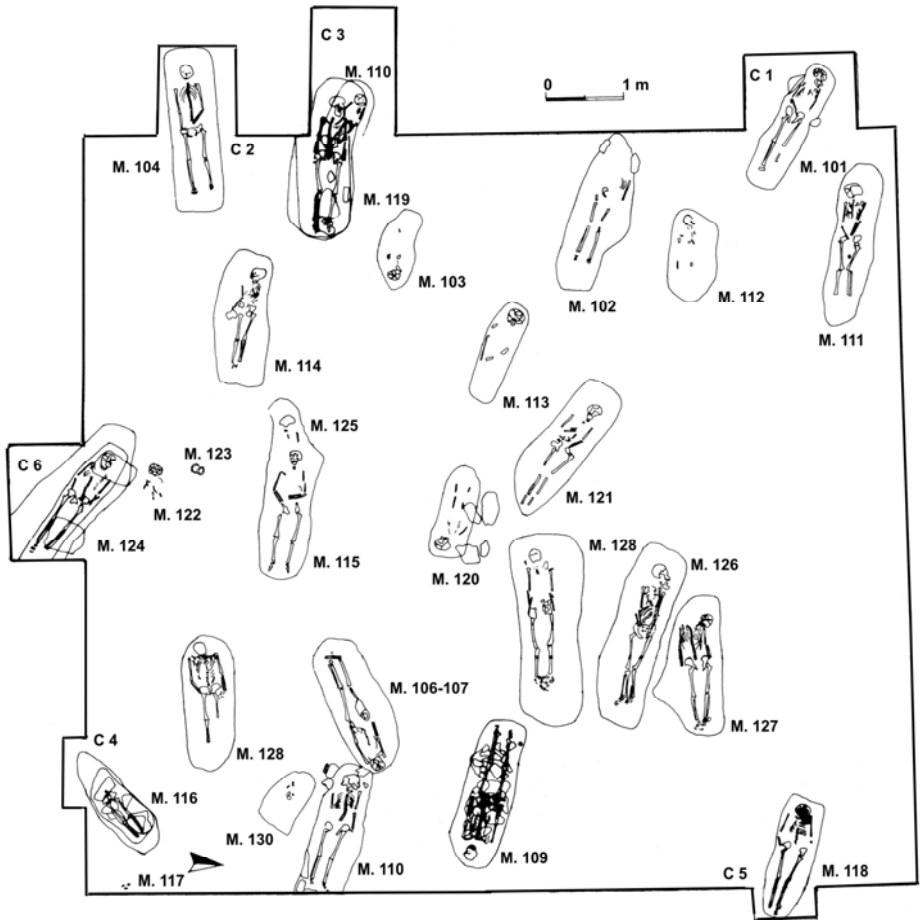
Pl. XV. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragoiță-colab. 2005 b).

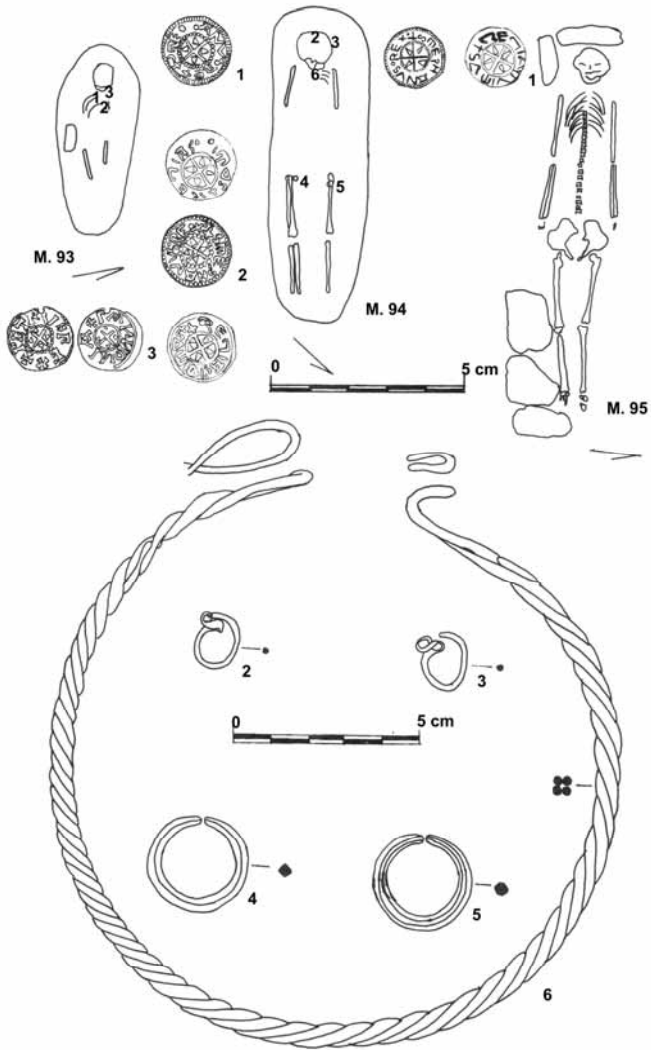
Pl. XVI. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragotă-colab. 2005).

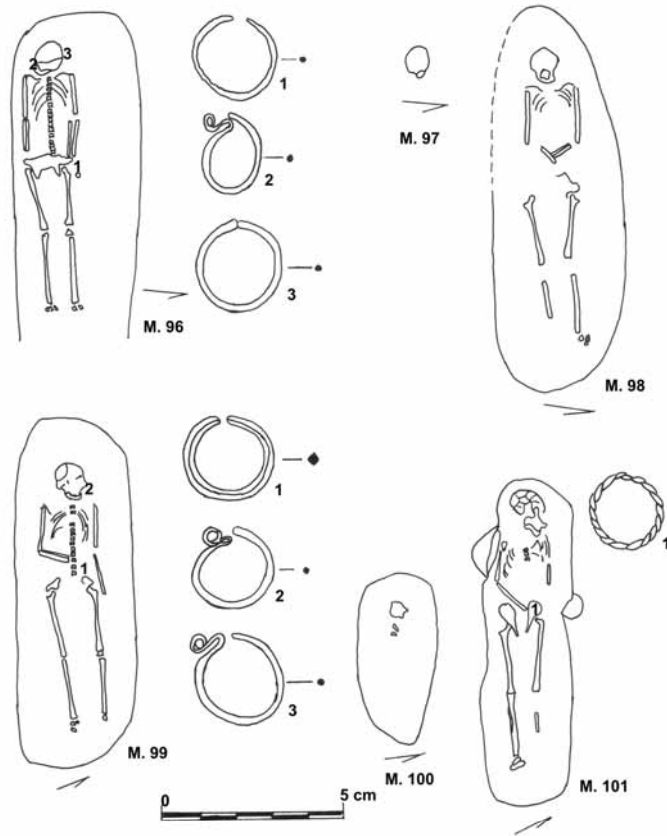
Pl. XVII. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragotă-colab. 2005 b).

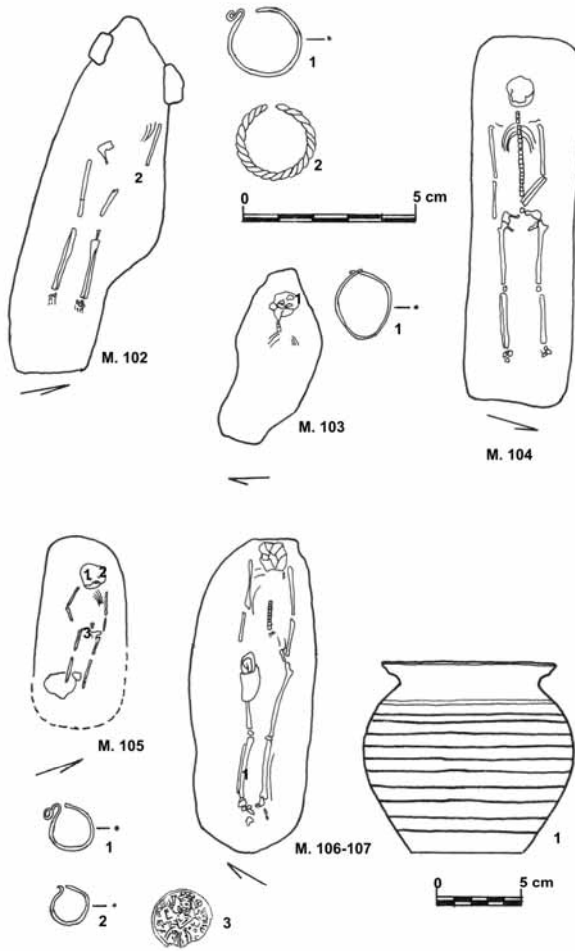
Pl.XVIII . Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005. Proprietate: Leahu Sorin (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

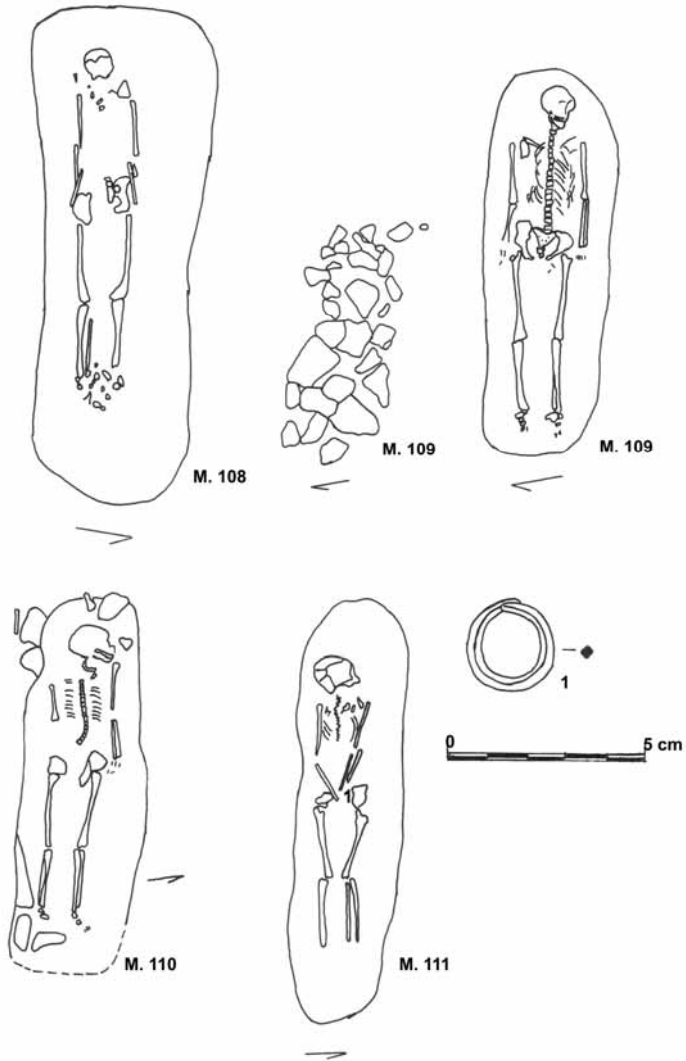
Pl. XIX . Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

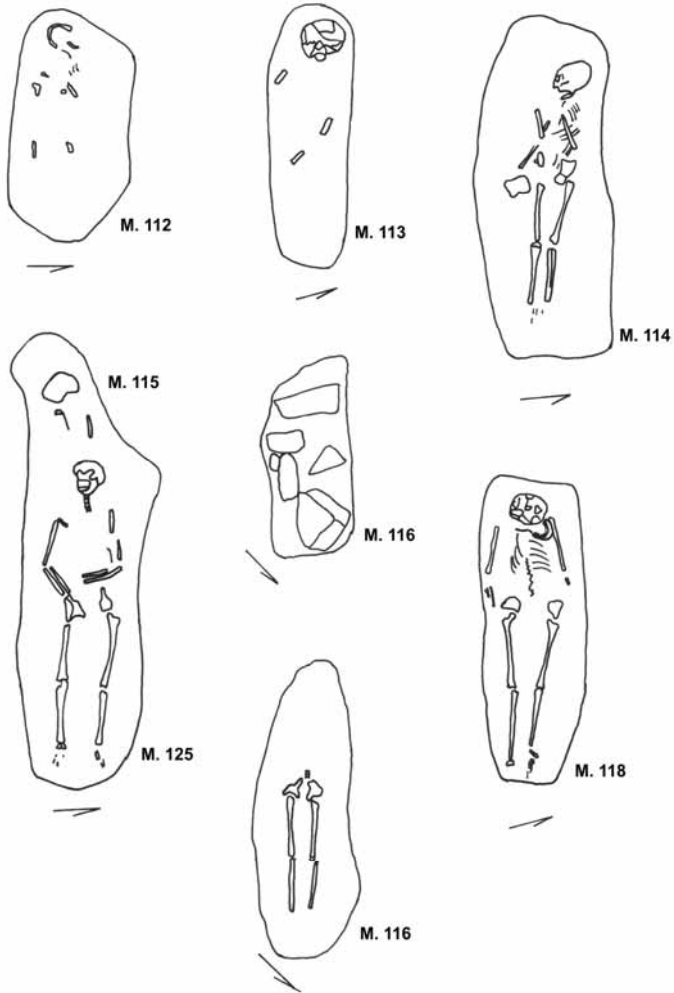
Pl. XX. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

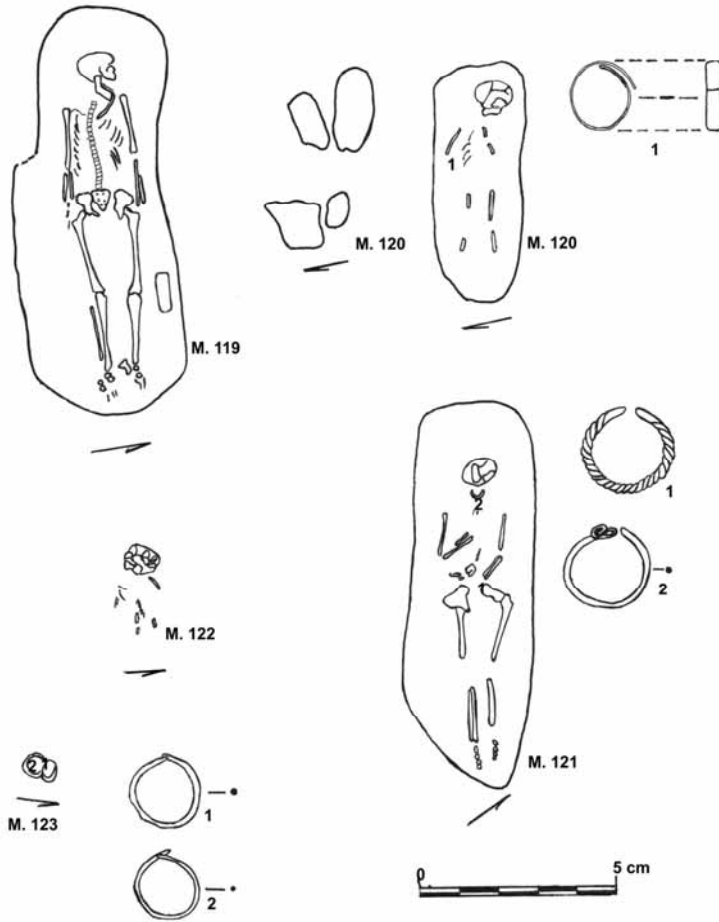
Pl.XXI . Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

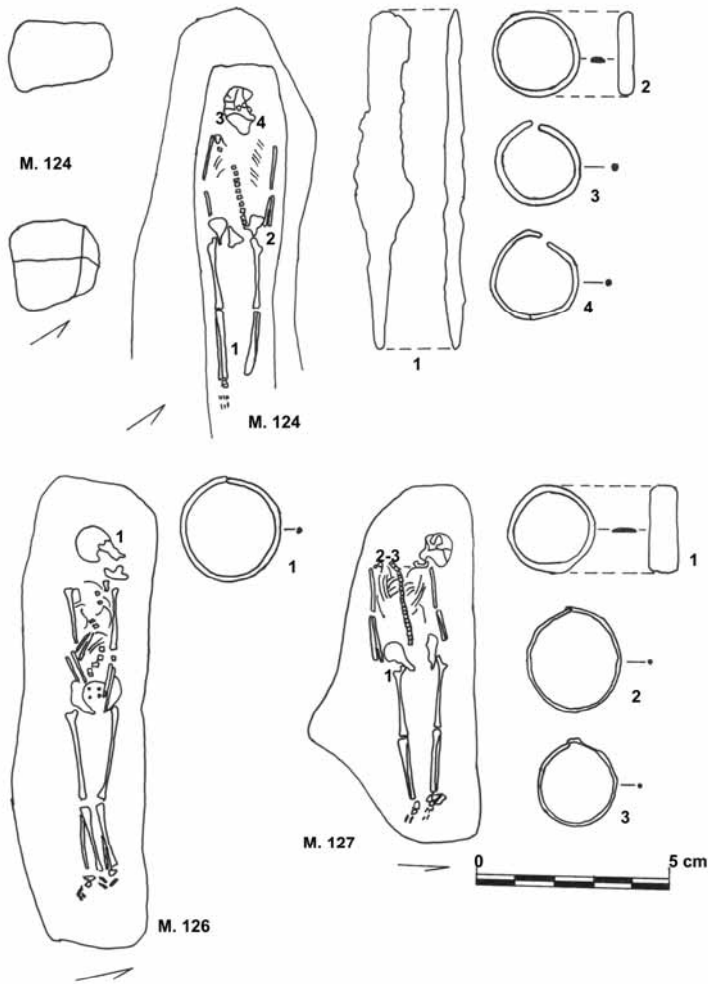
Pl.XXII . Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

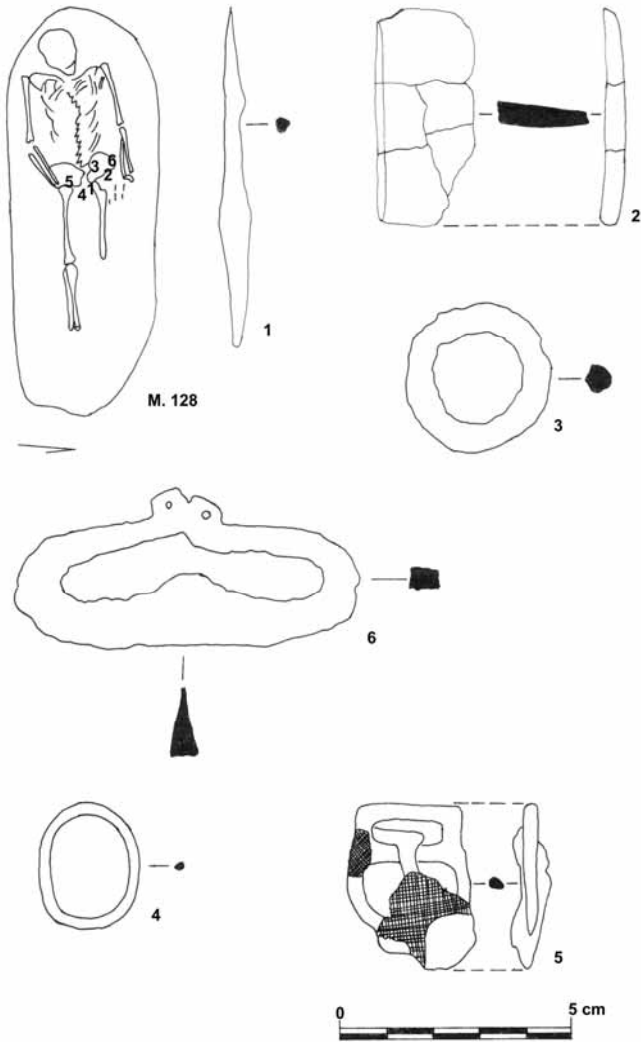
Pl. XXIII . Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

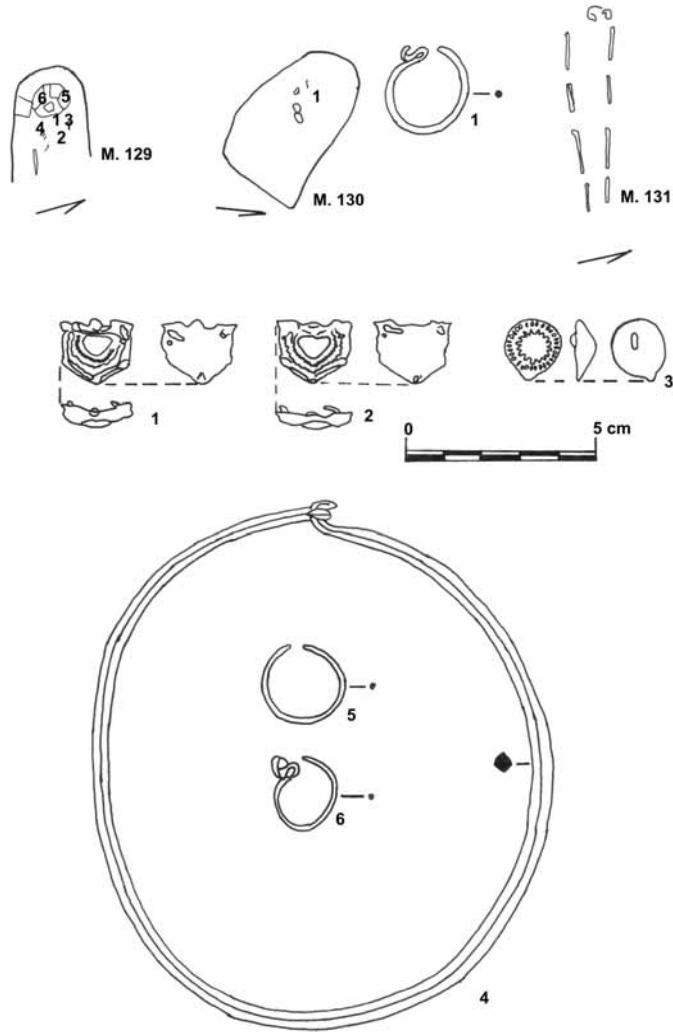
Pl. XXIV. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

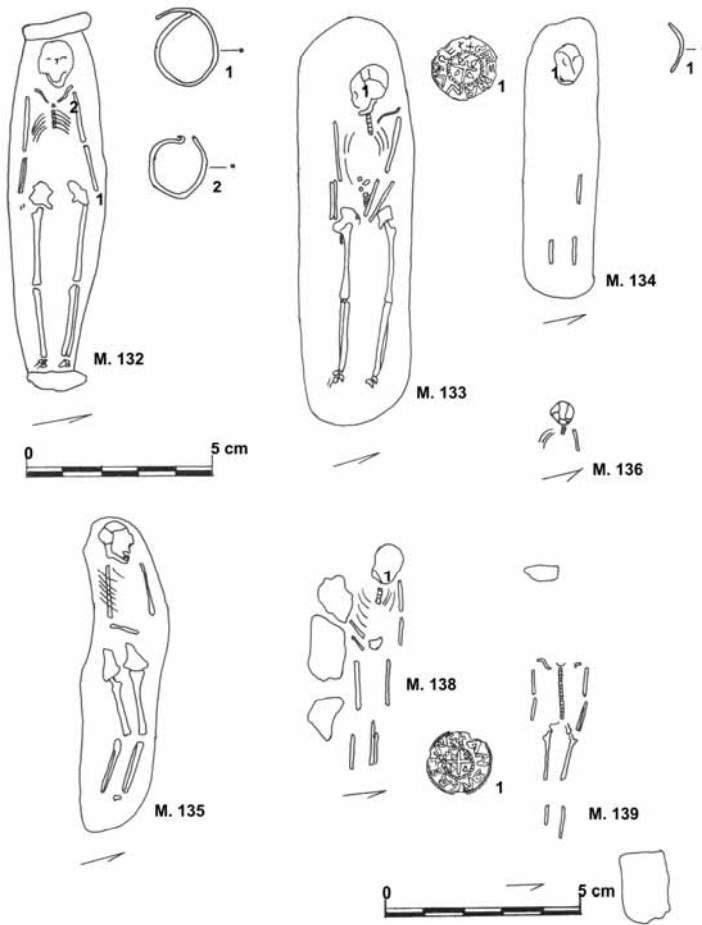
Pl. XXV. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

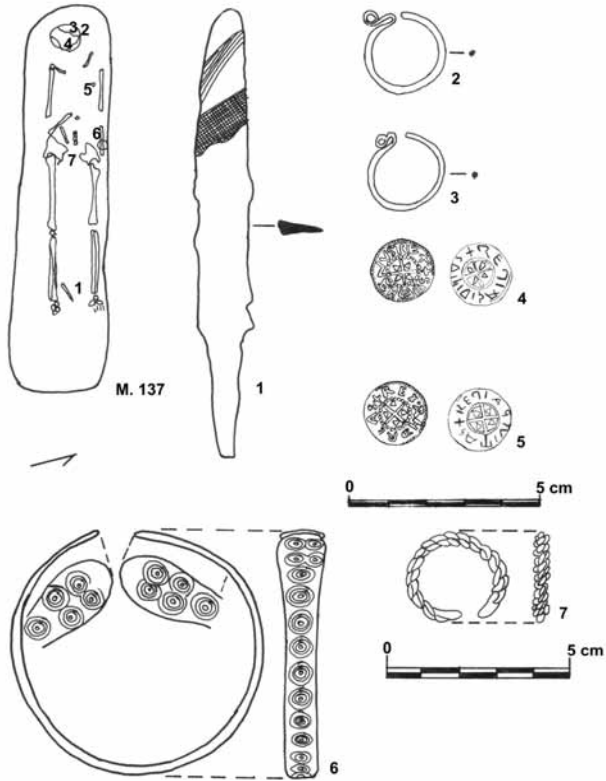
Pl. XXVI. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

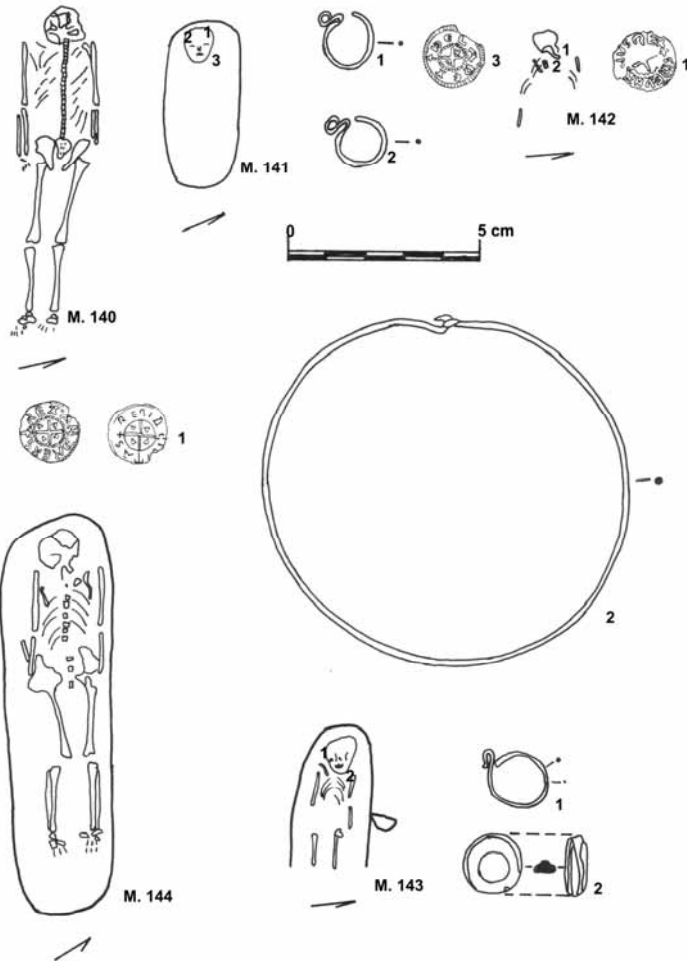
Pl. XXVII. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

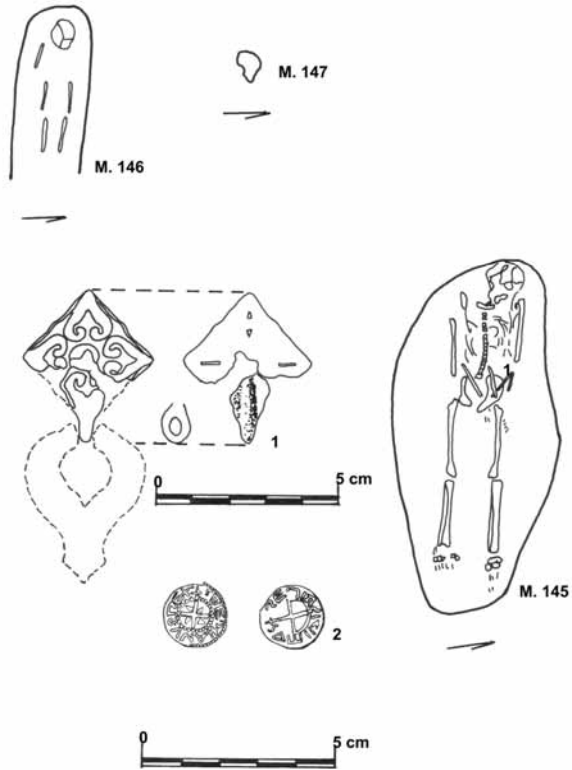
Pl. XXVIII . Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

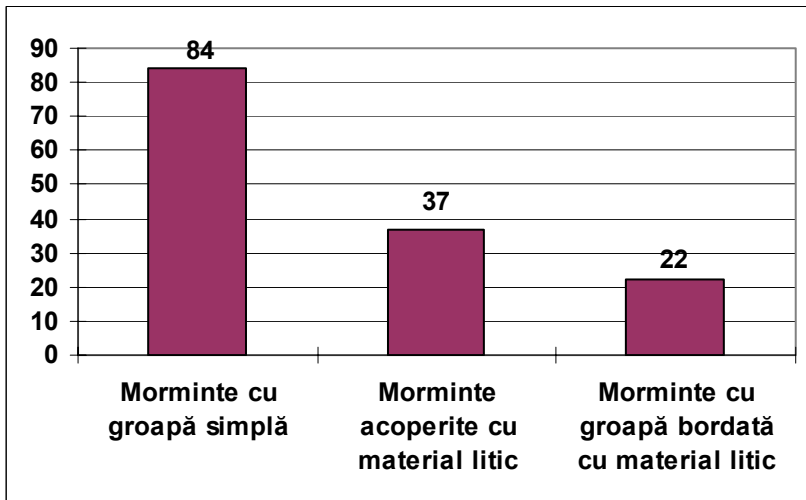
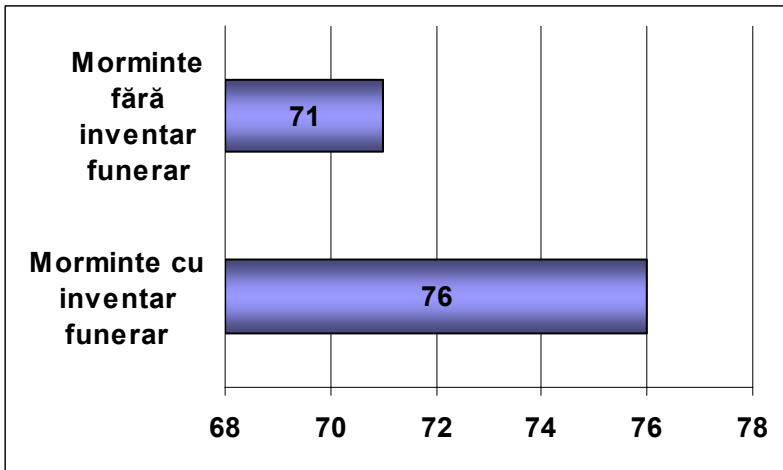
Pl. XXIX . Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

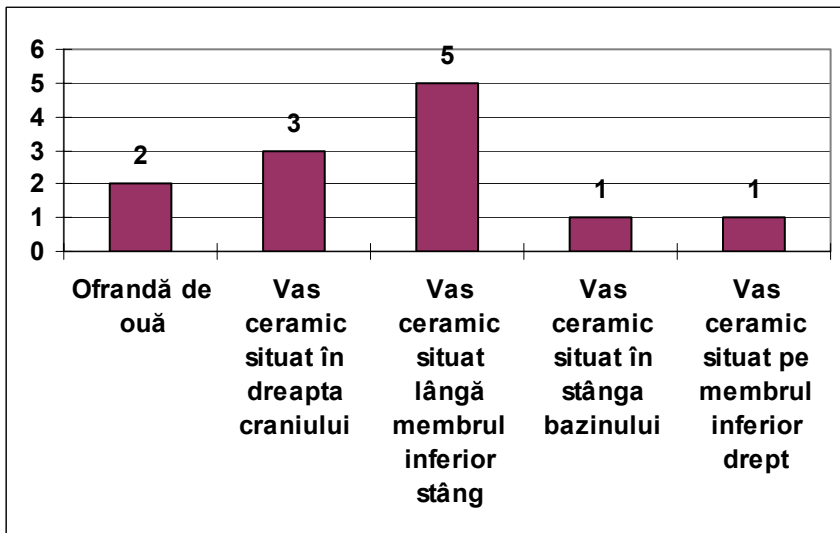
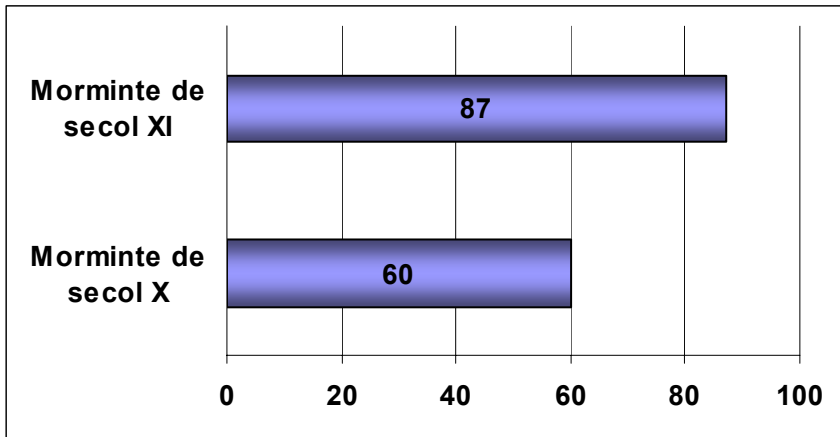
Pl. XXX. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

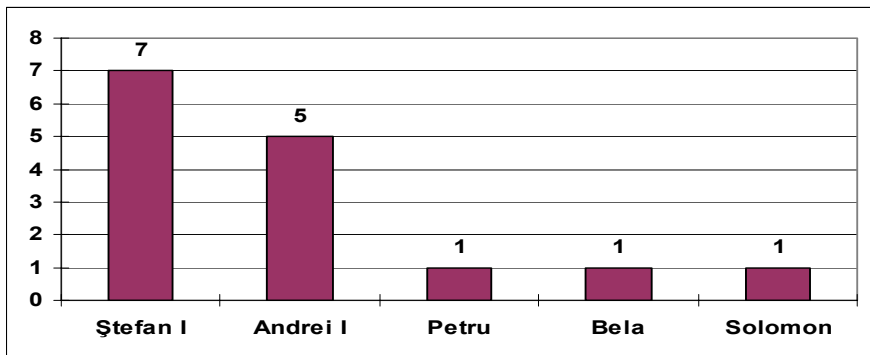
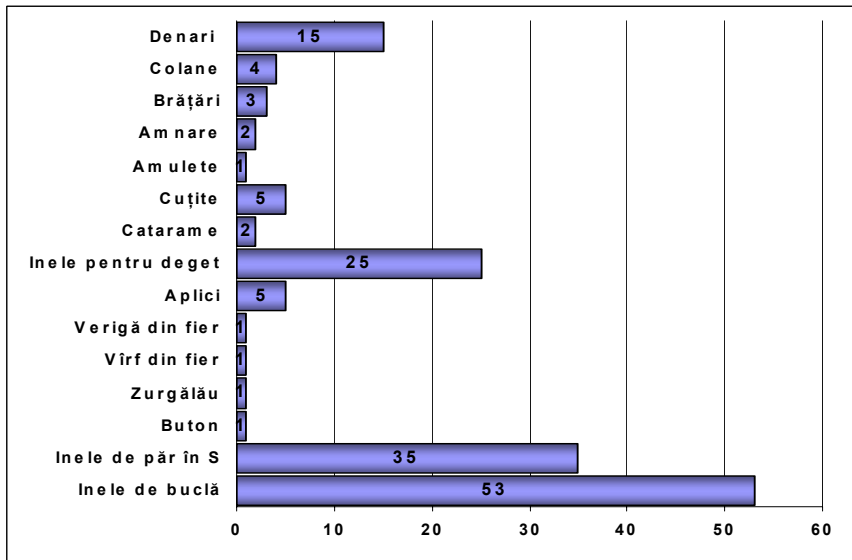
Pl.XXXI . Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

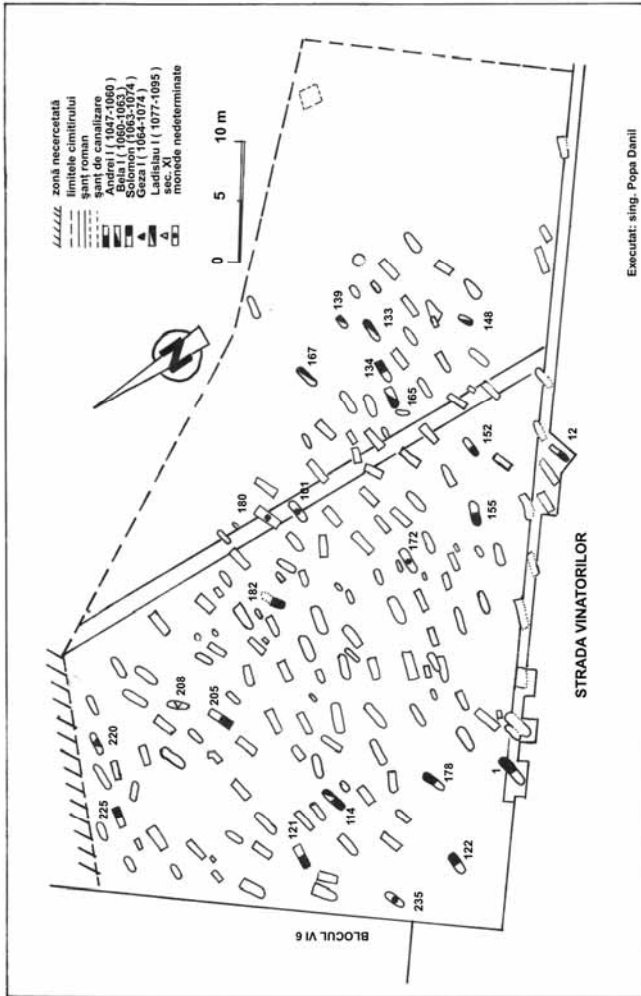
Pl. XXXII. Alba Iulia – Str. Brîndușei/ 1997-2005. Grafic I-II (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

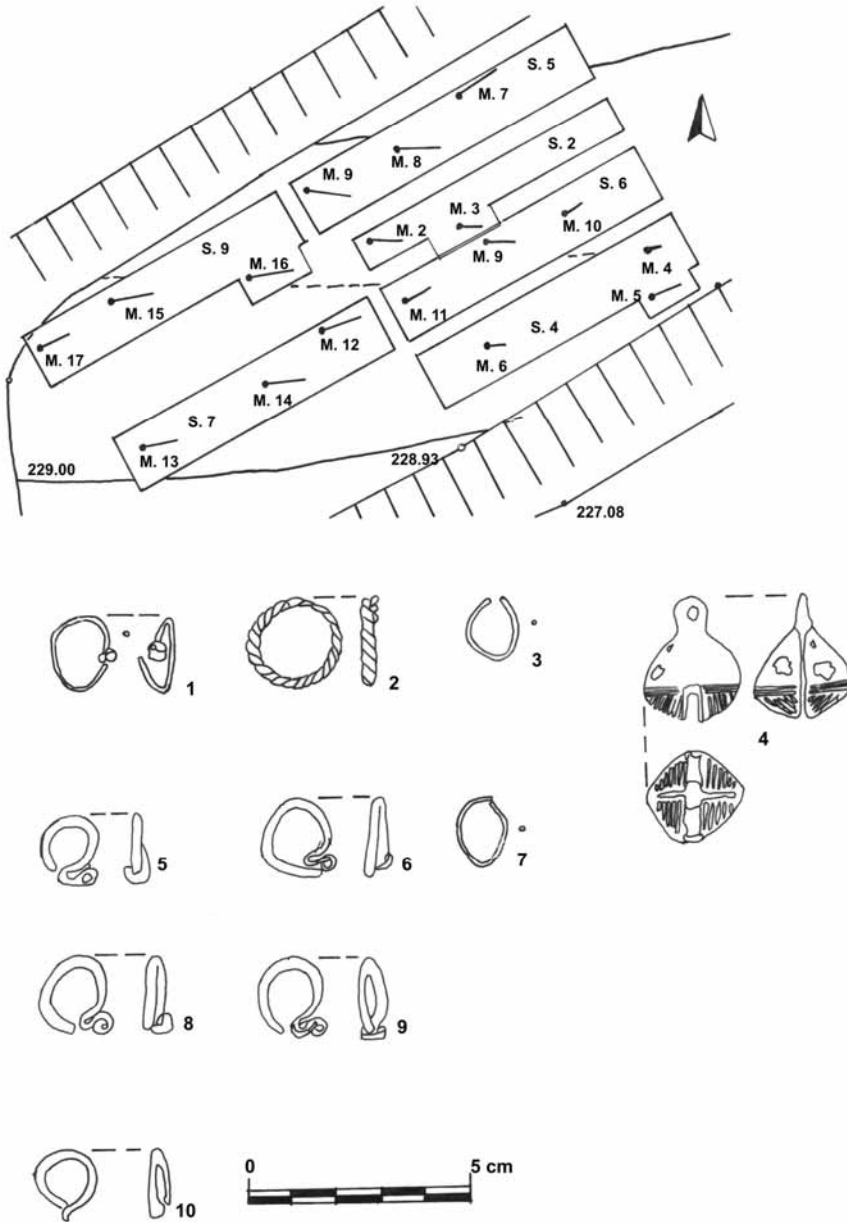
Pl. XXXIII. Alba Iulia – Str. Brîndușei/ 1997-2005. Grafic III-IV (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

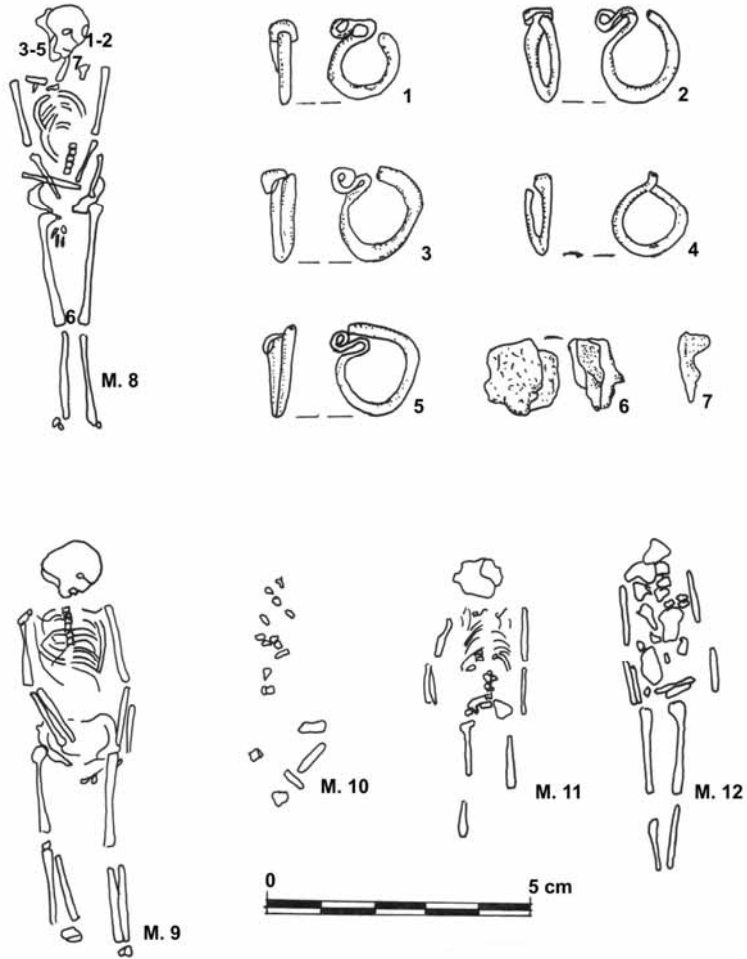
Pl.XXXIV . Alba Iulia – Str. Brîndușei/ 1997-2005. Grafic V-VI (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

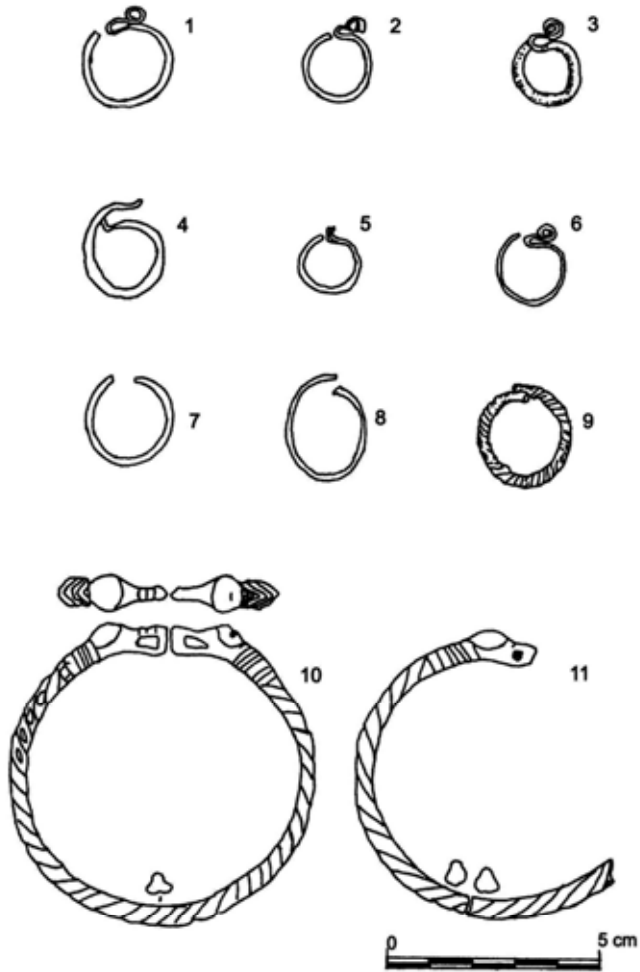
Pl. XXXV. Alba Iulia – Str. Vinătorilor (după Blăjan-Stoicovici-Botezatu 1990-1993).

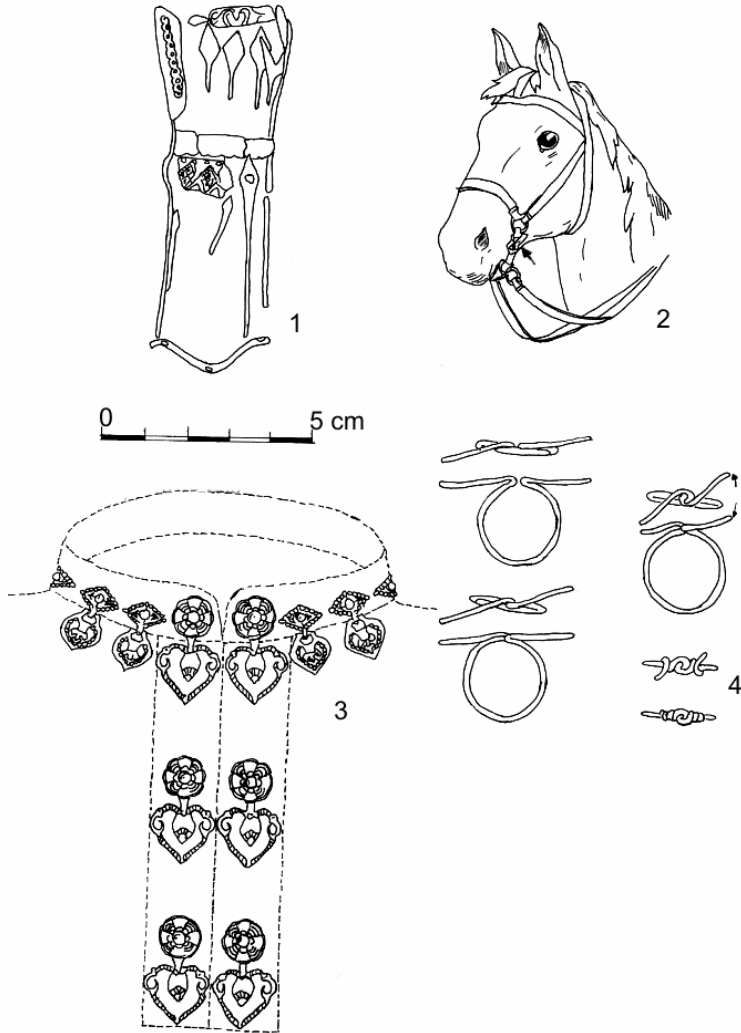
Pl. XXXVI. 1-10: Pâclișa – „La Izvoare ” (după Dragotă 2003).

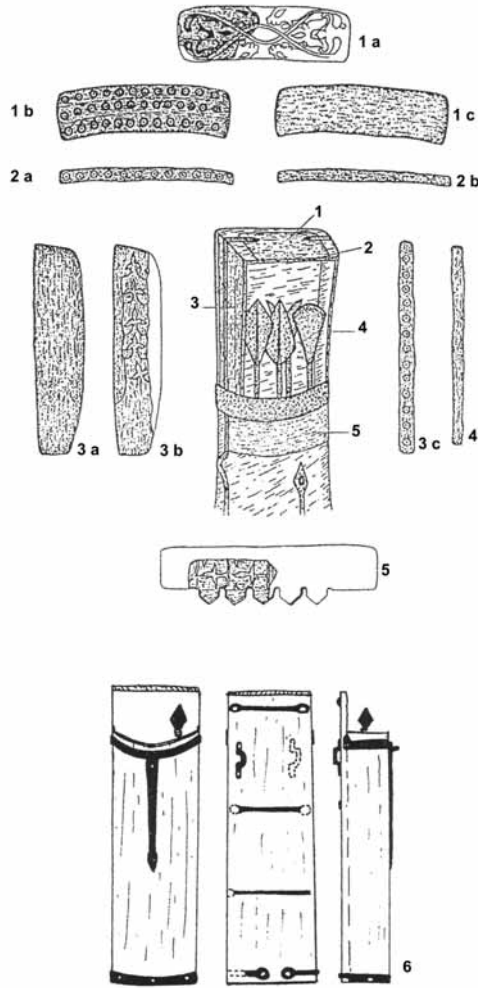
Pl. XXXVII. Pîclișa – „La Izvoare ” / 2001 (după Dragotă 2003).

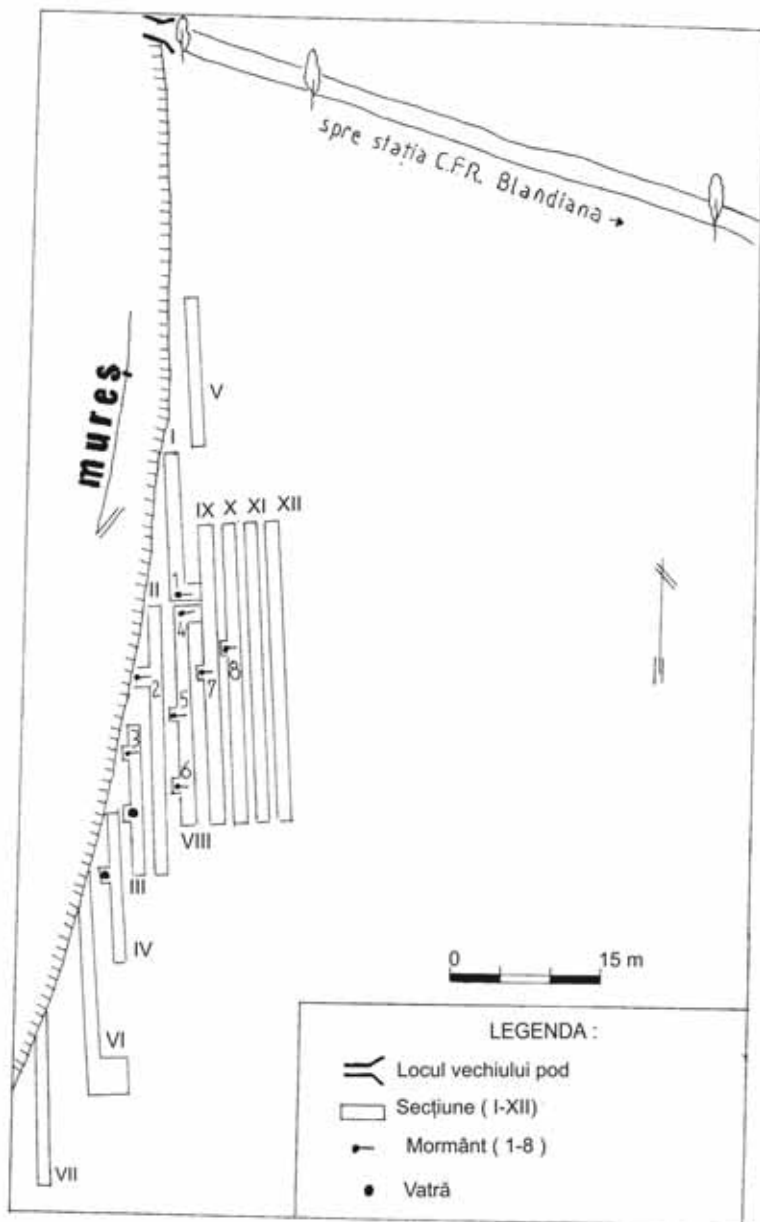
Pl. XXXVIII. 1-9: Alba Iulia (după *Novák 1944*), 10-11: Alba Iulia (după *V. Deleanu*).

Pl. XXXIX. 1: Vukovar-Lijeva bara (după *Vinski 1959*); 2: Hódmezővásárhely-Nagysziget / M. 37 (după *Révész 1989*); 3: Mezőmbor-Bálványdombi (după *Megay 1959-1961*); 4: Reconstituire inel pentru deget cu chaton (după *Demo 1996*).

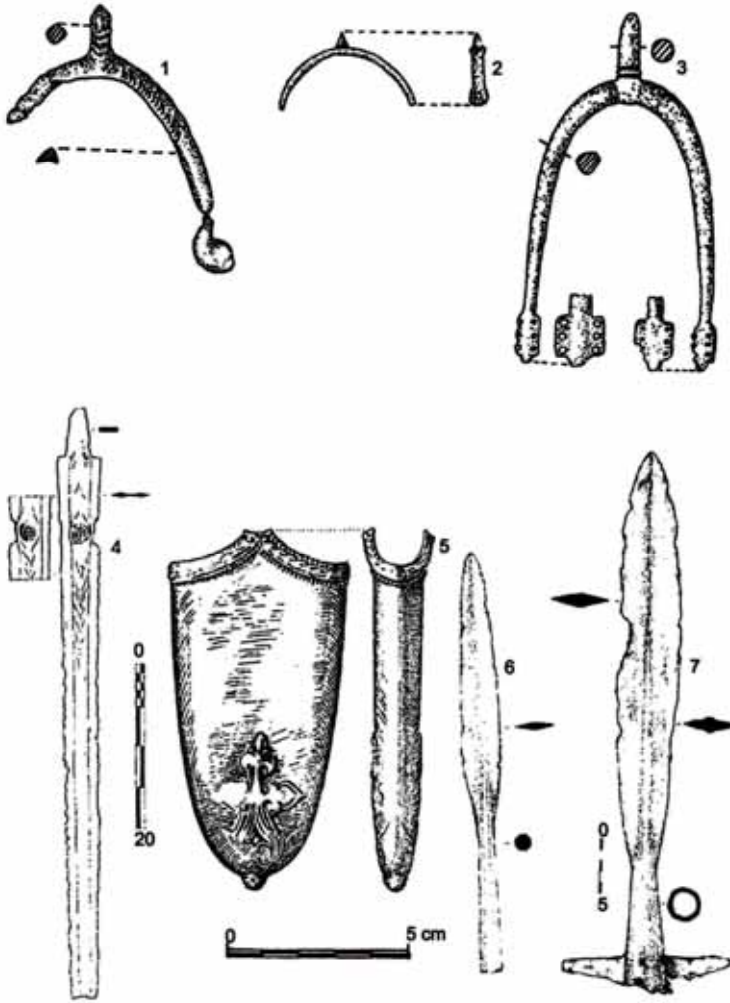

Pl. XL. 1-5: Reconstituire tolbă (după *Straub 1999*); 6: Alba Iulia – „*Stația de Salvare* ” (după *Anghel 1999*).

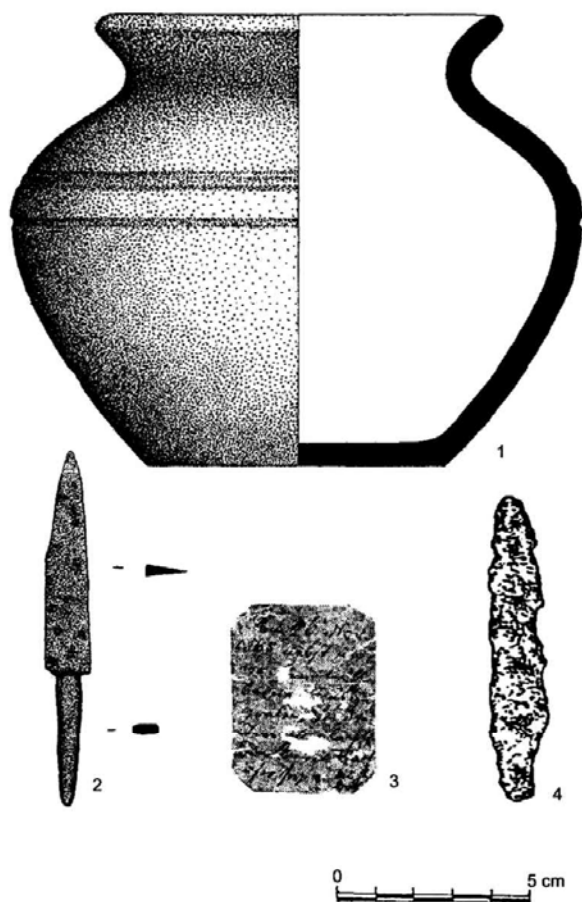
Pl. XLI. Blandiana A (după *Anghel-Ciugudean 1987*).

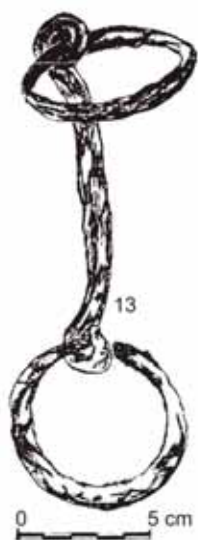
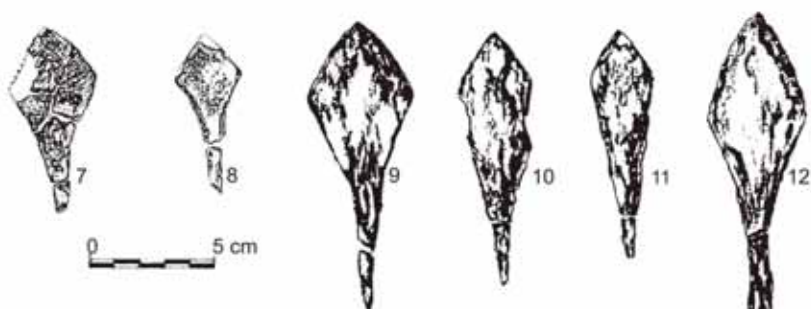
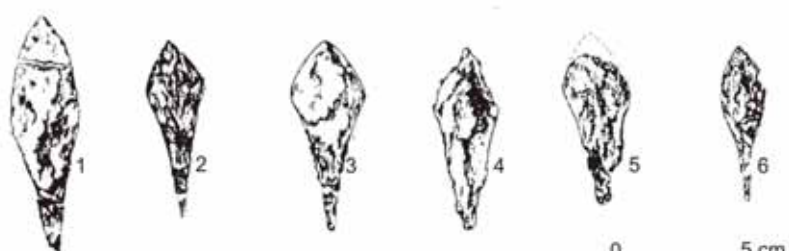

Pl. XLII. 1-18: Ciombrud (după *Dankanits-Ferenczi 1959*).

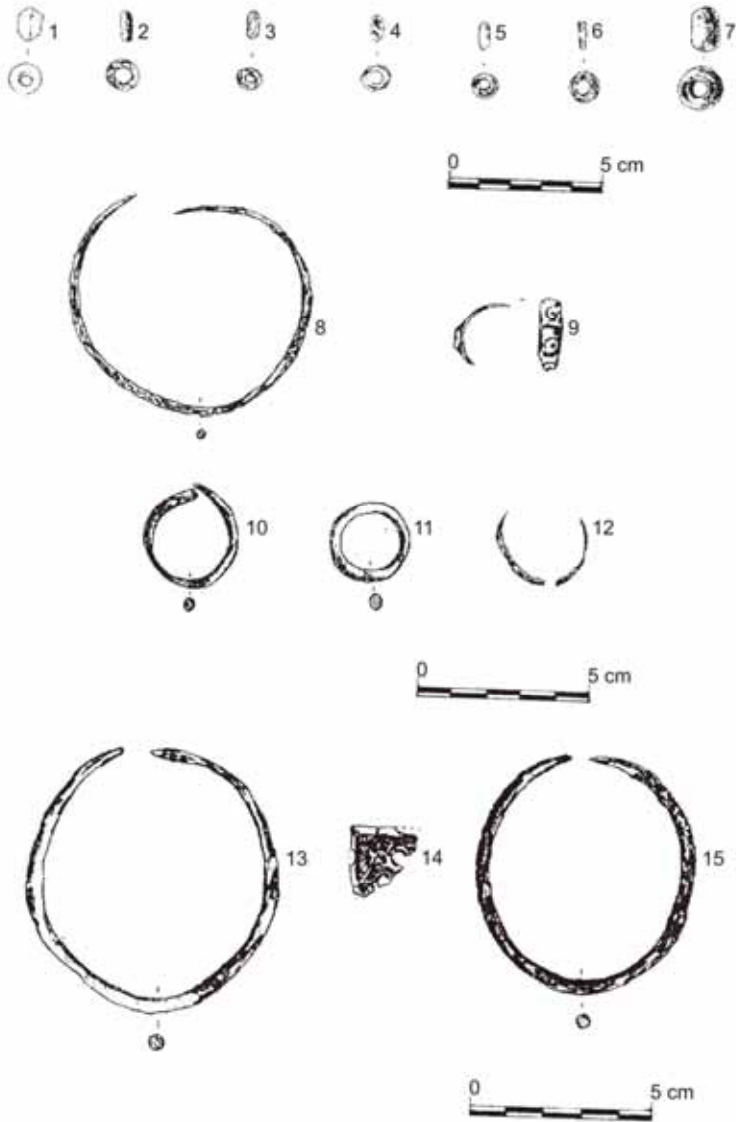

Pl. XLIII. 1: Breaza (după Năgler 1969), 2: Șura-Mică (după Năgler –Rill 1981), 3: Tărtăria (după Horedt 1954), 4: Alba Iulia (după Pinter 1999), 5: Alba Iulia (după Roska 1944), 6-7: Orăștie (după Pinter 1999).

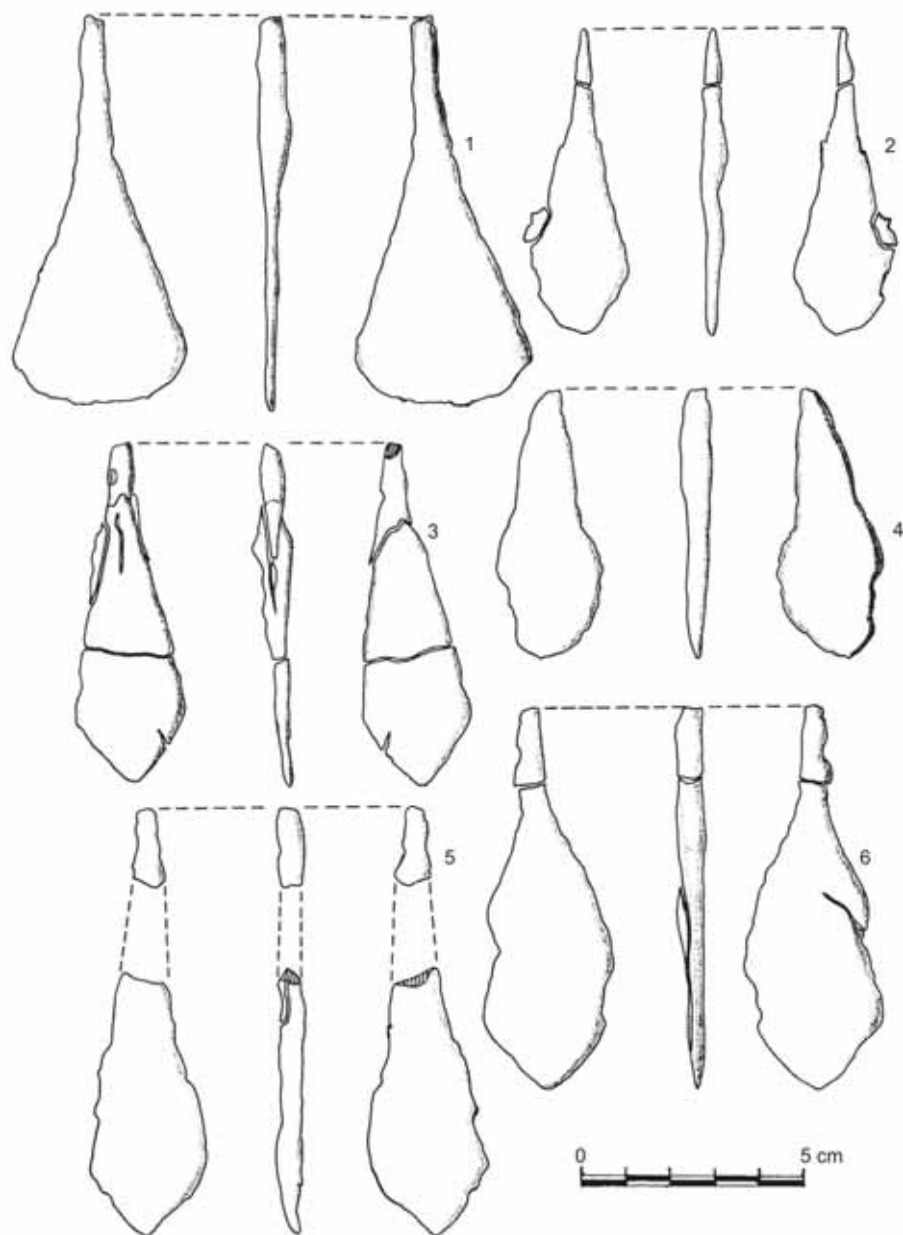
Pl. XLIV. Sebes (după *Simina 2002*).

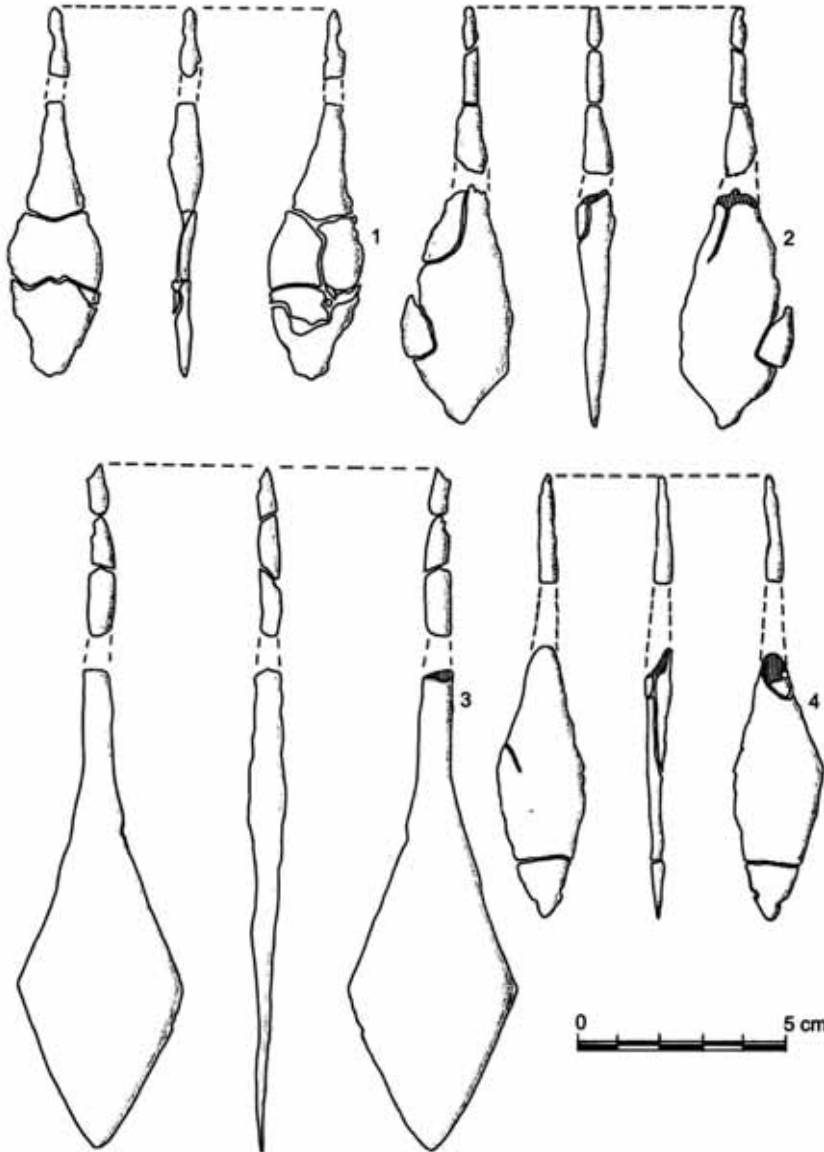
Pl. XLV. 1-15: Orăștie-Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-Luca 1995).

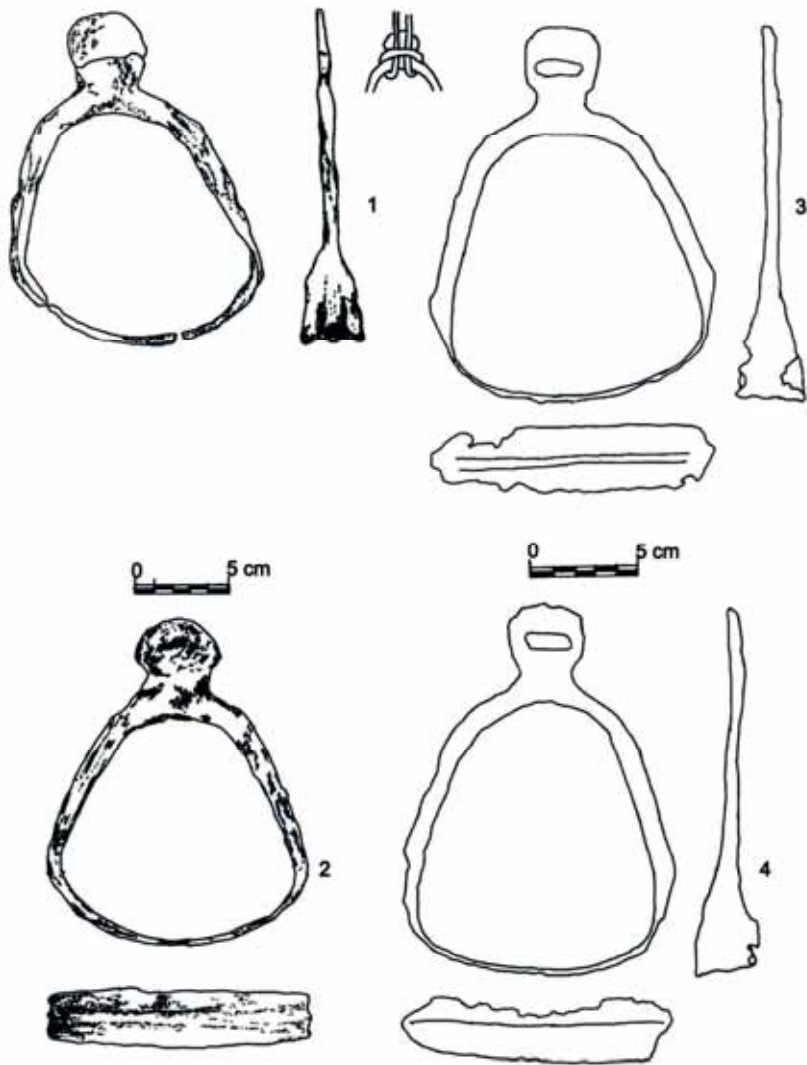
Pl. XLVI. 1-15: Orăștie-Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-Luca 1995).

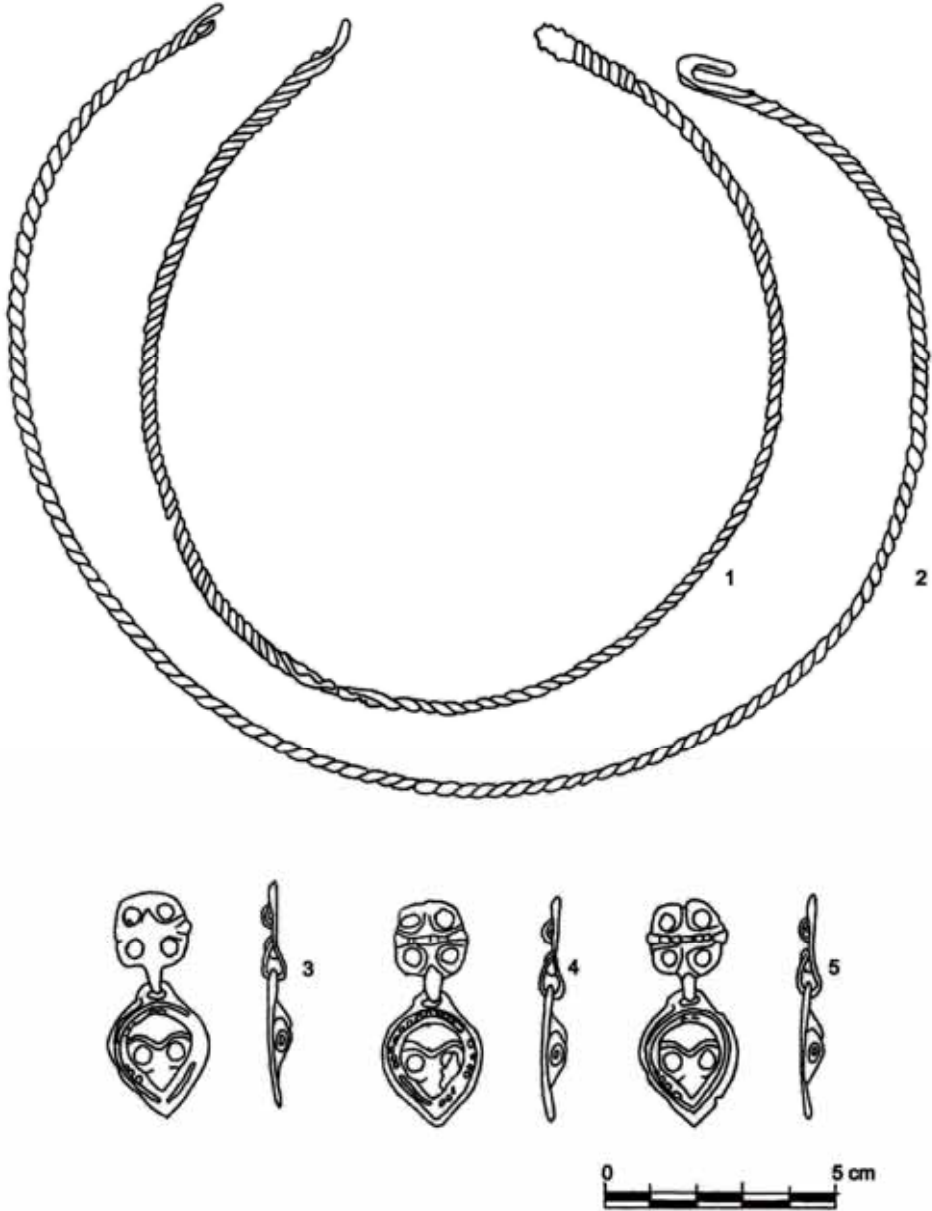
Pl. XLVII. 1-6: Orăștie- Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-colab. 2001-2002).

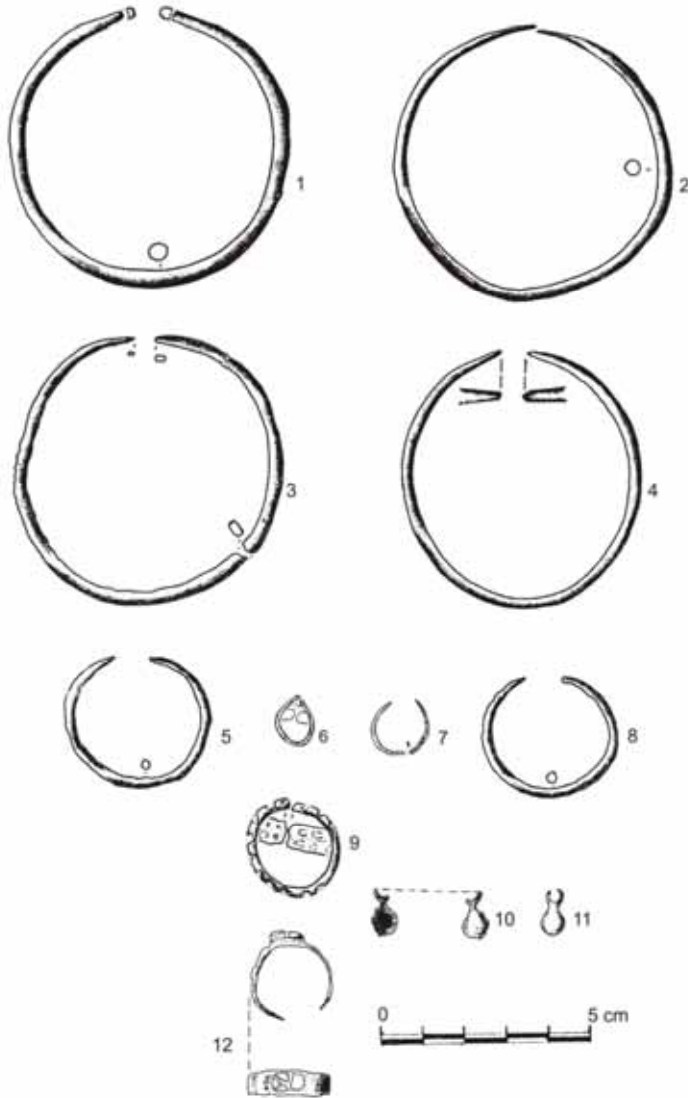
Pl. XLVIII. 1-4: Orăștie- Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-colab. 2001-2002).

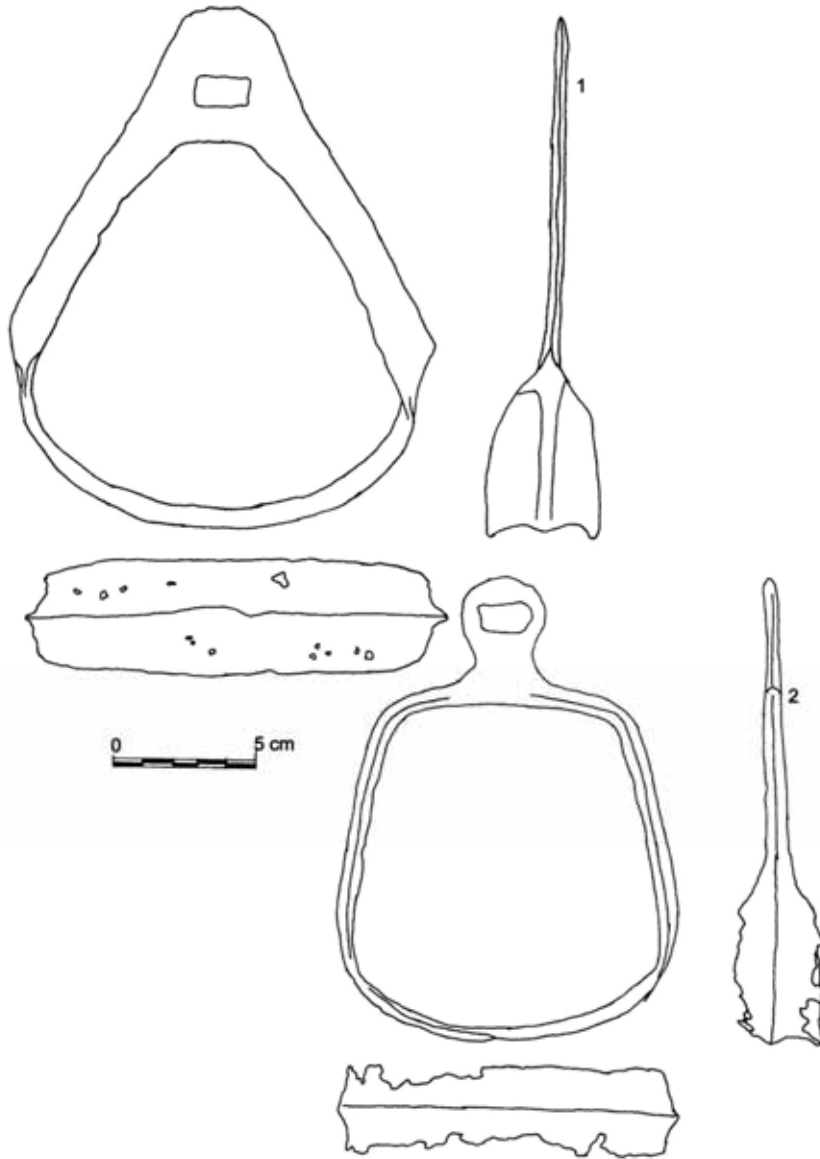
Pl. XLIX. 1-2: Orăștie-Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-Luca 1995), 3-4: Deva – Micro 15 (după V. Deleanu).

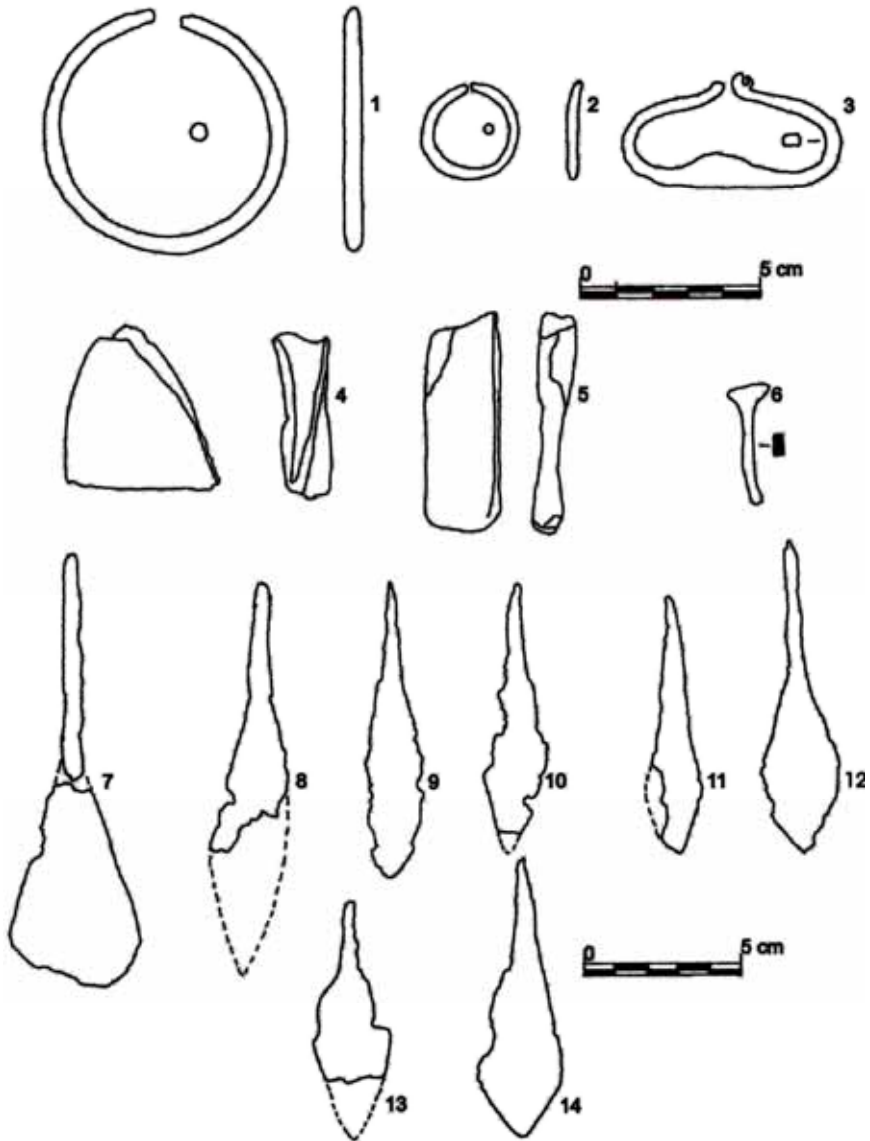
Pl. L. 1-5: Lopadea Nouă (după *V. Deleanu*).

Pl. LI. 1-12: Orăștie – Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-colab. 2001-2002).

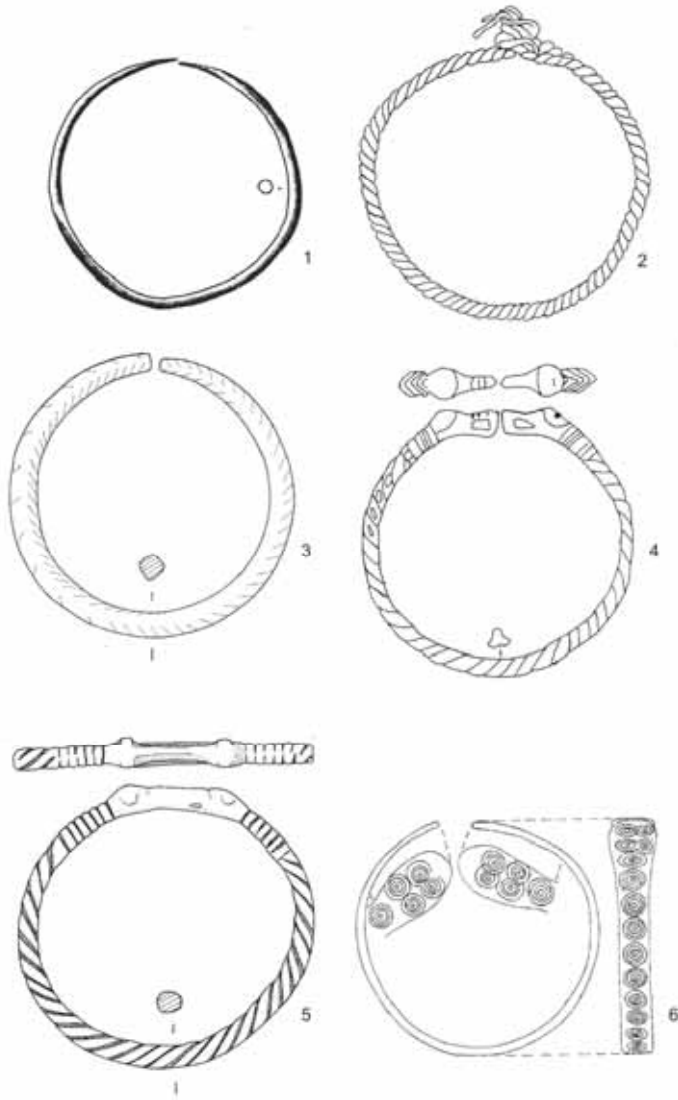
Pl. LII. Cluj Napoca – Str. Zapolya (după V. Deleanu).

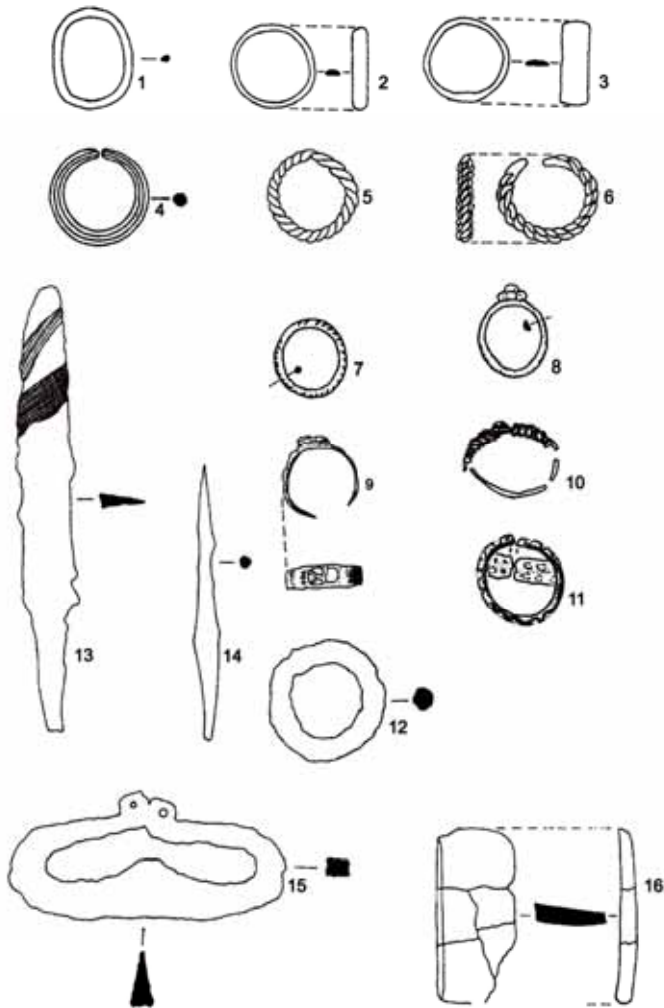
Pl. LIII. 1-14: Deva – Micro 15 (după *V. Deleanu*).

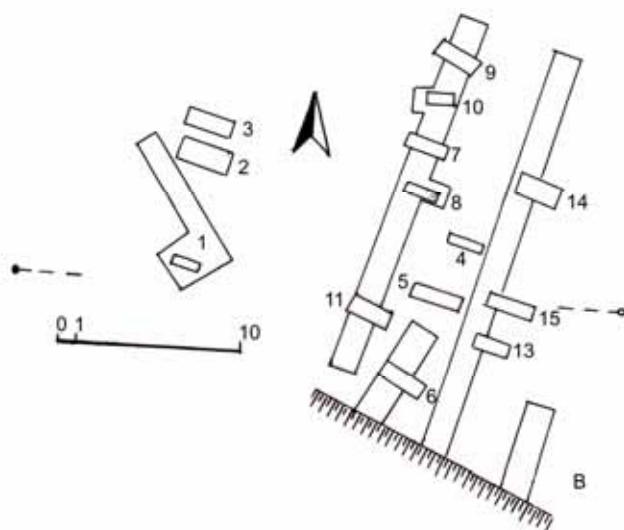
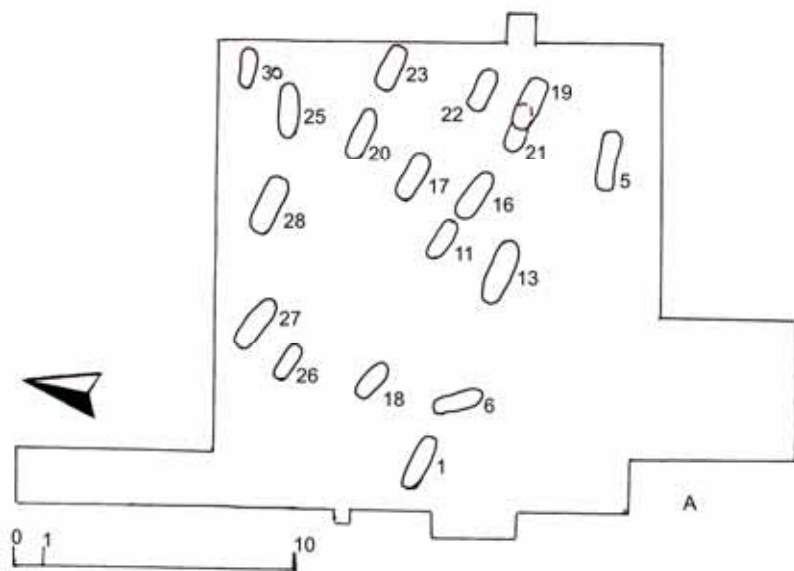
Pl. LIV. 1, 3: Gîmbaş (după *Oța-colab. 2006*), 2, 10, 13, 16: Alba Iulia-
Str. Brîndușei / 2004-2005 (după *Dragotă-colab. 2005 b, Dragotă-
 Rustoiu-Deleanu 2006*), 4-6: Cluj Napoca (după *Kovács 1942*), 7: Alba
 Iulia (după *Heitel 1986*), 8: Hunedoara, 9: Alba Iulia- *Profi* (după
Dragotă-Rustoiu 2003), 11-12: Galoșpetreu (după *Heitel 1994-1995*), 14:
 Moldovenești (după *Oța-colab. 2006*), 15: Lopadea Nouă (după V.
 Deleanu).

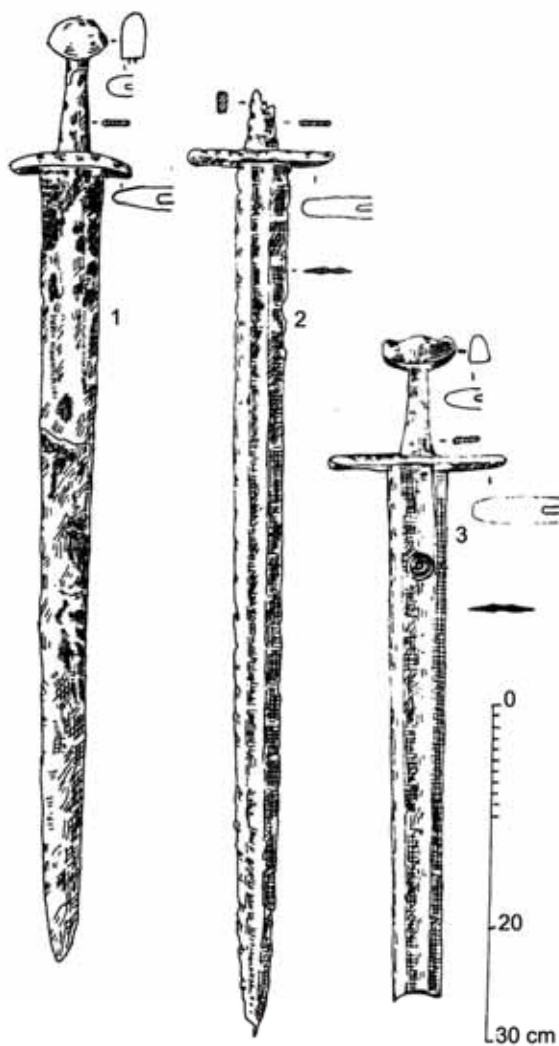
Pl.LV . 1: Orăștie/X2 (după *Pinter-colab. 2001-2002*), 2: Alba Iulia (după *Dragotă-colab. 2003 a*), 4: Alba Iulia (după *V. Deleanu*), 3, 5: Moldovenești (după *Oța-colab. 2006*), 6: Alba Iulia – *Str. Brîndușei* (după *Dragotă-colab. 2006*).

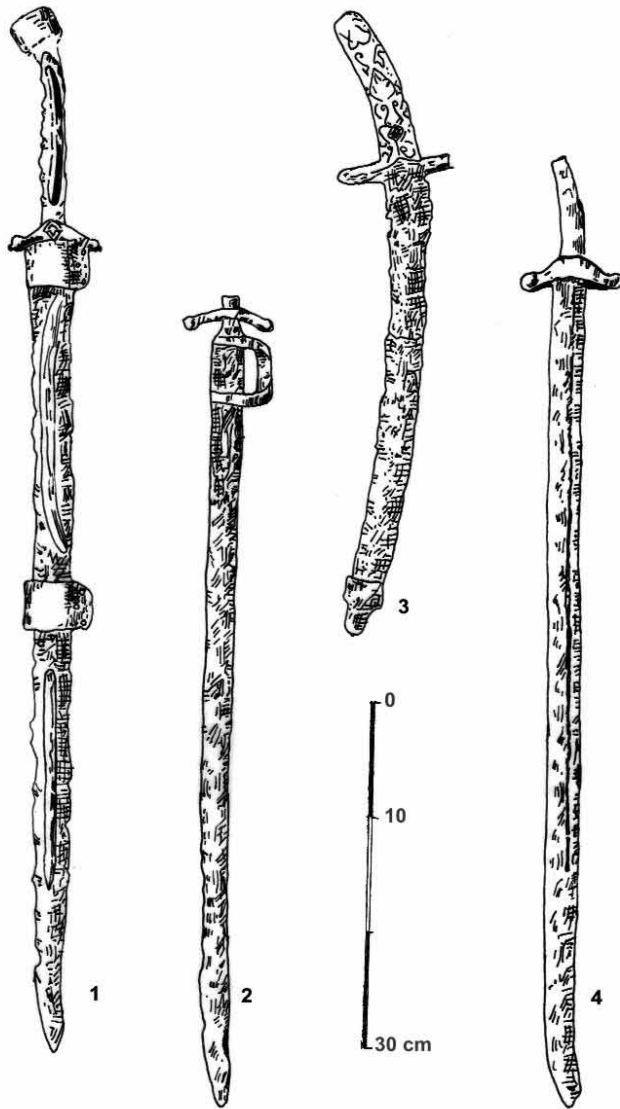
Pl. LVI. 1-6, 10, 12-16: Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 1999, 2005 (după *Dragotă-colab. 2006*), 7-8: Alba Iulia – *Str. Brîndușei* /1997 (după *Drâmbărean-colab. 1998 b*), 9, 11: Orăștie-Dealul Pemilor / X2 (după *Pinter-colab. 2001-2002*).

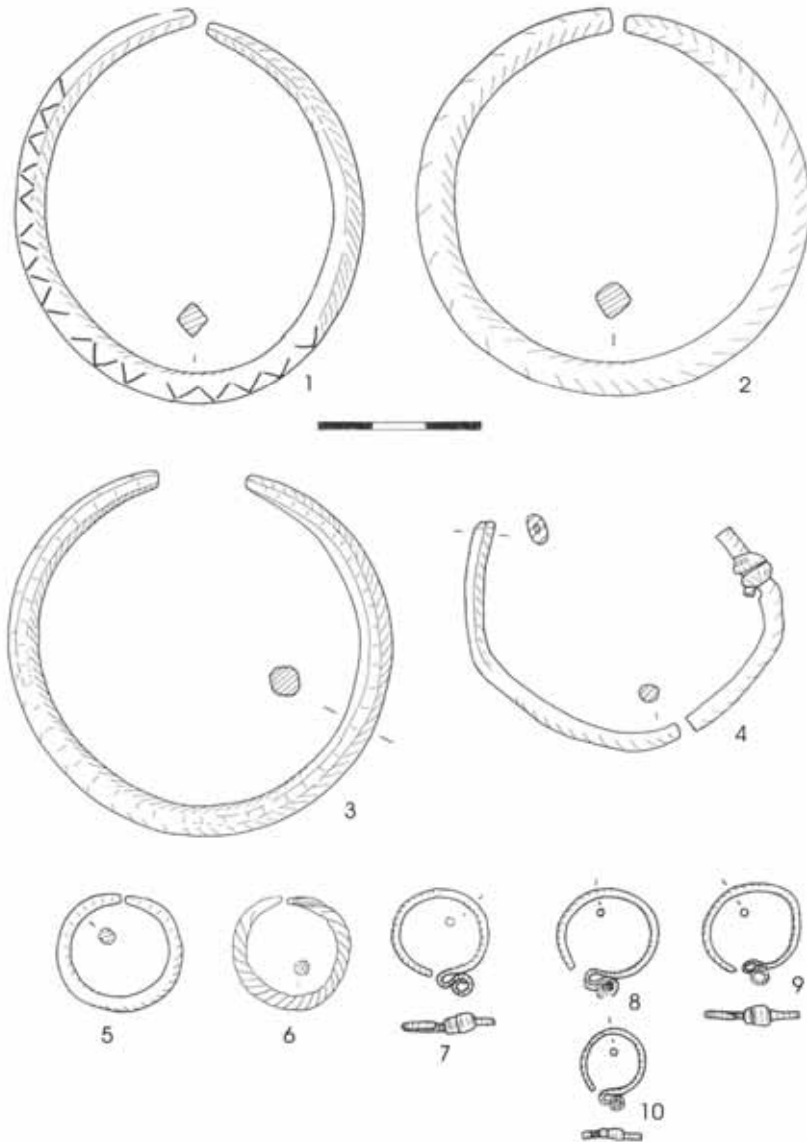
Pl. LVII. A: Bánov (Nové Zámky), B: Vojnice (după *Točík 1968*).

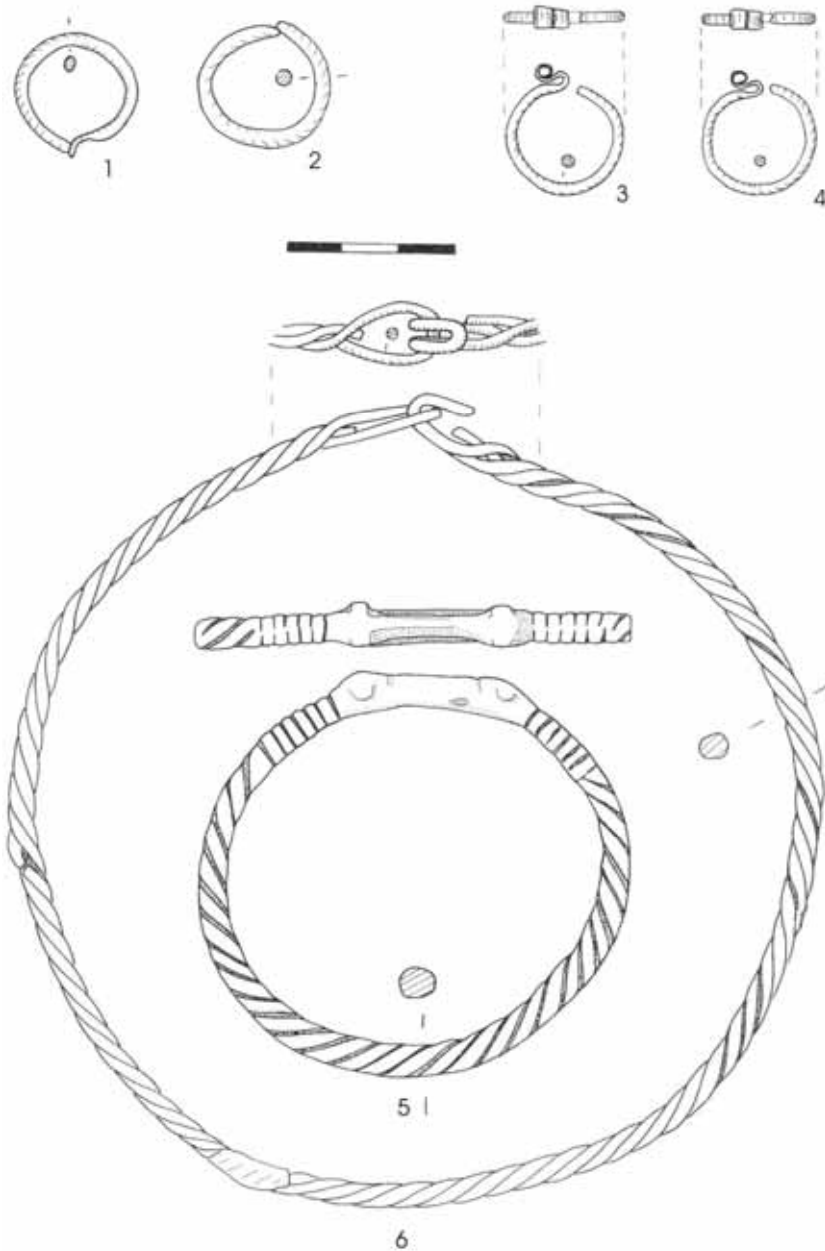
Pl. LVIII. 1: Dolný Peter, 2: Červeník, 3: Marcelová (după *Ruttkay 1975*).

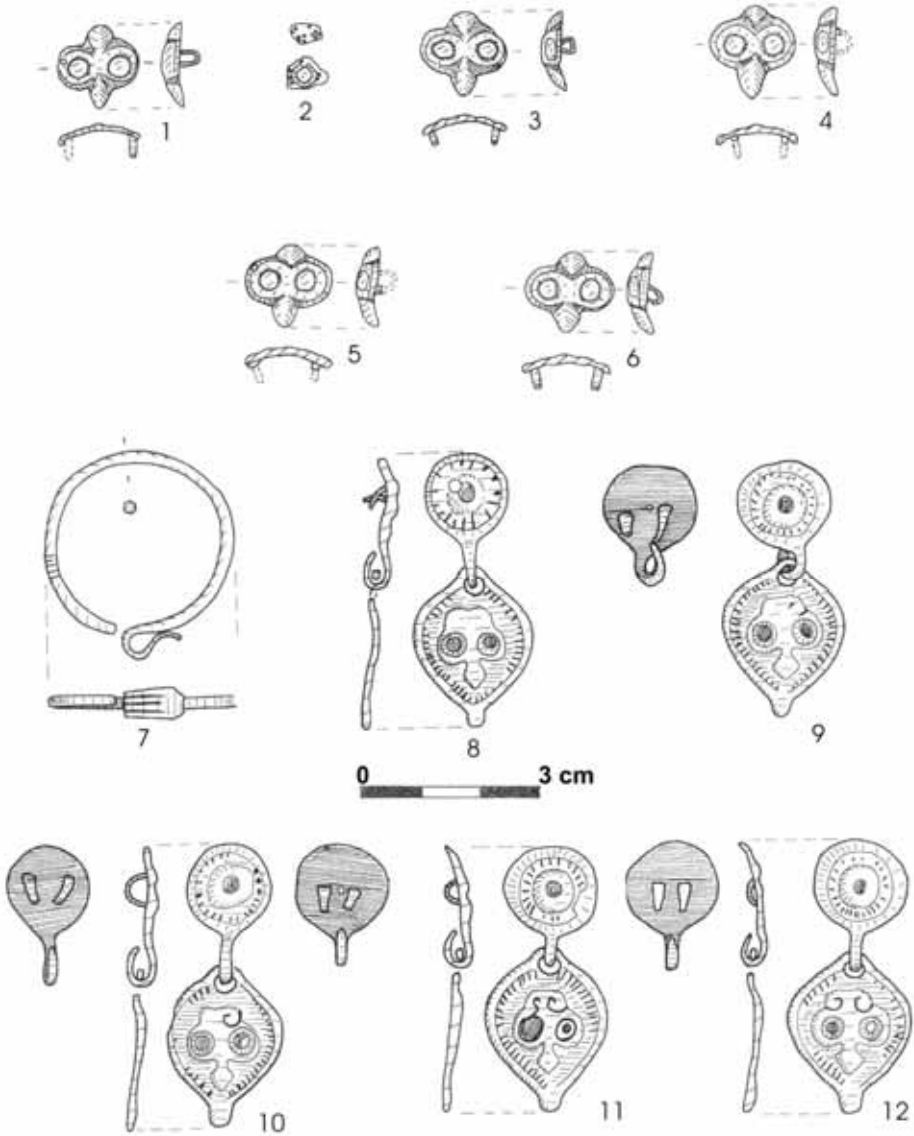
Pl. LIX. 1: Zemianska Olča, 2: Nesvady/M. 1, 3: Trnovec nad Váhom/M. 183, 4: Sered I / M. 1/57 (dupa *Ruttkay 1975*).

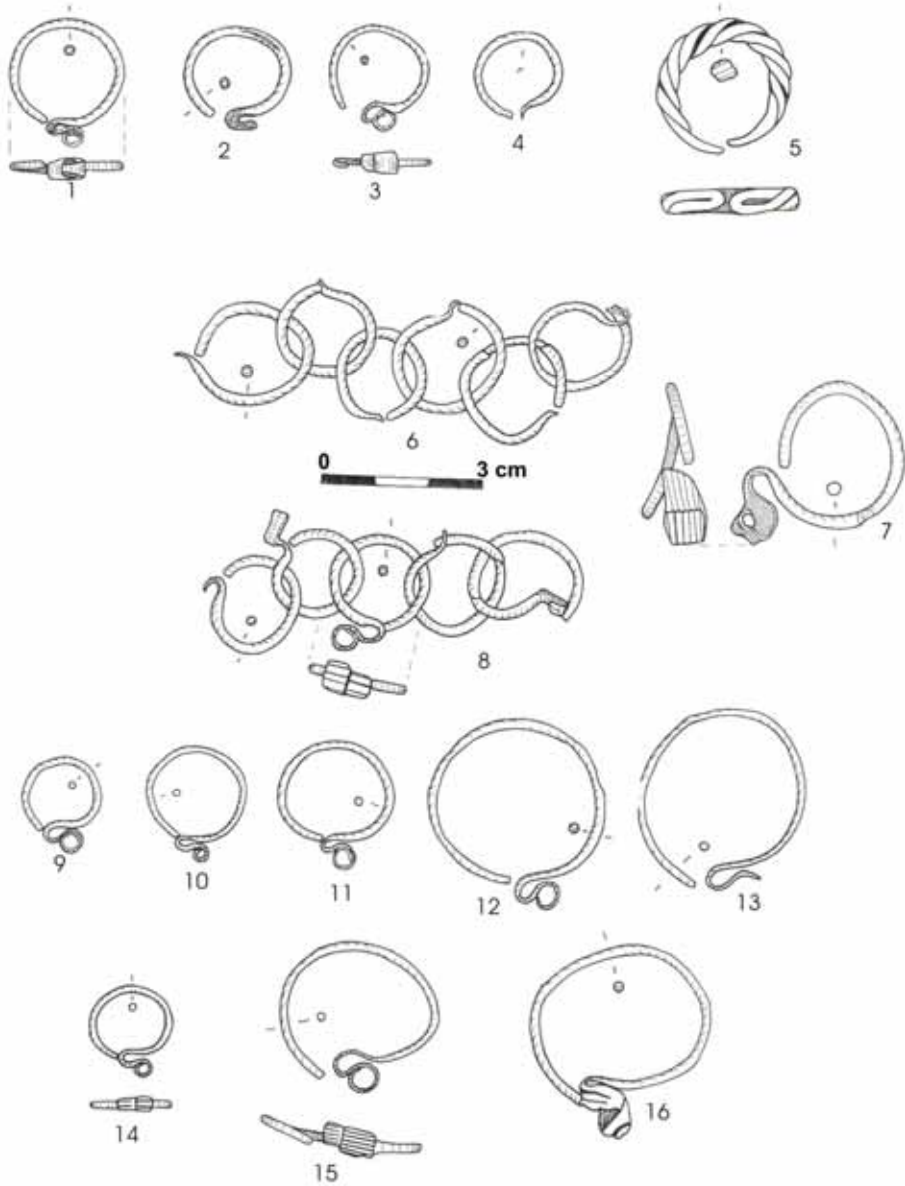
Pl. LX. 1- 10: Moldovenești (după *Oța-colab. 2006*).

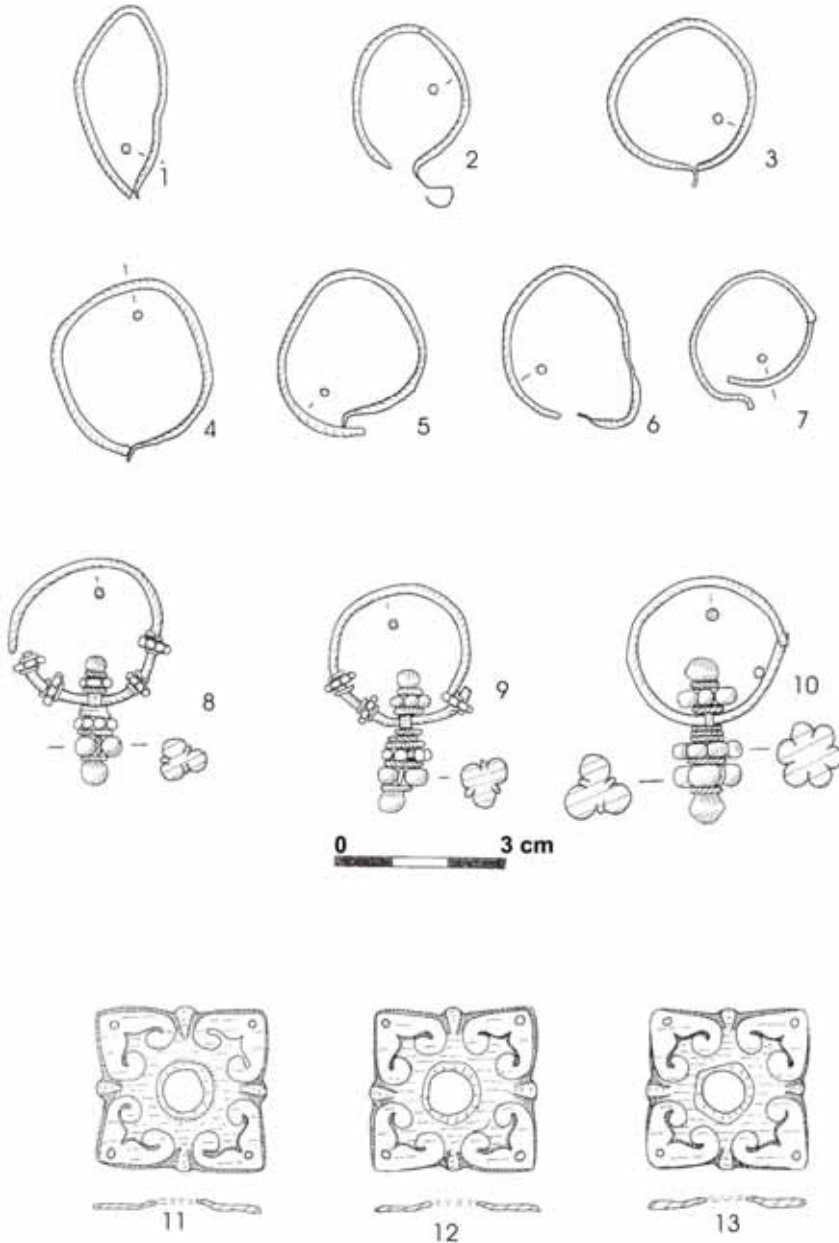
Pl. LXI. 1-6: Moldovenești (după *Oța-colab. 2006*).

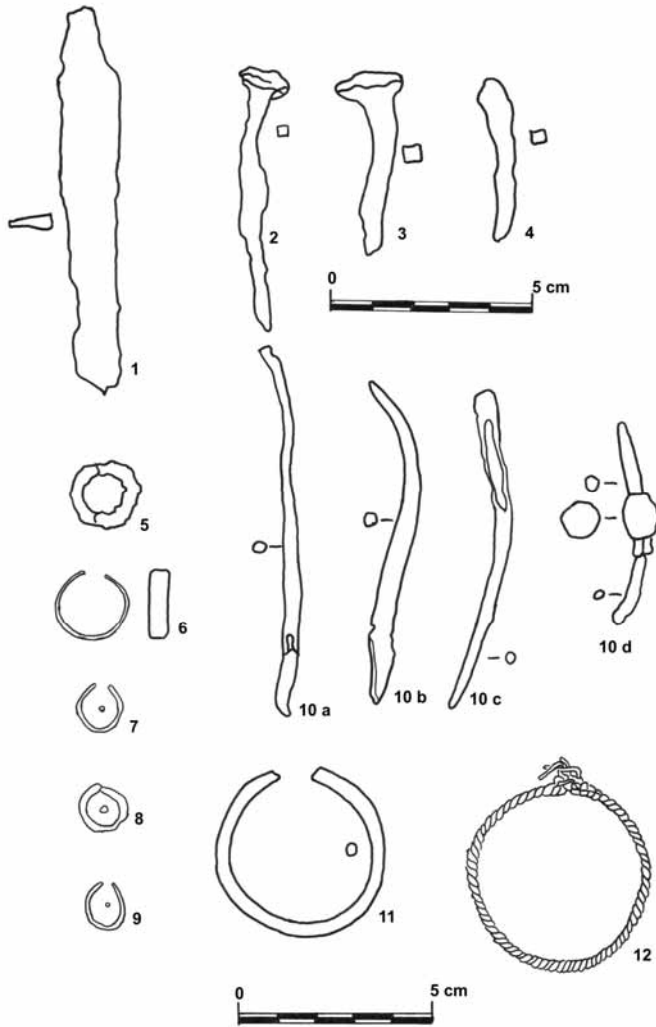
Pl. LXII. 1-6: Gîmbaș, 7 : Gîrbova, 8-12: Moldovenești (după *Oța-colab. 2006*).

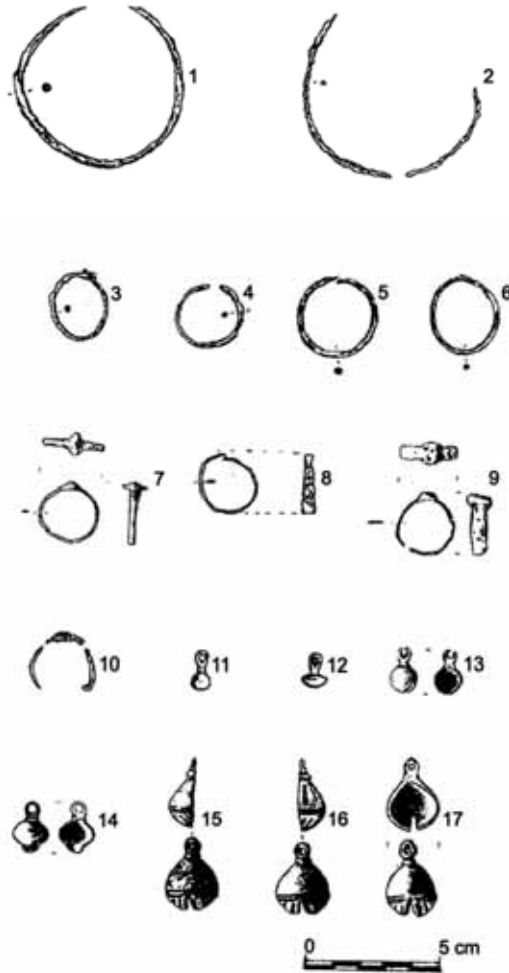
Pl. LXIII. 1-8: Benic, 9-16: Biharea (după *Oța-colab. 2006*).

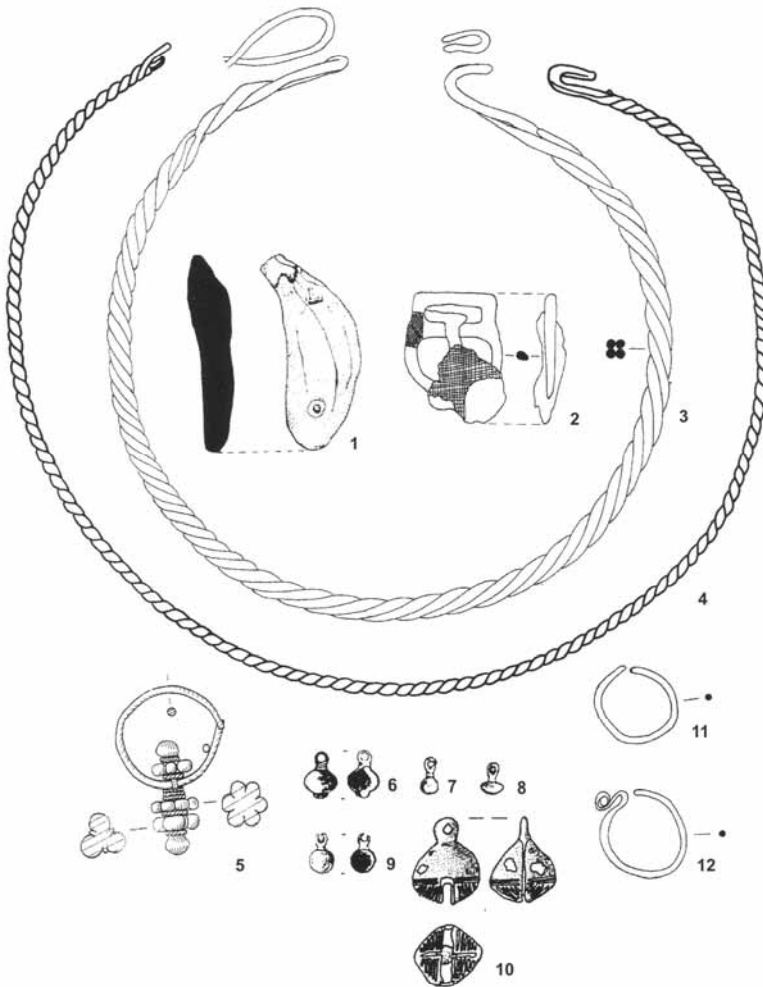
Pl. LXIV. 1-7 : Cristurul Secuiesc, 8-10 : Gîmbaş (?), 11-13 : Gîmbaş (după *Oța-colab. 2006*).

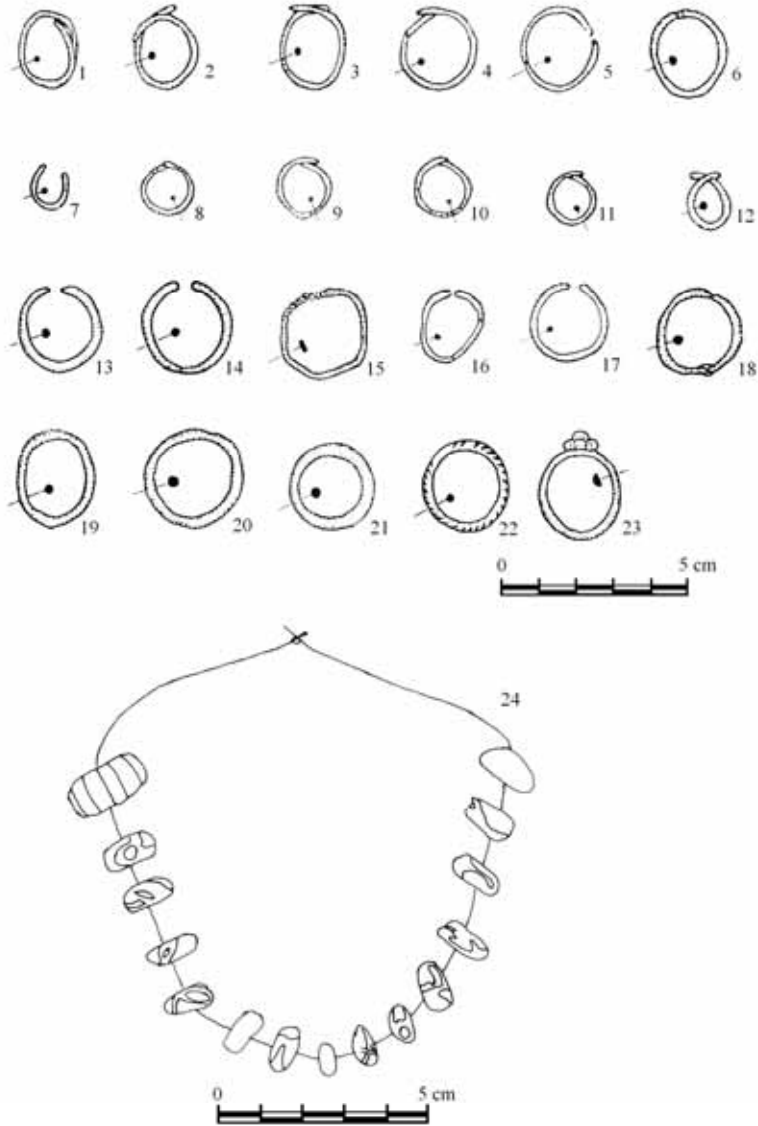
Pl. LXV. 1, 5, 7-9: Alba Iulia-*Spitalul Veterinar* M. 2, M. 4/1962; 2-4, 6, 10 a- 12: Alba Iulia-*Canton C.F.R.* M. 1/1961 (după *Dragotă 2003*).

Pl. LXVI. 1-17: Orăștie-Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-Luca 1995).

Pl. LXVII. 1-3, 11-12: Alba Iulia – Str. Brîndușei / 1997, 2004-2005 (după *Drâmbărean-colab. 1998 b, Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*), 4: Lopadea Nouă (după V. Deleanu), 5: Gîmbaș (după *Oța-colab. 2006*), 6-9: Orăștie-X2 (după *Pinter-Luca 1995*), 10: Pîclișa – „ *La Izvoare* ” (după *Dragotă 2003*).

Pl. LXVIII. Alba Iulia – Str. Brîndușei (după Drâmbărean-colab. 1998 b).